

TARTU RIIKLIKU ÕLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

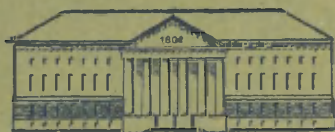
ALUSTATUD 1893. a.

VIHK 138 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ ■ 1893 г.

„KALEVIPOJA“ KÜSIMUSI
ЭПОС „КАЛЕВИПОЭГ“

И

TARTU 1963

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIINIK 138 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893г.

„KALEVIPOJA“ KÜSIMUSI
ЭПОС „КАЛЕВИПОЭГ“

II

TARTU 1963

Redaktsioonikolleegium:

P. Ariste, A. Kask, R. Kleis, E. Laugaste (vast. toimetaja)
H. Moosberg, J. Silvet.

Редакционная коллегия:

П. Аристе, А. Каск, Р. Клейс, Э. Лаугасте (отв. редактор), Х. Мосберг,
Ю. Сильвет

«KALEVIPOEG» MUUSIKAS

R. Ritsing

Tartu Muusikakool

«Kalevipoeg», eesti rahvusliku progressiivse ja võitleva kirjanduse suurteos, on jõudnud auväärsele ikka. Saja aasta kestel on ta olnud meie kunsti ja kultuuri üks suunavaid tähtsaid.

Marksismi-leninismi klassikud pidasid rahvaloomingut tähtsaks kommunistliku kasvatuse teguriks ja progressiivseks elunähtuseks. Palju on uuritud rahvaluule sõnalist osa. On aga vaja valgustada ka selle muusikalist külge, esteetiliste ja eetiliste väärtuste seisukohalt pole see kaugeltki vähem oluline. Selles mõttes on eriti iseloomustav V. I. Lenini hinnang rahva lauluvarale (sõnad koos viisidega): «Milline huvitav materjal. Sellel materjalil võiks kirjutada väga ilusa uurimuse rahva ootustest ja lootustest... rahvalooming — see on nii vajalik ja tähtis rahva hingeelu tundmaõppimiseks ka meie päevil...»¹

«Kalevipoeg» on koostatud lauldavast ja jutustatavast rahvaloomingust, millele Fr. R. Kreutzwald lisas omapoolseid täiendusi, kasutades seejuures ka mõningal määral kirjanduslikke allikaid («Kalevala», antiikeeposed, Ossiani laulud). Järelikult oli juba osal «Kalevipoja» algmaterjalist (rahva seas retsiteerituna ja laulduna levinud rahvalaulude näol) ammu aegne tihe side muusikaga.

Muusikategelaste suhtumist «Kalevipojasse» väljendavad ilmekalt kirjutised, kus jagatakse tunnustust eeposele kui rikkalikule loominguallikale.

On huvitav märkida dr. K. A. Hermanni poolt avaldatud mõtteid «Kalevipoja» kohta Fr. R. Kreutzwaldi biograafilises ülevaates, kus öeldakse järgmist: «Kalevipoja-lugulaul ei ole ka muusika edendamise poolest mitte ilma tähtsusega. Temas on mõndagi osa juba viisi all, aga kahtlemata on tema tähtsus selle poolest alles tulemas. Vististe saavad heliloojad tulevikus mõndagi pikemat ja lühemat iluhelisünnitust sellest suurest luuleaidast võtma ja muusi-

¹ М. Голденштейн, Музыка в жизни Владимира Ильича Ленина, Ленинград 1959, lk 9.

kasse panema. Sünnis on vägilaul selleks küllalt, sest temas on suur hulk suremata materjali, mis oratoriumide ja cantatide tarvis väga kohane on. Osav helilooja võib siin väga palju mõtteid leida, mis muusikaga väga hästi kokku sünnivad ja pärast kontsertidel ja näitelaval kõige suuremat löbu ja vaimustust kuuljates võivad äratada. Mil see aeg tuleb ja need heliloojad Eesti rahva seast ärkavad, seda etteütelda ei ole võimalik, aga soovida oleks seda küll.»² Ülaltoodud seisukohta on kinnitanud ka mitmed hilisemad muusikamehed.³

Seniseist andmeist nähtub, et Kreutzwaldi poolt koostatud «Kalevipoja» tekste kasutas esimesena muusikas Ado Grenzstein oma «Kooli Laulmise raamatus», mis ilmus 1878. aastal. Nii A. Grenzsteini kui K. A. Hermannini algatus ja püüdlused leidsid soodsat vastukaja ja järgijaid, üha tihenema hakkas nende heliloojate hulk, kes löid teoseid «Kalevipoja» tekstile või selle ainestiku alusel.

Eriti tähelepandivasse ja hinnatavasse seisundisse on «Kalevipoeg» tõusnud tänapäeval, selle harrastamine on võtnud suure ulatuse. Tänu nõukogude korrale, mis andis soodsad võimalused rahvuskultuuri tõusuks, on esile kerkinud terve plejaad heliloojaid, kes rahvusliku muusika viljelejatena on hakanud tundma sügavat huvi «Kalevipoja» ainestiku vastu.

1. **Rahva eeposte kasutamisest muusikas.** Ülemaailmselt on rahvaeeposte tuginev helilooming niivõrd arvukas, et siin tuleb paratamatult piirduda vaid üksikute karaktersemate ja meile lähedasemate teostega.

Väga sügavalt ja ulatuslikult on haaranud muusikaloomingut antiikeeposed «Ilias» ja «Odüsseia». Need on inspireerinud heliloojaid klassikast kuni tänapäevani suurteks saavutusteks, mille tulemusena on jäädvustunud hulk mitmesuguseid suurteoseid, peamiselt oopereid. Siinjuures olgu märgitud, et Homerose eeposte laialdane kasutamine XVII ja XVIII sajandi ooperimuusikas sõltus itaalia «opera seria» traditsioonidest (antiiktemaatika). Itaaliast levis see traditsioon ka teistesse maadesse. Samuti tõi rahvusliku muusika ja rahvuslike koolkondade esiletõus XIX saj. kaasa huvi oma rahva mineviku, rahvaloomingu, muinasjuttude, saagade ja eeposte vastu. Nii kujunesidki rahvaeeposed hindamatuiks mõjutegureiks rahvusliku muusika arenemisel. Ei saa ka märkimata jätta eeposte patriootilist tähtsust rahvuslikus liikumises eriti neis maades, kus puudus veel rahvuslik iseseisvus.

«Iliase» ja «Odüsseia» ainestiku kasutajaist XVIII sajandist olgu märgitud G. F. H ä n d e l («Deidamia», alapealkirjaga «Achilleus tütarlaste keskel»), Chr. W. G l u c k (ooperid «Paris

² «Laulu ja mängu leht» X (1894), lk. 36.

³ Vt. näit. R. T o b i a s, Raksa kaljut rusikaga. «Päevaleht» nr. 11, 1911 (vt. «Kalevipoeg» XX, 1016); L. N e u m a n n, Vanavara, iseäranis rahvaviiside korjamise tähtsusest. «Eesti Kultuur» II (1913), lk. 198—199.

ja Helena», «Iphigenie Aulises», «Iphigenie Taurises», «Telemachos»), ja W. A. Mozart (ooper «Idomeneos»).

XIX sajandi heliloojaist olgu nimetatud H. Berlioz (kaksikooper «Troojalased»), A. Bungert (nelikooper «Homeeriline maailm» üksikooperitega: «Kirke», «Nausikaa», «Odüsseuse koju-tulek» ja «Odüsseuse surm») ja S. J. Davõdov (tragöödia «Elektra ja Orestes»).

Antiikeeposi kasutasid oma loomingus XIX ja XX sajandi vahe-tusel elanud heliloojaist M. Bruch (kantaat «Odüsseia»), S. Tanejev (ooperi triloogia «Orestes»), R. Strauss (ooper «Elektra»), N. Rimski-Korsakov (kantaat «Homeroses»), E. Boehe (sümfooniline poem «Odüsseuse sõidud») jt.

Ka hilisema aja heliloojad, nagu E. Křenek, E. Werner ja tei-sed, on loonud teoseid eelmainitud eeposte ainestikul.

Huvitavat ning omapärast pilti pakub vene rahvuslike eeposte ja muinaskangelaslugude kasutamine muusikas. Vene rahvusliku ooperiloomingu põhivarasse kuuluvad sellised suurteosed, nagu M. Glinka «Ruslan ja Ludmilla» (A. Puškini järgi), A. Borodini «Vürst Igor» (poemi «Lugu Igori sõjarekest» alusel), N. Rimski-Korsakovi «Sadko» (bõliinade aineil), A. Gretšaninovi bõliina-aineline «Dobrõnja Nikititš» ja tei-sed. Populaarsete vägilasbõliinade ainestikku on kasutanud muu-sikas C. Cavos (ooper «Ilja — vägilane»), V. Serova (ooper «Ilja Muromets»), L. Malaškin (ooper «Ilja Muromets»), A. Borodin (sümfoonia nr. 2, nn. «Vägilassümfoonia»), R. Glier (III sümfoonia, nn. «Ilja Muromets») jt.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni hakkas jõud-sasti arenema ka teiste Nõukogude Liitu kuuluvate rahvaste (armeenia, aserbaidžaani, burjaat-mongoli, gruusia, kirgiisi, tatari, usbeki jt.) kangelaseepiline muusika.⁴

Vana-Skaandinaavia eepose «Edda» ainestikku on kasutanud P. Cornelius oma ooperis «Gunlöd».

Saksa eepose «Niebelungid» ainestik on populaarseks saanud R. Wagneri nelikooperi «Niebelungide sõrmus» (üksikooperid: «Rheini kuld», «Walküür», «Siegfried» ja «Jumalatehämarus») kaudu.

Ulatuslikku kasutamist on leidnud muusikas ka soome eepos «Kalevala», mille põhjal on R. Kajanus loonud sümfoonilised poeemid «Kullervo» ja «Aino», J. Sibelius sümfoonia «Kuller-vo» ning sümfoonilised poeemid «Toonela luik», «Lemminkäineni kojutulek» jt., L. Madetoja loomingust olgu märgitud sümfoo-niline helind «Kullervo», E. Melartinilt ooper «Aino», A. Launiselt ooper «Kullervo» jt. «Kalevala» ainestikku (pea-miselt Aino ja Sampo teemat) on kasutanud oma muusikaloomin-

⁴ Вопросы изучения эпоса народов СССР. Академия Наук СССР, Москва 1958.

gus ka teiste rahvaste heliloojad, nagu G. Schjelderup, V. Gudkov, I. Viškarjov, R. Pergament jt.

«Kalevala» põhjal on loodud teoseid muidugi ka väikevormides, eriti koorilaule (J. Sibeliuselt, T. Kuulalt, V. Hannikainenilt, O. Pesonenilt jt.). Sama tuleb öelda ka teiste eeposte kohta, sest eeposeaineliste väikevormide kasutamine on peaaegu kõigi rahvaste juures küllaltki laiahaardeline ning populaarne.

Eeposeainelisel muusikaloomingul on seega silmapaistev koht rahvusliku muusika arengus.

2. Eepose «Kalevipoeg» muusikalisest miljööst. «Kalevipoja» lähemal vaatlusel haarab meid tema rikkalik ja mitmepalgeline muusikaline miljö. Selle meeldiva fakti põhjusi pole raske leida ja seletada. Heites pilku helilisele ja sõnalisele rahvaloomingule, saab meile ilma pikemata selgeks rahva üldine musikaalsus ja sügav muusikaarmastus. Iseloomustava näite eesti rahva muusikaarmastusest annab meile läti ballaad «Beverina laulik»⁵, milles jutustatakse, kuidas kord naabrid lätlased ja eestlased tülli sattudes olid alustanud sõda.⁶ Eestlaste raevukas rünnak Beverinale, kus elas sangar Talibald, lõi läti kuulsas linnuses tõsise hädaohu. «Mõök ja tuli, nälg ja janu sillutasid surmateed.» Viimases hädas turgatas lätlastele pähe päästev mõte. Nad saatsid oma vana lauliku kindluse müüri aknaavasse, kus ta kandle saatel alustas laulu. Laul ja mäng kandusid eesti malevani, keda haarasid muusikahelid. Rünnak peatus, vaenuvägi kuulas hardumuses ning tõmbus tagasi. Laul oli hävitanud võitlus-iha meeste südameis. Naabrid leppisid.

Sellel legendil on rahva muusikaarmastuse ja muusika mõju seisukohalt kaugele ulatuv tähendus: muusika on rahu ja rahvaste sõpruse süvendaja.

Eesti muusikalis-poetilises pärandis võime täheldada head kunstilist väljenduslikkust, omapärasit fantaasiat ning sisulist haaravust. Rahvas ise ja rahva seast esilekerkinud laulikud⁷ ongi loonud selle rikkaliku aarde⁸, mille alusel võis toimuda eepose koostamine. Kuid vägagi olulist osa «Kalevipoja» muusikalise miljöo kujundamisel omas kaheldamatult ka eepose koostaja Fr. R. Kreutzwaldi enda musikaalsus, muusikaline silmaring ning lugupidav suhtumine muusikasse.⁹

Eepose esimene lause «Laena mulle kannelt, Vanemuine...» kõlab suure südamesoojusega. Otsene pöördumine laulujumala Vanemuise poole — see on väga tähendusrikas ning iseloomulik.

⁵ J. Wihtol, Beverinas dzeedonis Balade jauktam korim. Vadi Askela 1901.

⁶ Läti Henrik, Liivimaa kroonika, ptk. XII, 6.

⁷ Antiikeeposte puhul aoidid ja rapsoodid.

⁸ Ed. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule, Tallinn 1948. Eessõna.

⁹ K. Leichterit ettekanne «Fr. R. Kreutzwald ja muusika» ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimel. Kirjandusmuuseumi poolt korraldatud Kreutzwaldi päeva teaduslikul konverentsil 26. detsembril 1959. aastal.

Selline muusikaline algus saabki kogu eeposele karakterseks ning kandvaks jooneks.

Eeposes ei leidu lugu, kus poleks tegu laulu ning muusikaga.

Kõikjal kohtame väljendeid nagu *õhu helid, õrnad heled* (Sissejuhatus 73), *Laulikute lugusida*, / *Kandlelööja kiitusida* (Sj. 173), *Kullakeelil kuulutati* (Sj. 187), *Lustilised laululoojad*, / *Kulda kandle kõlistajad* (Sj. 270/1), *Vanemuise vöösta* (Sj. 312), «*Sõua, laulik, lausa suuga*, / *Sõua laululaevukesta* (I, 1/2), *Laula, laulik, miks ei laula* (I, 16), *Lausa tõuseb laulu ilu* / *Kui see päike pilve paisust*, / *Ajaj meele ärkamaie*, / *Mõtted lustil mõlkumaie* (I, 44/7), *Kuldalaulus lõksutame*, / *Kuldakeelil kuulutame* (I, 124/3), *Pulmailu pilli peale* (I, 464), *Linnud ladvissa laulema*, / *Kööd kulda kukkumaie* (II, 18/80), *Laulis vastu laanemetsa*, / *Hüüdis vastu Hiiru saari*, / *Kukkus vastu Kuressaari* (III, 601/3), *Laulukeermed kerkimaie* (IV, 172), *Õõbik hõiskab lepikusta* (V, 70), *Lauliku tiivad lendavad* (V, 129), *Igal linnul oma laulu* (VI, 230), *Laulnud iga päeva kohta*, / *Targema töö toimetusel* (VI, 407/8), *Sealt saab kena laulutuba*, / *Laulija lustikamberi*, *Kus neid sõnu seadeldakse*, / *Laululõngaks liimitakse* (VI, 905/8), *Nõnda laulis tuuletival* / *Eide vaimu varjukene* (VII, 402/3), *Lauliku teeradalele*, *Kannelniku käigi peale* (VIII, 5/6), *Siis ma laulan muistelaule*, / *Lõksutan lauliku lugusid* (VIII, 66/8), *Seal laulan tule tuisusse* (VIII, 73), *Laulis vara, laulis hilja* (VIII, 416), *Isa õues laulsid linnud* (IX, 434), *Lapsed lustil laulemaie* (IX, 537), *Laena lusti laulikulle* (X, 3), *Laulis lindu lepikusta*, / *Tarka lindu tammikusta* (X, 40/1), *Laulnud seitse salalugu* / *Igal päeval enne koitu* (XI, 474/5), *Laulis tamme latvadesta*, / *Häälitselfes paksust lehist* (XII, 910/11), *Juba mina nullu laulin* (XIII, 28), *Peiupilli tantsitelles* (XIII, 995), *Süis võib pidu pajatelles* / *Luike lustikeelel laulda* (XIII, 999/1000), *Siis ta laulaks pika päeva*, / *Laulaks läbi talve õõgi*, / *Laulaks nalja ehk nädala* (XIV, 5/7), *Need on karjalapse laulud*, / *Teopoiis trallitused*, / *Korrapiiga kõõrutused*, / *Vanaeide vokilaulud* (XV, 17/20), *Läki lalluluhtadelle* (XV, 46), *Veeretagem lauluvärtnad* (XV, 617), *Peast läks mitu pillikesta*, / *Käest mitu kandlilugu* (XV, 693—694), *Seal ju laulid ilmatargad*, / *Ilmatargad, maakavalad* / *Õnnelaulu hõisatelles* (XVI, 260²), *Laulusõnad lepitamas*, / *Targad sõnad talitemas* (XVI, 672/3), *Vanemuine, laulutarka*, / *Lase kuldalõngakesi*, / *Hõbedasi heidekese* (XVIII, 14/6), *Kuldakellakese helin* (XVIII, 541), *Lustihelin tõusis lauvalt* (XIX, 471), *Laulik istus laua taga*, / *Kandlelööja teiste keskel*, / *Laskis laulu lendamaie* (XIX, 482/4), *Appi astus kaljupoissi*, / *Rootsi kandle kõlistaja* (XIX, 828/9), *Laula, laula linnukeeli*, / *Häälitsele hõbenokka*, / *Kuldakäigu kuulutele* (XX, 16/8), *Tutu-lutu, tutu-lutu!* / *Hüüdis Kalevite sarvi* (XX, 218/9), *Kalevipoja kiljatus* / *Saab veel aastasada-della* / *Sündinud kahju sõnaldama*, / *Kuni kattev murukaissu* / *Viimsel laulja võsukesel*, / *Kuldanonak linnukesel* / *Surmas suu saab sulgemaie* (XX, 905/10), *Kuulas käsipõseki* / *Laulikute lugusida*, / *Miska tema tegusida*, / *Jumedaida juhtumisi*, / *Ilmas ilmud imedusi* / *Tulepaistel pajatati*, *Kuldakeelil kuulutati* (XX, 945—950).

Võrdluseks olgu siin nimetatud, et ka Suure Tõllu muistendeis Tõllu poeg õpib viulimängimist.

Eepose kangelased ja teisedki tegelased on laulujumala Vanemuise väärilised lauliku, osavad nii lauljatena kui mängijatena. Kalevipoja ema Linda oli *laulusuuga* (II, 16). Kui Kalevipoeg lapsena *Lõikas kisa lusti päras* ja *Nuttis õhtust hommikuni* (II, 648, 650), siis ema Linda *Vilistas laulu väetile* / *Suikumise soovituseks* (II, 645—646). Rahvasuus on levinud arvamus: kes lapsena palju karjub, sellest saab hea laulumees («hea kõriga»). Käib ju see ka Kalevipoja kohta. Kangelasest arenes otse imeväärne laulumees ja sarvepuhuja. *Ta laulis, et mered mürasid*, / *Kaljud vastu kärasivad* jne. (III, 629/30). Korduvalt kuuleme sellest mujalgi.

Kalevipoja vennadki olid tublid laulumehed, ka nende laul pani metsad mürama. (III loos ja mujal). Kiitvalt mainitakse Saarepiiga laulu. See on nooruslikult kütkestav «laulurikka linnukeste laulukeermete» helisemine (IV lugu). Saarepiiga ja Kalevipoja vastastikune laulmine loob ilusa muusikalise pildi (IV lugu). Seesuguseid haaravaid ansamblilisi laulustseene esineb «Kalevipoja»

teisteski kohtades, nagu näiteks Kalevi poegade laulud jahilt koju tulles ja ema otsimisel (III lugu), vendade laulmine ema otsimise käikudest (VII lugu), Kalevipoja käigid isa hauale (III ja VII lugu), Kalevipoja ja ta sõprade laulmine pidulauas (XIX lugu). Kanged laulumehed olid ka Kalevipoja sõbrad Alevipoeg (XIX, 591—668), Sulevipoeg (XIX, 676—734) ning Olevipoeg (XVI, 172/3).

Eriti ilmekalt ning ulatuslikult ülistatakse laulu mõju, kohati otse hüperboli-seerivalt. Nii näiteks lausutakse teise loo algul:

<i>Kui mina hakkn kuulutama,</i>	<i>Taevas laia talitseda.</i>
<i>Laulujuga laskemaie,</i>	<i>Külad jäävad kuulamaie,</i>
<i>Vana lugu veeretama:</i>	<i>Mõisad mõtteid märkamaie,</i>
<i>Ei mind jõua ohjad hoida,</i>	<i>Saksad parvil seisemaie,</i>
<i>Ohjad hoida, köied kõita,</i>	<i>Linnad eemalt luurimaie.</i>
<i>Pilved pikad ei pidada,</i>	

Eriti vägev on Kalevipoja enda laulujõud, millest jutustab III lugu (506/34):

<i>Laskis laulu lendamaie,</i>	<i>Pääsukesed päevapaiste;</i>
<i>Tugevama tõusemaie,</i>	<i>Laulis luiged lainetesse,</i>
<i>Vägevama veeremaie,</i>	<i>Pardid parve ärte peale,</i>
<i>Tulisema tuiskamaie:</i>	<i>Haned alla allikalle;</i>
<i>Laulis linnud lepikusse,</i>	<i>Hõiskas kena künnilinnu</i>
<i>Laulukanad kaasikusse,</i>	<i>Õode iluks hõiskamaie,</i>
<i>Laulukuked kuusikusse,</i>	<i>Videvikul vilistama,</i>
<i>Mõistelinud männikusse,</i>	<i>Enne koitu häälitsema.</i>
<i>Targad linnud tammikusse,</i>	<i>Laulis, et mered mürasid</i>
<i>Hõiskas puie latvadesse</i>	<i>Kaljud vastu kärasivad,</i>
<i>Kägusida kukkumaie,</i>	<i>Puie ladvad paindusivad,</i>
<i>Tuvikesi tuikamaie;</i>	<i>Mäekingud kõikusivad,</i>
<i>Laulis rästad rägastikku,</i>	<i>Pilved lausa lõhkesivad,</i>
<i>Pesilinnud põõsastikku,</i>	<i>Taevas aga tarka kuulis.</i>
<i>Lõokesed lagedalle,</i>	

«Kalevipojas» esineb palju arve, eriti rohkesti arvu 7. Sellele on antud mitmesuguseid tähendusi.¹⁰ Huvitav on märkida, et arvu 7 on seostatud ka muusikaga. Teatavasti on diatoonilises heliredelis 7 astet (heli), mis ongi põhjustanud arvamus, et Kreutzwald kui muusikaarmastaja võis selle arvu vastu erilist huvi tunda.¹¹ See on muidugi romantiline ilutsemine ja fantaasia.

«Kalevipoja» muusikaline miljöö on lai. Eepose tegelased on innukad laulja mänguharrastajad. Muusikariistadeks on neil kannel, rootsi kannel ja sarv.

3. Rahvaviiside seos «Kalevipoja» ainestikuga. «Kalevipoja» ilmumine kui kodanliku rahvusliku liikumise aja silmapaistvamaid sündmusi tõi enesega kaasa virgutavaid puhanguid kultuuriellu. Hakati osutama tõsisemat tähelepanu rahvaloomingu kogumisele ning uurimisele, sealhulgas ka rahvaviisidele.

Juba enne «Kalevipoja» ilmumist tegelesid rahvaloominguliste küsimustega balti-saksa haritlased (tol ajal puudus meil veel oma rahvusest haritlaskond), kelle hulgas leidus ka rahvamuusikast huvitatuid.

Alates ajast, mil tekkis eestlaste oma haritlaskond, asus rahva-

¹⁰ R. K [a11a s] «Kalevipoja» lauluarvud, nimelt arv 7. Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Viies leht, Tartu 1900, lk. 15—18.

¹¹ Sealsamas, lk. 18.

loomingut koguma, uurima ja levitama rida entusiastide eesotsas: Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldiga. Üha teravamalt kerkis esile ka rahvaviiside talletamise vajadus. «Kalevipoja» ilmumise ajal oli eesti haritlaskond veel väga väikesearvuline, neistki tundsid sügavamalt huvi rahvaloomingu vastu vaid üksikud nooremast generatsioonist, nagu J. Hurt, M. Veske, C. R. Jakobson, J. Kunder, A. Thomson, J. Adamson jt., kuna peamine tähelepanu oli tol ajal suunatud ühiskondlikele probleemidele. Kahtlemata sai «Kalevipoja» ilmumine üheks mõjuvamaks tõukejõuks kodanliku rahvusliku liikumise püüdluste avardamisel.

Juba möödunud sajandi esimesel aastakümnel kerkib rida muusikategelasi, kelle tegevuses avaldub tõsine suhtumine rahvamuusikasse. Eriti olgu siin esile tõstetud eesti professionaalsete heliloojate esimesest põlvkonnast A. Kunileid, A. Thomson ja K. A. Hermann, kes hakkasid rahvaviise koguma, kasutama ja levitama.¹²

Eelmainitute kõrval ei saa jätta nimetamata õpetajate-ühiskonnategelaste C. R. Jakobsoni ja Ado Grenzsteini tegevust rahvaviiside ja üldse rahvusliku muusika propageerimisel ning levitamisel. On tähelepanuväärne, et Kunileid, Thomson, Jakobson ja Grenzstein said pedagoogilise hariduse ja muusikalise ettevalmistuse Valga Õpetajate Seminaris toleaegselt direktorilt, tuntud läti rahvaviiside kogujalt ja propageerijalt J. Cimzelt (ka Zimse), kelle innustav suhtumine rahvamuusikasse kandus ka tema õpilastesse. Seoses arenema hakkava rahvusliku muusika püüdlustega osutatakse rohkem tähelepanu ka «Kalevipojale».

«Kalevipoeg» sisaldab rahvalaule ja muud rahvapärimuslikku ainekku.¹³ Sellega kandus eeposesse hulk sellist rahvaloomingut, mis juba oli seostatud muusikalise väljendusega. Kõnet on siis «Kalevipoja» tekstiga seotud viisidest. Eeposesse liideti palju hiiuga mitte seotud laule, millel olid algupäraselt omad viisid. Nii võib «Kalevipoja» viise mõista tinglikult. Pärast eepose ilmumist (nüüd juba peamiselt eepose enda alusel ja mõjul) jätkus mitmesuguste rahvaviiside sobitamine ja loomine «Kalevipoja» poeesiale. Seepärast on põhjust kõnelda kahest eeposeainestikulisest rahvaviiside kihistusest: esimesest kui teose ilmumise eelsest ja teisest kui teose ilmumise järgsest. Kindlaid piirjooni tõmmata kahe kihistuse vahel on aga väga raske kõigepealt seetõttu, et üleminek ühelt teiselt on sujuv, ka on küsimust veel vähe uuritud.

¹² A. Kunileid, Rahvalaulude seaded kogudes «Vanemuine kandle healed» I, 1869; II, 1871; C. R. Jakobson, toimet. koguteos «Rõõmus laulja» 1872; A. Thomson, Rahva lauluviiside tähtsusest. «Oma Maa» I (1884) lk. 184; «Laulu ja mängu leht» X (1894), lk. 6. Kas Eesti rahvalaulud elukõlbulised on, Kimbuke rahvaviise, Sealsamas; K. A. Hermann, Rahvalaul — jumalik tuluke. «Laulu ja mängu leht» XIII (1897), nr. 3. Eesti rahvalaulud segakoorile I, 1890; II, 1905; III, 1908.

¹³ U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905; Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I, Tallinn 1961.

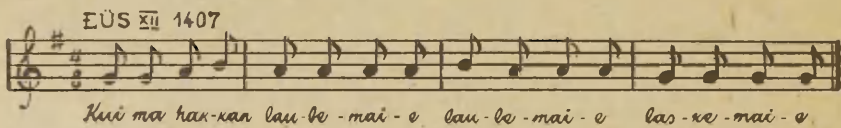
Senised uurimused piirduvad «Kalevipoja» tekstiga¹⁴, millel muusika seisukohalt on vaid orienteeriv tähtsus. Samuti pakuvad vähe tuge eesti rahvaviise käsitlevad väljaanded¹⁵, sest neis ei puudutata spetsiaalselt nn. «Kalevipoja» viise. Küll aga on U. Kolk oma lühiuurimuses «Kuku sa, kägu, kuldalindu»¹⁶ pööranud tähelepanu ka «Kalevipoja» muusika probleemistikule, rõhutades selle teema käsitlemise vajalikkust ning tähtsust.

Esimeseks kihistuseks on nn. regivärsiviisid oma lihtsa vormi, lühisuse, kitsa diapasooni, retsitatiivsuse, diatoonilisuse, mittekonstantsusega¹⁷ (ühel viisil mitu erinevat teksti) jne.

Teises kihistuses prevaleerivad muidugi uuema rahvalaulu muusikalised omadused, nagu avaram vorm, laiem diapaseon, mitmekesisem rütm, üldiselt laululisem iseloom, teksti konstantsus jne. Selgema ülevaate saamiseks vaadelgem mõningaid rahvaviise «Kalevipoja» teksti temaatikaga seostatult, kusjuures on arvestatud tekstide sellist sarnasust, mis ei lase kahelda laulude samasuses, nii «Kalevipojas» kui ka rahvaluules.

Üheks levinumaks teemaks nii rahvaluules kui ka «Kalevipojas» on laulud laulmisest ja laulu mõjust. Suurima rühma moodustavad siin viisid, mis olid levinud sõnadega «kui ma hakkam laulemaie».¹⁸ Neid leidub kogutuna mitmesugustes fondides; suur hulk on neist avaldatud ka trükis.

Selleteemalise vanema regiviisi näitena olgu esitatud Juhan Zeigeri monograafiast «Eesti rahvaviisid» (lk. 59) EÜS-i fondist pärinev meloodia:

Kahtlemata kuulub see tüüpiline regiviis rahvalaulude vanemasse kihistusse, mida näitab tema kitsas diapaseon ja retsitatiivne iseloom.

Kui eelnevas näites viis liigub vaid toonikast tertstoonini, siis

¹⁴ J. Semper, Kalevipoja rahvaluule motiivide analüüs, Tartu 1924; A. Anni, Kalevipoeg eesti rahvaluules I, Tartu 1934; Ed. Laugaste, Järelsõna Kalevipoja 1953. a. väljaandele; Ed. Laugaste, Kalevipoja nime esinemisest eesti rahvalauludes. «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 4 ja 5.

¹⁵ K. A. Hermann, Über estnische Volksweisen, Dorpat 1892; A. Lounis, Über Art, Entstehung und Verbreitung der Estnisch-Finnischen Runenmelodien, Helsinki 1913; A. Lounis, Eesti runoviisid, Tartu 1930; J. Zeiger, Eesti rahvaviisid (monograafia), Tallinn 1934; H. Tampere, Eesti rahvaviiside antoloogia I, Tallinn 1945; H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I, II, III, Tallinn 1956, 1960, 1958.

¹⁶ U. Kolk, Kuku sa, kägu, kuldalindu. Kalevipoja küsimusi. TRÜ Toimetised, nr. 53. Tartu 1957, lk. 220–238.

¹⁷ H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I, (1956), lk. 12.

¹⁸ «Kalevipoeg» II (1–11), VIII (55–63) ja mujal.

järgnevas meloodias¹⁹ näeme diapasooni laienemist allapoole juhttooni võrra:

Koostu kihelk. Kapuri. Puhona x. *J. Vällve (1909)*

Kui mi-na kas-ran lau-le-mai-e, lau-le-mai-e las-se-mai-e.

Juhttooni lisandamine mitte ainult ei avarda viisi liikumispiire, vaid tõstab ühtlasi ka selle meloodilist pinget. A. Launise eesti runoviiside kogus²⁰ leiame sellesisulisi viise üle neljakümne, milledest kümnekond osutuvad eredamaiks ja karaktersemaiks. Viimasteist olgu siin toodud näitena viis nr. 468:

Valguta *P. Fatz (32)*

Kui mi-na kas-ran lau-le-mai-e lau-le-mai-e las-se-mai-e

Viis on üks iseloomulikumaid antud teema alalt. Meloodia liigub siin juba kvindi ulatuses ja kulmineerub laineliselt, jättes küllaltki emotsionaalse mulje. Arvestades viisi üldist laadi ja diapasooni, võib öelda, et see kuulub regiviiside hilisemasse kihistusse. Samas kogus leidub regiviise veel hilisemast kihistusest, näit. viis nr. 2122:

Tuvi *Linnok (84)*

Kui mi-na kas-ran lau-le-ma, lau-le-ma ja lau-le-ma.

siis tu-keb kü-lä uas-la-ma, val-da vii si vaa-ta-ma vaa-ta-ma.

Selle viisi veelgi hilisemat arenguastet näitab ühelt poolt tema muusikaline kujundus, milles võime tähele panna viisi arendust nii

¹⁹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi fond EUS VI 1306 (3).

²⁰ A. Launis, Eesti runoviisid, Tartu 1930.

vertikaalselt kui ka horisontaalselt, diapasooni laienemist kuni oktaavini. Viisi areng pikuti on andnud juurde vormi laiendusena teise lause, ootusevastaselt koguni viietaktilisena. Selle vormi asümmeetrilisuse on põhjustanud rahvalaulikute kunstilised püüdlused helindi rikastamiseks. Viisi omapärasustest võiks siin veel märkida tema laadilisi iseärasusi (kõrge juhttoon ning algamine ja lõpetamine dominandiga). Teiselt poolt näitab laulu hilisemat arenguastet ka värsi keel, kus infinitiivi arhailine lõpp *-maie* on kulunud *ma-lõpuks* (*laulemaie* → *laulema*), mis viisi rütmikasgegi on toonud muutusi.

Vaatleksime samast ainevallast veel mõnda viisi, mis on heliloojate rahvaviisitöötluste kaudu leidnud laiemat levikut ja kasutamist:²¹

Põltsamaa *K. A. Hermann*

Kui mi-ra ha-ran lau-le mai-e, lau-le-mai-e las-se-mai-e,

Si mind jõe-a oh-jad hoi-da, oh-jad hoi-da ei-est vöö-ta.

Vanemas rahvamuusikas on see üks tuntumaid, loodud dooria helilaadis, mis annab viisile omapäraselt karge iseloomu. See helilaad on eesti vanemale rahvamuusikale omane. Veelgi populaarsem on alljärgnev, vanemais koolilaulmikes ja teistes väljaannetes levinud²²:

Kui mi-ra ha-ran lau-le-mai-e lau-le-mai-e las-se-mai-e,

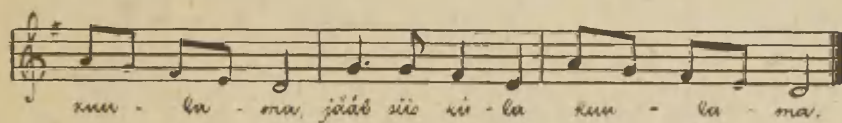
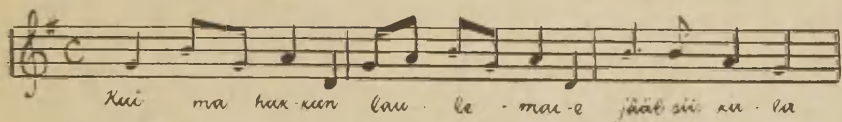
Siis jääb nü-la nui-la-mai-e eal. la lah-vas-aa la-mai-e

²¹ K. A. Hermann, Eesti rahvalaulud segakoorile. I, lk. VII ja 2; A. Tamm, Eesti rahvalaulude kava nr. 3, A. Vedro harmonisatsioon.

²² J. Aavik, Viis laulu segakoorile (ühe rahvaviisi põhjal) 1925, lk. 36.

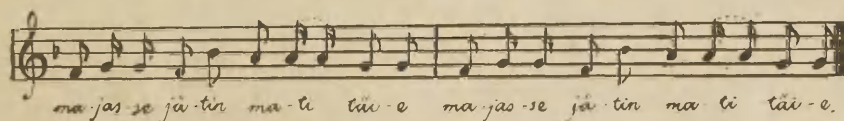
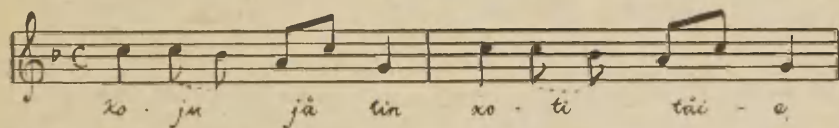
Selles viisis on tunduval regiviisi sugemed, kusjuures viisi teist poolt moodustav esimese lause variatsioon annab sellele suurema pinge ning tõstab sõnalise mõtte rõhutamist.

Eesti uuema rahvalaulu iseloomu kannab üldtuntud «Laulu mõju», mille on Mart Saar temale omase meisterlikkusega koorile seadnud: ²³

Peale hea lauldavuse ja meloodilise haaravuse avaldub selles viisis ka kaasajalähedane helikeel, mistõttu see tänapäevalgi mõjub väga emotsionaalselt.

Mart Saare koorilaulus «Lõppeks» kasutatud rahvaluule tekst sarnaneb sisuliselt «Kalevipojas» esineva versiooniga *Veel jäid koju kotitäied* (VIII 42). Selle rahvaviisiline põhimeloodia on järgmine:

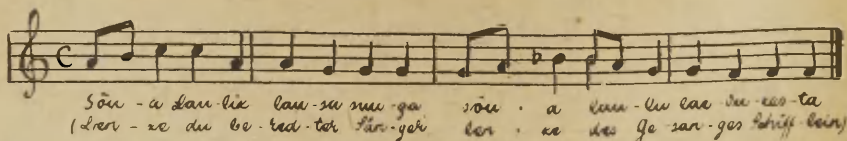

Kas ülaltoodu on puhas rahvaviis ja milliste sõnadega seostatud varem, seda selgitavad lähemalt edaspidised üksikasjalisemad uurimused.

Huvitava ja omapärase näitena esineb meie muusikaliteratuu-

²³ M. S a a r, Valimik koorilaule. Tallinn 1957, lk. 32.

ris vana regiviisi seoses tekstiga «Sõua, laulik» («Kalevipoeg» I, 1 jj.).²⁴

Selle viisi üleskirjutus on vanimaid teada olevaid ning fikseeritud sellisena omaaegse Tartu Ülikooli professori F. Meniuse poolt XVII sajandi esimesel poolel.²⁵ Tema andmeil on seda viisi lauldud mitme tekstiga. Uurijate poolt on seda peetud professor L. Schroederi andmeil üheks selliseks viisiks, millega ka «Kalevipoja» tekste lauldi. Grafi arutluste õigsus vajab muidugi kontrolli.

Viini muusikateadlane prof. dr. R. Lach oma artiklis «Eesti rahvalaulu arengulooline missioon»²⁶ avaldab sama viisi rahvalaulu sõnadega, mis käsitlevad Salme lugu:

Olli üksi nori naene;
Läksi karja satemaie,
Leidis kana vainiulta,
Viis se kanna koiujo.
Kannast kasvib innimenne,

Sulla Salme neitsikenne.
Siis sel tullid kolmed kosjad
Üks olli ku, teine päva,
Kolmas tähte poisikenne, jne.²⁷

Mainitud lugu on aga saanud «Kalevipoja» I loo faabula aluseks. Pole põhjust kahelda, et eeltoodud viis oli lauldav ka «Kalevipoja»-aineliste rahvalauludega (nagu seda on ka «Salme laul») juba enne eepose ilmumist, mis on põhjutanudki selle viisi pidamist nn. «Kalevipoja» viisiks.

U. Kolgi väide artiklis «Kuku sa, kägu, kuldalindu», nagu oleks selle regivärsi viisi «Kalevipoja» viisiks pidamine ebateaduslik ja desorienteeriv, pole seega küllaldaselt põhjendatud, sest tolaaegsete uurijate tähelepanekud viisi ja teksti seostamise kohta (antud juhul «Kalevipoja»-ainelise tekstiga) on usutavad, seda enam, et need uurijad ise konstateerivad viiside kasutamise mittekonstantsust.

Seoses eelnevate seisukohtade selgitamisega tuleb mainida, et helindid, mis on loodud trükis ilmunud eepose põhjal, kuuluvad endastmõistetavalt eepose muusikasse. Aga üldiselt eepose muusikaks tuleb pidada ka kõike seda, mis on seostunud eeposega tema ainestikul kas enne või pärast eepose koostamist, välja arvatud ebakohased sobitused.

Omaette laulude rühma moodustavad laulud laulmakutsumisest,

²⁴ W. Dankert, Das Europäische Volkslied, Berlin 1939, lk. 333.

²⁵ W. Graf, Eesti rahvalaulud 17-da sajandi alul. «Eesti Muusika Kuukiri» I (1929), lk. 103—107, 151—154.

²⁶ «Eesti Muusika Kuukiri» I, (1929), lk. 6—9.

²⁷ H. Neus, Ehnstnische Volkslieder. Erste Abtheilung, Reval 1850, lk. 9—23.

neist mitmed on seostatud ka «Kalevipojaga». Üks silmapaistvaimaid on siin «Kuku sa, kägu, kuldalindu» (IV loo algus).

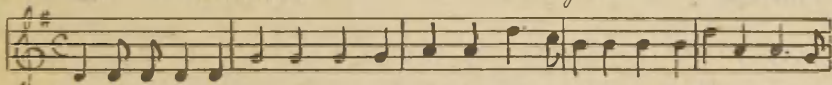
Käesoleval ajal on tõstatatud selle üldtuntud laulu meloodia küsimus ning väidetud, et kõnesoleva viisi on loonud K. A. Hermann, kuigi Hermann ise selle viisi kõigis oma väljaandis märgib rahvaviisiks. Ka kõik teised heliloojad (H. Eller, V. Nerep, A. Karindi, R. Ritsing, A. Velmet jt.) on seda kasutanud oma seades kui rahvaviisi. Argumendid (meloodia stiil, tema rahvapärased, viisi puudumine K. A. Hermann'i rahvaviiside käsikirjalises kogus), mille põhjal püütakse tõendada antud viisi kuulumist K. A. Hermann'i originaalloomingusse, näivad olevat mitteküllaldatakse.²⁸

«Kuku sa, kägu, kuldalindu» meloodiline kulg ja rütm tõendavad selle laulu kuulumist rahvaloomingusse; ent rahvaviisipärasuse kajastumine K. A. Hermann'i loomingu ei tohiks mõjustada küsimuse sellist lahendamist. Viisitunnused näitavad, et see kuulub eesti uemate rahvaviiside hulka. Võrreldagu antuga eesti uemaid rahvaviise, näiteks «Jaanike, ae», «Sarve hääl». «Üles, üles, hellad vennad», «Kiigu, liigu, laevukene», «Laulu mõju» jt. Viisi puudumine Hermann'i rahvaviiside käsikirjalisest kogust võib aga olla täiesti juhuslik. Üldiselt on teada, et K. A. Hermann vägagi võitles oma laulude autorsuse eest («Süda tuksub...», «Mingem üles mägedele»), mistõttu pole usutav, et ta tahtlikult oleks loobunud autoriõigusest viisile, mille suurt populaarsust ja menu ta ise kuulis ja nägi.

On säilinud huvitav dokument K. A. Hermann'i käsikirja näol «Eesti rahvalaulud» aastast 1908 (kirjutatud mõni kuu enne autori surma). See oli ette nähtud ilmumiseks «Laulu ja mängu lehe» 14. aastakäigu kolmandas numbris (1908), jäi aga ilmumata. Mainitud artiklis K. A. Hermann, käsitledes rahvaviiside tähtsust ning nende kasutamise probleeme, märgib muuseas: «Paleus on mul alati olnud Eesti rahvalaulusid puutumata puhtuses anda...» Tema poolt tehtud muudatuste kohta märgib ta vabandavalt järgmist: «Eesti rahvas on laulud loonud, mina olen neid üksnes kokkuseadnud, mõnda tähte või heli sõnaga kokku surunud.» See pihtimulik väljendus täiendusena teistele asjaoludele aitab kinnitada vaidlusaluse laulu rahvaviisilist kuuluvust.

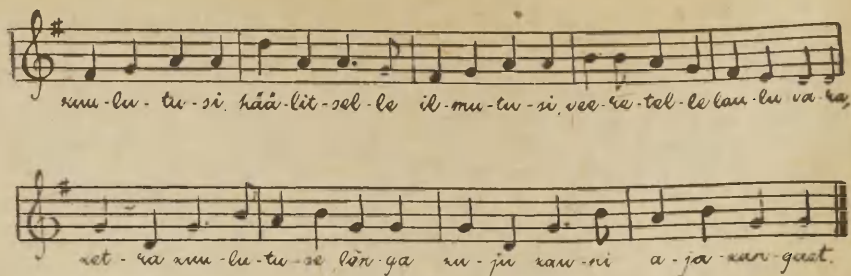
Põltsamaa ümbrusest

6 + v Üles kirjutanud K. A. Hermann

Kuk-ku sa kä-gu, kul-du lin-du, hää-lit-sel-le ho-be nox-ko! Kuk-ku mei-le

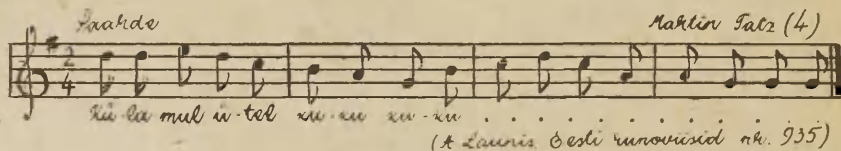
²⁸ Juhul, kui puuduvad kindlad andmed autori kohta, loetakse teos olenevalt tema sisust ja vormist rahvaloomingusse kuuluvaks. Vt. näit. Избранные статьи музыковедов Германской Демократической Республики, Москва 1960, lk. 12.

nuu-lu-tu-si hää-lit-sel-le il-mu-tu-si, see-ka-tel-le lau-lu va-ka,
set-ka nuu-lu-tu-se lõn-ga ru-ju rau-si a-ja-ear-gust.

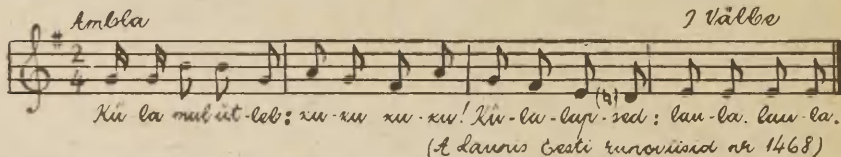
Toodud viis on seostunud antud tekstiga «Kalevipoja» ilmumise järel, sest nimetatud teksti rahvalaululist kuju sellisena ei tunta. 1853. aastast pärinevas «Alg-Kalevipojas» on tekst neljarealine II loo algul. Trükitud «Kalevipojas» on see Kreutzwaldi poolt tunduvalt täiendatud (20 rida) ning paigutatud IV loo algusesse.²⁹

Samas laulurühmas esineb rohkesti ka neid laule, kus laulik mitmesugustel põhjustel tõrgub laulmast (koju jäetud laululehed, pajatusvaibad, keelekõlks, endise hea hääle puudumine, vanus, kurbus jne.). Vastavalt teksti sisule võib ootuspäraselt täheldada meloodiaid meeleolukohaseid iseloomujooni. Lauliku põiklemine tagasihoidlikkusest väljendub tavaliselt mažooriselt, nii näiteks:

Saakide Maklin Salz (4)
Kü-la mul ü-tel xu-xu xu-xu.
(A Laurus Eesti runoviisid nr. 935)

Kui laulikul pole rõõmsat meeleolu, siis väljendub tema põiklemine nukrailmelises meloodias. Seda võime konstateerida alljärgnevas runoviisis:

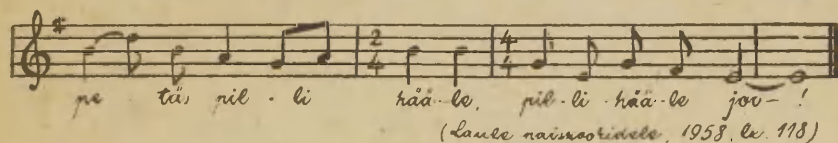
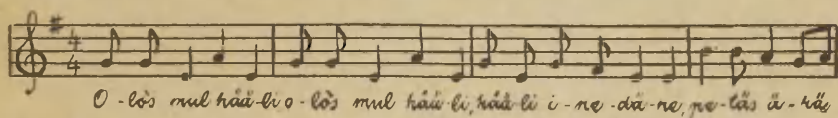

Ambla 7 Väälbe
Kü-la mul üt-leb: xu-xu xu-xu! Kü-la-lup-sed: lau-la. lau-la.
(A Laurus Eesti runoviisid nr. 1468)

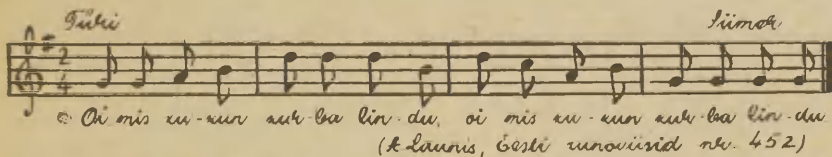
Kui laulik kurdab hääle kaotust, siis kannab tema põiklemine

²⁹ U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905, lk. 77; Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I, Tallinn 1961, lk. 122 (Alg-Kalevipojas).

sageli oma endist häält ülistavat iseloomu, mis ilmneb meloodia reipas liikumises ja rütmis, nagu seda näeme alljärgnevas setu viisis «Pill oll' helle»:

Laul «Oi, mis kukun kurba lindu» (I, 18/22) viitab eeposes lauliku kadunud nooruse kurtmisele.

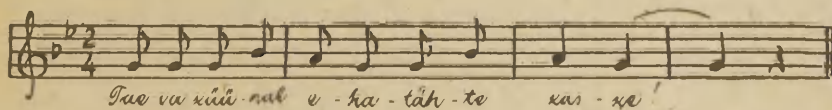

Neli viimast näitena toodud laulu esinevad «Kalevipojas» fragmentaarselt (I, XIV ja XX lugu), kuid iseloomustaval kujul. Neis värssides on Kreutzwald end autorina asetanud lauliku ossa, kes kurdab taga noorusaega, kahetsedes, et ta ei alustanud oma laulikuteed eepose kirjutajana juba nooruspäevil:

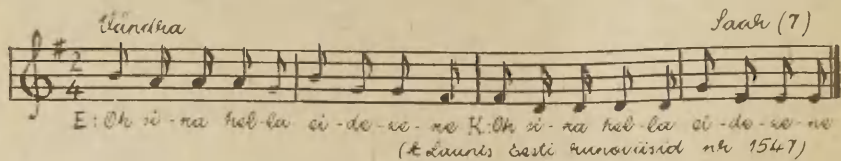
Aga laulik, õhtukukke,
Suvest lahkund luigekene,
Pöörab silmad igatsedes
Onnepäeva hommikulle,

Noorepõlve nurmedelle,
Kus veel kenadamad kirjad
Ilusamad õnnelilled
Rõõmuvaipa valmistasid. (XIV, 12/20).

Kuidas lauliku fantaasiat rikastab teda ümbritsev loodus, seda näeme «Kalevipoja» VIII loo algul, kus Lauluisa pöördub ehatähe poole, kutsudes teda tunnistajana jälgima Kalevipoja käikudega seotud sündmusi. A. Grenzstein oma «Kooli laulmise raamatus (I, lk. 11) on sobitanud Tahkurannast pärineva rahvaviisi «Ehatähe» tekstiga:

Eredamalt kajastub rahvamuusikas ka laulurühm murest ja rõõmust. Siin saavad väljenduse laste tunded vanemate vastu, lein omaste surma puhul, mure raske orjuse pärast jne. Rõõmu väljendatakse puhketkedel kiigel, pidulikel kokkutulekuil jne. Arvukalt esineb hardumuslikult helli laule emast. Tüüpiline selleteemaline runoviis on alljärgnev:

Näitekohase teksti leiame «Kalevipoja» VII loos (310—342). Viisi seostumine selle tekstiga pärineb «Kalevipoja» ilmumise eelsest perioodist. Sama tekstiga on levinud veel teine, tunduvalt uuem populaarne rahvaviis «Lapse tänu»³⁰, mille põhikuju koosneb kolmest varieeruvast lausest.

Kõlga Jaani *Õuesõu + Lõpu*

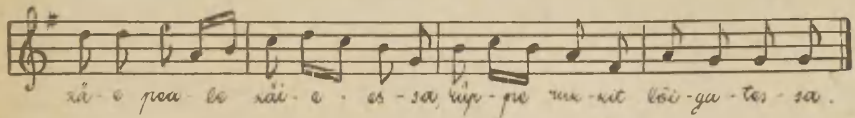
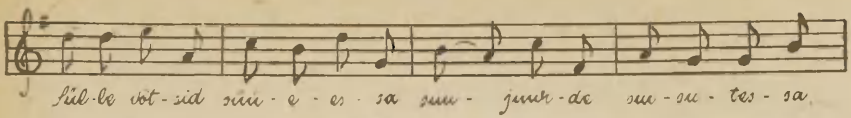
õ-mä-ro-ne mem-me-ke-ne ü-sä-ke-ne taa-di-ro-ne

Küll sa nä-gid meik-ta vae-va-rui sa min da kas-va-ta-sid,

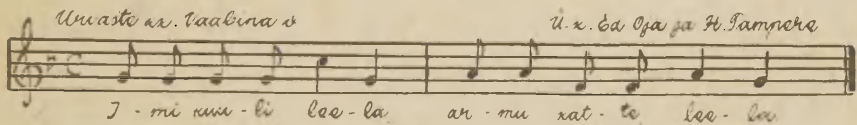
kas-va ta-sid kal-lis-ta-sid sa hel-rä-el see-gu-ta-sid,

ü-les köst-sid hü-pa-ta-sid ma-ha na rid män-gi-ta-sid

³⁰ Võrdle ülaltoodud viisiga Aino Tamme rahvalaulude kavas ilmunud «Tütre tänu», mille laiendatudkujulise viisi ta on noteerinud oma isalt ning avaldanud A. Lätte harmoniseeringuga.

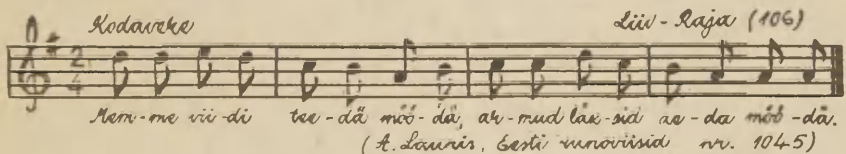

Üks ilmekamaid leinalaule on «Imi kooli» (Ema arm) ³¹:

Selle laulu kohane tekst esineb «Kalevipoja» VII loos (782/92) ning XII loos (874/82) vaeselapselaulus. Ed. Oja ja artikli autori enda andmeil on see setu viis, kuigi üleskirjutus pärineb Urvastest.

Teatavasti käis Kreutzwald kahel korral (1847 ja 1849) Setumaal rahvaluulet kogumas, kus ta sai ka Kalevipoja-ainestikulist materjali.³² Ülaloodud laul on tõenäoliselt üks neist, mis ta on põiminud «Kalevipoega» setu allikaist; selle hulka kuulub ka eespool (lk. 17) toodud «Pil ol' helle». Võrdluseks olgu toodud «Imi kooli» («Memme viidi») Kodaverest:

«Kalevipoja» VII loos kujutatakse ka Kalevi poegade emaotsimise käike. Vanema venna jutustuses esinev teekäigu kirjeldus:

Tüki teeda, palju maada,
Poole versta Pohlamaada,

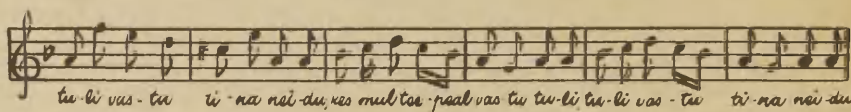
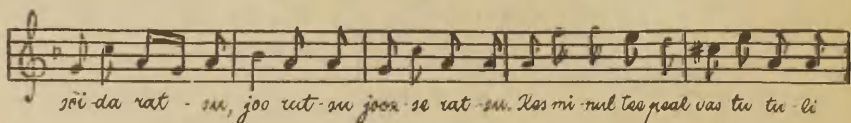
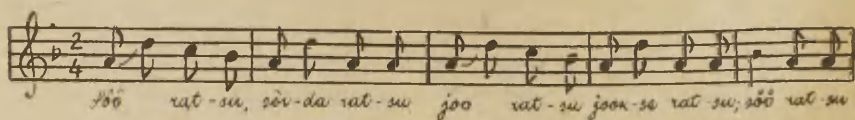
Viis versta Vene rajada,
Sada versta Saksamaada, jne.,

ja teel vastutulijate (tinaneiu, vaskneiu, hõbeneiu, kuldneiu) motiiv ühtib tuntud kosjalaulu motiivistikuga. Kosjalaulus otsitakse

³¹ H. Tamperre, Eesti rahvaviiside antoloogia I, Tartu 1935, lk. 84.

³² A. Annist, Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg». Teine osa. «Kalevipoja» saamisluu, Tartu 1936, lk. 114 jj.

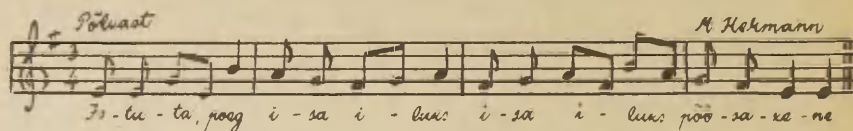
pruuti³³, «Kalevipojas» aga ema³⁴. Siin võrdluseks toodud kosjalaul on levinud populaarse rahvaviisiga M. Härma, E. Võrgu jt. seadeis järgmise põhimotiiviga:

Näitena toodud viis iseloomustab rännakulist liikumist, mis on omane mõlemale võrreldavale tekstile, ent tema uljas optimistlik rüht laseb oletada, et viisil on olnud kindel side vaid kosjalauluga.

Emale pühendatud lembelaulude kõrval esineb «Kalevipojas» ka teiste omaste austamise motiive, mis kajastub kõige ilmekamalt teemas «Istuta, poeg»³⁵ (resp. «Magajate mälestuseks»). Et antud tekst on tervikuna Kreutzwaldi enda looming³⁶, siis võisid vastavad seosed viisidega tekkida alles pärast «Kalevipoja» ilmumist. Literatuuris on see teema tuttav kahe rahvaviisiga.

Üldiselt tuntud Miina Härma laulu «Ei saa mitte vaiki olla» (Anna Haava luuletus) esimese osa meloodia aluseks on autori poolt Põlvast üleskirjutatud rahvaviis sõnadega: «Ära pea mina minema, ära uba ojuma». Sama viisiga on ta aga seostanud ka kõnesoleva «Kalevipoja» teksti ja avaldanud selle pealkirjaga «Magajate mälestuseks» kahehäälses seades oma koolilaulmikus³⁷:

Teist rahvaviisi on oma väljaandis kasutanud Artur Lemba (sega-

³³ J. Hurt, Vana Kannel. Teine kogu, Tartu 1886, lk. 180—192.

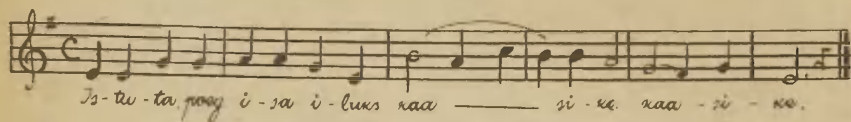
³⁴ «Kalevipoeg» VII, 451—595.

³⁵ «Kalevipoeg», Sissejuhatus (222/37).

³⁶ U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905, lk. 65.

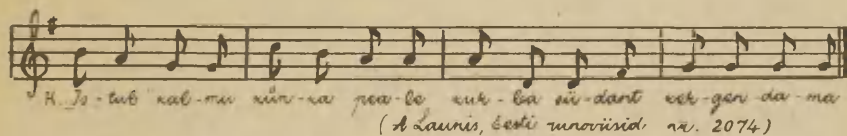
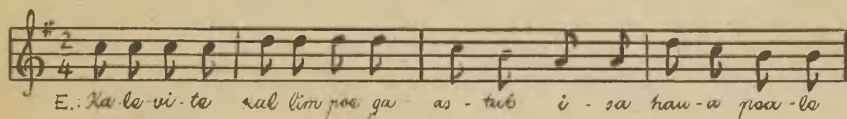
³⁷ M. Hermann, Laulmiseõpetus Koolidele I, 1923, lk. 12; II tr. 1931,

koori seades)³⁸ ja August Kiiss (kahehäälselt)³⁹. Mõlema sobituses on kasutatud refräänsõna «kaasike», mille lisandamine antud tekstile ennast ei õigusta.

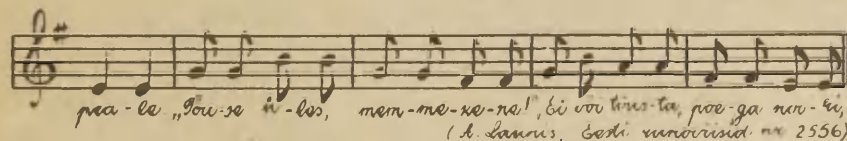
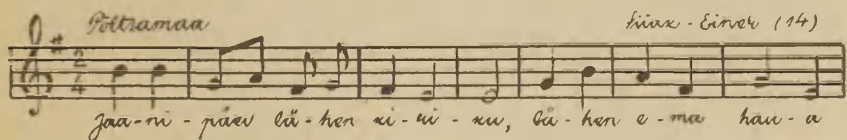

Sama meloodia leidub ka kogus «Eesti runoviisid», kuid laiendatud kujul ning teise tekstiga (Emäkene, ennekenne, kaasike, kaasike), milles refräänsõna «kaasike» tundub loomulik.⁴⁰

Asjakäsitlertuga on ligidalt seotud motiiv «Isa haul». Vastavaid allikmaterjale leidub juba runolauludes seostatult Kalevi-
poja nimega, aga mitte rahvapäraselt, vaid ettevõtliku korrespondendi J. Sõsteri poolt. Näit.:⁴¹

Samalaadset leinalaulu esineb rahvaloomingus tõenäoliselt algpärasema tekstiga, kus meenutatakse surnud ema, nagu näit.

³⁸ A. Le m b a, 5 laulu segakoorile, 1926(?), lk. 8.

³⁹ A. Kiiss, Laste lauluvara I, Tartu 1931, lk. 38.

⁴⁰ A. L a u r i s, Eesti runoviisid, nr. 2508.

⁴¹ Sealsamas, nr. 2074.

Murelaulude hulgas kajastab sotsiaalseid olukordi orja- ja vaeselapselaul (XII, 777—980):

Vainaka Penna - Lend (III)

Oh se - da vaes ta or - ja lü - ta
(Oh mi - na va - ne or - ja lap - si ma ka jää - nud moks - ja - ra - na)
(A laulus Eesti rahva laul nr. 255)

Märksa avarama diapsooniga ja emotsionaalsema viisikujundusega on alljärgnev üldtuntud «Orjalaul»: ⁴²

Eesti rahva viis

Mis mi - nul pal - gas jo - e - da par - sa tar - se jo - e - da
rai - ti - to - pas - sa - tas - se
(Mina Kõrmaseni muusikuvõre kontserdi laulud 2. anna Tartus, 1939 lk 32)

Orja- ja vaeselapse rahvalaululine temaatika on kahtlemata väga vana. Kreutzwald on põiminud selle ainekogu eeposesse süvendatult ning paisutatult. Rahva kunagise viletsuse võtab ta kokku tervikulises murelaulus «Seitse sammeldanud sängi» ⁴⁵.

Eesti rahva viis

Vaa - ta laa nos pui - e pui - dus, pui - e pui - dus - pöö - sa vah - jus
pui - e pui - dus pöö - sa vah - jus kus - se

Et ülaltoodud laulutekst kuulub Kreutzwaldi loomingusse, ⁴⁶ siis selle seostamine antud viisiga toimus «Kalevipoja» ilmumise järel

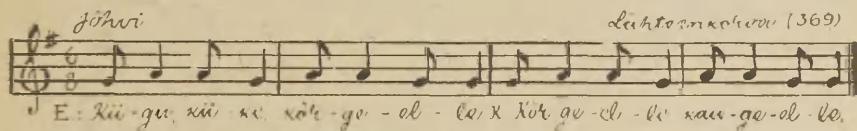
⁴² «Kalevipoeg» III, 748 jj.

⁴⁵ «Kalevipoeg». Sissejuhatus, 197—213.

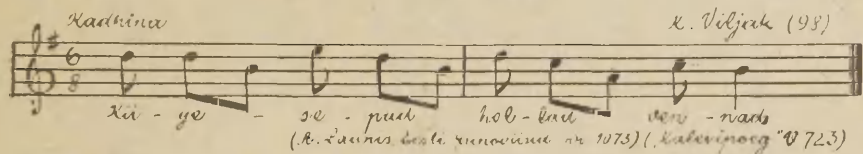
⁴⁶ U. Karttunen. Kalevipoegin kokoonpano, lk. 65.

M. Saare poolt. Viis oli varem tuntud rahvasuus mitme tekstiga: «Kuri mees»⁴⁷, «Kes sääl»⁴⁸, «Teopoiisi laul»⁴⁹.

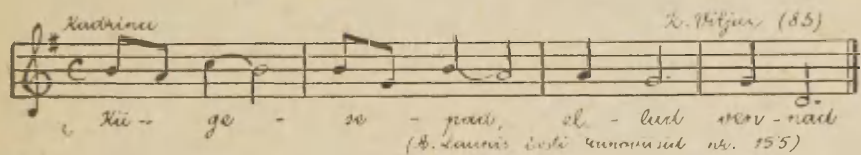
Mure ja kurbuse temaatikale on «Kalevipojas» vastandatud röömsaimelisi laule. Neis kajastub jõudeaja veetmise mitmesuguseid motiive (kiik, tants jt.). Vaadeldavas laulurühmas on levinuid kiigelaulud. Kiige liikumise rütm on põhjustanud meloodia liikumises omapäraseid pikkussuhted⁵⁰, eriti vanemais kiigelauludes. Nende rütmi noteerimine on aga toimunud tavaliselt teatava ligikaudsusega, täpsustamata kiige liikumise amplituudi ferraadilisi kõrgpunkte (nagu see nähtub kolmes alljärgnevas tüüpilises kiigelaulus)⁵¹.

See kahe tooniga piirduv viis on vanimaid regivärsse, mille tekstisugemeid leiame ka «Kalevipojas» (V, 718—720):

Ka selles viisis väljendub kiigele omane rütm. Kadrinast pärineb ka teine siin esitatud kiigelaul:

See laul erineb eelnevaist oma meloodilise liikumise, rütmi ja

⁴⁷ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1753.

⁴⁸ Sealsamas, nr. 1754.

⁴⁹ R. P ä t s, Lemmiklaulik VIII, Tallinn 1939. lk. 60.

⁵⁰ J. Zeiger, Eesti rahvaviisid, Tallinn 1934, lk. 75.

H. T a m p e r e, Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleemist. «Looming» 1937, lk. 190—198.

⁵¹ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 267, 1073, 155.

diapasooni poolest. Paljudes kiigelauludes aga ei väljendu otseselt kiige liikumisega sarnanev rütm, nagu seda võib täheldada järgnevas näites⁵²:

Raistu 1877 Lähteenoksa (350)

E: xii-gu, xii-gu, xii-gu - se - no, xii - ge - lo. K: xii-gu, xii-gu, xii-gu - se - no, xii - ge - lo.

xii - ge - lo - se xii - ge - lo.

Võrreldes kiigelauludega, mida leidub rahvaloomingus väga arvukalt, esineb meil tantsulaule üldiselt napilt. Tants pole eestlastel vanasti olnud silmapaistev lõbustusvahend; pealegi toimus see pillimuusika saatel. Seda enam kasutati laulumänge, mida meil leidub arvukalt. Alles 19. sajandil hakkab ka tants ulatuslikumalt levima. Rööbiti sellega on arenenud tantsu saatemuusika, milleks esialgu kasutati teiste rahvaste eeskujul ka tantsulaule.⁵³ Peaaegu ainsaks saatemuusika vormiks oli instrumentaalmuusika (torupill, kannel, viiul). Sellega ongi seletatav tantsulaulude üldine vähesus «Kalevipojas». I loos on juttu küll tantsust Salme ja Linda pulmades; tantsijaid seob lauluga värsipaar:

*Ristitantsi tantsigeme,
Oma tantsi hoidageme, jne.,*

see tekstilõik juhib meid alljärgnevale viisile⁵⁴:

Rudrina K. Viljan (37)

Ri - ti - tant - si tant - si - ge - me o - ma tant - si xii - da - ge - me
(ii!)
(hoid - da - ge - me)

Röömsaimeliste laulude sarjas esineb «Kalevipojas» veel nn. «joodulaule» humalast, õllest ja mõdest, mis on seotud mitmesuguste pidulike sündmustega.⁵⁵ Kõige karaktersemalt ja hea humoristliku varjundiga esinevad laulud humalast ja õllest. Et

⁵² A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1904.

⁵³ R. Põldmäe, H. Tampere, Valimik eesti rahvatantse, Tartu 1938, lk. 1—24.

⁵⁴ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1720.

⁵⁵ «Kalevipoeg» I, 550—554; VI, 550—582; XIX, 669—747 ja mujal.

tekstid pärinevad rahvaloomingust, siis nende viisid on tekkinud ja seostunud tekstiga juba ammu enne «Kalevipoja» ilmumist.

Järgnevalt mõned näited ⁵⁶:

Jõhvi *Penna - lildnix (21)*

Od-ra-po-a hois-kas o-rus-sa, nä-bi näv-kis pöö-sas-ta.
(A. Lauris Eesti runoviisid, Tantu 1930, nr. 282)

EÜS V 590 (93) *H. Siimik (1908), Tüki*

Hu-ma-las hüü-ab mä-el-la, nä-lü üh-yib kal-da-as-sa.
(A. Lauris Eesti runoviisid, Tantu 1930, nr. 1179)

EÜS VI 1311 (29) *J. Väbbe (1909) Kooku*

Oh si-ra hü-mal hüü-lu-ke-ne, ta-ra til-ge til-lu-ke-ne.
(A. Lauris Eesti runoviisid, Tantu 1930, nr. 1383)

Esimene neist on mažoorne, kaks järgmist aga minoorseid. Joodulauludes esineb nii mažoorseid kui ka minoorseid laade, oma ilmelt on nad aga kõik humoristlikud ning ülemeelikud. Mõnikord võime tähele panna selles uljas meeolus isegi suurustlevat ülemeelikust, nagu see esineb XIX loos Kalevipoja ja tema sõprade lauludes. Kõnesolev tekst leiab iseloomustuse alljärgnevas rahvalaulus ⁵⁷:

EÜS VIII 2510 (57) *Kuusaku nr. Kolga v. Kaskala v. X. Viljas (1911)*

Kergelt hooeldes

Üs-san vit-sad vit-si-kul-le van-nu lau-ud ka-a-si-kul-le.

Järgnevalt vaatleme mõningaid eepilise iseloomuga laule, millel on side rahvaviisidega. Üks selline on Salme sünni- ja kõijsalugu (vt. lk. 14). Samale teemale leidub veel teisigi runoviise, millest olgu siin näitena järgmised ⁵⁸:

⁵⁶ A. Lauris, Eesti runoviisid, nr-d. 282, 1179 ja 1383.

⁵⁷ Viis ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis.

⁵⁸ Sealsamas.

H II 34, 376 (1) Viluv-Nigula Kurda Oja.

Läw-sin käh-ja saa-te-mai - e u-du-sel-la hom-mi-kul-la.

EÜS VIII 2526 (130) Kuusalu xx. Kolga v. Saaremaa x

Läw-sin met-sa kõr-di-mai - e pü-ha-pää-va om-mu-kul-la.

Esimene neist on minoorne, teine mažoorne, tunduvalt liikuvam ning uuem.

Eepose üks traagilisemaid süžeesid on Kalevipoja ja Saarepiiga teema (IV lugu). Sündmus ise algab väga lüüriliselt, nimelt Saarepiiga igatsuslauluga «Kaugella on minu kaasa». Kreutzwald on siin kasutanud rahvaluulelisi armastuslaule, mille üheks põhimotiiviks on «Kaasa kaugel». Rahvalaulu tuntakse järgmise meloodiaga: ⁵⁹

Kahesi

Tuul tab vii-gu tek-vo-si-da tas-vas ak-mu tal a-ja-gu.

Uppunud Saarepiiga otsimise lugu põhineb rahvalaulul «Mere riisumine» (resp. «Mere pühkimine»). See teema on juba ammu lauldavana rahvasuus levinud, olgu näiteks järgnevad meloodiad ^{60, 61}:

EÜS VIII 507 (119) Peetri x v.

Läw-sin mer-da püh-xi - mai - e.

Jõelähtne K. Viljaks (34)

Läh-me mer-da püh-xi - mai - e.

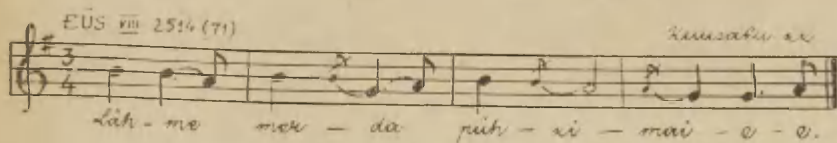
(A. Lauris Eesti runoviisid Tartu 1930 nr 103.)

⁵⁹ H. T a m p e r e, Eesti rahvaviiside antoloogia I, lk. 97.

⁶⁰ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.

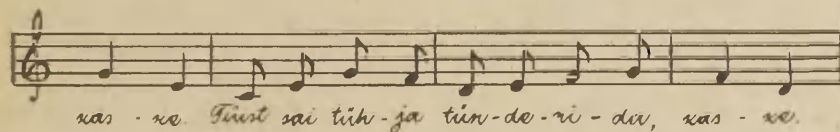
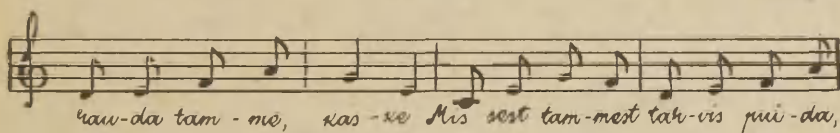
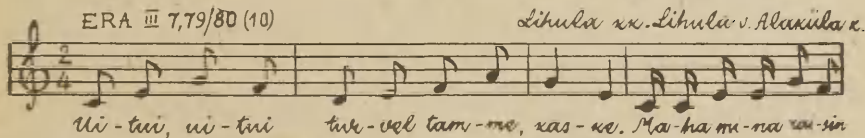
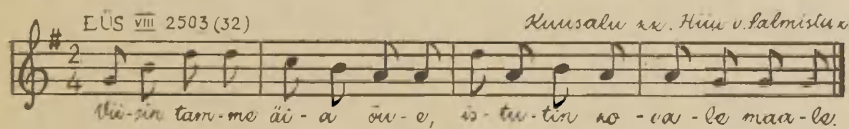
⁶¹ A. L a u r i s, Eesti runoviisid, nr. 103.

Mõlemad viisid on vanad regivärsiviisid. Viimane neist, olles tunduvalt keerukam oma taktimõõdult ning rütmilt, annab teema pingelisemalt edasi. Kujunduselt on eriti huvitav Kuusalust pärinev meloodia ⁶²:

Selles viisis tundub nn. kiigetooni sugemeid, mis on tingitud kiige ja merelainete hõljumise sarnasusest.

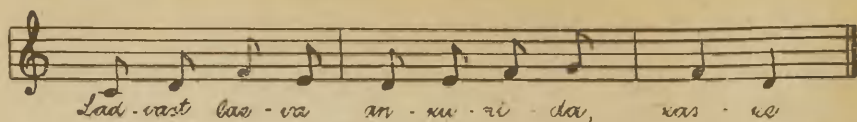
Saareit ja -taat, otsides tüdart, riisusid merd. Tüdart nad ei leidnud, küll aga said nad mitmesuguseid esemeid (tamme, kuuse, kotkamuna, raudkübara, kala ja hõbekausikese) — need viisid nad koju. Rahvaluules on tammelugu väga levinud, teaduslikus kirjanduses nimetatud «Suur tamm». «Suure tamme» rahvaviisidest olgu toodud siin järgmised ^{63, 64}:

⁶² ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.

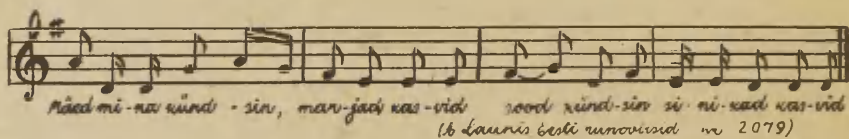
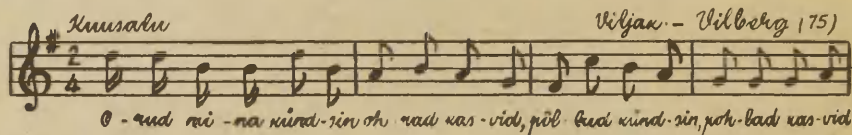
⁶³ Sealsamas.

⁶⁴ Sealsamas.

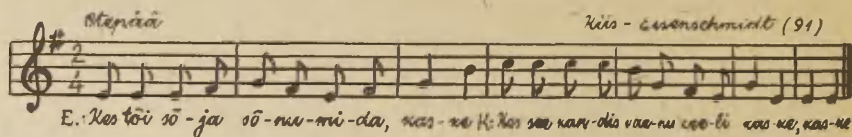
Mõlema rahvalaulu sarnasus eepose «Suure tamme» looga on ilmne, kuigi Kreutzwald selle faabulat mitmeti on täiendanud. «Kalevipojas» esitatud «Suur tamm» on tugevasti hüperboliseeritud nii tamme kasvu suuruse kui ka temast valmistatud esemete poolest.

Kalevipoja künnilool (VIII, 650—709) on teatav sarnasus Kuu - salust pärineva künnilauluga. Selle laulu viis on järgmine: ⁶⁵

Viis liigub oktaavi ulatuses, on rõõmsaimeline, hea lauldavusega ning esindab runolaulude hilisemat arenemisastet.

Mitmesuguste sündmuste hulgas kajastuvad eeposes ka sõjad (IX, 150—; XIX, 748—770, 986—1021; XX, 40—470 jm.), rahva - loominguiski leidub rida vastavasisulisi laule. Sõjasõnumite too - mise motiive kohtame nii rahvaluules kui ka eeposes. Seda teemat käsitlevaist rahvalauludest toogem siin ühe tüüpilisema: ⁶⁶

Rahvaluules on rohkesti õpetusi sõttaminejaile, eriti õpetab õde. Sellekohane motiiv on XX loos (199—210). Selle tekstiga on levi - nud alljärgnev rahvaviis ⁶⁷:

⁶⁵ A. L a u n i s, Eesti runoviisid, nr. 2079.

⁶⁶ Sealsamas, nr. 2488.

⁶⁷ A. Lepiku üleskirjutus Anu Kõrgessaarelt Kolga - Jaanist 1923. a.

Kolga-Jaanist 5. 2. v.

Vor-na-ue-re, hel-la-ee-ne kui lü-hed sõ-ta sõ-di-mai-e.

Eelmisele viisile vastandliku meeleoluga on teine siin toodud näide, milles julgustamine väljendub mažoorsetl⁶⁸:

Paiste Hermann 132

Ä-ra si-na sõi-dag e-han õ-a, ä-ra si-na tantsig ta-ga sõ-a.

Samasugust õpetust annavad murueide tütreid ka Kalevipojale endale (XVII, 921—928). Eepiliste sündmuste kujutamisel on kasutatud mitmel pool sissejuhatusena «Oleksin ma enne teadnud», «Kui oleks teadnud, võinud teada»⁶⁹ jt., millele järgneb sündmuse jutustamine. Vastavasisulistest runoviisidest on iseloomulikumaid⁷⁰:

Põltsamaa Kaoh-Himmet (94)

O-leks ma u-nos-ki näi-mud tui-ku-des mid tui-ruud mee-le.

Eelnevale motiivile on väga lähedane nn. «Haraka laul» algusõnadega: «Kui sa teaksid, kange meesi» (XIII, 136—153). Haraka laulu viisinäitena olgu siin esitatud K. A. Hermannilt poolt Põltsamaa ümbrusest üleskirjutatud laul, mida ta ise on varieerivalt laiendanud regiviiside sugemete alusel. Kaheksa esimest taktili moodustavad põhimeloodia, paaris viimases taktis esineb lahakuminekuid oletatavast algkujust.^{71, 72}

Põltsamaa ümbrusest üleskirjutatud K. A. Hermannilt

Kui sa teak-sid kan-ge mee-si mäis-tak-sid ä-ra mõ-tel-da
 lüel-ti sõ-na sõl-mi-tu-sel u-ne-ko-tu ui-mäi-tu-sel

⁶⁸ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1074.

⁶⁹ «Kalevipoeg» XI, 891—900; XII, 327—361; XV, 28—34; XIX, 122—133.

⁷⁰ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 92.

⁷¹ K. A. Hermann, Über estnische Volksweisen, Dorpat 1892, lk. 14, nr. 10.

⁷² K. A. Hermann, Eesti rahvalaulud. Esimene vihik, Tartu 1890, lk. 6.

a - ju - dol - la ar - va - no - da, a - ju - dol - la ar - va - ne - da,
kas - tis - ro - hu kas - mit - su - sel, kas - tis ro - hu kas - mit - su - sel.

kui - das sam - mud kuu - da saa - da, kui - das hü - p - pest hõ - be - da - da,
nii - bi - sid sa, ven - ni - ne - ne, pi - ka - lis - ti puh - ka - mai - e.

kui - das sam - mud kuu - da saa - da kui - das hü - p - pest hõ - be - da - da
ma - ga - sid seit - se nä - da - lit, en - no kui u - nest äh - ka - sid.

Siis sa sam - mud si - tu - tus - sid len - na - tes ko - ju lä - he - sid,
Hom - mu - kub oru õru - ne - ru - du, pää - ru ves - kel kuu - da kas - gas,

Siis sa sam - mud si - tu - tus - sid, len - na - tes ko - ju lä - he - sid.
õh - tul hõ - be - da - ne i - lu, õel ei õr - ne il - mu - mas - sa.

Rahvaluulest pärineva «Suure härja» motiiv esineb «Kalevi - poja» XIII (388—392) ja XIX (313—341) loos. Sellekohaseist rah - vaviisidest on tähelepanavamaid ning omapärasemaid Kadrinast noteeritud laul, mille esimeses lauses väljendub lauliku tänu, teises aga sündmustiku kujutamine. Laulu muusikalise iseärasusena mai - nitagu katteta eeltakti ja teise lause varieerumise omapärast lahendust.⁷³

EÜS X 2518 (26) Kadriina n. Laasi v. Laasi n.
ü. K. R. Viljak, W. Rosenstranck (1913)

Ai - tü - ma pe - ke i - sa - lo, ai - tü - ma pe - re - e - ma - le.

⁷³ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.

kes on lei-nud põl-ku-nud-mad, põl-ku-nud-mad vää-ja-va-nud
 a-ka tap-nud sol-ke (h)är-ja, mis po-ke il-mar in-nes õl-nud.
 sa-jal aas-kaal rah-ka näi-nud, o-mar põl-ves põl-dus rüü-nud.

«Kalevipojas» leiduvaist rohkearvulistest fantastilistest rahva-pärimuslikest lugudest kajastuvad mitmekülgset rahvamuusikas rännud «imemaale» (XVI, 758—873). Selleteemalisi viisinäiteid leiame kiigelauludes ja laulumängudes. Kiikumise ekstaasis fanta-seeriti imemaast, kuhu ihatj jõuda. Illustreerigu seda järgnev laul ⁷⁴:

õu-a kü-ke jõe-a kü-ke, õu-a kü-ke rüü-na maai-le,
 kus need kü-ved rüü-da jõe-ved, kü-ved rüü-da ka-nad rah-da.

Laevaga imemaale sõitu kujutab järgnev omapärane runoviis ⁷⁵:

Laevaga sõit

E: sõud-ke, kä-ek, sõud-ke, ja-lad K: sõud-ke sin-na ma-ke-le

Unistus imemaast on rahvaloomingus nii populaarne, et see on kandunud koguni laulumängudesse, millest siin näiteks «Laevamäng» ⁷⁶.

M.M. ♩ = 160

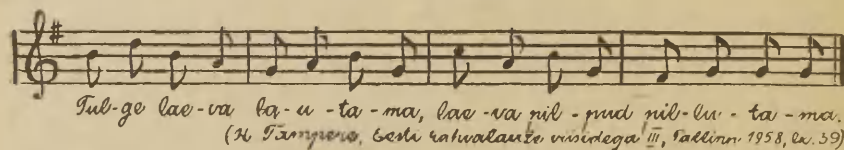
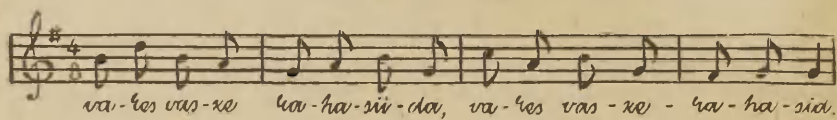
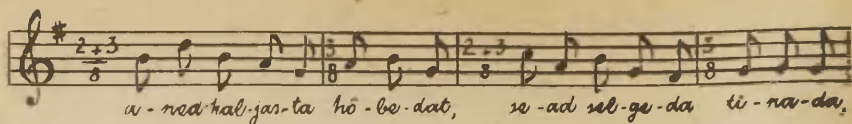
Kaevamäng

õu-a, lae-va, jõe-a lae-va, õu-a lae-ri sõu-na maai-le,
 kus need kü-ved rüü-da jõe-ved, kü-ved rüü-da ka-nad rah-da,

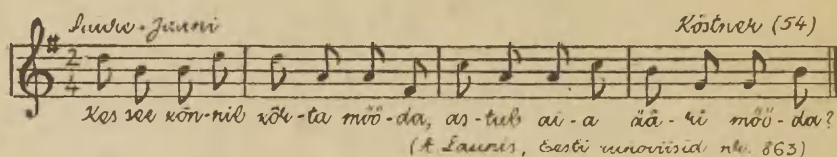
⁷⁴ H. Tamper e, Eesti rahvalaule viisidega II, Tallinn 1960, lk. 146.

⁷⁵ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1283.

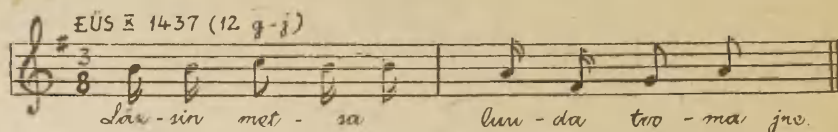
⁷⁶ H. Tamper e, Eesti rahvalaule viisidega III, Tallinn 1958, lk. 39.

Seiklustest imemaal kõnelevad mõistatuslaulud (XVI, 812—835) ⁷⁷:

Laialt levinud rahvalaulu «Suisa suud» katkeid leidub ka «Kalevipojas» (XVII, 699—721) vanaeide laulus enne kuristikku hüppamist. «Suisa suud» viisidest üks arhailisemaid on alljärgnev: ⁷⁸

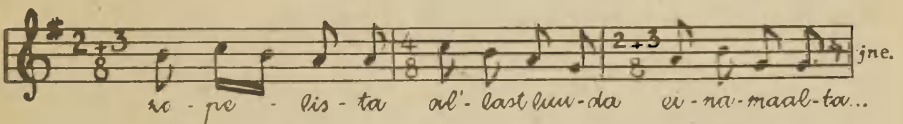
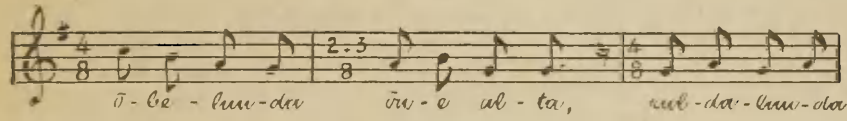
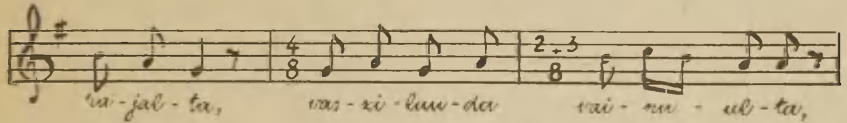
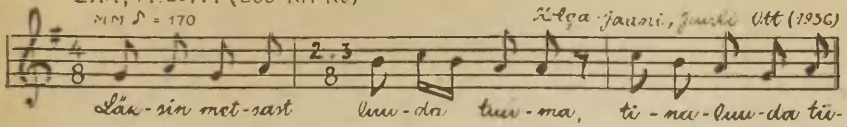

Nimetatud viisi on üles kirjutanud K. Viljak 1913. a. Mai Saha - rilt, kes seda on laulnud neljas variatsioonis. Siin esitatu on teine variatsioon. Hilisemaist viisidest olgu mainitud veel teine, Kirjandusmuseumis leiduv viis ⁷⁹:

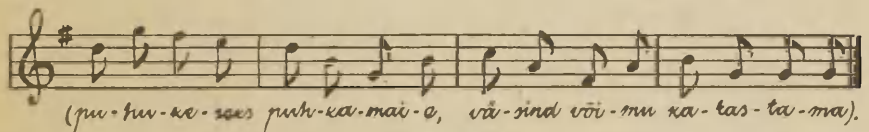
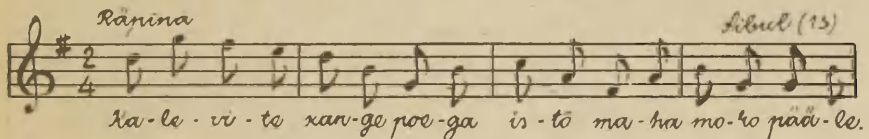
⁷⁷ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 863.

⁷⁸ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuseum, rahvaviiside fond.

⁷⁹ Sealsamas.

Kalevipoja teistkordsest põrguskäigust jutustab XVIII lugu (321—337). Mitmesuguste takistuste ületamise järel istub Kalevipoeg murule puhkama. See moment kajastub pseudofolkloorses lauluski üksiku näitena ⁸⁰:

Toodud näide pärineb rahvalaulude uuemast kihistusest, omades küllalt suurt ulatust ja uemat intonatsiooni viisi liikumises. Viis on seostunud «Kalevipoja» tekstiga pärast eepose ilmumist.

⁸⁰ A. L a u n i s, Eesti runoviisid, nr. 2092.

Imelinnu (sinikirja lind, sinisirjelind, siurulind, pärjelinnuke) teema leiame «Kalevipoja» XIX loos (493—583). Fragmentaarselt esineb seda mujalgi. Rahvamuusikas on imelinnuteema üldiselt levinud ja vastavaid viise leiame nii eepose ilmumise eelsest kui ka ilmumise järgsest perioodist. Selle teema meloodiaist võiksime vaadelda järgmist ⁸¹:

EÜS 742 (26) Imelinnu r. Kaku & H. Kinnik (1908)

Si - ni - kih - ja lin - nu - ke - ne
 si - ni - kih - ja sil - ma - pil - ge.

Viisi rütmist ja rõhkudest nähtub, et seda on lauldud kiigetoonis, nagu selliseid sageli lauldigi. Mõningaid neist on lauldud ka karjatoonis, nagu seda näitab teine Kuusalust pärinev laul ⁸²:

EÜS VIII 2532 (159) Kuusalu, r. Viljak (1911)

Si - ni - kih - ja lin - nu - ke - ne, ju - na - päi - ne pää - nu - ke - ne.

Laule imelinnust tuntakse kirjanduses ka loomislauludena.⁸³

Eepose ilmumise järgsel perioodil 19. sajandi viimaseil aastakümneil ja käesoleva sajandi algul hakati «Kalevipoja» tekste sobitama väga mitmesuguste viisidega, arvestamata mingit kindlat printsiipi ja «Kalevipojaga» juba seoses olevaid rahvalaule. Neid meelevaldseid sobitusi ilmus koolilaulmikes, koorilaulude kogudes ja mujal. Enamik neist sobitustest ei levinud, sest kasutatud viisid olid rahva keskel juurdunud oma endiste sõnadega. Nii leiame A. Kuhlbari «Kooli kandlis» (1908) lk. 25 «Kalevipoja» V loost v. 66 jj. «Laululinnud» viisiga «Kui mina alles noor veel olin», «Kalevipoja künnilaulu» (VIII, v. 646 jj.) pealkirjaga «Kalevipoeg», viisiga «Kiigu, liigu, laevukene» (lk. 146). J. Elkeni kogumikus «Koolilaste laulud» (1913) on avaldatud sama künnilugu pealkirjaga «Kalevipoeg põllumees» ühe ringmängulaulu viisiga (lk. 96), kusjuures on säilitatud isegi tantsurefrään: «Vallevalle rih, vallevalle rah, vallevalle rih valerallalla.» Sellist tantsuviisi kasutamist «Kalevipoja» tõsise tekstiga (III, v. 502 jj.) leiame ka F. Kuhlbari «Kooli kandlis» (lk. 5) pealkirjaga «Kale-

⁸¹ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.
⁸² Sealsamas.

⁸³ Eesti rahvalaulud. I köide, Tartu 1926, lk. XXXIX.

vipoeg» («Kalevite kallim poega istus maha tammikusse...»). Kuigi nimetatud kogumikus märgitakse, et see on «vana eesti viis lauliku Villem Falkenbergi suust üles kirjutatud 1869. a.», kuulub see siiski uuemate rahvalaulude hulka ja sarnaneb ilmselt tuntud tantsulaulu «Savikojja venelane» viisi teise lausega. Ebaõnnestunuks tuleb pidada ka «Kalevipoja» mõttekat «Tänasida toime-tusi...» (III, 722—723) sobitust kellegi A. Mühlingu ilmetu keerd-laulu viisiga (K. Kuhlbars, «Kooli kannel», lk. 60).

Rahvusliku liikumise aegseid «Kalevipoja» ainestikku sisalda-vaid luuletusi on sobitatud viisidega, mis ei pärine üldse eesti rah-vuslikust muusikast. Nii on sobitatud F. Kuhlbari «Linda laul» («Säält Läänemere kalda pealt») saksa rahvaviisiga «Steh' ich in instrer Mitternacht»⁸⁴, A. Reinvaldi «Kalevite kodu»⁸⁵ tšehhi rah-vaviisiga, Tšaikovski viisiga jt.

Kalevipoja nime esinemine võib sageli kanda ka täiesti juhus-likku ilmet eepose sündmustikuga seostamatult, nagu näeme järg-mises runos⁸⁶:

Faktu M. Kampmann

E. A - ja jüb - li hel - la vel - le, K.: Män - gi ran - nelt, Ka - le - vi - poe - ga.

Veelgi juhuslikumalt esinevad Kalevi ja Alevi nimi ühes Rõngust pärinevas laulus⁸⁷:

Rõngu P. Kulg (9)

Siin on nä - la nui Ka - le - vi, uk - se ja ak - na nui A - le - vi.

Küsimus Kalevipoja (Kalevi) nime esinemisest rahvajuttudes ja rahvalauludes on püsinud pidevalt huviringis, nagu näitavad M. Veske artikkel «Kalevi poja juttude lisad» ajakirjas «Oma Maa» 1884 ja Ed. Laugaste uurimus «Kalevi» (Kalevipoja) nime esi-nemisest eesti rahvalauludes», mis ilmus 1959. a. ajakirjas «Keel ja Kirjandus», ja äratanud tähelepanu ka muusikaliselt. Kahele siin-esitatud sellekohasele viisinäitele võiks veel lisada «Oma Maas»

⁸⁴ F. Kuhlbars, Vanemuine ehk Neljakordne Laulu-Lõng, 1870, lk. 19.

⁸⁵ A. Grenzstein, Kooli laulmise raamat III, 1878 lk. 14.

⁸⁶ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1429.

⁸⁷ Sealsamas, nr. 3.

1884 toodud «Kalevi (Kalevipoja) heinategemise laulu» viisi:

E 54400 *Soovi aha.*
J. Kidenmann (1924)

Neit-si-ks-sed noor-^u-ks-sed, aus te läh-te kol-me-ks-si,
 ü-le vää-^{ja} vii-e-ks-si. Läh-me loo-^{ja} - le loo-le hel-
 de-e-le hei-na-maa-le ka-le-vi saar-^ü re-ga-mai-e,
 Laag-le loo-^{gu} vää-te-mai-e, I-lus eel-le hü-e nea-le

Märkimisväärse algatusena tuleb mainida Peeter Oru poolt koostatud sõnalis-muusikalist montaaži «Kalevipoja noor-iga» (I–VIII)⁸⁸. Muusikalisel osas koosneb see eesti (nende hulgas ka üldtuntud «Kuku sa, kägu» viis), mõnest soome ning A. Piirikivi (A. Grenzsteini) viisidest. Kõik need laulud on toodud kolme-häälses seades (lastekoorile). Hoolimata montaaži muusikalistest puudustest (viiside mittevastavus, kooriseadete kohatine diapasoni sobimatus, saadete ja rütmi monotoonus jne., on see siiski leidnud koolides kasutamist (Tartus, Räpinas, Hallistes ja mujal).⁸⁹ P. Oru katse anda koolidele muusikalis-dramaatilist eepose-ainelist ettekannet väärib arvestamist ja järgimist, et tekiks täisväärtuslik ja koolioludele sobiv sõnalis-muusikaline dramatiseering, mis võimaldaks «Kalevipoega» aktiivsemalt populariseerida, kaasa aidata tema sisu paremale mõistmisele.

⁸⁸ P. Oru, «Kalevipoeg» lühendatud kujul nelja lisaga Eesti noorsoole. I tr., 1904; II tr., 1910; III tr., 1919; IV tr., 1921. IV lisa: Muusikaline etendus.

⁸⁹ A. Järva oma artiklis «Kalevipoeg koolikirjanduses ja kirjanduslugudes» (TRÜ Toimetised, «Kalevipoja küsimusi», lk. 121) märgib: «... on raske uskuda, et seesugust muusikalist etendust kusagil koolis kunagi ka ette on kantud.»

4. «Kalevipoeg» kunstloomingus. «Kalevipoja» ilmumine andis eesti muusikale avara ja mitmekülgse inspiratsiooniallika, mida heliloojad hakkasid peagi kasutama oma loomingus.

Esimestena kirjutasid «Kalevipoja» tekstidele helindeid (koorilaule) A. Grenzstein ja K. A. Hermann. Aastal 1878 avaldas A. Grenzstein oma «Koolilaulmise raamatu», mille VI jaos ilmus tema «Lauliku palve» («Ehatäht» X, 1—9), mis osutubki esimeks teada olevaks katseks kasutada «Kalevipoja» teksti kunstloomingus. Nimetatud laul on loodud meeskoorile. Kunstilise vähenõudlikkuse tõttu pole see leidnud ettekandelist levikut, ehkki meeloodias on kasutatud rahvaviisi intonatsioone.

Kindla aluse eepose kasutamisele kunstloomingus pani K. A. Hermann oma parima lauluga «Isamaa mälestus», mis on loodud 1880. a. ja ilmus esmakordselt 1884. a. («Eesti kannel» III). Oma leidliku muusikalise kujunduse, haarava väljendusjõu ja sisulise vastavusega on laul saanud väga populaarseks ning säilitab püsiva koha eesti klassikalise kooriloomingu põhivaras, olles ühtlasi üheks silmapaistvamaks saavutuseks «Kalevipoja» tekstile loodud muusikas. Hermann'i teised «Kalevipoja»-ainelised laulud «Soov» ja rahvalauluseaded «Kuku sa, kägu», «Kui sa teaksid», «Kalevipoeg külvamas» jt. ei küüni oma muusikalise haaravusega «Isamaa mälestuse» tasemele, kuigi ka «Kuku sa, kägu» on leidnud laiemat levikut eriti tema ilmumise järgsel perioodil.

Vanema põlve heliloojad on kasutanud «Kalevipoja» tekste peamiselt kooriloomingus. A. Lätte loomingust on teada kaks meeskoorilaulu: «Tuuled juhtigu sul teeda» ja «Laps see võõrdub ema rinnalt». Väga populaarseks on saanud M. Härma «Isamaa hiilgava pinnalta». Mitte vähem populaarne pole K. Tärnu «Troost» («Muru kasvab mulla peale») ja oma nõudlikkuse tõttu vähem tuntud «Kiirest kaovad meie päevad». Artur Kapi lastelaulude hulgas leidub tõsine, kuid meeleolukas «Istuta, poeg».

Eesti rahvusliku muusika түsedama esindaja Mart Saare loominguilises tegevuses näeme esmakordset kokkupuudet «Kalevipojaga» 1913. a., millal temalt ilmus rahvaviisiline «Kalevipoja laul» kolmehäälses seades (Elken, Koolilaste laulud, 1913). Rida aastaid hiljem valmis tal rahvaviisi töötlusena «Seitse sammeldanud sängi», mis oma sisukohase muusikalise dramatismi ja ilu tõttu on üks paremaid «Kalevipoja»-ainelisi kooriteoseid. Tema poolt loodud segakoorilaul «Muru kasvab mulla peale» pole aga suutnud juurduda meie koorirepertuaaris oma komplitseeritud struktuuri ning raskepärasuse tõttu. Huvitavalt ja omapäraselt mõjub aga tema mõistatuslaulu «Mis seal kõnnib» muusikaline lahendus, mistõttu laul on saanud püsiva tähelepanu osaliseks.

Juhan Simmi mitmekülgses loomingus on säilinud käsikirjas meeskoorilaul «Soovituseks» (orkestri saatel). Artur Lemba on harmoneerinud tuntud rahvaviisi tekstile «Isa iluks» (vt. lk. 21 «Ma-

gajate mälestuseks»). Anton Kasemets kirjutas «Kalevipoja» teksti-
tile «Kiigelaulu» segakoorile («Kiigesevad, hellad vennad»), kasu-
tades põhimotiivina rahvaviisilist meloodiat. Verner Nerepilt aga
päribneb omapärasel töötuses «Kuku sa, kägu, kuldalindu». Evald
Aava loomingu on säilinud kaks tüsedat ning uljast laulu: «Lau-
lik» segakoorile ja «Humal» meeskoorile; mõlemad kuuluvad meie
kooriliteratuuri põhivarasse.

Eriti intensiivselt on heliloojad hakanud «Kalevipoega» kasu-
tama nõukogude korra päevil, kusjuures on märgatavalt avardu-
nud ka teemade ring, žanride ja vormide mitmekesisustumine ning
rahvusliku omapära rõhutamine. Nii leiame tänapäeva ühe popu-
laarsema helilooja Gustav Ernesaksa loomingu mitu menukat
«Kalevipoja»-ainelist laulu meeskoorile: «Mehed, olge nii kui
müüri», «Kalevite joogilaul», «Laine veereb», «Soovituseks» (bari-
toni soologa), segakoorile: «Hüüdis Kalevite sarvi», «Kalevi kuu-
lutus» jt. Alfred Karindi on seadnud naiskoorile rahvalaulu «Kuku
sa, kägu, kuldalindu». Villem Kapi loomingu tuleks mainida
meeskoorilaulu «Laena mulle kannelt» ja «Kalevipoja võit». Temalt
on ilmunud lastekoorile ka «Istuta, poeg, isa iluks» (R. Päts, Lau-
lik VI, 1958). Richard Ritsingu loomingu olgu märgitud sega-
koorile kirjutatud «Laena mulle kannelt»; «Ära nuta, eidekene»,
«Magajate mälestuseks» ning rahvaviiside töötlustest «Kuku sa,
kägu, kuldalindu» ja «Leelo» (Ema viidi). Enn Võrgul on kirjuta-
tud segakoorile «Magajate mälestuseks», «Kiirelt kaovad», «Aga
ükskord algab aega». Aastakümneid tagasi ilmus temalt «Kalevi-
poeg» («Lennuki» valmistamine) nii sega- kui ka meeskoorile.
Aado Velmetilt on siiani ilmunud kaks rahvalaulu töötlust
«Kuku sa, kägu» naiskoorile ja «Kalevite kallim poega» segako-
orile. Samal autoril on käsikirjas veel «Leinalaul» naiskoorile. Boris
Kõrveri loomingu olgu mainitud meeskoorilaul «Emale» («Oh
minu hella eidekene»). Arvo Ratasel on rida omapäraseid ning
huvitavaid «Kalevipoja»-ainelisi koorilaulu süidiks ühenda-
tud: «Laena mulle kannelt» (segakoorile), «Kalevi tulek» (sega-
koorile), «Saarepiiga laul» (naiskoorile), «Kalevipoeg isa haul»
(meeskoorile), «Kalevipoeg soome sepa juures» (segakoorile),
«Kalevipoeg kündmas» (segakoorile), «Vaenu vastu» (segakoorile),
«Aga ükskord algab aega» (segakoorile). Friedrich Mihkelsoo on
kirjutanud segakoorile jõulise «Kalevite käsu peale» sümfoonia-
orkestri- või klaverisaatega ja meeskoorile «Isa kaul». Veljo Tor-
mise loomingu olgu esile tõstetud segakoorile kirjutatud «Oh mu
hella eidekene», «Murueide tütrede» ja «Laine veereb», mis moodus-
tavad omaette tsükli. Heino Lemmik on kirjutanud meeskoorile
«Enne küll oli esimene», Oskar Eemoisi loomingu on teada sega-
koorile kirjutatud «Kalevite pojad noored», «Kalevipoeg kurni
viskamas» ja «Saarepiiga igatsus». Neeme Laanepõllu töödest on
«Kalevipoja»-ainelised «Kus on leina lepikuida» ja «Oleks see
meesi meie jaoks» (naiskoorile) ning «Joogilaul» (meeskoorile).

A. Ridali on kirjutanud meeskoorile «Kalevipoeg laulmas» ja J. Kahro segakoorile «Linda kiigelaul». Isetegevuslik helilooja ja lauluentusiast A. Lepik on loonud tsükli koorilaule, neist segakoorile «Laena mulle kannelt», «Põhja piiril seisib pere» (baritonisoolooga), meeskoorile «Sõua, laulik» ja «Tehke, mehed, teised laevad», naiskoorile «Kes see kõnnib?» Ühelt vanemalt isetegevuslikult heliloojalt P. Laredeilt on säilinud lastekoorilaul «Istuta, poeg».

Võrdlemisi tagasihoidlikult on «Kalevipoja»-ainestikul loodud soololaule. Neist võiksime loetleda: M. Lüdigi «Linda laul», J. Simmi «Kalevipoja laul» («Kui mina hakkam laulemaie»), A. Vedro «Ballaad Kalevipojast» — rida katkendeid «Kalevipojast» sopranile, aldile ja bassile (klaveri saatel), R. Ritsingu «Lese leinapoega» (baritonile), A. Velmeti «Sepikojas», N. Laanepõllu «Kaugella on minu kaasa» ja «Kus on leina lepikuida», A. Lepiku «Linda leinalaul», «Kalevi poegade laulud» (vanema, keskmise ja noorema venna laul), «Tänasida toimetusi» (bassile), «Isa haul» (bassile), «Mis sa kauget kahetselled» (bassile), lüüriline poem sopranile «Saarepiiga igatsus», jt.

Tunduvalt rohkem on harrastatud «Kalevipoja»-aineliste rahva viiside töötusi soolohäälele. Vanemast ajast olgu siin nimetatud K. A. Hermannini «Küla mul ütleb», A. Lätte «Tütre tänu», A. Vedro «Laulu võim» ja H. Elleri «Kuku sa, kägu».

Nõukogude-aegseist töötlustest soolohäälele on seni ilmunud seerias «Eesti rahvalaulud» I—VII V. Reimannilt «Kui mina hakkam laulemaie» ja «Laulu mõju», A. Sõbralt «Kiigelaul», «Kalevipoja laul» ja «Sirjelind», A. Velmetilt «Kui mina hakkam laulemaie», «Kalevite kallim poega» jt.

«Kalevipoja»-aineliste muusikaliste suurvormide tegelikuks teostajaks kujunes käesoleva sajandi algul R. Tobias, kes suhtus «Kalevipojasse» kui rikkalikusse loominguallikasse väga ülistavalt. Tema asuski «Kalevipoja» ooperi loomisele⁹⁰, kuid kahjuks katkestas helilooja varajane surm selle töötusrikka algatuse. Tobiaselt on säilinud mõned «Kalevipoja»-ainelised vokaal-instrumentaalteosed: melodraama «Kalevipoja unenägu», ballaad «Sest Ilmaneist ilusast», melodraama «Kalevipoja epiloog» ja «Noor Kalev põrgu värava ees». «Peterburi Teataja» 1908, nr. 1 teatab, et ka M. Lüdigi kavatses kirjutada ooperi «Kalevipoeg ja Tuuslar». Kavatseta ooperist valmis ainult üks number — «Linda laul» (vt. lk. 39). On andmeid ka A. Vedro kohta, kes kavatsenud kirjutada «Kalevipoja»-ainelise ooperi, nagu loeme 1929. a. «Päevalehest» nr. 256. Äsja selgus, et vene heliloojalt N. Afanasjevilt pärineb a. 1888 ooper «Kalevipoeg».

«Kalevipoja» ainekul on kirjutatud hulk kantaate. J. Simmi loomingupärandist leiame kaks kantaati «Kalevipoeg ja Sorts» ning «Kalevipoeg isa haul». Aastail 1953—1954 valmis C. Kree-

⁹⁰ L. Neumann, «Looming» 1924, nr. 5, lk. 382.

gil kantaat «Kalevipoeg nõiakoopas» (koorile, solistidele ja sümfoniaorkestrile). See omapärane ja huvitav teos rahvusliku muusika elementidega ootab veel ettekannet, et laiematel ringkondadel oleks võimalik sellega lähemalt tutvuda. Aastal 1934 lõi noor komponist H. Känd kantaadi «Kalevipoeg» (Soome sepa lugu), mis on vahepeal jäänud hoopis unustusse.

Teise maailmasõja ajal, 1943. a. komponeeris G. Ernesaks Nõukogude tagalas kantaadi segakoorile «Sõjasarv». Teatavasti tuli teos läbikuulamisele Jaroslavlis EN Heliloojate Liidu ühel esimestest arutluskoosolekutest, kus see äratas tõsist tähelepanu. Mõningaid osi sellest kantaadist esitasid riiklikud kunstiansamblid tagalas hea eduga. Meie noor naiskomponist Ester Mägi kirjutas aastal 1954 kantaadi «Kalevipoja teekond Soome» (aldile, meeskoorile ja sümfoniaorkestrile). Teos koosneb kuuest vaheldus- ja pingerikkast osast. Teos on käsikirjas, kuid juba mõnel korral ette kantud. Aastail 1954—1956 valmis V. Tormisel Moskvas konservatooriumi lõpetamise diplomitööna eepiline kantaat «Kalevipoeg» solistidele, segakoorile ja sümfoniaorkestrile. Teos koosneb kuuest osast ning haarab sisuliselt kogu eepost vastava valikuga. Partituur ilmub Moskva «Sovetski kompositori» kirjastusel. F. Mihkelsoo 1956.—1957. aasta tööde hulgast leiame kantaadi «Lehvi muistseid mälestusi» «Kalevipoja» «Sissejuhatuse» tekstile. Teos on kolmeosaline, segakoorile soprani- ja tenorisoologa sümfoniaorkestri saatel. Samalt autorilt on nimetada veel teinegi kantaat «Laulis lindu lepikusta», mis on loodud 1961. a. segakoorile tenorisoologa sümfoniaorkestri saatel. Samal aastal valmis ka A. Velmetil lüüriline kantaat «Kiigemäel» naiskoorile melodeklamatsiooniga ja baritonisoologa sümfoniaorkestri saatel. Teos on seitsmesosaline ning oma ideele vastavalt rõõmsaimeline, andes karakterse läbilõike kiigepeost. Isetegevuslastest võiks nimetada veel A. Lepikut, kellelt on kantaat «Taplus tuuslari talus» sega-, nais- ja meeskoorile, bassi- ja baritonisoologa ning massmelodeklamatsiooniga klaveri saatel.

Heliloojad on kasutanud eepose ainekku ka teistes suurvormilistes teostes, nagu näiteks A. Lemba oma ooperis «Kalmuneid».

«Kalevipoeg» on leidnud väljendamist ka instrumentaalmuusikas. Sellest valdkonnast võiks mainida E. Kapi balletti «Kalevipoeg» ja klaveripala «Linda kivi» (tsüklist «Tallinna pildid»). See ballett on hinnatavamaid meistriteoseid selles žanris, eriti aga «Kalevipoja»-ainelises muusikaloomingus, ning on saanud üldise tunnustuse osaliseks. J. Simmi loomingus leidub sümfoniaorkestrile kirjutatud «Murueide tütarde tants». Samuti on «Kalevipoja»-aineline A. Lemba II sümfonia finaali V. Reimanil loodud muusika nukunäidendile «Kalevipoeg ja Sorts». Loetelu täiendavad veel Ester Mäe klaveripalad «Jutustus», «Laul» ja «Mäng» (kirjutatud kantaadi «Kalevipoja teekond Soome» I, II ja IV osa muusi-

kalisel materjalil), H. Jürisalu sümfooniline jutustus «Kalevi tulek» ja ka R. Tobiase varem nimetatud sümfoonilised teosed.

Väärrib märkimist, et paljudki helindid, kuigi nad otseselt ei baseeru «Kalevipoja» tekstil, tunduvad eeposele siiski väga lähedased, tänu tekstiautorite fabuleerimise suunale. Sellistest töödest võiksime nimetada A. Piirikivi (A. Grenzsteini) naiskooori laulu «Linda laul» («Säält Läänemere kalda päält») F. Kuhlbarši sõnadel, Miina Härma kantaati «Kalev ja Linda» A. Kaljuvalla sõnadel, J. Simmi «Kalevlaste laul» (F. Karlsoni sõnad), A. Lemba «Kalevite kodu» (A. Reinvaldi sõnad), A. Vedro «Kalevite laul» (H. Visnapuu sõnad), A. Kapi «Palumine» (A. Reinvaldi sõnad) jt.

Kokkuvõtteks võib öelda, et «Kalevipoja» ainestiku kasutamine heliloomingus üha laieneb ja intensiivistub. Eriti elavaks on see muutunud seoses eepose ilmumise 100. aastapäeva tähistamisega. Tuleb aga ka rõhutada, et «Kalevipoja» kunstilised väärtused muusika seisukohalt vaadatuna pole kaugeltki veel ära kasutatud. Siit jätkub materjali veel paljudeks helitöödeks mitmesugustes žanrides ja vormides. Põhilisemaks ja tähtsamaks ülesandeks on aga ooperi loomine. See, mida alustas andekas komponist R. Tobias, peaks leidma teostamist algataja vääriliselt osavalt helimeistrilt. Rahvaeeposes kui rahvaloomingule baseerivas suurteoses peituvad ideelis-kunstilised väärtused. Selles peegeldub rahva elu-olu, elulaad, omadused ja kultuuri arengutee tähised. On ju rahvalooming kunstilises vormis säilinud rahva ajalugu. Seda rohkem tuleks meil eepost hinnata ja oodata, et see leiaks veelgi ulatuslikumat ja sügavamalt kajastust kõigis kunstiharudes, eriti aga muusikas.

ЭПОС «КАЛЕВИПОЭГ» В МУЗЫКЕ

Р. Ритсинг

Резюме

Эстонский народный эпос «Калевипоэг» (Сын Калева) достиг почтенной старости. В течение ста лет он был вехой на пути развития нашей народной культуры. Поэтому мы имеем достаточную причину исследовать некоторые этапы этого пути, тем более, что классики марксизма, считая народное творчество весьма важным фактором коммунистического воспитания, неоднократно подчеркивали необходимость его всестороннего изучения.

Настоящая статья имеет цель дать краткий очерк об эпосе «Калевипоэг» как источнике народного музыкального творчества.

Нам известно, что эпосы всех народов нашли всестороннее

музыкальное выражение начиная с древних времен и до нашего времени.

«Калевипоэг» как эпос отличается от эпосов многих народов тем, что его музыкальная тема характеризуется многогранностью и своеобразием. Мы найдем там повторяющиеся музыкальные обстановки и сцены, связанные с пением и музыкой. Из музыкальных инструментов чаще всего встречаются каннель, шведские гусли и рог.

В «Калевипоэг» вошло много народных песен различной тематики (песни о певцах, о влиянии пения, песни радости и скорби, песни о родителях и родственниках, песни труда и веселья, песни на пиру и т. д.).

Из эпических песен отметим песни «О большом дубе», «Очищение моря», «Дева света» и др.

Увязка народных мелодий с тематикой эпоса происходила двумя слоями:

1. увязки перед выходом эпоса;
2. увязки, которые состоялись после появления эпоса из печати.

В первом слое отмечаются те песни, которые имели свою мелодию уже раньше, когда они еще не были связаны с эпосом, а также и мелодии, на которые пели различные песни, в том числе и песни, повествовавшие о «Калевипоэге».

Во втором слое отмечаются мелодии, которые связывались с текстом эпоса после его появления из печати. Мы найдем там мелодии, созданные народом («Кукушка, кукуй») или же приспособления текстов из эпоса к мелодиям раннего народного творчества.

Не все из этих приспособлений были удачны. Причиной этой неудачи было:

1. С текстом эпоса связывали мелодии, которые имели уже с давних пор свой собственный текст, употребляемый народом до наших дней;
2. или же увязка происходила с мелодии из противоположного жанра (веселая мелодия с печальным текстом или же наоборот);
3. были и такие случаи, когда использовались чужеземные мелодии.

Все они не находили пути к наряду; мы можем их найти лишь в старых песенниках.

Вскоре после появления эпоса из печати начали пользоваться песнями из «Калевипоэг» в художественном музыкальном творчестве. Первыми инициаторами этого были А. Гренцштейн и К. А. Херманн. Заслуга последнего состоит в том, что он заложил твердую основу художественному музыкальному творчеству по темам «Калевипоэг» своей песней «Память родины».

Его примеру следовали почти все эстонские композиторы до

наших дней. Особенно интенсивно начали употреблять тексты из «Калевипоэга» при советской власти, причем особенно высокий уровень был достигнут на пороге сорокового юбилейного года.

По жанрам мы найдем в этом творчестве хоровые и сольные песни, инструментальные пьесы и т. д. Радостно отметить, что в этом творчестве встречаются также музыкальные произведения крупной формы: кантаты, симфонические произведения, балет и т. д.

В общем надо еще раз подчеркнуть, что «Калевипоэг», в котором отражается история нашего народа, его чаяния и мечты, имеет большое идейно-художественное достоинство как источник музыкального творчества и в будущем.

Героический эпос еще не использован в оперном творчестве, для чего он имеет все требуемые качества и предпосылки.

«KALEVIPOEG» IN DER MUSIK

R. Ritsing

Zusammenfassung

Das estnische Volksepos «Kalevipoeg» hat ein ehrwürdiges Alter erreicht. Im Verlauf von 100 Jahren hat es als Meilenstein auf dem Wege der Entwicklung unserer nationalen Kultur gestanden. Daher haben wir allen Grund, die Etappen dieses Weges zu erforschen, und das um so mehr, da die Klassiker des Marxismus das Volksschaffen für einen sehr wichtigen Faktor in der kommunistischen Erziehung halten und wiederholt die Notwendigkeit seiner allseitigen Erforschung hervorgehoben haben.

Der vorliegende Aufsatz stellt sich die Aufgabe, einen kurzen Überblick über das Epos «Kalevipoeg» als Quelle der Volksmusik zu geben.

Es ist bekannt, daß die Epen aller Völker, von der ältesten Zeit bis zu unseren Tagen, einen allseitigen musikalischen Ausdruck gefunden haben.

Das Epos «Kalevipoeg» unterscheidet sich von vielen anderen Volksepen durch die Vielseitigkeit und den Reichtum seines musikalischen Themas. Wir finden dort sich wiederholende musikalische Situationen und Szenen, die mit Gesang und Musik verbunden sind.

Das Epos «Kalevipoeg» enthält viele Volkslieder verschiedener Thematik (Lieder von Sängern, über die Macht des Gesanges, Lieder der Freude und der Trauer, Lieder von Eltern und Anverwandten, Lieder der Arbeit und des Vergnügens, Festlieder usw.). Von den epischen Liedern wären zu nennen: das Lied «Von der großen Eiche», «Die Jungfrau des Weltalls» u. a.

Die Verbindung von Volksweisen mit der Thematik des Epos vollzog sich in zwei Schichtungen:

- 1) die Verbindung vor der Veröffentlichung des Epos und
- 2) die Verbindung, die nach dem Erscheinen des Epos im Druck entstand.

Die erste Schichtung enthält Lieder, die ihre eigene Melodie schon dann besaßen, als sie noch in keiner Beziehung zum Epos standen, aber auch Melodien, nach denen verschiedene Lieder gesungen wurden; darunter Lieder, die vom «Kalevipoeg» erzählten.

Zur zweiten Schichtung gehören solche Melodien, die mit dem Text des «Kalevipoeg» nach seinem Erscheinen im Druck verbunden wurden. Wir finden dort Melodien, die vom Volk geschaffen sind («Kuckuck, laß deinen Ruf erschallen!») oder Texte aus dem Epos, die den Melodien des frühen Volksschaffens angepaßt wurden. Diese Anpassungen sind nicht immer gelungen, und zwar aus folgenden Gründen:

- 1) Mit dem Text des Epos verband man Melodien, die schon von alters her ihren eigenen Text besaßen, der noch heute vom Volk gesungen wird;

- 2) der Text wurde mit einer Melodie entgegengesetzten Genres verbunden (eine lustige Melodie mit einem traurigen Text und umgekehrt);

- 3) in einzelnen Fällen wurden auch fremdländische Melodien benutzt.

Alle diese Lieder fanden nicht den Weg zum Volke und sind nur noch in alten Liederbüchern erhalten.

Bald nach dem Erscheinen des Epos im Druck begann man, die Lieder aus dem «Kalevipoeg» im künstlerischen musikalischen Schaffen zu verwenden. Die erste Anregung ging von A. Grenzstein und K. A. Hermann aus. Das Verdienst des letzteren besteht darin, daß er mit seinem Lied «Erinnerung an die Heimat» einen festen Grund zur musikalischen Bearbeitung der «Kalevipoeg»-Themen gelegt hat. Ihm sind fast alle estnischen Komponisten bis zu unseren Tagen gefolgt.

Besonders intensiv begann man Texte aus dem «Kalevipoeg» in der Zeit der Sowjetmacht zu bearbeiten, wobei der Höhepunkt an der Schwelle des 100. Jahrestages erreicht wurde.

Von den Genres finden wir in dieser Schaffensperiode Chor- und Sololieder, Instrumentalwerke u. a. Es ist erfreulich, daß auch musikalische Großformen geschaffen worden sind.

Es sei noch einmal hervorgehoben, daß der «Kalevipoeg», in dem sich die Geschichte unseres Volkes, sein Streben und seine Träume widerspiegeln, einen großen ideell-künstlerischen Wert besitzt und auch weiterhin eine Inspirationsquelle des musikalischen Schaffens bleiben wird. Das Heldenepos hat seine künstlerische Gestaltung zur Oper noch nicht erlebt, obgleich es alle Voraussetzungen dazu besitzt.

MÕNINGAID TÄHELEPANEKUID PARALLELISMI KOHTA KREUTZWALDI «KALEVIPOJAS»

A. Koemets

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Fr. R. Kreutzwaldi eluajal ei olnud veel täielikult tundma õpitud eesti regivärsilise rahvalaulu struktuuri ega olnud fikseeritud selle reegleid. Ehkki «Kalevipoja» autor oli noorest east peale hästi tuttav rahvalauludega, kogus neid isegi oma elu jooksul hea hulga, ei õnnestunud tal omandada regivärsi teooriat. Ometi kasutas Kreutzwald vaistlikult kaunis õigesti enamikku neist kunstilistest võtetest, mis on omased sellele luulevormile.

Vaadeldgem õige lühidalt regivärsilise rahvalaulu ühe tähtsama elemendi — parallelismi — kasutamist Kreutzwaldi poolt «Kalevipoja» VI laulus, millest suurem osa on Kreutzwaldi enda värsistatud.

Parallelism on eesti regivärsilise rahvalaulu sisu organiseeriv vormielement. Kõrvutised, üksteisele järgnevad värsid valgustavad mingit nähtust, sündmust, olukorda või eset mitmest küljest või erinevast aspektist, väljendades üksikuid konkreetseid tajusid ning kujutlusi. Vastavalt laulude sisule, vastavalt laulu looja taotlusele tugevamalt või nõrgemini rõhutada käsitletavat ainet, sündmust või momenti, kujutada seda suurema või väiksema hulga üksikjoontega, esineb lauludes ka rohkem või vähem kordusridu. Niisugune paralleelvärsside arvuline mitmekesisus annab meie rahvalaulule erilise, omapärase ilu, missugusele asjaolule ka Kreutzwald ise 1861. a. tähelepanu pöörab:

«Arvast leitakse meie rahva lauludes üks mõtte, mis üksi seisab, vaid mõttel on ika kõige vähemalt üks, mõnikord kaks ja veel enam teisi tugiks kõrval. . . . — Kas näete, mis kunstlik ja kena laulu loomus! Katsugu seda mees ühes teises võõras keeles nõnda teha. Se saaks tale palju higi kulutama ja siiski jääks töö poolikuks ja mitmes kohas lonkama.»¹

Loomulikult tuleb seda Kreutzwaldi arutlust arvestada, asudes tema parallelismide analüüsimisele.

¹ Fr. R. Kreutzwald, Sippelgas. Teine jagu, Tartu 1861, lk. 32.

On tähelepandav, et lüürilised rahvalaulud — ja neid leidub meil enamuses —, mis nii sisu kui tunnete poolest on äärmiselt staatilised, koosnevad sageli paljorealistest parallelismidest. Seevastu on aga lüro-eepilised laulud, mille suuremal määral sündmustikku käsitlev sisu nõuab painduvamat vormi, üles ehitatud peamiselt 2-värsilistest mõtteriimidest. Muidugi esineb ka lüro-eepilises laulus sageli 3-, mõnikord 4- ja 5-, üksikjuhtudel isegi enamavärsilisi parallelisme, kuid tavaliselt moodustab 2-värsiliste mõtteriimide arv üle poole üldarvust.

Kui nüüd anda «Kalevipoja» VI laulu põhjal statistiline ülevaade parallelismidest ja kordusridadest, nii nagu Kreutzwald on neid kasutanud, siis on pilt järgmine:

940-st värsist (U. Karttunen'i andmetel² on nimetatud laulus ainult 23 rida, mis Kreutzwald on võtnud rahvalaulust) leiame:

korduseta ridu	269
2-värsilisi parallelisme	184
3- „ „	44
4- „ „	12
5- „ „	5
6- „ „	2
7- „ „	3
10- „ „	1
14- „ „	2
paaris- ³ „ „	15

Niisiis selgub, et 1) üksikvärsid moodustavad 28,6% ja parallelismidega on seotud 81,4% ridade üldarvust, 2) 2-värsiliste parallelismide hulk on suhteliselt vähene, nimelt 19,6%. Samal ajal on aga selles küllaltki lühikeses laulus esindatud mitmed paljувärsilised parallelismid. Niisugune kordusridade rohkus põhjustab ja suurendab laulu liikumatust, tegevuse raskepärasust ning aeglust.

Mitte ainult kordusridade arv ei anna jutustuse käigule suuremat või vähemat elavust, seda mõjustab loomulikult ka nende sisu. Kõigepealt on tähtis, mida korratakse, sest kordamine annab öeldule suurema rõhu. Kui selline rõhk langeb olulisele mõttele või väljendusele, määravale sõnale lauses, siis on see igati õigustatud, näiteks:

*Võttis mõõka vägevama,
Terariista tugevama.*

(VI 326—327.⁴)

Silmapilk tekib kujutlus võimsast, suurest tapariistast kangelase käes.

Iseloomustades vanale Kalevile valmistatud mõõka, mis hiljem

² U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905.

³ Paarisvärsilise parallelismi all on mõeldud niisugust väljendusviisi, kus mõte, mis on avaldatud kahes värsis, korratakse kahes järgmises.

⁴ Kasutatud on «Kalevipoja» 1961. a. ilmunud teaduslikku väljaannet.

etendab Kalevipoja elus saatuslikku osa, rõhutab autor selle erakordset vägevust koguni 14-värsilise parallelismiga. Märgitagu seejuures, et mõõga hinda loetlevatest värssidest kolme esimest leiame korduvalt ka algupärase rahvalaulus:

*Üheksa hüva hobuda,
Kaheksa karimärada,
Kümme paari härgasida,*

Neile lisab Kreutzwald omalt poolt sõjariista hindamatu väärtuse tähistamiseks veel 11 rida:

*Kakskümmend lüpsilehmada,
Viiskümmend paremaid vasikaid,
Sada säilitist nisuda,
Poolteist paati odrateri,
Rohke laeva rukkisida,
Tuhat vana taalerida,
Sada paari paaterida,
Kakssada kuldarahada,
Sületäie sõlgesida,
Kuningriigi kolmandiku,
Viie neitsi kaasavara.*

(VI 356—369.)

VI laulus esineb sama 14-värsiline parallelism kokku kahel korral. Kahtlemata täidab rikkalik loetelu oma ülesande, andes meile selge pildi tohutu mõõga hinnast, kuid ühtlasi pidurdab suurel määral lugulaulu tegevust. Tänapäeva lugejale tundub süžee arenemine pahatihti otse takerduvat parallelismide rägastikus, seda enam, et ka peaaegu igale vähem tähtsale värsile või lauses esinevale sõnale kaasneb rida või paar kinnituseks, näiteks:

Kuulsat mõõga kuningada

*Vana Kalevide taati
Enda tarbeks käskind teha,
Voolsal hoolet valmistada,
Targal kombel toimetada.*

(VI 384—389.)

Kuigi viimased kaks kordusrida näitavad, missuguse erilise hoolega on vanale Kalevile mõõka valmistatud, näib objekti mitmekordne varieerimine venitusena ning mõjub igavalt.

Rahvalaulus on reeglipärane nähtus, et parallelismi kordusread kasutavad tingimata peavärsi poolt loodud pildile lähedasi kujutlusi. Sageli ei saa me Kreutzwaldile selles suhtes midagi ette heita:

*Kuu on uksena eessa.
Päike laela läikimaies,
Tähed toassa tantsimaies,
Vikerkaar vibuna varjuks.*

(VI 927—930.)

Antud loetelu igas värsis on toodud taevakeha või taevas esinev nähtus kui lauliku kambrit kaunistav element. Seejuures on *päike-kuu-tähed* täiesti ootuspärane ja rahvalaulus korduvalt esinev kolmik, *vikerkaar* selles ühenduses on aga autori poolt juurde toodud. Parallelism tervikuna iseloomustab vaese mehe eluaset paigana, mille katus ja seinad ei varja mingeid loodusnähtusi.

Omamoodi huvitav on ka järgmine parallelism:

*See on lauliku tubada,
Kehva mehe kambrikene,
Vaese mehe varjukene.*

(VI 924—926.)

Laulikule toodud paralleelsõnad pärinevad siin eri valdkonnast, ei ole võetud samalt alalt. Autor näib aga olevat veendunud — ja seda õigusega, kui arvestada tollaegseid olusid — et laulik, poet on ühtlasi vaene mees, kehv mees; seega võiksime nimetada eespool toodud näidet loogiliseks parallelismiks.

Kuid mõnikord eemaldub Kreutzwald rahvapärasest parallelismiuususest või haarab võrdlusi liiga kaugelt ja kaotab sellega mõtteriimilt oodatava sisulise terviklikkuse:

*Tera seitsmest teraksesta,
Rootsi raua rahnudesta*

(VI 433—434.)

Terase paralleeliks on siin toodud Rootsi kaljurahnud, millest rauda raiutakse. Selline võrdlus ei ole ei ootusega rahvapärane, pealegi viib mõtte antud tegevusest liiga kaugemale. Toodud näites on ilmset mõju avaldanud alliteratsiooninõue.

Vahel seisame üldse küsimuse ees, kas ja kuivõrd meil ongi tegemist parallelismiga. Vaatleme näiteks järgmisi sisult veidi ebamääraseid, kuigi loogiliselt arusaadavaid ridu:

*Kena oru keske'ela
Peitelikus puie varjus.*

(VI 158—159.)

Neid värssse pole võimalik käsitleda tavalise mõtteriimina, sest kumbki värss annab erineva määratluse; samas näib aga mõlemaid ühendavat sisuline parallelism, nimelt varjulisuus, peidusolek. Kee-rulisem on järgmise 6 rea analüüs:

*Pidu kestis seitse päeva,
Seitse päeva puhkas lõõtsu,
Puhkas vasar, aluspakku;
Puhkasivad raua pihid,
Sepa pojad, sellikesed,
Puhkas vana Soome seppa.*

(VI 550—555.)

Kaht esimest värssi ühendavad sõnad «seitse päeva»; niisugust ühe sõna või sõnadepaari kordumist eelneva rea lõpul ning järgmise algul leiame eesti rahvalaulus sageli ja see epanastroof annab laulule eriliselt meeldiva rütmi. Ka väljendavad mõlemad värssid sisuliselt umbes sama mõtet, kuid kummagi aluse ning öeldisena esinevad väga erinevad mõisted. Vaadeldes kogu gruppi tervikuna, näeme, et peale esimese on kõigis värssides öeldis *puhkama* mingisuguses vormis ning nad moodustavad seega ehtsa mõtteriimi. Siiski mõjub segavalt verbi tarvitamine kord ainsuses, kord mitmuses. Võõrastavalt kõlab teiste vahel eelviimane värss (*sepa pojad, sellikesed* — värss moodustab ka ise parallelismi), mille öeldis on mõeldav.

Kõige olulisem erinevus rahvalaulust, mis Kreutzwaldil üsna

sageli esineb, on anžambmaan, millega rikutakse ühe värsi kui mõttelise terviku seadust. Parallelismis asetseb sel juhul üks lause-liige (näit. öeldis) ühes, teine (näit. objekt) teises värsis:

*Kas, kui lookes, kargab kohe
Silmapilgul jälle sirgeks.*
(VI 273—274.)

*Ma ep raatsi kallist rauda,
Valmistatud vaenuriista
Katsekaubaks kulutada,
Kange käele mängiks anda.*
(VI 308—311.)

Leiame hulgaliselt värsipaare, mis samal viisil on konstrueeritud:

*Siis ta püüdis silmasihil
Tulijada tunnistada,
Mõtte mõõdul mehepoega
Sugudelta seletada.*
(VI 204—207.)

*Tulid tuulest tuisatelles
Mõnusamad mõttekesed,
Ärkasivad õhukesest
Osavamad arvamised.*
(VI 9—12.)

Ometi esineb samas laulus värsipaare, mille ülesehitus ei eksi rahvalaulu selle seaduse vastu. Olgu näiteks järgmine loetelu, mis näitab, kui keeruline ja vaearikas oli Kalevi võimsa mõõga karastamine:

*Üks oli vesi Viru merest,
Märja lausa Soome merest;
Teine vesi Peipse järvest,
Märja Pihkva rajadelta;
Kolmas Virtsu järve vesi,
Märja muiste järve jälgilt;
Neljas oli neitsi vesi,
Märja Ema lätekesest;
Viies vesi Koiva jõesta,
Märja Läti luhadelta;
Kuues vesi Võhandusta,
Märja püha piiredelta;
Seitsmes selge vihmavesi,
Märja pilve paisutusest.*
(VI 417—430.)

Siinkohal pangem tähele ka autori oskust rakendada rahvaluaules eelistatud arve: kolme, seitset — nagu äsjatoodud näites — ja üheksat.

Muude «Kalevipoja» vormiliste iseärasuste hulgas mõjub kindlasti segavalt Kreutzwaldi omapärane keel, eriti kui seda kasutatakse kõrvuti grammatiliselt ebaõigete vormidega, näiteks:

*Tuikuv-sammul tormadessa
Vankus Kalev väravasta.*
(VI 730—731.)

*Peasis metsa paksustikust,
Sai ta laia lagedale.*
(VI 80—81.)

*Sea kaup ei kotis sünni,
Mõrsja kaup ei ukse tagant
Pilkus-pimeduse peidust —
Kui see lonkru hobu kaupa,
Sõgesilma vahetused.*

(VI 248—252.)

Samuti raskendavad eepose mõistmist mõningad arhaismid, mis küll Kreutzwaldi ajal võisid veel vähesel määral kasutusel olla:

Saare taati sahkadelles*

Palgalisi palumaie:

(VI 800—801.)

Nende säilitamine lugulaulus on muidugi hinnatav, aga nad vajavad seletust.

Ei saa siinkohal jätta tähelepanu osutamata ühele moodusele, mille abil Kreutzwald lahendas endale võetud lugulaulu värsistamise ülesannet. See ei olnud, tõsi küll, võtte, mis on lubatud regivärsilisele rahvalaulule, kuid Kreutzwald võttis selle omaks ja kasutas niivõrd sagedasti koos parallelismiga, et selle otstarvet ning eesmärki on huvitav lähemalt uurida. Kõigepealt esitagem mõningad näited:

*Seisis pääva mure paelus,
Kaksi kurvastuse kütkes,
Lese eide leinamisel:*

(VI 2—4.)

*Peaksin mõõka muretsema,
Sõasahka sobitama
Vaenlaste vastaseksa.*

(VI 19—21.)

*Eksis mõõda männimetsa,
Eksis pääva, eksis kaksi,
Kautas kolmandama pääva
Oige teede otsimisel.*

(VI 31—34.)

Ei saa kuidagi öelda, et eespool toodud värsigrupid oleksid parallelismid, sest iga rühma viimane värss ei kujuta endast eelmise mõttelist kordust ja on ka vormi poolest veidi erinev; ometi ei saa me aga nimetatud viimast värssi lahutada eelmistest, mis moodustavad mõtteriimi. Nagu näha, on parallelismile järgneva värssi ülesandeks motiveerida antud tegevust või situatsiooni. Kahtlemata oli mõtte väljendamine niisuguse kunstluulele omase võtte abil autorile kergem ja lihtsam; seda — nagu varem mainitud anžambmaanigi — kasutades lähtus Kreutzwald soovist muuta vana vormi paindlikumaks, seda vajalikul määral täiustada, edasi arendada. Samal ajal põhjustas nimetatud nähtus «Kalevipoja» vormilist eemaldumist eesti regivärsilisest rahvalaulust.

Hoolimata niisugustest kõrvalekaldumistest tabas Kreutzwald mõnigi kord rahvalaulule omaseid kunstilisi võtteid, mille tulemuseks olid keerulise konstruktsiooniga mõtteriimid. Näiteks järgmine

* juttu sahkama — pajatama.

julge ja hoogne parallelism, milles leiame rahvalauludest tuttavat sõnade omapärast kordust:

*Sealtap tulda topitie
Lõõtsu suhu sunnitie,
Pehmitie, pinnitie,
Pehmitie tule päistel,
Pinnitie peenemaksa,
Tautie tugevamaks,
Karastie kõvemaksa.*

(VI 183—189.)

Näeme ka kliimaksit:

*Vihmatuule vingumine,
Rahetuule röökimine,
Marutuule mõuramine.*

(VI 454—456.)

Oskuslikult ja õigesti kasutab Kreutzwald rahvalauludes tihti esinevaid stereotüüpeid väljendeid, mille rahvapäraseid elemente ta oma eesmärkidele kohandab, näiteks:

*Oata, oota, poisikene,
Anna aega, vennikene!*

(VI 341—342.)

Tere, seppa; Taara appi

(VI 198.)

Mis jääb järel, jätke jälle:

(VI 897, 904.)

Kokkuvõttes peab avaldama tõsist tunnustust Kreutzwaldi õigele ja avarale arusaamisele parallelismi osast eesti regivärsilises rahvalaulus. Kui arvestada teose sünniaastatel meie maa kirjan-
duselus — kuivõrd seda nii võib nimetada — valitsenud romanti-
list kallakut ning autori enda valdavalt lüürilist meelelaadi, peame
mõistma üht «Kalevipoja» ülesehituse olulisemat omapära. Mitte
kogemata, mitte aine puudusest ei ole tingitud «Kalevipoja» sõna-
ohtrus, kordusvärsside kuhjumine ja igavalt veniv tegevus: Kreutz-
wald püüdis regivärsi eeskujul, regivärsi vaistlikult tabatud vahen-
ditega lahendada kõik lugulaulu loomisel esilekerkivad probleemid,
omamata varasemat rahvalauliku kogemust või teoreetilist alust
selleks tegevuseks. Juhtus siis, et mõistes parallelismi kordusridade
ülesannet olulise, erakordse, emotsionaalse jne. rõhutamisel või
väljatoomisel, kasutas «Kalevipoja» autor teadlikult ja tahtlikult
isikute, esemete, sündmuste, meeleolude jne. kirjeldamisel niisugusel
suurel hulgal paljuvärsilisi parallelisme. Ei saa eitada, et nime-
tatud asjaolu muudab teose pealiskaudsele lugejale mõnevõrra
igavaks; samas tuleb aga mõnda, et autor kasutab parallelisme
kindla mõttega, taotlusega saavutada seatud eesmärki. Põhiliselt
on see tal korda läinud.

НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ НАД ПАРАЛЛЕЛИЗМОМ В ЭПОСЕ «КАЛЕВИПОЭГ» ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА

А. Коэметс

Резюме

Фр. Р. Крейцвальд правильно понял организующую роль параллелизма в эстонской народной песне. Учитывая значение повтора строк при подчеркивании или выделении существенного, необычайного, эмоционального, автор «Калевипоэга» сознательно употреблял в изображении лиц, вещей, событий и настроений многострофный параллелизм. Обилие такого повтора строк, как известно, обуславливает и увеличивает статику и малую динамику эпоса.

Крейцвальд развил параллелизм дальше в направлении большей гибкости. Следует признать мастерство Крейцвальда в создании прекрасных групп параллелизмов, которые по своей сложности конструкций, живости ритма, многокрасочности картин не уступают народным песням.

EINIGE BEOBACHTUNGEN ÜBER DEN PARALLELISMUS IN F. R. KREUTZWALDS «KALEVIPOEG»

A. Koemets

Zusammenfassung

Fr. R. Kreutzwald hat die organisierende Rolle des Parallelismus im estnischen Volkslied richtig verstanden. Die Aufgabe der Wiederholungsverse bei der Hervorhebung und Betonung des Wesentlichen, Außerordentlichen, Emotionellen gut begreifend, hat der Autor bei der Schilderung der Personen, Gegenstände, Ereignisse und Gemütszustände absichtlich reichlich vielversigere Parallelismen gebraucht. Die Vielfältigkeit der Wiederholungsverse aber bedingt die Statik und geringe Dynamik des Epos.

Den Parallelismus hat Kreutzwald zur größeren Biegsamkeit weitergebildet.

Man muß die Geschicklichkeit Kreutzwalds bewundern, da er großartige Gruppen von Parallelismen geschaffen hat, welche weder in der Kompliziertheit der Konstruktion noch im Schwung des Rhythmus und in dem Farbenreichtum des Bildes denen des Volkslieds nachstehen.

VÖRDLUSE KASUTAMINE «KALEVIPOJAS»

L. Labe

Eesti kirjanduse ja rahvaluule ring

Üks sagedamini kasutatavaid, kuigi mitte kõige lihtsamaid troope on võrdlus, s. o. kahe nähtuse, eseme või mõiste kõrvutamine eesmärgiga selgitada üht nähtust, eset või mõistet teise kaudu.¹

Võrdlusel on eelkõige suur individualiseeriv osa: ta laseb eristada nähtusest selle olemuse peenimad varjundid ja olulised omadused kõige mitmesugusemate kõrvutamiste teel teiste, sarnaste nähtustega ja tänu sellele saab lugeja sügava, konkreetse, täpse ja emotsionaalse kujundi.

Võrdluse individualiseeriv osa avaldub ka veel selles, et ta annab nähtustele terava subjektiivse hinnangu, vastavalt sellele, kuidas võrreldavat näeb võrdleja ja kuidas ta sellesse suhtub, erilise sisulise varjundi, peegeldades nähtuste kindlaid sotsiaalseid suhteid,² kuivõrd nähtuste omavaheline kõrvutamine oleneb kirjaniku maailmavaatest³ ja ülesannetest, mis ta endale seab. Riesel ei pea võrdlust troobiks.

Vastavalt võrdluse individualiseerivale ja hindavale osale tuleb sellele läheneda kunstilise põhjendatuse, kindla väljendusliku mõtte seisukohalt. Iseenesest on võrdlus neutraalne, aga ta saab, nagu iga teinegi troop, oma sisu ainult kindlas kontekstis, milles me võime teda mõista ja hinnata.⁴

Timofejevi järgi lähendatakse võrdluses kaks nähtust selleks, et selgitada, teha ilmekamaks üht teise vahendusel.⁵ Tuleb juurde lisada: see on tundmatu iseloomustamine tuntu kaudu, sellise tuntu kaudu, mis on püsivate, kõigile ühesuguselt näivate omadustega, üldiste, aga küllalt iseloomulike joontega (tamm — tugev ja vastu-

¹ L. Timofejev ja N. Vengrov, Kirjandusteaduslike terminite lühisõnastik, Tallinn 1957, lk. 161.

² E. Riesel, Abriss der deutschen Stilistik, Moskau 1954, lk. 169.

³ E. Riesel, Abriss der deutschen Stilistik, lk. 164.

⁴ Л. И. Тимофеев, Проблемы теории литературы, Москва 1955, lk. 92—93.

⁵ Sealsamas, lk. 208.

pidav; uba, muna — meeldiv, ilus jne.).⁶ Mõnikord võib selline võrdlusalus asjasse mittepühendatule sisuliselt olla arusaamatu, aga ta on suulises käibes omandanud juba kindla tähenduse selle kuulajale või kasutajale, seega ütleb talle midagi, näit.: äkiline nagu Rakvere kohus. Siin meie isegi ei tea, kui äkiline see oli, aga meis tekib ikkagi mingi kujutus äkilisest, kurjast reageerimisest.

Riesel märgib samuti võrdluse iseloomuliku tunnusena ühe mõiste kõrvutamist teisega mingi omaduse alusel.⁷

Erinedes oma sisult üksteisest, erinevad võrdlused ka vormilt, nad võivad olla jaatavad ja eitavad.

Jaatavas võrdluses antakse kujutatava nähtuse kõrvutamine mingi teise, sarnase nähtusega otseses, jaatavas vormis. Eitavad võrdlused on väliselt üles ehitatud ühe nähtuse teisest eraldamise printsiibil, kuid sisuliselt, nii nagu teisedki võrdlused, lähendavad neid, seletades ja selgitades üht teise kaudu.⁸

Tomaševski järgi on võrdluse ülesehituseks vajalikud järgmised elemendid: 1) mida võrreldakse (objekt), 2) millega võrreldakse (kujund) ja 3) missuguse tunnuse järgi võrreldakse.⁹

Kujundit, millega mingit nähtust, eset, isikut v. m. võrreldakse, on käesolevas töös nimetatud võrdlusaluseks.¹⁰ Viimane on tähtsaim osa kogu võrdlusest selles mõttes, et ta annab tervele võrdlusekujulisele väljendile ilme ning tähendusliku suunitluse. Võrdlusaluse kaudu ilmneb ka autori suhtumine iseloomustatavasse nähtusse kõige-selgemini.

Võrdluse üksikud osad on enamasti ühendatud sõnadega *kui, nagu, otseku, niikui, justkui, nõnda kui, sarnaselt, kombel, viisil*. Peale selle võib võrdlus lihtsalt viidata sarnasusele või esineda olevas ja alalütlevas käändes. Viimane on Kreutzwaldile üks iseloomulikumaid võtteid võrdluse moodustamisel samuti nagu sõnadega *kombel* ja *viisil* kujundatud konstruktsioonid võrdluse väljendamiseks.

Kokkusurutud, lühikeses vormis esinevaid võrdlusi võib leida peaaegu igas ilukirjanduslikus teoses. Lüürilistes teostes on võrdlused tavaliselt lühikesed. Eepilistes teostes kasutatakse aga vahel lühikeste vormide kõrval pikemaid, põhjalikumaid perioodikujulisi võrdlusi, mille abil kangelaste ja sündmuste kujutamine muutub selgeks ja reljeefseks.¹¹

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on jälgida «Kalevipojas»¹²

⁶ E. Laugaste, Eesti rahvalaulu struktuur, lk. 59. (Käsikiri autori käes.)

⁷ E. Riesel, Abriss der deutschen Stilistik, lk. 162—163.

⁸ Г. Л. Абрамович, Введение в литературоведение, lk. 152—153.

⁹ Б. В. Томашевский, Стилистика и стихосложение, Ленинград 1959, lk. 209.

¹⁰ L. Sarv, Võrdlus kui kõnekäänu eriliik. TRÜ Toimetised, vihik 94, lk. 5, 19 jj.

¹¹ Г. Н. Пospelов, Теория литературы, Москва 1940, lk. 39.

¹² (Fr. R. Kreutzwald), Kalevi poeg. Üks ennemuistene Eesti jut. Kahes-kümnes laulus. Kolmas trük, Tartu 1875.

kasutatud võrdlusi, näidata nende poeetilist ülesannet ja Kreutzwaldi suhtumist võrreldavatesse nähtustesse. Rõhuv enamik «Kalevipojas» esinevatest võrdlustest on Kreutzwaldi looming, mida kinnitab nende võrdlemine Karttuneni sellekohase uurimuse järgi,¹³ ainult üksikud võrdlused sisalduvad rahvalauludes.

Rahvasuust pärit oleva materjalina tulevad aga arvesse ka vanasõnad ja kõnekäänud, mida Kreutzwald on eepose koostamisel kasutanud, neid laiendades, liites või ümber sõnastades.

Sageli esineb võrdluste kumuleerimist (kuhjamist), mille eesmärgiks on maksimaalselt tugevdada kujutelmi.

Samasisulisi võrdlusi sisaldavatele näidetele on osutatud sulgudes, kui neid on vähe; rohke esinemuse korral antakse nad eraldi loetelus.

Võrdluste liigitamise aluseks on võetud nende sisu.

1. Tegelaste, esemete, nähtuste omadused

Väl i m u s. Tegelaste välimuse kujutamiseks kasutatud võrdlustes ilmneb autori isiklik suhtumine neisse. Nii võtab Kreutzwald Kalevipoja, tema vendade, Linda, Saarepiiga, põrgupiigade ja teiste meeldivate tegelaste välimuse kujutamisel võrdlusaluseid peamiselt taimede, lindude, loodusnähtuste hulgast. Ilu ja noorust väljendavad enamasti võrdlused *lillega, kullerkupuga, orjavitsaga, angervaksaga, hernekaunaga, pähkliga, õunaga, munaga, käoga, laululinnuga*. Autori hella suhtumist väljendavad ka deminutiivid.

*Nõnda kasvis eide õues
Lese Linda leinapõlves
Kullerkuppu õilme ilul,
Taara tamme tugevusel
Viimne Kalevide võsu.*

(II 745.) *

*Poegist taadi eluõhtul
Kaksi alles kodu kasvid,
Kaks kui hernekaunakesta.*

(II 29.)

*Olid kui munake murula,
Õunakene õue peale,
Pähkel toa põrandal,
Olid kui kägu katuksel,
Laululindu lepikussa.*

(XII 334.)

Muna ja õun võrdlusalusena esinevad ka rahvalauludes. Vt. ka «Kalevipoja» teadusliku väljaande joonealune, lk. 251.

¹³ U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905. Hiljem ilmunud Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega I, Tallinn 1961.

* Näitena kasutatud värsside järel on sulgudes märgitud rooma numbriga lugu, millest katkend on võetud, araabia number tähistab värsi numbrit, millega algab katkend.

Kangelase ülevust ja kuninglikkust aitab eriliselt rõhutada võrdlemine *päikesega*. Kange mehe loomad ja esemed on samuti võimsad ja toredad:

*Hobu alla kui see ahju,
Täkku alla kui see tähte,
Ise peale kui see päeva,
Ehitatud ehana riides.*

(XVII 110.)

Nii on see ka rahvalauludes. Päikesekiirte ilu on võrreldud taevast merepinna külvatud *litritega* ja vesineidu ehtivate *siidlintidega*. Võrdluste kaudu muutub poeetiliselt mõjuvaks päikesest vastuhelkiva merepinna kujutus.

*Ja kui päeva luues valgus
Koidu pihust lahti peasis,
Teretelles terasida
Taevast hakkas külvamaie,
Mis kui litrid merepinnal,
Siidilindid laenetele
Vesineidu ehitavad.*

(V. 35.)

Kui Kreutzwald võrdleb meeskangelasi *kullerkupu* ja *hernekauakesega*, kasutab ta sedasama ka põrgupiigade iseloomustamiseks, ja samal eesmärgil, s. o. nende ilu ja nooruse rõhutamiseks.

*Enne olid ilupäavad,
Kus me kuninglikus koplis
Kullerkupu kujudena
Kolmekesti kasvasime.*

(XIV 466.)

*Kosis kohe kolmandama
Neitsi nooremada naiseks,
Kes kui herne kaunakene,
Oakene õitses õuel.*

(XV 645.)

Ka rahvalaulus leiame võrdluse *Olin kui uba ilusa*; ¹⁴ kõnekäänus: *Ilus kui oaõis*.

Lindat on kujutatud V loos niisama noorena ja kaunina kui mõrsja- ja noorikupõlves, sest ta viibib jumalate kijas. Põrgus viibiv Linda on aga autori kujutuses nukker ja vana, nagu ta oli Kalevit leinates. Stereotüüpiline üldkasutatav on võrdlus loodusest nooruse ja vanaduse iseloomustamiseks: noorus õitseb, kevad on noorus; vanadus tähendab närtsimist, meenutab sügist, närtsimise aega.

*Eite õitses noorel ilul,
Õitses kui mõrsja kamberin,
Naine noorik laua taga,
Pulmapäeva pidudela.
Linda õitses, linnukene,
Kevadisel kenadusel,
Kuida enne külakiigel,
Lääne lepiku vilula
Oli õitsend eide õues,
Kasuema kopelissa.*

(V 708.)

¹⁴ E. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule, Tallinn 1948, lk. 140; «Kalevi-
poja» teaduslik väljaanne, lk. 306 (joonealune).

Ja põrgus:

*Eestoas istus eidekene,
Kahvatanud naise vari,
Mis kui Linda leinapõlves,
Kolletanud eide kaju
Poja silma paistanessa.*

(XVIII 652.)

Siit näeme autori hella, südamlikku suhtumist tegelastesse, soovi muuta nad lähedasteks, aga samal ajal ka elamuste ja tundmuste sügavust ning raskust.

Eesmärgiga teha Kalevipoja vaenlased vastumeelseks on kasutatud nende välimuse kujutamiseks vastavaid võrdlusi. Peipsi sorti näeme detailses maalingus. Lugejale välimuselt tundmatut mütooloogilist olendit võrreldakse metsloomaga (< metsaline), harjaseid kandva *orikaga*, *karuga* ja *kuldiga*, mille kaudu lugeja saab eemaletõukava pildi sellest kurjust täis monstrumist:

*Mehike kui metsaline
Karvus kasvand üle keha,
Orikana harjaline
Kui üks kahejalgne karu*
[— — —]

*Laia suu soppadesta
Valge ila vahtunessa,
Kui sal kuldil kihvadesta;
Kassivärki kärssis koonu
Küllalt näitas kadedusta.*

(XI 77.)

Neutraalsem on suhtumine penisabalistesse sellidesse Kalevipoja reisil maailma lõppu:

*Poistel poolelt koera kehad,
Pikad penisavad taga,
Tempudesta tondilased,
Näusta nii kui inimesed.*

(XVI 904.)

Mõistus, teadmised, oskused ja taip on omadused, mis annavad inimesele tõelise väärtuse. Mõistus on suurem väärtus kui füüsiline jõud ja keharamm, seda mõtet rõhutab autor Kalevipoja iseloomustamisel, et teda kaaslaste hulgast esile tõsta:

*Siiski silmanähtavalta
Õitses isa olemine,
Meelemõistus, märkamine
Rohkemalt kui teiste külles
Viimsel sündind võsukesel.*

(II 53; II 751.)

Enne liisuheitmist kõrvutatakse Kalevipoega vendadega ja nihutatakse muude omaduste hulgas eriti esile tema mõistust ja osavust:

*Silma sihti tal osavam,
Meele mõistus tal mõnusal.*

(VIII 385.)

Vahel aga rõhutatakse inimese mõistuse piiratust ja seatakse selle kõrvale jumalate tarkus:

*Jumalate juhatused,
Taaralaiste tähändused
Saavad asja sobitama
Paremast' kui meie arvud.*

(II 183; XVI 1031.)

Tulnud tagasi maailma lõpu otsimise teekonnalt, soovitab Kalevipoeg kõigil, kes on võimelised märku võtma, tähelepanelikult tundma õppida kogu reisil ettetulevaid väärtusi (XVI 1094 jj.).

Igast sooritatud reisist ümbruse ja elu tundmaõppimiseks kasvab kasu, sest:

*Tulles tõuseb suurem tarkus,
Mis ei minnes mehikesel.*

(XVI 1054.)

Kalevipoja suhtumine teadmiste väärtusesse on kokkuvõtlikult esitatud järgmistes võrdlustes, mis on kujunenud sententsiks:

*Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada.*

(XVI 1079.)

Mingit väärtust hindavates võrdlustes seatakse enamasti vaimne väärtus kõrgemale igasugusest varandusest (kullast, hõbedast, kuningriigist). Ja kuld ning hõbe isegi on rahvaloomingus suurte väärtuste väljendajad, ka võrdlusalusena:

*Kallim veel kui kuld ja hõbe
Seisis kütkenдатud kirjas
Vanaaegne vaba põli,
Meie meestepoege priius, —
Kehvemate kaunim vara.*

(XIX 928.)

*Seep see kübar maksab kallis,
Maksab määratuma hinna,
Kallima kui kuningriigi.*

(XIII 838.)

Nagu kuld, on rahva hinnangus kallis ka nägemisvõime, silmatera; võrdlusalus pärineb kõnekäänust:

*Vaenelapsi alaorja
Hoidis oma lambakesta
Niikui silmaterakesta.*

(XII 976.)

Kalevipoja moraalsetest väärtustest rõhutatakse võrdluse abil eriti tema vabadusearmastust, kui ta lausub teda endale liitlaseks meelitama tulnud raudmeestele:

*Ennemine elan üksi
Kehva mehelise kombel,
Kui et sulgun sunni alla,
Võõra voliduse alla.*

(XX 808.)

Pärast valitsuse üleandmist Olevipojale ja lahkumist üksindusse on Kalevipoeg võõrdunud inimestest, elab tagasihoidlikult nagu vaene mees:

*Sealap võõrdnud vaatje silmist
Elas Kalevide poega
Vaese mehe vääralsisel.*

(XX 628.)

Kalevipoja kannupoiss mõtiskleb pärast põrgu vintsutustest pääsemist vabadusest:

*Vahva meesi vallaline
Kui see kägu kuuse'essa,
Laululindu ladva'assa.*

(X 499.)

Tavaliselt «Kalevipojas» vaenlaste mõistuse ja võimete kohta võrdlused puuduvad. Siiski kord on viidatud vetevaimu pilkamis-
oskusele, kui ta Alevipojalt jõe mõõtmise ajal pärib:

*Kas teil aega aina kasin?
Püsim ehk kui linnupüüdjäl,
Kellel saaki kogemata
Paelust metsa peasenessa?*

(X 204.)

Paharetipoisid kõnelevad «põrgu keelil» (X 417):

Laksati kui läti keeli

(X 419.)

Täp s u s. Täpsuse, leidlikkuse ja hoolikuse väljendamiseks kasutab Kreutzwald temale iseloomulikku konstruktsiooni *targal kombel*:

*Kübar oli küüntelaastust,
Korjatud küunte kildudest
Targal kombel ise tehtud.*

(XIII 833.)

Vana Kalev on käskinud Soomest ostetud *mõõga kuningada* enda tarbeks teha, *Targal kombel toimetada* (VI 389).

Loodust kujundades soovitab Kreutzwald:

Tipi taimed targal kombel

(Sj. 228.)

Vana Kalevi arukuse näitamiseks on kasutatud konstruktsiooni *targal keelila*:

*Kalev mõõkada täristas, [— — —]
Targal keelila kõneles.*

(I 562.)

K a v a l u s, e t t e v a a t u s, t e e s k l u s. Kalevipoega on kujutatud kavalamana teistest teda ümbritsevatest tegelastest. See omadus aitab tal paljudest karidest mööda libiseda.

*Kalevide kallim poega,
Kavalam kui kaimukesed.*

(XVII 387.)

Kavaluse ja osavuse iseloomustamiseks sobivad võrdlusaluseks just kõnekäänust pärinevad *uss* ja *angerjas*, kes rahva arvates võivad välja vingerdada igast olukorrast ja keerukatest situatsioonidest võitjana välja tulla.

*Kalevide kaval poega
Oskas ennast hoidaneda,
Siuguela pealta sõrmi,
Angerjala alta sõrmi
Põrgulase pihust peasta.*

(XIX 55.)

Sõjaraskustegi iseloomustamiseks sobib võrdlus *ussiga*:

Sõjal siuguna sügavus

(IX 906.)

*Pilkus pimeduse peidust —
Kui see lonkru hobu kaupa,
Sõgesilma vahetused*

(VI 246).

Võrdlus pärineb vanasõnast: Kes põrsast kotis ostab!

*Ole vait kui hiirekene
Kassi hirmul taga kerstu!*

(XI 813.)

Võrdlus pärineb kõnekäänust, on Kreutzwaldi poolt täiendatud. Julmus, rõõvellikkus, kiskjalikkus. Julmust väljendab võrdlusalusena *mõrtsukas*. Eeposes on seda võrdlust kasutatud seoses Kalevipoja ja teiste tegelaste, aga ka mõõgaga.

*Kalevide kange poega,
Kui tal mõistus vihakütkes,
Siis ei hooli sõbradesta,
Surmab kas ehk sugulase;
Mõrtsukana tapab meistri.*

(XII 580.)

Võrdluse kaudu mõrtsukaga antakse selgelt negatiivne otsus Kalevipoja toimimisele teatavas olukorras, see pole aga kangelase püsiv iseloomujoon.

Ka raudmehi on võrreldud mõrtsukaga, kes haaravad mõõga tagaselja:

*Veepinnalt veeres paisteks
Selgest Kalevide silma
Kaldal kõneljate kued,
Kui nad mõõgad mõrtsukana
Salanõude sünnitusel
Tupedesta tõmbasivad,
Miska meesta mõrtsukana
Tagant selga tahtsid tappa.*

(XX 673.)

Mõrtsuka moodi käituvad ka *sortsipojad*:

*Metsapaksust mõrtsukana
Lendsid kolm meest lagedale
Koormakandjat kiusamaie.*

(XII 65.)

Ka *mõõk* ise võib olla mõrtsukas.

*Mõõka möllas mõrtsukana
Mehepoegi muru peale.*

(XX 438; vrd. IX 74; XVII 179.)

*Sajatuse sunnitusel
Murdis mõõka mõrtsukana
Kalevile kintsudesse.*

(XX 876.)

Ühel korral on võrreldud ka *malka* mõrtsukaga.

*Meeste mõrtsukana malgad
Raskest kotti rabadelles
Taskus mehe tabasivad.*

(XII 359.)

Sõjamässugi on võrreldud mõrtsukaga:

*Mõrtsukana sõjamässu,
Päikese ägev palac
Kurnas Kalevide ketta.*

(XX 359.)

Et veelgi rohkem rõhutada kiskjalikkust, on ka *hunti* võrreldud mõrtsukaga.

*Kriimusilma küüsidessa
Lõdises ju lambakene,
Mis ta karjast mõrtsukana
Teiste seltsist oli toonud.*

(XII 680.)

Kiskjalikkuse, röövellikkuse, julmuse ja halastamatuse väljendamiseks kasutab Kreutzwald võrdlusi *kulliga, kassiga, jahikoe-raga, verekoeraga*, teoviisi iseloomustab ta, kasutades võrdlust *varga* või *röövliga*.

Esimesel juhul on võrdlused ilmekamad, emotsionaalsemad, kujundid jõulisemad; teisel juhul lihtsalt nimetatakse tegu selle õige nifmega, kusjuures kasutatakse erinevat vormi (*röövelküüsil, varga viisil, varga volil, vargaküüsil, varga saagil, kulli küüsil, kiskel küüsil* jne.).

/Tuuslar/ *Kargas paksust põõsastikust
Kui see kulli kanadele.*

(XV 820.)

/Tuuslar/ *Nii kui kassi lindu püüdes
Toa ligemale liuges.*

(III 267.)

Samasugune võrdluspilt leidub ka kõnekäändudes, antud juhul Kreutzwaldil laiendatud:

*Üks neist kui see jahikoera
Ninal kohe nuusutama.*

(XI 844; VIII 797.)

Sisulise võrdlusena võib käsitada niisiis ka konstruktsioone *kurjal kombel* (III 212); *kiuste küüsil* (III 236); *varga saagil* (III 682), *varga volil, kulliküüsil* (V 541; XI 490, XV 823, 838), *varga viisil* (V 540); *viitsa viisil* (XVI 644), *vargaküüsil* (XI 301, 451, III 688), *röövelküüsil* (XII 412); *vargakäpil* (XX 866), *varga näpül* (XI 455), *kiskel küüsil* (XVIII 815; ka: IX 403; VII 746), *kassivarbil* (XI 299). Kõik need märgivad Linda, põrguneiu, mõõga, aga ka vara röövimist.

Rammukatsel Kalevipojaga katsub Sarvik salamahti *kiusamise kombel* kangelast pillutada (XIX 41).

Ühel korral on iseloomustatud haavalehtede arglikku värise-mist võrdlustega *varga küüsil, röövli kohkel*, varas oma teo toimepanekul mitmesugustel põhjustel võib omakorda väriseda kui haavaleht, seega — mõlematpidi. Siin ei väljendata aga röövel-likkust, vaid iseloomulikku teoviisi:

/Tuul/ *Käskis kaske kahiseda,
Haava lehti argelikult
Varga küüsil vabiseda,
Röövli kohkel kabiseda.*

(Sj. 68.)

Abituse ja kaitsetuse iseloomustamiseks on kasuta-d võrdlusi küllalt rohkesti.

Lese üksinduse, raske olukorra ja kaitsetuse paremaks kujuta-miseks võrreldakse teda *katuseta hoonega* või *toeta toaga*.

*Oh, mis vilets vaene leske,
Maha jäänud marjukene,
Kes kui tuba toeta,
Hooneseinad katukseta,
Kui üks väli varjuta (— — —)
Üksi ilmas peab elama.*

(II 420; I 126.)

Seda võrdlust leidub ka rahvalauludes.¹⁵

Inimese abitus äratav autori kujutlustes pildi üksijäänud linnupojast või linnust, kelleks on tavaliselt *luik*, *pardipoeg*, koguni *kotkas* või *kotkapoeg*: nad peavad aga iseseisvalt elust läbi lööma.

*Jäin kui lagle laenetele,
Pardi poega parve ääre,
Kotkas kõrgele kaljule,
Üksi ilma elamaie.*

(VI 60; VIII 612.)

Kirjanik tahab nende võrdluste abil äratada kaastunnet varakult orvuks jäänud Kalevipoja vastu, ühtlasi viidata ka tema karastuse allikaile.

Ka tormi käes kõikuv «Lennuk» võib meenutada *luike*:

*Seitse ööd ja seitse päeva
Vankus laeva väsimata
Tuulemaru tuisatusel
Laentel kui üks laglekene.*

(XVI 406.)

Abitust ja olukorrast väljapääsmatust kujutatakse sagedamini võrdluste abil lõksu sattunud või kuhugi suletud looma või linnuga. Suhtumine võib sel puhul olla kas humoristlik või irooniline sõltuvalt tegelasest, kellest kõneldakse. Võrdlus lõksus hiirest leidub ka kõnekäändudes.

*Vana eite köögis vangis
Istus kui lõksus hiireke.*

(XIV 51; XIII 941.)

Aga autor väljendab sama situatsiooni ka teise konstruktsiooniga:

*Kas sa koogiküpsetaja
Vanaeide vangistasid,
Lukutasid hiirelõksul
Leivakasti lebamaie?*

(XV 140.)

*Alevide armas poega,
Kes kui kukekene korvis,
Kosis kohe kolmandama.*

(XV 643.)

*Tahtis nuga võtta taskust,
Kui tal käsi kogemata
Poisikese külge puutus,
Kes kui siga kotista
Sealt ei võinud välja saada.*

(X 802.)

Arga peitupugemist võib iseloomustada võrdlusega, mis leidub ka rahvapärastes kõnekäändudes.

¹⁵ «Kalevipoja» teaduslik väljaanne I, lk. 81 (joone all).

*Risulises rägastikus
Olite kui vähid urkas,
Mutid peitus mulla põues.*

(XII 96; XI 285.)

Vahel võib ühe ja sama võrdlusega hoopis vastupidist mõtet väljendada, sõltuvalt kontekstist. Ka järgnevas näites on kasutatud võrdlust *vähiga* urkas, kuid see märgib kaitstust:

*Kaelakotis kasupoissi,
Veike mehikene varjul;
Kes kui vähki urkanessa
Unekaisus uinunessa.*

(XII 42.)

Otsustusvõimetuse väljendamiseks on vahel kasutatud rahvapäraseid võrdlusi, mida leidub nii kõnekäändudes kui ka rahvajuttudes.

*Kalevide kallim poega
Ladus kaksipidi lugul
Otse kui kana päata:
Toast õue, õuest tupp.*

(V 684.)

Võrdlust *kanaga* kasutab kirjanik mitmelgi korral, aga erinevaid eesmärkidel: kord väljendatakse hirmu ja abitust, kord rahu-likkust ja kaitstust, kusjuures kujutamisel on pejoratiivsuse varjund.

*Kanna taha kasvis vesi
Vahtu kõrgel' visatelles
Tühja poegi takistama,
Kes kui kanad kõrgelt õr-
relt
Mere kaldalt kahju nägid.*

(XV 93.)

Analoogiliste olukordade kujutamiseks leidub ka kõnekäändudes samasugune võrdpilt:

*/Tuuslar/ Nägi imeneitsikesi,
Kes kui kanad kõr-
gel õrrel*

*Kalevide lauakoormal,
Kullakoormal istusivad.*

(XV 746; XIV 970.)

Rahvast nähti rohkeeste,

[— — —]

*Varjupaika veeremaie:
Kes kui kanad kulli kihul
Peitusela pugesivad.*

(XVII 16.)

Abituse, jõuetuse, väljapääsmatu olukorra ja otsustusvõime- tuse väljendamiseks kasutatakse vahel võrdlust esemega, eriti sobib selleks kott, millel puudub sisu, on siis nagu toeta, niisama- sugune võib olla ka märss, takukoonal või -topp, kerge kurnike või veerev ratas. Need võrdlusalused esinevad kõik juba rahva- pärastes võrdlustes:

*Soome tuuslar, tuuletarka,
Kukkus maha nii kui kotti.*

(V 625.)

*Mehike kui kassi-märssi,
Tuulav takutopikene.*

(X 449; XIV 826; X 672;
XIX 78; XX 694; XX 706;
XX 721.)

Lendasin kui liblekene.

(XI 921; XI 934.)

*Pidin vilets purjetama,
Kui see kutspool kangru käessa.*

(XI 945; XII 403.)

*Võtsid mängiks vööra mehe,
Kes kui kerge kurnikene;
Veerev ratas vainuela.*

(X 444.)

Samasugust olukorda võivad väljendada ka järgmised võrdlused (Soome tuuslari kohta):

*Pikse nooli puutumine
Rabas minda raskel löögil [— — —],
Et ma surnu sarnaliseks,
Uimasemaks une orjaks,
Tuimaks läinud tombukeseks
Kesket mäge kohmetasin.*

(V 557.)

*Seks ta langes surnu sarna
Mäele maha muru peale.*

(III 365.)

Kirjaniku suhtumine on selgesti irooniline, kui ta võrdleb Sarviku poega väeti olendiga:

*Et kui vääti vööral väljal
Poega eksis põõsastikku.*

(XVII 649.)

Kaastundlikust suhtumisest kõnelevad järgmised võrdlused:

*Õuekoeral parem olu,
Karjapenil kergem pidu,
Parem pidu, hõlpsam olu,
Kui on vaesel orjalapsel.*

(XII 826.)

*/Siil/ Külmakärssis küürutie,
Lõdises kui haavalehte.*

(XII 234.)

Haavalehe lõdisemine esineb kõnekäändudes, aga ka uskumustes ja lauludes («Mehetapja»).

Tugevus. Füüsilise tugevuse ja keharammu esiletõstmiseks on kasutatud enamasti võrdlusi tugevust sümboliseerivate *tamme*, *tammetüve*, *kalju*, *kivi*, *raudkivirahnu*, *raudseina*, *terastorni* või *müüri*ga. Tihti esitatakse need võrdlused gradatsioonis. Taotluseks on anda jõuline kujutus Kalevipoja kangelaslikkusest, aga ka üldse Kalevite soo mehisusest ning jõust rasketes heitlustes. Järgmises näites on liidetud mitu võrdlust.

*Kalevide kange poega
Seisis paigast pörkamata,
Seisis kui tamme maruda,
Kalda kaljud laenesida,
Kivi rahesagarada,
Kõva torni tuulehoogu.*

(XIV 686.)

Võrdluste kumulatsiooni näeme järgmiseski värsirühmas:

*Kalevide kange poega,
Väsimusest võitemata —
Seisab kui see raudaseina,
Tugev tamme tuuletuisul,
Kindel kalju marumurdel
Langemata laente vasta.*

(XVIII 579.)

*Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina,
Teraksesta tehtud tornid,
Seisku vahvast sõjasõidul
Tammemetsa tugevusel,
Kaljurünka kindelusel
Varjuks vaenu tungi vasta.*

(XVII 267.)

Samasisulised võrdlused veel: II 745; I 77; II 684; VIII 552; IX 284; X 355; XII 616; XVIII 454; XVIII 528; XVIII 482; XIX 40; XX 484.

Erilise pateetilise värvingu annab kangelaste võrdlemine Taaralaste taimedega või Taara tammega, millega tõstetakse esile pooljumalatest põlvnemist.

Saare taat lausub Kalevipoega silmitsedes:

*«Nii kui jumalikku idu,
Vägev Taaralaiste võsu
Paistab sinu palgilta...»*

(IV 413.)

*Muiste leiti Kalevalas
Kangemeeste kasusida
Mitmes külas kasvamaies. [---]
Mis kui Taaralaiste taimed,
Võidulaiste võsukesed
Sureliku eide sülest
Seia ilma siginenud.*

(I 62.)

Kalevipoja tugevus ilmneb liisu heitmisel:

*Lutsukivid lendasivad
Laente pinnal lustiliste
Rohkem versta kaugusele.*

(II 724.)

*Nõnda kasvib eide õues
Lese Linda leinapõlves
Kullerkuppu õilme ilul,
Taara tamme tugevusel
Viimne Kalevide võsu.*

(II 745.)

Ainult ühel korral — Saaretaadi palve puhul raiuda maha hii-geltamm — tunnistavad mehed:

Tamme meiesta tugevam.

(VI 813.)

Kalevipoeg rõhutab oma igakülgset üleolekut raudmeestest, lausudes:

*Olen võimusel vägevam,
Kehakangusel tugevam,
Pikkusel teist palju pikem.*

(XX 801.)

«Kalevipojas» tunnustatakse ka vaenlaste füüsilist tugevust, et

Kalevipoja võite nende üle mitte liiga lihtsaina ja tühiseina näidata. Vaenlaste tugevus saab väljenduse niisamuti võrdlustes võimsate loodusjõududega või muude tugevust sümboliseerivate nähtustega. Samal ajal vaenlase nõrkusesse aga suhtutakse irooniaga.

*Kui oleks hulka hobusid
Kivi sillal kihutamas,
Raskem raudavankri voori
Vaskiteedel veeremaies,
Kõu taadi kärgatused
Maapinda pörutanud,
Nõnda Sarvik taadi sammud
Kooa kummi kõigutasid.*

(XVI 678; XVII 674; XII 1.)

*Luupainia piinamaies
Kõitis liikmed kammitsasse,
Kui oleks raskem kaljukivi
Rõhund temal rindasida.*

(XII 606.)

Karujõud tähendab kõnekäändudes suurt jõudu ja teeb au selise jõu omanikule, nii ka «Kalevipojas»:

*Sada selli sõdimaie,
Kesse kangemad kui karud
Sortsi saunas karastatud.*

(XVIII 575.)

*Üirikese aja pärast
Tormasivad mehed tупpa,
Kanged mõlemad kui karud,
Laanes kasvand metsalised.*

(XI 840.)

Irooniline on suhtumine vaenlase «tugevusesse» järgmistes võrdlustes, mille abil kujutatakse Kalevipoja võitu Sarviku üle. Vastane, kuigi tugev, on kangelase suure ülevõimu ees ikka veel kui elutu teivas.

*Sealt ta rabas Sarvetaati
Teritatud teiba kombel,
Sambis maha seisamaie.*

(XIV 828.)

*«Kas sa võitsid kälimehe
Võidumängil vainuella,
Torkasid teda teibana
Sõmerliiva seisamaie?»*

(XV 124.)

Tühja pärimistele kälimehe kadumise üle vastab Kalevipoeg pilkavalt:

«Torkasin teda teibana»

(XV 133.)

Vaenlaste põgenemist võrreldakse huntide põgenemisega:

*Ulgudes kui hundikesed
Poisid pakku põgenesid.*

(XII 242; XII 172.)

Kangelasega seotud esemete või nähtuste tugevusele osutatakse vahel kaudselt: viidatakse esemete sarnasusele tegelasega tugevuse poolest.

*Mõnus Kalevide mõõka,
Mehe võimu määraline,*

*See ei hoolind sortsista;
Magas aga murudela
Liikumata mehe ligi,
Kui oleks kinni kasvanud,
Juuril maasse juurdunud.*

(XI 305.)

*Külap leian mõõga kirstust,
Sõasaha sala kambrist
Suure rammu sarnaliseks,
Võimsa väe vääraliseks.*

(VI 345.)

Harva kasutatakse esemete võimsuse esiletõstmiseks võrdlusi kaljuga või tuleleegiga.

*Vägev võimustuse märga,
Keha rammu karastaja
Lehvitas kui tuleleeki
Elu laened lõkendama.*

(XVIII 889.)

Jõulisus. Jõulisuse ja teovõimsuse piltlikuks kujutamiseks kasutatakse võrdlusi loodusjõududega: *kõuemürinaga, tuulispeaga, tuulega, maruga*. Samu kujutelmi leidub ka kõnekäändudes võrdlustena, siin aga üsna vabalt kasutatud, liidetud ja laiendatud.

Kalevipoja võitlus Sarvikuga on ülivõimas:

*Kui see meri marusunnil,
Tuuletiiva tantsitusel
Laeneid tuiskab lendamaie,
Kõikuvale kerkivale,
Tuulispaska tõstendelles
Katust kipub katkendama:
Nõnda kõikus maapinda
Põrgupõrand vabisedes
Võitlejate võimu alla.*

(XIV 790.)

*Kordamiste kergitasid
Teine teista tõusemaie,
Rabasivad raksatelles
Mütta-mätta! maha jälle,
Mis kui Kõu kärgatused
Põldusida põrutasid,
Kaljusida kõigutasid,
Vetta tõstsid vahtunessa.*

(XIX 47.)

Kalevipoja keharammu ja Sarviku võitmise tähtsuse allakriiputamiseks kasutatakse võrdlusalusena *päikest*:

*Siiski Kalevide käigilt
Paistab kui päike heledam
Kõigist kuulsam rammukatse.*

(XIX 5.)

Võrdluste abil on loodud jõuline pilt mõõga tugevuse proovimisest Kalevipoja poolt. Siin puutume kokku kujutelmade maalsusega:

*Sealap tõusis kange kohin, [---]
Nii kui tõuseks tuule hoogu,
Vihmatuule vingumine,*

*Rahetuule röökimine,
Marutuule mõuramine
Kurja ilma ilmutama.*

(VI 450.)

Gradatsioonid on kujutatud Kalevipoega kimbutama tulnud raudmeeste karistamist:

*Kohin tõusis tuuleõhku,
Kui oleks kuri põhjakotkas,
Koleda õõ sulgiskarja
Tuuletiibu tallamaies.*

(XX 697.)

*Kohin tõusis tuuleõhku,
Mühin laia laanemetsa,
Kui oleks maru möllamaies,
Tuulispaska tuiskamaies.*

(XX 709.)

*Kohin tõusis tuuleõhku, [---]
Kui oleks sõitmas rauda-
sillal
Vaskirattasel vankerila
Pikkertaati põrutelles,
Äike äge ähvardamas.*

(XX 723.)

Kangete meeste taltsutamatu naeru võrreldakse kõuemürinaga:

*Kange meeste naerukära
Käis kui Kõue kärgatused.*

(X 692.)

Kalevipoja hääle võimsuse rõhutamiseks kasutatakse samuti võrdlusi *maruga* ja *kõuemürinaga*:

*Kui see tuulehoo kohin
Marul merelaeneid murrab,
Kärgetavam Pikse kärin
Kaljusida kõigutanud,
Kisendelles kange meesi:
«Valeliku!» — kargas püsti.*

(XII 620.)

Kalevipoja norskamist võrreldakse «hobukabja müdinaga» või «sõja sõiduga üle silla»:

*Penikoorma kostis norin,
Kostis hingamise kõrin,
Mis kui hobukabja müdin —
Sõja sõitu üle silla.*

(XIX 364; XI 277.)

Hiiglatütre astumine on samuti võimas nagu kõuemürin:

*Nii kui suitsu pilve sammu
Taeva kummilt rippakille
Pikker pillil käidanessa,
Tulda taevast puistanessa,
Tuli Hiigla tütar noori.*

(XVI 857; XIX 255.)

Kujutelmade maksimaalne tugevus on saavutatud nähtuste võrdlemise kaudu loodusjõududega. See iseloomustab ka autorit ennast, kes samuti hindab jõudu ja julgust kui edasiviivat ja kasutab neid omadusi ka esteetilise elamuse loomiseks.

Rohkus. Rohkust väljendavaid võrdlusi esineb kõige sagedamini seoses Kalevipoja võitluste kujutamise ja mitmesuguste vaenlaste vastu. Võrdlused teevad piltlikumaks vaenlaste arvulise ülekaalu võitluse algul ja langenute hulga tapluste lõppedes. Nendegi võrdluste eesmärgiks on veel kord piltlikult näidata Kalevipoja raugematut rammu ja tapluste raskust.

Kreutzwald on võrrelnud sel puhul vaenlaste hulka sääskedega ehk kihulastega, peret heitvate mesilastega, sipelgapesaga, linnuparvega, vähkidega, laanemetsaga, rahepilvega:

*Nii kui seased õhtu ilul,
Pihulased eha piirel,
Peret heites mesilased:
Püüdsid tuuletarga poisid*

[---]
*Kallis Kalevide poega, [---]
Lausa ära lämmatada.*

(V 432.)

*Viru laial väljadela
Seisid seltsis sõdalased,
Vereahned vennikesed
Parves, kui see linnu pere,
Suurem sipelgate pesa
Päikese paistusela.*

(XVII 156.)

Sortsi sõdalaiste parved,

[---]
*Tulid tungil õue peale,
Langesid kui laanemetsa
Kalevide kaela peale.*

(V 425.)

*Langes kotka kiirusela
Kurjalaiste kaela peale;
Püüdis neid kui vähke urkast
Kauni kaelakoti täie.*

(III 30.)

*Ehk kui raskem rahepilve
Äikese ähvardusel
Päikese palgeid peitnud:
Nõnda murdvad metsapak-
sust
Vaenlase vennikesed.*

(XII 8.)

Ka kangelase hobust kimbutama tulnud huntide ja karude hulga näitamiseks on kasutatud võrdlemist linnuparvega.

[Hobune]
*Suges suuri susisida,
Küüsilkäpil karusida.
Kiuste tulid teiste karjad
Laanemetsast lagedale
Parvessa kui linnupere
Kiusavaste hobu kaela.*

(VIII 829.)

Veristes taplustes langenud vaenlaste hulka on võrreldud kihulastega, rahega, lumega, langenud lehtedega, rooga, kõrkjatega, heinakaartega. Ka kõnekäändudes leiame: Nii kui pihu ja põrmu.

*Mehi langeb muru peale
Nii kui pihu põrmu peale,
Rahet raatma radadele,
Lunda põllu peenderila.*

(V 489.)

*Kui need kolletanud lehed
Sügisel tuule sõidul
Ladvilt maha langenevad,
Oksilt laial puistanevad:
Nõnda peavad põrgu poead,
Sarvik taadi sõalased
Koolja sāngi kolletama.*

(XVIII 544.)

*Siisap poissa sugemaie,
Põrgu poegi pillutama;
Puistab neid kui pihulasi.*

(XVIII 587.)

[Kalevipoeg]
*Kargutab kui kasteheina,
Roogu raatma radadele,
Kõrkjaid jõe kallastele
Kaare kaupa kolletama.*

(XVIII 535.)

Et tapluse koledusi veelgi ilmekamalt ja üksikasjalisemalt välja maalida, on võrreldud langenud vaenlaste peade hulka *marjadega, pähklikega, rahega, langenud lehtedega*; küljest raiutud käsi ja sõrmi *raagudega, rooga, kõrtega viljapõllul*.

Vaenlaste verd on nii palju, et see katab *loikudena* maad või koguni voolab *jõena*. Nagu kõnekäändudes võib puistata ka *lehti, raagu, risu, loogu*:

*Kesket sõda keeritelles
Puistas Kalev meeste päida
Nii kui lehti lepikussa,
Kolletanud kaasikussa.*

(XVII 183.)

[Mõök]
*Paiskas Pohlakade päida
Niikui marju marjasmaale,
Pähkeleida põõsa alla,
Rahet raatma radadele.*

(XX 425.)

*Küllest lahutatud käsi
Magas nii kui raagu maassa,
Sõameeste sõrmesida
Nii kui roogu rabadessa,
Kõrrekesi leiku väljal.*

(XVII 201.)

*Surnukaared katsid nurme,
Niikui heina niidumaada,
Rahe raatma radasida;
Vereloigud lagedada
Kui se veerend vihma vesi
Põualista kuivand põldu.*

(XX 351.)

*Veri voolas jõgedana,
Jõgi paisus järveeksa.*

(V 509; XX 310.)

Paaril korral kasutatakse rohkuse väljendamiseks konstruktiooni *rahe kombel* (IX 741; XIX 760).

Kreutzwald on kasutanud rohkust väljendavaid võrdlusi ka muude nähtuste kujutamisel. Armsama järele igatsevas Saarepiiga laulus on hulk võrdlusi, mis väga emotsionaalselt annavad edasi armsamale saadetavate soovide ja tervituste hulka. Emotsionaalsust süvendavad eriti kordused ja gradatsioon:

*Nii mitu tervist temale,
Kui mitu mõtteid minule,
Nii mitu tervist temale,
Kui on soovi südamele;
Nii mitu tervist temale,
Kui on lehti lepikussa,
Kase urbe kaasikussa,
Kuuse okkaid kuusikussa:
Nii mitu tervist temale,
Kui on merel laenesida,
Kui on tähti taevaassal»*

(IV 220.)

Pärast Kalevipoja kuningaks saamist lausuvad vennad kodunt lahkumisel:

*Ei meil veere silma vetta,
Enam on sirgul silma vett.*

(VIII 559.)

Võrdlusega rõhutatakse vendade mehisust, aga ka sügavat kurbust.

XIX loo sissejuhatuses kurdab Kreutzwald Kalevipoja kuulsa tegede unustuse hõlma vajumist meie päevil:

*Vanapõlve piiredele
Varisenud võitlemiste
Järeljäänud jälgesida
Paksemalt kui meie päevil.*

(XIX 1.)

Ehitatud linnale Lindanisa nimetuse andmist põhjendades lausub Kalevipoeg:

*Hüüdis: «Linn peab Lindanisa
Memme mälestuseks jääma,
Sest üks koht ei toida lapsi
Rohkete kui ema rinda.*

(XVII 25.)

Suurus. Suuruse piltlikustamiseks on enamasti lihtsalt viidatud sarnasusele mõne teise eseme või nähtusega.

Enamik neist võrdlustest iseloomustavad Kalevipoja kasvu.

*Kalevide noorem kasvu
Kasvis mehena kõrguseks,
Venis vende vääraliseks
Sirgus isa suuruseksa.*

(II 741.)

*Tõusis tugevaks tammeks,
Kasvis kuuse kõrguseksa.*

(XIV 820.)

Paljud võrdlused on seotud Sarviku soovikübara võlujõu iseloomustamisega. Kasutatakse võrdlusi *noore sõstraga, keraga, tammetõruga, kurnipulgaga*.

*Vau sülla veikemaks,
Mõne sülla madalamaks,
Kärssi kokku keradela,
Sõstra noore sarnaliseks!*

(XIII 870.)

*Tahan kui tammeteruke,
Kenadama kurnitappi
Veikelt põrandal veereda.*

(XIII 895.)

*Vaus piiga vääraliseks,
Sõsarale sarnaliseks.*

(XIII 877.)

Vahel antakse suurust väljendava võrdlusega humoristlik varjund:

*Kalevide kange poega,
Kes veel veikelase kueul
Soovikübar käessa
Taga seinä seisanesa:
Näit ei suurem neidudesta,
Kukk ei kangem kanadesta.*

(XIV 706.)

Mõnikord iseloomustatakse suurust kaudselt. Et anda väikese mehe suurusest poeetiline pilt, selleks asetatakse ta suhtesse Kalevipoja leivakotiga.

*Veike meesi veerenessa,
Kui oleks kuristiku hauda,
Sügavale koti soppa.*

(XI 772.)

*Veike mehikese vastus
Kostis leivakoti koopast,
Kui oleks sügavamast kaevust
Konnakene krooksutanud.*

(XI 781.)

Esemete ja nähtuste suuruse kujutamiseks on kasutatud võrdlusi harvemini.

Kiviheitvõistlusel Kalevipojaga on iseloomustatud vetevaimu poolt heidetud kivi järgmiselt:

*Kivi võite kopikata
Selgest' oma silmil näha,
Mis kui kehva mehikese,
Perepopsi saunakene.*

(X 620.)

Hiiqlaste söögiriistade suurusest saab ettekujutuse järgmise võrdlusega:

*Vaagnad suuremad kui vakad;
Lusikad kulbi laiused.*

(XI 863.)

Kangelasega seotud loomad on samuti tugevad ja suured:

Hobu alla kui see ahju.

(XVII 110.)

Suurust iseloomustavad veel võrdlused XIII 884, XIII 852, XIII, 859, XVIII 233, XIII 82.

Tuimuse kohta leidub võrdlusi VII loos vanema venna pajatuses ema otsimisel toimunud seiklustest. Selles pildis võrreldakse tina-, vask- ja hõbeneiut *tuima kiviga*.

*Tina ei teadnud küsimist,
Ega mõistnud vastust anda;
Tina tuima kui see kivi
Saand ei suuda maigutada.*

(VII 478.)

Samasugust võrdlust kasutab autor vase ja hõbeda kohta (VII 500 ja VII 523).

2. Teoviisi väljendavad võrdlused

Kiirus. Kiiruse tajutavaks ja elamuslikuks tegemiseks on kasutatud kõige ohtramalt võrdlusaluseks *tuult*.

Kivi lendab kaugele *Tuiskades kui tuulispaska* (X 638). Tuba on puhtaks tehtud *Nii kui tuulest tulitatud* (VII 682). Hoopis hulgaliselt leidub konstruktsiooni tuulega epiteetides ja metafoorides *tuule kiirul* (XIV 379 jm.); *tuule tiivul* (V 398, XVI 627 jm.), *tuule lennul* (V 511), *tuule tuhinaga* või *tuhingila* (XVII 55), *tuulispaskel* (V 395), *tuulispaska tuiskamisel* (V 486, X 638); *maru mängi möllamisel* (XVIII 6), *marutuule mängil* (V 485) jm. Neiski tundub võrdluslikku elementi rohkem kui tavalistes metafoorides (mis on moodustatud ju võrdluse alusel) või epiteetides.

Näeme siis, millist osa jõuliste situatsioonide kujutamisel etendab loodusest saadud pilt tuule või marutuulega: *Tuulest tuisatud*. Võrdlus väljendab siin ka ootamatust:

*Astus juba teine vöödras
Kõikval käigil ligemale,
Sala sammul süngi ette,
Kes kui tuulest tuisatellud
Pilvist maha paisatellud
Kogemata seie kukkus.*

(IX 347.)

Kiirusega on sageli seotud *jõulisus*, mille väljendamiseks kasutatakse epiteete, metafoore ja võrdlusi *marutuulega*, *tuulispeaga*.

Kiiruse väljendamiseks leidub üksikuid võrdlusi *linnuga*, *kotkaga*, *liblikaga*.

*Sõrmed peasid vägipulgast,
Mees kui lindu lendamaie.*

(X 676.)

Ühel korral kasutatakse konstruktsiooni *linnu kombel* (XI 968). Linda hüüdis aidast vaeslapsele:

*Lenna kui liblikakene
Kürelt ehte kerstudele.*

(I 601.)

Paaril korral on kasutatud kiiruse väljendamiseks rahvapäraseid võrdlusi *tulega taskus* või *parmuga põues*:

*Tühi taati tormadelles
Seitsmekümne sellidega
Koeu poole punumaie,
Kui oleks taskus tulekibe.*

(XV 256.)

*Kui nad Kalevide poega
Saanud kaugelt silmamaie,
Tõttasivad tuule kiirul —
Kui oleks tuli taskuessa,
Parmu põues pakitamas —
Käsku koju kuulutama.*

(XVIII 359.)

Teoviisi iseloomustavad järgmised võrdlused, milles kasutatakse konstruktsiooni *viisil*:

*Vanal viisil võttetie
Käsidela niudest kinni.*

(XIX 20.)

*Vanast võetud vaenu viisil
Meeste tüli mässamisel.*

(XII 115.)

3. Muud tegelaste, esemete ja nähtustega seotud võrdlused

K a d u m i n e. Kadumise väljendamiseks kasutatakse kõige rohkem võrdlusi *kastega, uduga, ööga ja unenäoga*, mis kaovad päikese tõusul. Kastena kaovad nooruse muretud ja õnnelikud päevad.

*Jätsid [venna] üksi igatsema
Noore põlve paremaid,
Isa kijas ilusida,
Eide armu õnnekesi:
Mis kõik kastena kadunud.*

(VIII 598.)

Laulik kurdab möödunud noorust, igatsedes seda tagasi (XIV 1). Vt. lk. 77.

Mälestused ja mõtted võivad kaduda äkitselt kui unenägu. (kasutatud ka kõnekäändudes):

*Nõua sõudeid, sõbrakene,
Sõna sõudeid laulikule!
Mis kui koidul kiirutelles,
Päeva piiril pilutatud
Usin unenägu kaub.*

(Sj. 45.)

Samasisulised VII 14; VII 289; XII 392; V 738.

Kalevipoega õpetava võõra rauga vari kaob nagu udupilved päikese paistel või loojuv päike.

*Kui need paksud udupilved
Kauvad päikese paistel,
Ehk kui vaiksed õhtu varjud
Veerend päikesta peitvad:
Nõnda sulas õhtu rüppe,
Kadus kaste auru kaisu
Võõra vanarauga vari.*

(IX 683.)

*Nii kui katev öödekuube,
Varju laia vaibakene
Uue päeva palistusel
Kiirest ära kadunessa,
Vaus pimeduse vari.*

(XVIII 148.)

Sarviku kadumist võrreldakse samuti *kaste* või *udu hajumisega* päikese paistel.

*Kadus siis kui kastekene
Päikese paistusela
Sinisuitsul silma eesta.*

(XVII 521; XVII 459; XVII 582.)

*Usinam kui paksem udu
Päikese paistusela
Laialiste langenessa,
Sulas Sarvik taadi suitsu.*

(XVIII 113.)

*Sulas siis kui rabasoosse
Põrmu põue peitusela
Ega jäänud enam jälge.*

(XIV 851; XX 368.)

Kadumise absoluutsust rõhutab võrdlus tuulde tuiskamisega:

*Kulda kellukese kõlin
Puistas pihulaste parved,
Kautas veiked sääsekarjad,
Kui oleks tuulde tuisatud.*

(XVIII 317.)

Nähtuse või olukorra muutumist iseloomustatakse võrdlusega:

*Lage merena laenetas,
Vettevoosi veeretelles
Tuulekiigul kiikumaie.*

(XV 86.)

Kestousele on osutatud vaid ühes võrdluses:

*Piiga palgel paisub puna,
Kestavam kui Maarja puna.*

(VIII 771.)

N ä i l i s u s. Näilisust väljendavad võrdlused on enamasti seotud kauguses olevate olendite või nähtustega:

*Kaugelt paistab kaldaasse
Peteliku pildikene,
Mis kui mehe maalikene,
Kehakomblik kueukene.*

(XI 149.)

*Ehk küll kümme versta kaugel
Rändaja veel rannasta
Kujukana kõikunessa:
Süski paistab selge silma
Meie mehe määraline
Laente pinnalt läikimaie.*

(XI 157; VII 368; XI 749.)

Peale selle esineb veel võrdlusi, millega väljendatav näilisus ilmneb tingiva kõneviisi kasutamisest.

*Kahekesti kallid lapsed
Tantsul tuba tallavad,
Põrandada pööravad,
Kui oleks tuba toomingane,
Pähkelpuista tehtud põrand,
Pihlakasta uksepiidad,
Vahterasta vaheseinad,
Kui oleks kullas kutsutud,
Hõbedas neid hõigatud
Laulusida lõksatama.*

(XIII 912.)

Leinamine. Leina, üksinduse ja kurbuse kujutamiseks kasutatakse nii inimeste kui esemete puhul võrdlust *lesega*:

*Mis sa kauget kahetselles
Vette tagast vesilauget
Leskena lähed leinama?*

(IV 275.)

*Kolmas õde keskemine,
Põrgu piiga peenikene,
Kes ei leidnud armu kaisu,
Pidi leskena leinama.*

(XV 652.)

*Mõõka leskena leinassa
Vette voode vangissa.*

(XI 614.)

*Et sul vaeva väsimused,
Palavuse higi piinad
Jääks ei leskena leinama,
Nurjatumal nutemaie.*

(IX 575.)

Kalevipoeg käsib Olevipojale valitsust üle andes linna kindlustada, et see muutuks:

*Pisarkambriks piigadele:
Kesse kurvastuse kütkes
Leskena sõbru leinavad.*

(XX 576.)

Laul ja laulik. Suhtumine laulu ilusse ja lauliku loomingu vältimiseks nende võrdlemises *päikesega*.

*Lausa tõuseb laulu ilu
Kui see päike pilve paisust.*

(I 44.)

*Tõuse, laulu koidukene,
Tõuse kui see päevatera
Minu raimu silmadesse!*

(XIV 30.)

*Lauliku tiivad lendavad
Nii kui päike taeva sõrvas
Ilupaistel kõrgemale.*

(V 129.)

Laulik igatseb tagasi möödunud noorust, et luua rohkem:

*Oleks laulupoega noorem,
Oleks, mis ta enne olnud,
Kevadises kaunis ilus.*

(XIV 1.)

Laulu ilu rõhutatakse laulja võimete võrdlemise teel lindude lauluga: *ööbiku, lõokese, pardi, luige lauluga, käo kukkumisega* (XII 339 jj.; IV 250 jj.).

*Piiga kena pillikene,
Neiuliku noore heale,
Laululinnu lõksatusel
Niida kulda kukkusivad,
Kui see kägu kuusikussa,
Kännilindu lepikussa.*

(IV 174.)

*Vaenelapsi alaorja
Kukkus kui see kulda kägu,
Laulis leina lepikusse.*

(XII 791.)

*Piiga vari vette peidust
Elkis aga laenetesta,
Vilistas kui vesilindu,
Pajatas kui pardikene.*

(VII 191.)

Kalevipoja mõõgalegi on antud lauluvõime ja mõõga laulu võrreldakse samuti *pardi, ööbiku, lõokese lauluga*:

*Mõõka mõistis mehe kutsu,
Laulis vasta laenetesta,
Paeatas kui pardikene.*

(XI 562; XI 688.)

Part võrdlusalusena on tuntud rahvasuus nii laulus kui proosas. Ööbik ja lõoke esinevad kõnekäändudes kauni häälega laulja võrdkujudena.

A b i n õ u, v a h e n d. Abinõu või vahendi iseloomustamisel on kasutatud enamasti väljendeid sõnadega *kombel, viisil*:

*Olev silda seademaie,
Parve viisil paigutama.*

(XX 407.)

Kalevipoja magamist kirjeldatakse järgmiselt:

*Künka küürul seisis kaela,
Parem käsi toetas päada
Padja kombel põse alta.*

(VIII 726.)

Kalevipoeg jätab jämedamad juured *nuia kombel* vembla otsa (V 369), hudi hukkab *hullul kombel* (V 487), mägi imeb *mahla kombel* kangelase juustest väljavoolanud higi (VIII 744), soola-sorts mängib *mana kombel* (XI 333), kangelane mõistab *mõõka surma kombel* sirutada (XVII 182); Kalev paneb jala *vööde kombe!* (I 829), edasi: *nuuske kombel* (IV 309), *kallil kombel* (IV 540); *harimise kombel* (X 223); *kavaluse kombel* (XX 742).

*Mõõga kombel pidi malka
Kiuseliku metsakoeri,
Kiskehambil kutsikaida
Teetta ära tõrjutama.*

(XII 61.)

Lauliku «toa» poeetiliseks kujutamiseks on esitatud võrdlused, mis loovad kujutelmale lauliku tihedast kokkupuutest loodusega:

*Kuu on uksena eessa,
Päike laela läikimaies,
Tähed toassa tantsimaies,
Vikerkaar vibuna varjuks.*

(VI 927.)

Abinõu väljendab veel järgmine võrdlus:

*Lahuteles hobu naha
Vaibana maha murule.*

(IX 136.)

Samasisulised: II 116; IX 825.

Peale eeltoodute on «Kalevipojas» rida võrdlusi üksikute nähtuste iseloomustamiseks.

Põrgupiiga unistab vangipõlvest pääsemisest, kui laulab:

*«Tuleks kuu kui kosilane,
Neiukesi naljatama,
Leinapõlvest lunastama.»*

(XIII 571.)

Absoluutsus avaldub järgmiste võrdluste kaudu:

*Paik, kus enne seisnud paati,
Lootsik ala luuril olnud:
Seisis tühi kui pühitud.*

(III 784.)

Ainult pühkimine võib toa puhtaks teha, samuti katla:

Pada oli kui pühitud,

(XVII 464, 526, 587.)

Nähtuse intensiivsust rõhutavad järgmised võrdlused:

*Kaugemale käidanessa
Tõusis suitsu silmadesse,
Mis kui küla küttissuitsu,
Metsast miiliaugu suitsu
Taeva poole tõusenessa.*

(XVII 308; XIII 335.)

*Sügavama une sülest
Õösel hõlpsam ärkamine,
Kui sest esimesest unest.*

(XV 340.)

Mõnikord osutab võrdlus suhteid:

*Kes teda isana sünnitanud,
Emana kaisus kannud.*

(XVI 337.)

Samaväärsust väljendavad järgmised võrdlused:

*Sepa pojad, sellikesed,
Tahmased kui vana taati,
Panid pauku raua pihta.*

(VI 173.)

*Pahemal pool seinä ääres
Pöenutaja metsapoega
Seadnud silmad vasta seinä
Nii kui teine venda teinud.*

(XI 923.)

Alternatiivina on üles ehitatud järgmine võrdlus, mis esineb Kalevipoja küsimuses jõepõhjas lamavale mõõgale:

*«Kas siis mõõgal mõnusama,
Parem pidu peitusela
Laente sängis laisendelles
Näki neitsi naljatusel,
Ehk kas vahva mehe käessa,
Kange võimu keeritusel,
Sõamängi mõllusela?»*

(XI 599.)

Alternatiiviga võib saavutada küll ka kindlat suhtumist nähtustesse.

*Parem jään ma peiust ilma,
Enne kui pulm jääb
poolikule.*

(I 747.)

Raudmeestele lausub Kalevipoeg uhkelt:

*Ennemine elan üksi
Kehva mehelise kombel,
Kui et sulgen sunni alla,
Võõra voliduse alla.*

(XX 808.)

Kauneimaid võrdlusi sisaldab «eide vaimu varjukese» laul, mis

«Küllap saab siis nägemaie,
Kuda laitus laial keelel
Virgum leidmas vigadusi,
Kui on ise targem tööle.»

(VIII 318.)

*

Kreutzwald on «Kalevipojas» kasutanud tegelaste, esemete ja nähtuste selgemaks, kujukamaks ja poeetilisemaks väljendamiseks rohkesti võrdlusi. Võrdlustega iseloomustatakse «Kalevipojas» kangelasi nii seesmistele kui ka väliste joonte esiletõstmise teel. Samuti leiavad võrdluste abil karakteriseerimist loodusnähtused, aga ka sellised mõisted, nagu õnn, õnnetus, näilisus jt.

Kõige enam esineb võrdlusi tugevuse, jõulisuse, rohkuse ja kiiruse iseloomustamiseks.

Vahel on autor kasutanud üht ja sama võrdlust eri tegelaste või nähtuste iseloomustamiseks, kusjuures võrdlusel on mõlemal juhul sama eesmärk. Enamasti saab aga kasutatav võrdlus uues kontekstis ka uue tähenduse vastavalt autori suhtumisele tegelasesse või nähtusesse.

Et võrdlus üldse võimaldab kõige selgemini väljendada selle kasutaja isiklikku suhtumist kujutatavasse, on huvitav jälgida ka Kreutzwaldi praktikat sel alal. Siin selgubki paar Kreutzwaldi üldist kalduvust: iroonia negatiivsete nähtuste vastu, jõulised võrdlusalusel ja selge positiivsete väärtuste esiletõstmine.

Kreutzwald kasutab nii lühikesi kui ka pikemaid, perioodikujulisi võrdlusi, mille abil on saavutatud nähtuste täpsem ja emotsionaalsem kujutamine.

Enamik kasutatud võrdlustest on jaatavad, ainult üksikud on eitavad.

*Seakaup ei kotis sünni,
Mõrsjakaup ei ukse tagant
Pilkus pimeduse peidust —
Kui see lonkru hobu kaupa,
Sõgesilma vahetused.*

(VI 248.)

Kõige rohkem on Kreutzwald kasutanud võrdluse kahe liikme ühendamiseks sidesõna *kui*:

*Ole vait kui hiirekene
Kassi hirmul taga kerstu!*

(XI 813.)

niikui:

*Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina.*

(XVII 267.)

Üks kord on kasutatud sidesõna *otsekui*:

*Kalevide kallim poega
Ladus kaksipidi lugul,
Otsekui kana päata.*

(V 684.)

Pikemates, perioodikujulistest, gradatsioonist esitatud võrdlustes kasutatakse võrdlussõnana *nõnda kui*.

*Kui need paksud udupilved
Kauvad päikese paistel,
Ehk kui vaiksed õhtu varjud
Veerend päikesta peitvad:
Nõnda sulas õhtu rüppe,
Kadus kaste auru kaisu
Võõra vanarauga vari.*

(IX 683.)

Sarnasust märkivais võrdlustes kasutatakse sõnu *sarnaline* ja *sarnane*.

*Külap leian mõõga kirstust,
Sõasaha sala kambrist
Suure rammu sarnaliseks.*

(VI 345.)

Pää paenupuu sarnane.

(XIII 279.)

Võrdlustes on kasutatud ka veel sõnu *viisil* ja *kombel*. Niisugused võrdlused iseloomustavad Kreutzwaldi keelepruuki üldse, leiavad kasutamist ka tema proosas.

*Parem käsi toetas päada
Padja kombel põse alla.*

(VIII 726.)

Paeatasid pardi viisil.

(XII 342.)

Rohkesti esineb võrdlusi *olevas käändes*:

*«Mis sa kauget kahetselles
Vette tagast vasilaugel
Leskena lähed leinama?»*

(IV 275.)

Kuu on uksena eessa.

(VI 927.)

Vikerkaar vibuna varjuks.

(VI 930.)

Eelnenust järgneb, et Kreutzwald on võtnud võrdlusi rahvaluuleloomingust, aga loonud neid ka ise.

Rahvalauludest pärineb võrdlus:

*Olid kui munake murula,
Ounakene õue peale,*

aga ta on seda omapoolselt edasi arendanud ja lisanud värsid:

*Pähkel toa põrandal;
Olid kui kägu katusel,
Laululindu lepikussa.*

(XII 334.)

Samuti pärineb rahvalaulust võrdlus

Hobu alla kui see ahju.

(XVII 110.)

Tuntud on rahvalaulus ka võrdlused oa ja hernega, mis mõlemad tähendavad ilusat.

Rahvalauludest, aga rohkem küll kõnekäändudest pärinevad järgmised:

Ole vait kui hiirekene.

(XI 813.)

Istus kui lõksus hiireke. (XIV 51.)
Otsekui kana pääta. (V 686.)
Kukkus maha nii kui kotti. (V 625.)
Lõdises kui haavalehte. (XII 238.) jne.

Suur osa võrdlusi on moodustatud Kreutzwaldi enda poolt.

Vägev võimustuse märga,
Keha rammu karastaja
Lehvitas kui tuleleeki
Elu laened lõkendama. (XVIII 889.)

Nagu Kreutzwald armastab liita paralleelvärsse, nii liidab ta ka võrdlusi, kuhjab neid mulje kõvendamiseks:

Kalevide kange poega
Seisis paigast põrkumata,
Seisis kui tamme maruda,
Kalda kaljud laenesida,
Kivi rahesagarada,
Kõva tormi tuulehoogu. (XIV 686.)

Kasutatud on ka võrdluskujulisi vanasõnu: *Parem pool muna kui tühi koor.*

Lisaks leiame siin veel *kombel-viisil* võrdlusi või komparatsiooni: tulles tõuseb *suurem* tarkus. Võrdluseks võib pidada ka *isa suurune* (II 744), *mehe kõrgune* (II 742).

СРАВНЕНИЯ В ЭПОСЕ «КАЛЕВИПОЭГ»

Л. Лабе

Резюме

В «Калевипоэге» как в произведении, опирающемся на фольклор, мы встречаем реалистические, выразительные, истинно народные сравнения.

Хотя большинство их создано Крейцвальдом, они не производят впечатления искусственных или отдаленных; сравнения образны, выразительны, благодаря тому, что Крейцвальд следовал за лучшими традициями.

Сравнения вырастают непосредственно из окружающего контекста и соответствуют общему настроению изображаемого: они то героико-патетические, то минорно-лирические, вместе с тем постоянно отражают авторское отношение к изображаемым явлениям — уважение к благородному и прекрасному, осуждение и иронию в отношении всего низкого, безобразного и всего, что мешает прогрессу.

THE USE OF SIMILES IN THE "KALEVIPOEG"

L. Labe

Summary

Based as it is on folklore, the epic "Kalevipoeg" contains a number of realistic, vivid and popular similes.

Although most such similes have been created by Kreutzwald himself, they do not appear artificial or farfetched, but are graphic and impressive. This is because Kreutzwald, the creator of the epic, has taken into account the best traditions of folklore.

The similes arise from the context and correspond to the general mood underlying that which is being depicted. Either heroically pathetic or melancholy in character, they always clearly reflect the author's own attitude towards the phenomena involved, expressing respect for all that is noble and beautiful, but censure and cutting irony for everything that is mean, ugly and a hindrance to progress.

TEISE SILBI VOKAALIDEST «KALEVIPOJAS»

J. Peegel

Eesti keele kateeder

I. «Kalevipoja» keele erijoonte hulgas on üsna tähelepandav osa vokaalide eriarenguil. Suurem hulk neist erisustest torkab silma järgsilpides, ulatuslikumalt just teise silbi. Alljärgneva käsitluse ülesandeks ongi teise silbi vokaalide vaatlus «Kalevipoja» 1875. a. väljaandes. Seejuures on «Kalevipojas» esinevaid erijooni süsteemina kõrvutatud kirjakeelega, nähtuse seletamisel aga otsitud pidet eesti murretest (kasutatud on Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi üldsõnastiku koondkartoteeki).

Käsitletava probleemi vaatlus võib kõrvalseisjale paista üpris vähepakkuvate teise-kolmandajärguliste detailide «nikerdamisena». Ometi ei ole see nii. Tõsi küll, «Kalevipoja» keeles on kaugelt iseloomulikumad rahvalaulukeele eeskujul loodud värdvormid, tuletusliku sõnavara suur vohavus ning kõrvalekalded astmevahelduse põhilistest seaduspärasustest niihästi laadi- kui ka vältevahelduse alal. Puht-«kalevipojalik» neist keelelistest omapärasustest on kindlasti rahvalaulukeelendite matkimine, teised erijooned on suuremas või vähemas ulatuses kohatavad Kreutzwaldi teisteski teostes.

Kuid kõige selle kõrval on erijooned vokalismis niisuguseks huvitavaks omapärasuseks, mida ei saa kuidagi välja jätta «Kalevipoja» keelelisest karakteristikast. Kõigepealt moodustavad need erijooned ühe osa suurest probleemist — «Kalevipoja» (ja muidugi ka Kreutzwaldi kogu keelepruugi) murdelisest taustast, mida meil paraku üldse pole detailselt käsitletud. Teiseks — kui kõnelda Kreutzwaldi keelepruugi murdelisusest ja isikupärasusest, siis torkavad vaatlusalused nähtused kaugelt sagedamini silma kui näit. erijooned konsonantismis (välja arvatud muidugi klusiilide vältevaheldus!). Seetõttu oleks ehk sellest, pealtnäha küll pisiasjadega tegelevast käsitlusest siiski mõnevõrra kasu, sest see viib meid ehk sammukese võrra lähemale eepose autori keelepruuki mõjustanud tegurite tundmisele.

Järgnevalt vaatleksimegi siis teise silbi vokaale, kusjuures rühmitamise aluseks on — nagu juba öeldud — lähtumine kirja-keelest.

II. Iseloomulikumatest näiterühmadest olgu märgitud esimesena

1) *a pro e*:

kehvamate XIX 932; *katal* III 557, XVII 465, 467, 357, XIX 688 ~ *kattel* XX 97; *kostalesid* XX 143; *kukkalasta* XX 720 (aga *kukkelasse* XIX 175); *maitsab* XIV 179; *nõdramaida* XX 299; *oimatu* V 503; *rauganud* XIII 20; *raugamaie* XVIII 499; *õngavitsa* XX 642; *tulisaste* XVIII 442.

Suured kõikumused on vormis *valvel*: Silmad *valval* XX 633, Oli *valval* III 677, kuid mitmuse vormides on autor sellele sõnale andnud omadussõnalise tähenduse ning püüdnud seda kongruerida: *valvel* silmil XII 435, *valvul* silmil XVII 377; *valvil* silmil III 578.

Siia rühma kuuluvate näidete murdelise tausta kohta ei ole palju materjali. Vorm *kehvamp*: *kehvamad* on registreeritud Lüganusest; *katal*-tüüp on levinud peamiselt Ida- ja Lõuna-Eestis (Rei, Trm, Kod, Trv, Puh, San), *a*-tüvi sõnas *õng* on fikseeritud Ristil, Juurus, Viru-Nigulas. Nagu selgub mujalt, on see sõna Kreutzwaldil õieti kontraheerunud noomenite tüübist, nimetavas *õngas*-kujul (vrd. «Maa ja mere pildid» 1882, lk. 42).

«Kalevipojas» on paralleelselt *kukkalasta* XX 720 ja *kukkelasse* XIX 175; esimesele vormile võiks paralleeli tuua Lüganusest: *läks ni, et põijat käisit kukalas*.

Lõuna-eestilisele eeskujule näib viitavat *a maits(e)ma*-sõna teises silbis. Nähtus on üldine Võrumaal (kaasa arvatud setu murrak), samuti ka Tartu murde ala (Puh). Sõnakuju *oimatu* üldsõnastikus ei leidunud, küll on aga Alutagusest (Iis) kirja pandud: *ta ei lõgutta mitte omä oimagi*, nii et eeltoodud adverbiaalselgi vormil võib murdelist pidet olla. Seevastu aga ei leidunud verbi *raugama* (murdeti on *raugnema* ~ *raugenema* 'surema, kokku vajuma').

Peaaegu pooleks on «Kalevipojas» sisekaota *ma*-infinitiivi vorme, kus teises silbis esineb kas *a* või *e*, näit. *andamaie* XV 151; *hoidamaie* XX 986; *hüüdamaie* XVI 739; *kattamaie* XVIII 478; *kostamaie* XVI 815; *kündamaie* XVI 332; *kandamaie* XX 131; *maksamaie* XX 864; *peastamaie* V 323; *seisamaie* XIV 830 (esineb väga tihti); *teadamata* XVI 601; *võttamaie* XVII 275; siia võiks lisada ka *pistamisel* XX 459.

Näiteid *e*-st teises silbis: *andemaie* XVI 1076; *hüüdemäie* XV 826; *kartemata* XVIII 216; *kündemas* XIX 659; *laulemaie* XIX 808; *mättemäie* XX 470; *murdemäie* XX 245; *nuttemäie* XX 211; *püüdemäie* XVI 651; *seademäie* XIX 415; *sõitemäie* XVIII 821; *tapemäie* XVII 167; *teademata* III 394; ja üsna tihti *võttemata* XIX 343.

Rahvalauludes leidub vastavate verbitüüpide *ma*-infinitiivi teises silbis niihästi *a*-d kui ka *e*-d, kusjuures kaugelt levinum on

viimane variant. Puuduvad küll täpsemad andmed, kuid *a*-lised vormid (nagu üldse paljud vanemad jooned) näivad kuuluvat rohkem kirde- ja ida-eesti rahvalaulupruuki. Kindlamaks väiteks on vaja rohkemat võrdlusmaterjali, kui seda käesolevate märkmete tegijal praegu oli.

«Kalevipojas» nii universaalne *nessa*-(*nesse*-)vorm on loodud passiivi potentsiaali eeskujul, mistõttu *a* teises silbis on täiesti mõistetav (*kostanessa* XI 832; *laulanessa* XI 699; *lähtanessa* XI 699; *püüdanessa* XIX 626; *seadanessa* XV 429; *viidanessa* XI 301), kuigi ei puudu ka *e*-lised vormid (*sõitenessa* III 15). Ootuspäraste *oodetie* XV 513, *kannetie* XX 182, 227 kõrval leidub ka *aeatie* XIX 32 ja *kannatie* 'kanti' XX 159.

Eri nähtus on muidugi *a*-partitiiv *i*-tüvelistest noomenitest, mida «Kalevipojas» üsna rohkesti leidub (näit. *hunta* VIII 803, *kiva* II 376, *tukka* XVII 410, *poissa* XVIII 585, *palka* XV 571 jne.). See on põhja-eesti murretes väga levinud¹; *e*-mitmuse kõrval on see «Kalevipoja» keeles üsna iseloomulikke morfoloogilisi jooni.

2) *a* pro *i*:

ahmas XVI 642; *lakka* 'kaabut' XV 461; (koti) *sopad* X 298; IX 774, 794 jm., *tipsas* 'astus tippides' XVIII 433; *vääraline* XIII 368, II 744, XX 630, V 260 jm.

Selle rühma kohta on murdeist vähe pidet. Verb *ahmima* on teadaolevalt ainult *i*-line. Wiedemann tunneb küll eri tähenduses ka *sopp*: *sopa*, nimelt sõnas sõja-*sopad* 'kleine prismatisch ausgehauene Stellen in Balken zum Einfügen eines anderen Balkens (an Hausecken)', Ida-Eestis on *sopp* *e*-tüveline (Kuu *kodi sopped*; Iis *sõppe*: *sõppe*: *sõppet*). Niihästi Wiedemann kui ka EKMSR (märksõna *käima*, veerg 272) annavad paralleelselt *tipsima* ja *tipsama*, kuid mainitud sõnaraamatud ei too andmeid murdelise esinemuse kohta. Üldsõnastikus pole selle sõna antud tähenduses kasutamise kohta andmeid.

Viru-Nigulast on üks näide: *naine oli miehe väralline*, mis võiks siis seletada ka vastavat sõnakuju «Kalevipojas».

Sõna *lakk* on meie murdekogudes fikseeritud peamiselt Saaremaal ja ainult *i*-tüvelisena.

3) *a* pro *u*:

kimbatada XII 158; *küüra* XVII 93; XIX 660; *kiudad* 'vöödilisest härjad' XIX 660; *taltsataja* XII 694; järjekindlalt esineb *vasta* XVII 273 jm.; *võimus* 'võimas' VIII 762; *ööpika* XI 689.

Esimese sõnakuju — *kimbatama* — kohta pole meil murdeist andmeid. Arvatavasti on aluseks olnud noomen *kimbatus*, mis sellisena on murdeis laialt levinud (Kse, VNg, Vai, KJn küll *kimbutus*). Sõna *küür* on murdeti üsna laial alal *a*-tüveline (Hää, Kad, VJg, Kuu, Lüg, Jõh, Vai, Trm, Kod, Plt, kogu Lõuna-Eesti ala).

¹ Vrd. A. Univere, *a*-listest mitmuse vormidest eesti murdeis. Emakeele Seltsi Aastaraamat I, Tallinn 1955, lk. 118 jj.

Samuti on laia murdelise taustaga *vasta* (Pöi, Kuu, Hlj, Juu, Plt, Kse, Mär, Var, Kos, VJg, VJg, VNg, Lüg, Kad, Vai, Lai, Iis, Kod, KJn, Ote, Ran, Võn, Röp, Rõu, Har-Mõn).

Tuleb arvata, et *taltsatama*-verbi lähteks on Kreutzwaldil olnud noomen *taltsas*, murdeis on verb *taltsutama* ~ *talsutama* ~ *talt-sima*-kujul registreeritud. Arvestades niihästi ranniku- (Lüg, Vai) kui ka saare murde traditsiooni, ei ole a ootuspärane sõnas *kiut*. võib-olla on tegu vahest lihtsalt trükiveaga. Sõna *õöbik* on sellisena põhiliselt põhja-eestiline sõna (vt. VEMA, kaart 125), ainukesena on see *a*-tüvelisena registreeritud Karuselt; *võimus* on arvata-vasti Kreutzwaldi enda tuletisi.

4) *e pro a*:

künkeliku XX 613; *künkelkõrge* kallastega XX 501; *Tütersaa-rel* IX 202; *laastemaie* XV 384; *lookes* VI 273; järjekindlalt *lõune* V 303 jm.; *sõudsevamalt* XIII 158; *tähtsemaksa* XI 168.

Raske on aru saada, kas vorm *kiskje* on ainsuse või mitmuse genitiiv. Ainsus võiks olla näit. *kiskje* küüsil IX 404 (vrd. aga VIII 852, IX 109, 124, 145). *Tütersaare* eeskujuks võiks olla rahvaluulekeelne sisekaota *tütter* 'tütre'.

Murdekeeles ei ole kirja pandud sõnakuju *tütter*; neil aladel, kus on *ä*-harmoonia, leiame *tüvär* ~ *tüttär* ~ *tüttär*-kuju (*ä* on teises silbis näit. Kse, Var, Tõs, Khn, Saa, Juu, Kuu, Lüg, Vai, Kod ja Lõuna-Eestis).

Muidugi on sisekaota vorme sõnast *künklik* või *künkline* murdeti üsna vähe, näit. Lüg, Vai *künkkäline*, Plt *künkkalene*, Rõu *künngelitse*, Hls *künkkälik*.

Mõninga meelevaldsusega võiksime ju mõlema sõna puhul teatud eeskujude otsida rannamurdest, muidugi eeldusel, et Kreutzwald on *ä* asendanud *e*-ga, seega siis *tütär* > *tüter*, *künkkä*- > *künke*-.

Verbis *laastama* on praeguse 2. silbi *a* algselt muidugi kolmanda silbi koostisosa (*layastamahen). Eeskätt mulgi murde alalt, kus järagsilpide *a* > *e*, leiame «Kalevipojale» paralleele (*lāsteme*). Vaevalt see fakt küll midagi oletada laseb.

Niihästi maailmakaare kui ka söögi ja vastava aja tähenduses on *lõune*-vormil üsna lai murdeline taust. VEMA (kaardid 69 ja 70) põhjal näib *lõune* < *lounat Põhja-Eestis olevat eriti omane Virumaale: *lõune* ~ *loune* < *lounaden on aga üsna üle-eestiline, välja arvatud saared (ilma Kihnuta). Torist annab sedelkogu ka vormi *lõkkes*; tõenäoliselt on see läänes rohkem levinud, kus *a* kolmandavärtelistes sõnades on *e*-ks redutseerunud.

Komparatiivi *tähtsem* murdelist alust tuleks ehk otsida Virumaalt (vrd. VNg *tähtes*: *tähtese*; Lüg *tähtes*, ka tuleb arvesse Lõuna-Eesti, eeskätt mulgi ala).

5) *e pro i*:

keske hommiku XX 284; *läikev* XVIII 37; järjekindlalt *Peipse* X 640 jm. ning *piire*, *piired* IX 481, 482; XIV 4 jm., erandlikult aga

ka: koidu *piirilt* XVIII 37; *puhkedes* I 421; *pähklemetsa* XI 734; *tündre* XIX 179; *tühedusta* 'tühidust' XX 749; *vägevalda* V 463.

Esimese näitesõna puhul tuleb muidugi kõne alla tüvevokaali viimine ka nimetavasse (*keske* : *keske* pro *keski* : *keske*, nagu on «Kalevipojas» ka *sääske*, *leske* pro *sääski*, *leski*); seda tendentsi toetab murdepärane abisõna *kesket* 'keset' (näit. Pöi, Muh, PJg, Juu, Tür). Sõnakuju *läikev* kohta ei ole autoril praegu murdeandmeid käepärast. Pisut on neid ka *Peipsi* nimetuse kohta; *e*-lisena on see murdesõnastikus kirja pandud Vaivarast, Karulast, Harglast ja Setust.

Tähenduses 'piir' on *pire* kirja pandud paralleelvormina vaid Viru-Jaagupist. Eri sõna on muidugi *pire* (*pires*) : *pirde* (näit. *koidupiire*; *juukse*, *kabja*, *karva* jne. *piire*), mis sellisena on tuntud laial alal. On üsna tõenäoline, et need kaks kõlaliliselt (ja mõnikord ka tähenduselt) lähedast sõna on põhjustanud «Kalevipojas» omapärase n.-ö. kontaminatsiooni.

Genitiivivormi *pähkle* (tegu on siin algselt kolmanda silbi vokaaliga), tuntakse väga laial keelealal Läänemerest Kodavereni ja Kuusalust Karksini. Ligilähedaselt samasse muudetüüpi kuuluv *tühnder*, genitiivis *tühndre* on sedelkogu andmeil tuttav järgmistes kihelkondades: Khk, Mär, Kse, Hää, Juu, Kos, Ris, JMd, Plt, KJn.

Sõna *tühedus* on tõenäoliselt Kreutzwaldi tuletismoodustisi, mille mõningat rahvakeelset pidet pakuvad VJg *tühidus* ja Kod *tühidus* 'vaesus, puudus'.

Muudele selles rühmas toodud näidetele «Kalevipoja» keelest ei ole rahvakeelseid vasteid leidnud.

Eraldi tuleks käsitleda niisuguseid mitmuse partitiive, nagu *kohte* X 217; *kurbe* XV 310; *nurke* XIX 892; *kuive* XVII 360, millel on murdeline alus olemas (vrd. Puh, San, Plv, *kurbe*; Puh *kuive*; Rõu, Vas *kuive*; Iis *kehte*; Trv, KJn *nurkke*). Muide, eesti kirjakeeles oli *e*-lõpp neis sõnatüüpides üsna üldine kuni J. Aaviku lühikesemitmuse osastava reegliteni. Niihästi Ahrensil, Wiedemannil ja Hermannil on *koere*, *konne*, *loome*, *kohte* jne.

«Kalevipojas» on ebajärjekindlust tegijanimede sisekaota kujudes, kus esineb vaheldus *i*~*e*. Mõlemaid sõnakujusid võime kohata ka rahvalauludes, kusjuures traditsioonipärasem on *i*.

Mõned näited: *keetijalta* XVII 335; *kinnivõttija* XVIII 671; *koduhoidijaksi* XVII 328; *lipukandijate* XX 209; *püüdijaida* XIX 628; *tulijale* XVIII 379; *valu võttijaida* XX 216;

kandejale XV 80; *kastejada* XV 345; *saatejaksa* XV 870; *tapejada* XVII 44; *võitejale* XVIII 507.

6) *e* pro *u*:

hobesta XVII 99; *kaape* 'kaabu' XIII 770, XIII 795 jm.; *katke maie* XV 12, *katkes* III 76; *kõrgetie* 'kõrguti' XIX 680; *käskejalad* XIV 474; *laenge* XI 917, aga ka *laengi* XI 937.

Selle rühma kohta on õige vähe ütelda. VEMA andmeil (kaart 36) on (*h*)*obene* levinud Lai, Ksi, Vil, SJn, Vän (kõik kaasa arvatud) joonest lõunasse. «Kalevipojas» pole see sõnakuju tavalisi, vaid libastumisi kasutatud. Genitiivivormi *kaape* kohta ei ole ühtki näidet, tavaline on *u*-tüvi, harva *i* (Kei *kāp* : *kābi*). Pidet *laenge*-vormile pakub rannamurre (Vai *la^hiŋkə* 'laengu').

Muude vormide kohta vahest ehk veel seda, et *kõrgetie* lähtevormiks on silmanähtavalt nominatiiv *kõrge*.

7) *i* pro *a*:

kruusi III 755; *luurimaie* XIX 725; *pesilindu* III 519, XVI 763. XVIII 44; *taltsimaksa* XIII 964.

i-tüvi *kruus*-sõnas on Põhja-Eesti murrakuis üsna levinud. Jättes kõrvale saarte murrakud, mis murdelise taustana «Kalevipoja» puhul arvesse ei tule, märgime *i*-list genitiivi Kuu, Ris, JMd, HJn, Koe, VJg, VNg ja Lüganuse kihelkonnas. Tuttav on see ka Läänemaal (Mar, Mär, Vig, Kse, Tõs, Tor). Ka *taltsi*-tüvi mahub selle murdepiirkonna raamidesse (Mär, *taltsi* 'taltsa'; Juu *taltsias*; JMd *taltsi*; Plt *taltsjas*). Murdeis puuduvad andmed *pesilinnu* kohta, mis arvatavasti lähtub murdeti laialt tuntud verbidest *pesitama* ~ *pesitlema*. Wiedemanni sõnaraamat viitab «Mythische u. magische Lieder der Esten» 46-ndale lk-le, kust Kreutzwald selle vormi on arvatavasti võtnud ja kus *pesilind* küsimärgiliselt võiks tähendada pääsukest.

Niihästi Wiedemann kui ka mõni varasem sõnaraamat (Göseken) annavad verbi *luurima* (Wied. veel *lüris seisma*, *lüril olema*, *lüritsema*, *lürik*), EKMSR toob samuti *luurima*, *luuritsema*, *luuris seisma*. Sedelkogus näib siin olevat mõningane lünk, sest *luurima* 'luurama' näiteid ei leidnud, rahvakeelne alus on sellel aga kahtlemata olemas.

8) *i* pro *e*:

külgi (sisseütl.) V 61; *lepis* 'leppes, leplikkuses' XII 89; *minikuda* XIV 357; *noolid* XVI 209, V 551 jm., *tulikuda* XIV 358; tüvid IX 95, XV 209.

Murdeandmed: *minik* (Khk, Kir, Koe); *menik* (Kuu); *tulik*-vormi kohta andmeid ei ole, mis veel muidugi selle sõnakuju tõenäosust ei eita (vrd. Wied.).

Nimetav ja omastav sõnast *tüvi* on *i*-lised Kirde-Eestis (Kuu, VNg, Lüg, Jõh, Iis ja Trm.) Üsna laialt on levinud *nõl* (*nül'*) : *nõl'i* (Rei, JMd, Iis, Trm, KJn, Trv, Krk, San, Plv, Har-Mõn, Rõu, Röp, Vas, Se).

9) *i* pro *u*:

keerita XX 208; *keeritusel* XI 604; *keeritelles* XVII 704; *kõrvi* 'kõrvuti' X 121; *käigi* VIII 6, XVIII 357; *mullist*, *toonamullist* XVIII 833—834; *mängi* XIII 977; *tantsil* XIII 913.

Sõnakuju *keeritama* viitab taas Kesk- ja Kirde-Eestisse (Kuu *kierittämä*; VJg, VNg, Kad *kierittama*; Vai *kierittammä*; KJn

kērittämä; Plt *kērittama*; Juu *kērittavad* 'keerutavad'). Ida- ja Lõuna-Eestist (Aud, Kod, Trm, Hls, Puh, Har-, Mõn, Rõu, Vas, Se) on andmeid genitiivivormi *kāiti* (*kōēti* ~ *kāūti*) kohta. Jättes kõrvale *māng-sõna* *i-tüvelisuse* (< *ü) saartel, märgime seda esinemust ka HJn, Koe ja Kadrina kihelkonnast (ka Krk). Peale Lääne- ja Saaremaa, kus *tants* : *tan(t)si* on üldine, juhitage tähelepanu, et ka Risti, Juuru, Ambla ja Koeru kihelkonnas on sama vahekord (eR-s on -u).

Napivõitu on andmeid *mullune-sõna* muudete kohta. Mandri-Eesti andmeist esitatagu järgmised arvestatavad näited: Juu *malne* : *mullist*; VJg *mulboine vuašta*; Trm, Plt *mullist*; Kod *mullis*.

Kindlalt Kirde-Eestile viitab instruktiivivorm *kõrvi* (VJg, Kuu, Sim, Lüg, Jõh, Vai, Iis, Trm; ka Plv ja Se).

10) *u pro a*:

aasud 'niidud' VIII 677, IX 530, 549, XV 48 jm.; *lõõtsu* VI 164, 184, XI 470; *uimustusel* XIII 144; *valvus* IX 670; *virgul* XV 458; *virgult* III 272, 744, XVIII 58 jm.

Tänapäeva kirjakeeles on *aas*, -*a* üldiselt (peale tähenduse 'silmus') tuntud 'rohuma' tähenduses (vt. ÕS). EKMSR (veerg 423) aga viitab selle sõna algsemale tähendusele 'jõeäärne e. aasas asenev heinamaa', ka Wiedemann tunneb tähendust 'Bachwiese'. Sõna on *u-tüvelisena* tuntud Harju-, Järva- ja Virumaal (ka Wiedemannil on esitatud niihästi *a-* kui ka *u-tüvi*): Hag *áz* : *ázūd*; *āzupealne* 'jõe äärupealne heinamaa'; Juu *voās* : *voāsü* 'aas, aasaheinamaa'; Kos *āzūd* on *samulti kuēvemas kohād jeē āres, kuš kevadel sūr-vežē üle ujuttav*; JMd *uā*, : *uāsü*, *jeējārsed uāsūd*; Hlj *áz* : *āzu* 'jõeäärne heinamaa'; VNg *āsu ein one üvā*; Lüg *asu* 'jõe äärupealne heinamaa' (kolmes küljes jōgi). Ka Lääne- ja Pärnumaal tuntakse aasa jõesilmuses oleva heinamaa tähenduses (sõna ise on seal aga *a-tüveline*). «Kalevipoja» keelepruuk viitab seega üsna kindlale murdealale.

Teiste näidete kohta on vähem materjali. Ainult rannikumurdest on näiteid *lõõts*, gen. *lõõtsu* kohta: VNg *lietsu pilli*; Vai *liettso pilli* ja VNg ka *uimustus*. Peale läänemurde (Mār, Mär) on *u-tüvi* *virksõnas* tuttav Viru-Nigulas ja Vaivaras (seal küll *virikko* : *viroo*). Need üksikud pidemed viitaksid siis taas «Kalevipoja» vastavate keelendite kirde-eestilisele tagapõhjale.

valvus 'valvas' kohta otsesid murdevasteid ei leidnud; märgime vaid, et murdeti on vastavast verbist ka *u-lisi* võrme (< *valvo-): Muh, Lai, Ksi, Puh *valuma*; Hel *valume*, mis vaatlusaluse sõna kohta midagi kindlamat ei paku.

11) *u pro e*:

langutanud XVI 535, 564; XX 76; *sulgun* 'sulen' XX 810; XV 613, 824 jm.; teisi *tempu* XI 347.

Siin leiame murdevasteid vaid sõnale *sulguma*: Juu *sulguda* : *sulün* JMd *sulü oma sūd*; VJg *sulün*; Kuu *sulguma* : *sulün*; eilet

sulkuvat üssest kinni; Vai suluma ; sulgun; KJn sulü omä sü kinni; u-tüvi on omane ka Lõuna-Eestile (Krk, Puh, Urv, Har, Vas).

12) *u pro i:*

kenu II 734, XI 726; õlanukud, küünarnukud VII 77, 79; vaikunema XX 494, vaikus XX 924.

u-tüve kohta nukk-sõnas on praegu vähe näiteid käepärast ja needki alalt (Mus, Rei, Aud), mis «Kalevipoja» keele puhul arvesse ei tule.

vaikunema-vormi võiks vaadata kui enesekohase u-sufiksi rakendamise juhtu, kui võrd Kreutzwaldi puhul selle sufiksi teadlikust kasutamisest kõnelda saab. Murdesõnastikust vaikunema ja vaikuma kohta materjali ei leidnud, kuigi vähemasti viimati nimeetatud verb Wiedemannist lähtudes peaks rahvapärane olema.

13) *ä pro a ja e:*

kähärpääga I 272; kähäräs XIII 289; lähän I 704; lähätame II 755; pähä VI 565, XVII 797 jm.; tähändama I 115; rägästiku III 320, VI 68, X 680 jm.

Nagu näha, esineb see foneetiline nähtus pärast h-d ja erandlikult ka sõnas rägästik. Kreutzwald on siin teinud mõningaid korrektiive. Alg-Kalevipojas on ka näit. tähakesed, aga vaadeldavas tekstis tähesilmad XIV 436.

See foneetiline nähtus on üsna laia levikualaga. VEMA (kaart 6) esitab lähevad-vormi ä-ga teises silbis HMd, Kei, Kuu, VJg, Kod, MMg, TMr, Ksi ja KJn kihelkonnast; kähär on tuntud peale mõne saartemurraku (Muh, Emm) ja ulatusliku leviku läänemurdes (LNg, Rid, Mär, Mih, Tõs, Aud, Tor) veel rannamurdes (Kuu, Kad, VNg, Lüg, Vai), Ristil ja Juurus, samuti Avinurmes ning Lõuna-Eestis.

rägästik on sellisena murdeomane Mar, Tõs, Juu, Kuu, VNg, Lüg, Vai, KJn kihelkonnas, samuti mulgi ja tartu murde alal (Pst, Krk, Hel, Võn).

14) *Teise silbi vokalismi muudab «Kalevipojas» kirevamaks ka see asjaolu, et Kreutzwald on varasemate i-lõpuliste sõnade nimevatat rekonstrueerides kasutanud ka vokaallõpulisel nimetavas tüvevokaali e, näit. heale 'hää'l' pro hääli XX 183; hiire XIX 164; õnnemunal õrna koore, XIX 140; õnnelapse XX 118; leskenaine II 318; seaske 'säask' XVII 503; suure tamme XII 105; taimel II 153; tähte XX 93; ukse XVIII 756.*

Peab märkima, et mõningaid paralleele siin toodud nähtusele võime leida küll ka rahvalaulude keelest, kuid see pole kaugeltki üldine ega valdav tendents.

15) *Teise silbi algupärane o, mis praegu esineb hilisdiftongi järelkomponendina, on Kreutzwaldi keelepruugis kõrgenenud, nagu laial alal eesti murreteski, näit. lõuke V 68; raud 'raod' XVI 166; siutud XIV 230; teupäivi XIV 401; tiutamise II 817; tauti*

'taoti' XII 519; *tõutused* XIV 874; *vau* 'vaju' XIII 969; *vaude* 'vagude' VIII 684; *veuvaevaks* XVI 585; *unenäu* VII 294.

Nagu öeldud, on see nähtus põhja-eesti murdealal laialt tuntud. Mihkel Veske oma «Eesti keele healte õpetuses» fikseeris teatavasti selle «Kesk-Tallinnamaa» keele üldtuttava joone kui normi (vrd. lk. 94 jj.).

1875. a. trükkis on «Alg-Kalevipojas» esinenud teise silbi *o* järjekindlalt asendatud *u*-ga (varem *Ukko*, nüüd *Ukku* jne.).

III. Teeksime kokkuvõtteks pisut statistikat. Vaadeldud foneetilisest joontest (mille esinemus on enam-vähem kindla murdematerjali alusel fikseeritud) kuulub 18 üksiknäidet keelealale, mida võiks nimetada Kirde-Eestiks, kusjuures sellesse alasse kuuluksid siis ka Ida-Harjumaa (mõningatel puhkudel on need näited ühised ka Lääne- ja Kesk-Eestiga, eriti Järvamaaga) ning Alutaguse. Siia liitub veel 11 eeskätt rannikumurdelist joont ja 3 idaeestilist nähtust. Seega saaksime kokku 32 üksiknäidet, mis on tuttavad laiemal või kitsamal alal alates Ida-Harjumaalt kuni Peipsini välja. Üldisemaid põhjaeestilisi jooni on 4, lõuna-eestilisi 5, kuid enamasti (4 juhul) on need jooned tuttavad ka mujal (eeskätt Ida-Eestis).

Mida see pisike statistika näitab? Näitab eelkõige seda, et «Kalevipoja» autori keelepruuk vaadeldud erijoonte valdkonnas liigub kõige laiemas laastus võetuna alal, kust on pärit eepose põhimine ainek ja kust on pärit Kreutzwaldi enese rahvakeele tundmine. Jõepere Kadriinas, Kaarli mõis Rakvere lähedal, Ohulepa mõis Hageris, Viisu mõis Järvamaal — need on punktid, kust tuleb otsida noore Kreutzwaldi keeleõpetajaid, ning eeltoodud näited näivad seda täiesti eeldustekohaselt toetavat. «Kalevipoja» akadeemilises väljaandes tuleb neid murdejooni seletustes ka vastavalt arvestada.

IV. Oleks ebaloomulik lahti kiskuda «Kalevipoja» keelt Kreutzwaldi üldisest keelepruugist.

Käesolevas kirjutises huvitab meid see, missugused vaatlusalused nähtused teise silbi vokalismis on täheldatavad Kreutzwaldi muudes kirjatöodes. Peab ütlema, et ammendavat vastust praegu ei saa anda, sest meil pole veel tehtud vajalikke eeltöid Kreutzwaldi keele kõigekülgeks tundmaõppimiseks. Allpool esitatud paralleelid on nopitud sirvimisi ja üsna juhuslikult valitud töödest.

Näiteid: *õnga* (L 63; MMP 40); *vasta* meelt (L 75); *küürab* (L 46); *lõune* (L 38, 95); Saksamaa *piire* ligidal (MMP 21); *keeritama* (EREJ 47, 50, 57, 79); *katkes* 'katkus' (Le 4); *minik* (MMP 38); *taltsitada* (MMP 62); *luurind* (L 50); *käiki* (L 92); *külgi* 'külge' (MMP 90); *mängi* (MMP 67); *virgud*, *virgult* (L 2, 42); *kimbutust* (RR ptk. 11); seppa *lõetsu ees* (MRKK 1854, 13); *valvule* 'valve alla' (L 74); *langutasid* 'langetasid' (L 35); *vaigus-tuses* (L 103); *tõutan* (VK 10, 31); *näuga* (MMP 7, 8, 24).

Need lünklikud näited suudavad siiski tõestada üht väga tähtsat asjaolu, nimelt seda, et üks või teine häälikuline erikuju (kas murdeline või mitte) «Kalevipojas» ei ole juhuslik, vaid eepose autori keelepruugis kindlalt juurdunud nähtus.

Nõnda siis tuleks «Kalevipoja» keelilise omapära mõistmiseks peale rahvalaulukeele mõjude jälgida üksikute nähtuste murdelist alust ning autori keeletraditsiooni, kusjuures need mõlemad on muidugi omavahel seotud. Ainult sel kombel (lisaks tuleb veel arvestada eri redaktsioonide keelilisi muudatusi ning nende muudatuste ajendeid) saame põhjani mõista eepose olemust, mille juurteni varasemad uurimused sageli ei ole tahtnudki jõuda.

Lühendid

- EREJ — Eesti rahva ennemuistsed jutud (1953)
L — Lembitu (1885)
Le — Lenora (1851)
MMP — Maa ja mere pildid. I jagu, 2. tr. (1882)
MRKK — Maarahva Kasuline Kalender
VK — Viina katk, 2. tr. (1881)
VEMA — Väike eesti murdeatlas
EKMSR — Eesti keele mõisteline sõnaraamat

О ГЛАСНЫХ ВТОРОГО СЛОГА В ЭПОСЕ «КАЛЕВИПОЭГ»

Ю. Пезгель

Резюме

В языке эстонского эпоса «Калевипоэг» привлекает внимание отличающееся от литературного языка употребление гласных, особенно во втором слоге. Отчасти это можно объяснить индивидуальной манерой Крейцвальда, но более точный анализ показывает, что большинство таких случаев является отражением диалектной речи в языке эпоса. Обнаруживается, что в вокализме второго слога мы имеем дело с влиянием северо-восточных диалектов, т. е. диалектов той области, из которой Крейцвальд был родом и где он учился родному языку.

Как показывает сравнение с другими произведениями Крейцвальда, очень многие из таких особенностей вокализма второго слога у автора являются прочной языковой традицией.

ÜBER DIE VOKALE DER ZWEITEN SILBE IM EPOS «KALEVIPOEG»

J. Peegel

Zusammenfassung

In der Sprache des estnischen Epos «Kalevipoeg» fällt der Gebrauch von Vokalen besonders in der zweiten Silbe ins Auge, was sich von der allgemeinen Schriftsprache unterscheidet. Diese Tatsache läßt sich teilweise durch Kreutzwalds individuelle Art erklären; eine genauere Analyse jedoch zeigt, daß wir es in den meisten Fällen mit der Widerspiegelung mundartlicher Rede in der Sprache des Epos zu tun haben. Es stellte sich heraus, daß der Vokalismus der zweiten Silbe durch den Einfluß der nordöstlichen Dialekte bedingt wurde, d. h. durch die Dialekte gerade dieser Gegend, aus der Kreutzwald gebürtig war und wo er auch seine Muttersprache erlernt hatte.

Der Vergleich mit den anderen Werken Kreutzwalds beweist, daß sehr viele solcher Besonderheiten des Vokalismus der zweiten Silbe eigentlich eine andauernde Tradition in der Sprache des Autors darstellen.

«KALEVIPOJA» ETNOGRAAFILISEST MILJÖÖST

E. Laugaste

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

«Kalevipojale» kui kauget minevikku käsitlevale teosele püüdis Kreutzwald anda ka vastavat etnograafilist miljööd, pidades silmas rahva omaaegset sotsiaal-majanduslikku olukorda ja mõtteviisi. Materjali hankides peatus Lauluisa silm esmalt rahva enda elul, nagu see avanes talle tema kasvamise ja tegutsemise ajal, ja katsus seda aluseks võttes rekonstrueerida «valguseaega», millal elati vallutajaist-raudrüütleist vabana. Seda näitavad selgesti mõned episoodid, eriti «Alg-Kalevipojas», kus püütakse täpsemalt kujutada muistsete eestlaste elu. Kevadine pööripäev olnud püha Uku auks,

*Kesse põldu, metsi hoidis,
Heinamaid ja nurmi kaitses,
Kodolokuksede karjad,
Lestajalad, varbajalad,
Mesilaste peresida,
Kõige sigidusta seadis.
Metsalinnud, neljajalgsed,
Kalasaagid jõel ja merel
Seisid Ukko hoole alla.*

(AK, E II 197—205.)

Rahvuseepos «Kalevipoeg» on loodud eesti rahvaluule ainete põhjal, kusjuures selle koostaja isiklikul fantaasial oli vägagi oluline osa. Eeposeks kasutatud ainestikust oli enamik lühikesi proosamuistendeid ja muinasjutte, laulud andsid vormi ja ained kõrvalepisoodideks või üksikjärkude sidumiseks. Ühtegi lüroepilist puht Kalevipoja-ballaadi tal kasutada ei olnud. Aga ka lüürikas leidub etnograafilist miljööd kujundavat sõnavara. Ouline hulk autori poolt kasutatud ehitusmaterjalist on teada ja kirjas säilinud. Peale otseste käsikirjas talletatud laulude ja juttude on ta küllalt suure tõenäosusega kasutanud rahva poeetilist loomingu mälu järgi, samuti etnograafilist ainestikku, selliselt, nagu see talle oli meelde jäänud, mida oli ise näinud, võimalik, mõndagi,

millest ta oli ainult kuulnud. Selle oletuse kinnituseks loeme vär-
sirühma «Alg-Kalevipojast»¹:

*Nägin poisikese põlves
Ukko vaka mitmes peres
Salamahiti peetavada.*

(AK, E II 219—221.)

Ei ole vähimatki põhjust arvata, et kogu algmaterjal peaks olema
kirja pandud.

Suuremalt jaolt mälu järgi näivad olevat kasutatud just etno-
graafilised andmed. Aga ka seda ainevalda ta avardas vist küll
muinasjutufantaasiast mõjutatuna (põrgutoad, hõbelaev jm.) või
kirjanduslikel eeskujudel (sõjasarv, eriti mõök), milleks võisid
olla teiste rahvaste eeposed (kas või «Rolandilaul»).

On omaette ülesanne jälgida etnograafiliste mõistete sisu ja
nende võimalikku päritolu Kreutzwaldi luulefantaasias. Käesoleva
tutvustuse eesmärk on üldisem — selgitada etnograafilist miljööd
loovat sõnavara eeposes, ainult konspektiivselt, üksnes ilmekamate
näidete kaudu. Omaette teema on veel mütoloogia ja kombed.

Kuigi Kreutzwald ei ole etnograafilisi andmeid noteerinud nii
ulatuslikult kui rahvaluulelisi, on tal mõned sedalaadi käsikirjad
siiski olemas. Vastuseks Opetatud Eesti Seltsi üleskutsele saatis
ta 1842. a. Virumaa rahvarõivaste kirjeldusi,² 1866. a. vastas
J. W. E. Mannhardt'i ankeedile põllunduskommete kohta,³ vastus
sisaldab oluliselt siiski ainult kombeloolisi tähelepanekuid.
Mõningaid sõnaseletusi leidub veel kirjavahetustes ja tema poolt
koostatud kommentaarides «Kalevipojale».

Üldiselt jääb mulje, et «Kalevipoja» etnograafilises materjalis
on tegemist Lääne-Viru- ja Harjumaa, mitte aga tema ametikoha
Võru ümbrusega.

Üksikute esemete kirjeldamine ja tööprotsesside kujutamine
eeposes on üldlaadilised ega vii kusagil detailsemate piltide maa-
limiseni, s. t. ei ole selgitatud läbi tema isiklikkude elamuste
prisma, välja arvatud ehk sepikoda ja sepatöö ning vaeslapse elu
kujutamine.

Väga rohkesti on kasutatud etnograafilisi esemeid muinasjutu-
fantaasias ja poeetilises seoses — troopidena (metafoor, meto-
nüümia jm.).

Et Kreutzwald tahtis eestlase elu ja elutingimusi kujutada täp-
selt, selles pole mingit kahtlust. Eri asi on see, kas keegi kunagi
on võimeline kauge minevikku kõigis, ka etnograafilistes üksik-
asjades kujutama, pealegi kui tal on nii vähe materjali kujuta-

¹ Seda «Kalevipoja» käsikirjalist versiooni 1853. aastast lühendatakse
edaspidi AK, E märgib hiljem trüki mitteilmunud osa selles käsikirjas: «Esi-
andeks».

² A. Voorma, Fr. R. Kreutzwaldi käsikiri Virumaa rahvarõivastest.
Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI, Tallinn 1959, lk. 219—246.

³ Eesti lõikuskommetest. Avaldatud eestikeelses tõlkes teoses «Maailm ja
mõnda», Tallinn 1953, lk. 146—148.

tava 12. või 13. sajandi kohta, nagu seda oli Kreutzwaldil. Ta on jäänud ikkagi 19. sajandi etnograafilisse miljöösse, ka sotsiaalseis suhetes, kus ta vastandab jõudeelu elavat ekspluateerivat mõisnikku põrguperemehe näol talupojale, kellele eepos lugemiseks oli mõeldud. Samal ajal kutsub ta talupoega üles mitte põlgama seda suitsunud kätkit, kust ta oli tõusnud: «Ja mis sest siis viga on, kui üks eestlane saksa keelt õpib ja tuderitud meheks saab; aga tema peab omas südames sugurahva vastu truuks jääma ja mitte seda suitsunud kätkit ära põlgama, mis teda lapselõlves oli kiigutanud. Nõnda on õnnekorral minuga lugu olnud, ja ma olen õige uhke selle peale, et ennast eestlaseks tohin nimetada».⁴

Sama episood leidub ka värsistatud «Kalevipoja» käsikirjalises variandis:

*Ema rinnalta eksinud
Kadakasaksila i s a n d a d:
Unustavad küla suitso,
Kussa nemad kasvasivad,
Saapakandjaks sirgusivad.*

(AK, E II 92—96.)

Majapidamine. Elamu. Asula

talu — majapidamisühik, ka talumaja eraldi. Siin on juttu feodalismiaja talust koos pererahva ja sulastega. Tähendab ka jõukust, selle vastandiks on saun, hurtsik jne. Elamu kujutamise kaudu kujutatakse siis ka selle elanikke.

Kalevi enda elukoht on *tal*u: *Kalevide talu poole* (III 255, veel: II 841, 847, 877; III 205, 270) *. Lindagi kasvab talus (I 498). *Leidsid nad talu teelta, / Pere pärnade vahelta* (VIII 108—109). Talu on ka tuuslaril: *Tuiskas tuuslari talusse* (XV 879; ka: 884), vetevaimul: *Vetevaimul vana talu* (X 221), Sarvikul: *Põrgu peremehe talust* (XIX 9). Talu võib olla suur ning jõukas: *Seal tuli vastu uhke talu* (VI 675, ka: 666) või väike: *Tuli vastu väike talu* (XI 791), kuuluda osavale peremehele: *Nõuka peremehe talus* (XII 777, ka: V 355), *Talu rikkust tunnistasid* (X 397); seal võib leiduda meheleminejaid tütreid: *Tulge, peiud, talusse* (VIII 117), *Talus neli noorta neidu* (VII 676). Talu sünonüümiks on tihti *pere* (VI 219, 225; VIII 109). Sünonüümi kaudu annab eepose autor hinnangu talule ja talu perele. Kotkapesaks nimetamisega on Kalevi talu näidatud ülevas valguses.

⁴ Sippelgas II, 1861.

* Tehniline märge. Tsiteeritav värss märgitakse araabia numbriga, lugu aga rooma numbriga selle ees. Andmete väljakirjutamisel on abistanud üliõpilased E. Majorova ja M. Ivask.

Fotod on tehtud Eesti NSV TA Etnograafia Muuseumi kogudest E. Selleke poolt, peale linalõuguti, mille koha peal pildistas J. Mikk.

sest kotkas on ülevust sisendav lind. Soome Tuuslar ütleb Kalevi poegade kohta: *Tungisin teie talusse, Pugesin kotka pesasse* (V 536—537). Otse vastandliku suhtumise osaliseks saab Soome Tuuslari elupaik: *Seisis tuuletarga talu, Varga varjuline urgas, / Röövelküüsi redupaika* (V 342—344).⁵

koht on sünonüümiks sõnale talu: *Ega meie kitsik kohta* /= kehvapoolne talu/ (II 38).

hoone tähendab elumaja. *Hoone tarbeks ostemaie* [laudu] (X 781); *Hoone seinad ehitame* (VIII 576). Otsees elamu tähenduses veel: V 354, VI 44, VIII 152. Mõeldud on ka eeskujuks olemist, kui keskmine vend liisuheitmise puhul vanima kohta ütleb: «*Mul on venda teinud teeda... / Hoone ette ehitanud* (VIII 347, 349). Mahajäetuse võrdkujuks on *Hooneseinad katukseta*; nii üteldakse kaitsetu lese (I 129, II 423), aga ka mahajäetud kodu kohta (III 237). Elamut tähendab muidugi ka

maja. *Mingu maja ehitama* (VIII 313), ehitatagu *maja d marjavarte peale* (II 192), s. o. kuhu keegi koha leiab. Põrguneid *Läksid maja näitamaie* (XIV 57). Üldtuttavas tähenduses on kasutatud liitsõna *õõmaja*: *Õnnelt leian õõmaja* (XIII 360, ka: XI 228).

Maja sünonüümiks on **elu**: *Elud ilma ääre peale* (II 191) või **peavari** (II 42).

koda = maja. *Kuulsa Soome sepa koda* (VI 128, 161). *Ehk on see Kungla kodada* (VI 914, ka: 922), *Merela on minu koda* (VII 269, ka: 829, 844). *Kus te peremehe koda* (XIII 442). Liitsõnalistest ühenditest: *Salakojas sünnitatud* [mõök] (XIII 787, ka: 779), *Sepakojas tõusnud tülist* (VII 146). Eritähenduslikud *kojad*: *Leinakojaks leskedele* (X 777). *Riismetest saab rahukoda* (XVI 148). Ümbritsev looduski meenutab vahel koda: *Kaksiklapsed loomuskojas* (Sj. 87).⁶

hurtsik, väikese talu elamu. *Üksikuila hurtsikuila* (II 86). *Mina hurtsiku ukseela* (XI 792).

osmik — onn, vilets majake, ajutine tarbeehitus, näit. vahimajake: *Ega ole osmikuda* (IV 73).

saun on kehva mehe (sauniku) eluase, puhastamise ja sünnitamise paik ning pruudi peidukoht pulmatraditsioonis. *Sealt saab kehva mehe sauna* (VI 898). *Seal tuli vastu väike sauna* (VII 607), *Sinna tehke lese sauna* (VIII 547). *Perepopsi saunakene* (X 623). Sõja eest tehtagu *Raukadele rahusauna* (IX 291). Tuhuvaevades Linda: *Käskis sauna küttaneda* (II 484, ka: 489, 495). Neiu on kosilaste käimise ajal saunas: *Linda hüüdis saunastana* (I 369, 408, 442, 475, 508, 539), *Sauna meestel küllesoojaks* (XVI 723).

⁵ Veel: VI 45, 224, 515; VIII 205, IX 499, 629; X 351, 718; XV 439, 443, 453, 479; XVI 458.

⁶ *Koda* esineb veel: I 192, 837, II 193, VI 938, VIII 600, IX 486, 616, 641, XII 524.

Isa soovitus liisuheitmise kaotanud vendadele lahkuda kodunt tähendab ühtlasi vastu minna tundmatule tulevikule: *Tehku to a d tuule peale*. / *Elu d ilma ääre peale*, / *M a j a d marjavarte peale*, / *K o j a d kobrulehtedele*, / *S a u n a d pilve sõrva peale* (II 190—194).

sauna uks. *Mina sauna ukse ette* (VII 608).

vihtelavad, vihtelauad. *Vihtelavad vihma alla* (II 195). *Vihtelauad vahterasta* (XV 727).⁷

Linda vihtleb koolnud Kalevit vihmaveega (II 337); Tuhuvaevades Lindale kutsutakse appi tuulejumalat *Vigalista vihtlemaie* (II 504, 517, 549, 578, X 512).

rehi. *Rõugutaja rehe alta* (II 584). *Kodu võiks ta rehekütjaks* (XVI 723).

kamber on populaarne sõna, esineb koos liitsõnadega 77 korda. Enamasti tähendab ta tuba ning esinebki vahel selle sünonüümina: *Kudruskaelte kamberie*, / *Tanupäide tubadele* (XIX 461—462). Korrati on teda kasutatud kodu sünonüümiks: *Minul kodu kole metsa*, / *Kamber keskel kuusikuda*, / *Laia laane minu tuba* (VI 46—48). Muidu tähendab ta ikka tuba: *Kehva mehe kambrikene* (VI 925); *See on neiu ehtetuba*, / *Noorte neitsikeste kamber* (XIV 287—288). See tavaline tähendus on veel sagedane: *Piiga kambrist palumaie* (XIII 790); *Kosilased kamberisse* (VIII 118); *Toodi tütterid toasta*, / *Toodi kallid kamberista* (VIII 172); *Kalevipoja kamberi* (XIX 996).⁸

Kamber võib tähendada vahel maja (pars pro toto): *Kased kamberi lävele* (I 841), aga ka erakordselt ehitud või eripäraselt sisustatud tuba, nagu neid on põrgus: *Kus nad vaesed* [Sarviku orjad] *raudakambris* (XIV 402), teevad *Vaskikambris valju tööda* (XIV 404). Neiu ehtetuba on *Kallis siidikambrikene* (XIV 190, ka: 211) või *Kena sametkambrikene* (XIV 225, ka: 248). Sama ülesanne on *poordikambriil* (XIV 263 jj.). Kullast kamber on Sarviku *Kallis rõõmukambrikene* (XIV 178). *Hõbekambri parsidela* (XIV 418) vihtleb Sarvikut tema eit. Kulla hoidmiseks on põrgu peremehel eri *kamber* (XIV 886, XV 191, 252), nagu tal on veel *varakamber* (XIV 58) ja *pidukamber* (XIV 184). Eri meeleoludele vastavalt nimetatakse tamme osadest saadud kambreid: *Kurbadelle kurtmakamber* (XVI 152), nõtra-

⁷ Vrd. Kreutzwaldi kiri Neusile 12. IX 1847. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 38. Vihtelaudadeks nimetatavat ka vihtlemiseks partele asetatud laudu, kui talus puudub saun. Kreutzwaldi kiri C. Reinthalile 17. X 1859. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 550.

⁸ Veel samas tähenduses: I 304, 313, 622, 851, II 203, 207, 509, 556, 616, V 229—230, 542, 709, VI 261, 264, 313, 827, 845, 934, VIII 136, 153, 544, IX 642, XIII 452, 552, 644, 659, 714, XIV 769, XV 112, 236, XVI 470, XVII 89, XVIII 716, 869, XIX 129, 153, 391, 773, XX 52, 163, 212, 898, 930.

del ja neidudel on *nutukamber* (X 776, XI 714), piigadel *pisarkamber* (XX 576). Langetatud suure tamme *Oksadest saab orjakambri* (XVI 168), *Raagust vaestel rõõmukambri* (XVI 169), *Leskedele leinakamber* (XVI 150), *Neitsitele naljakamber* (XVI 170). Veel saab laulja *lustikambri* (VI 906). Kõik muidugi alliteratsiooni alusel kokku viidud ja Kreutzwaldi poolt rahvalaulude eeskujudel paisutatud. Neiu lamab merepõhjas, s. o. *Peidukambri sügavuses* (VII 203) või varieeritult: *Kalakudus kambrikene* (VII 271). Metafooriliselt võib siis meri uppunud tütrele olla kambriks (vt. veel IV 531, 691, 705, 717). Vaenlaste eest soovitab Kalevipoeg ehitada *Peidukambri piigadele* (IX 293). Eeposes kõneldakse palju salajastest kohtadest, nagu: *Kandis salakamberie* (I 147, ka: I 340, 641). Hellitavat suhtumist väljendab värss: *Kaasa siidikamberie* (I 861). Kambreid võib veel olla muinasjutu-pärasest materjalist, nagu kanamunadest (XIX 420). Leidub veelgi erikambreid: *Kosjakambrit ehitama* (XIX 414, ka: VIII 578). *Salakambri seina taga, / Nõudenikutuse nurgas* (XX 974—975). On veel *isekambriid* (VI 370). Soome sepp laseb tuua *Sõjasaha salakambrist* (VI 344, ka: 320). Kamber tähendab siin varade (mõõga) hoiupaika: *Käi sa kürest kamberisse, / Too meile mõõku tugevamaid* (VI 303—304, ka: 262, 264—265, 320, VII 188). On olemas ka *kolikambriid* (XIX 891—892).

tuba, sünonüümideks *hoone* ja *kamber*, esineb tavalise toa mõistes, aga ka muinasjutukujutelmanna, kokku 85 korral: *Siis läks taati tubaje, / Eit aga salakamberile* (V 173—174). *Astus tupp Lapu tarka* (XIX 880). Isa istub keset *tuba* (XIX 653, ka: VI 669, VIII 135), *Tormas tuimaselt toasta* (VI 720); *Toa keskel laua alla* (XI 877), *Toa ligemale liuges* (III 268). Mitmesugused muinasjututoad: *Tuba oli siidist tehtud* (XIV 191), *kullast* (XIV 155), *vasest* (XIV 96), *rauast* (XIV 68), *sametist* (XIV 226), *poordist* (XIV 261), *tammetõrust* (XIX 419), *toomingast* (XIII 915); eritoad: *Lustipidamise tuba* (XIV 177), *lustituba* (XVI 171), *lauliku tuba* (VI 924). Tuba võib olla vahel sünonüümisuhteis elumajaga: *Tuuslar oli toa teinud, / Elumaja ehitanud* (XV 708—709) või ebamääraselt asupaik: *Igapäevaline tuba, / Äripäine asupaika, / Kehakarastuse kamber* (XIV 144—146). Eriotstarbeline tuba: *Taadi taalderi tubaje* (XIX 152), *See on neiu ehtetuba* (XIV 210, 247, 286), *tütarlaste töötuba* (XIV 905), *sulaste töötuba* (XIV 86), *laulutuba* (XVI 905), *varjutuba* (IX 290, XI 736), *kaitsetuba* (X 775), *näkituba* (XI 595). Mitmesuguste meeleoludega seotud toad: *leinatuba* (VI 899, XI 715). Toa sünonüümiks on veel *varjupaik*, vahel *nurk*: *Töötuba sulastele, / Orjapoiste varjupaika, / Teopoiste pärispaika* (XIV 86—88), *Tütarlaste töötuba, / Orjapiige varjupaika*,

/ *Vaimutüdrukute nurka* (XIV 116—118). Antifraasi sisaldab kujutelm: *Teeb toa*⁹ *tuule tiivule*, / *Kambri vikerkaaresse* (XVII 88—89), täh. — tuba ei olegi, on ainult unistustes.

Edasi kõneldakse *toaseintest* (vt. sein): *Sinna tehke toaseinad* (VIII 542, vt. ka VIII 350) ja *põrandast*: *Pähkel toa põrandal* (XII 336).

esik — toa või aida eesruum. [Tuuslar] *Astus ukse esikusse* (III 274).

tare = kodu, tuba, kamber. Väikemees paisatakse metsakollide vahel püksituulega: *Üle tare teise sein*a (XI 922, 935). *Targa tare tammest tehtud* (XV 711). Uppunud Saarepiiga laulab: *Lainte all mul salatare* (IV 830, 845, VII 270).¹⁰

korter = ulualune, eluase: *Karjalojuste korterid* (XIV 326). *kodu*. Väga laialt koos tuletistega esineb ka *kodu*, 69 korral. Kodu on meeldiv paik, sinna igatsevad kõik: *Kõik kullad lähvad koju* (VI 43), *Kodunt* läinud *kotkapojad* (II 228), *Kodu kasvab kasu parem* (XVI 1121). Nukker on see, kellel pole kodu: *Minul kodu kole metsa* (VI 46). Kalevipoega oodatakse kord koju: *Küll siis Kalev jõuab koju* [= kodumaale] (XX 1052). Igaüks soovib saada sinna, *Kus meid ootab kodupaika* (VIII 573; X 143). Kalevipojale antakse põrgusse minekul nõu: *Aja silmad avalale*. / *Et ei eksi jälgedelta*. / *Kaota käesta kodurada* (XIII 457). Kasutatud on veelgi liitsõnu: *kodumaa* (VIII 256, 285) ja *kodukana* (VIII 197, 202). Kodu sünonüümiks on ka *pesimise paika* (X 135).

On märkimisväärne, kui palju sünonüüme Kreutzwald kuhjab kodule antifraasilises pildis, mille sisu on: mul pole praegu kodu:

*Kõik nüüd kullad lähvad koju,
Hõbedased hoonetesse,
Teised tuttava talude,
Minul kodu kole metsa,
Kamber keskel kuusikuda,
Lai laane minu tuba,
Tuules on mul tulease,
Vihmas vihtlemise paika,
Udus uinumise kohta.*

(VI 43—51.)¹¹

Kodu ja kambri tähenduses kasutatakse vahel *pesa*: *Mere udus pesakene* (IV 867, 884). *Pesaset püüdemaie* (II 37).

⁹ *Tuba* esineb veel järgmistes värssides: I 128 = II 422, I 333, 336, 544, 633, II 190, 204, 208, 494, 507, 543, 569, 615, III 236, 276, V 356, 640, VI 826, 929, VII 683, VIII 171, 398, 575, IX 470, 601, X 388, 461, 462, XI 794, 807, 841, 889, XIII 443, 453, 553, 709, 762, 913, 925, XIV 154, 224, 239, 260, 276, XV 111, XVI 160.

¹⁰ Veel: VI 935, VIII 406.

¹¹ *Kodu* esineb veel: II 315, III 554, 562, V 140, 191, 758, VI 7, 18, 841, 844, VII 355, 406, 407, 434, VIII 42, IX 428, 632, 641, 712, X 71, 78, 121, 131, 134, 463, 546, 714, 746, XI 812, XII 331, 332, 871, 916, XIII 26, 51, 210, 611, 631, 665, XIV 376, 408, 409, 445, 611, 670, XV 55, 444, 868, XVI 798, 1002, 1016, 1107, XIX 1047, XX 210, 788.

aknast on juttu vähe: *Armud läksid akkenasta* (VII 783; XII 875).

nurgad on põrgus mitmesugusest materjalist, nagu toad isegi: kullast (XIV 157), hõbedast (XIV 128); terasest (XIV 69); siidist (XIV 195); sametist (XIV 230); poordist (XIV 267). Nurgad on nutukohad: *Naesed nutvad nurkadessa* (IX 212); *Nutunurka neidudele* (XI 193); nurk võib olla kaitseks või peidupaigaks: *Naistele kaitseenurka* (IX 292); *Peidunurgaks piigadele* (X 774); nurk on rahupaik: *Nõdrad saaksid rahunurka* (XI 718) või elamispaik: *Eite hüüdis nurgastana* (I 312, 621).¹²

Koos tuletistega moodustab ehituse tähelepanndava osa ka **uks**, esineb 53 korda ja enamasti otseses tähenduses. *Kui ta võttis uksest kinni* (XIII 705); *Lukutagem köögi ukseid* (XIII 925); vaeslapse kaebuses üteldakse rahvalaulus: *Ema viide uksestagi* (VII 782; XII 874). Põrgustseenis kirjeldatavad ukсед on kivist (XIV 63); rauast (XIV 70); vasest (XIV 100); hõbedast (XIV 129); kullast (XIV 158, 185); siidist (XIV 196); sametist (XIV 255, 231); poordist (XIV 268, 292); esinevad muinasjutulis-romantilised salauksed: *Kas ehk sala uksekesta* (XVIII 745). Juttu võib ajada üle ukse: *Eite hüüdis üle ukse* (VIII 185); *Hüüdis õuest üle ukse* (VI 186). Välja minema tähendab ukse ette või taha või üle minema: *Põie pakil ukse ette* (XI 912, ka: III 742); *Õnnelt peasis üle ukse* (X 480). Enne tuppa astumist tuleb astuda ukse esikusse (III 274). Liitsõna toauks: *Toaukse tagant tungis* (XIII 511, III 585, XIII 474; 504). Uksepiidad: *Pihlakasta* (XIII 917; XV 722). *Puistab ukseid piitadega* (XVIII 641).¹³ *Lävelauad* Lääne lepast (XV 723); *Sõrmed ukse-sagarasse* (XVIII 752); *Ukseläve laiutie* (X 479); *Lõhkusid ukse lukud* (XV 880). Antifraas: *Udu teinud uued ukseid* (XVI 163); *Kuu on ukse na eessa* (VI 927). Uus päev algab: *Uue päeva ukse suussa* (V 7).¹⁴

sagarad — uksehingede konksud. *Sangad tükis sagaraga* (XVIII 642; 752).

link. *Tahtis linki takistada* (XVIII 753).

ukselävi. *Lendas üle läve kambri* (XIII 714). *Ukseläve laiutie* (X 479).¹⁵

lävi ~ **lävepakk**. *Läksid kiirest lävedele* (III 573); *Kui ta üle lävepaku* (XIII 708); *Lävepakud paakspuusta* (XV 724). *Üle läve ukse ette* (III 742); *Lävelauad* Lääne lepast (XV 723).

sangad. Kalevipoeg lõhub põrguustel *Sangad tükis sagaraga*

¹² Veel: VIII 315; 351; X 452; 460; X 473; XIV 98.

¹³ Veel: V 645, X 478; XIII 505, 585, 588.

¹⁴ Veel: VI 249; VII 608; VIII 113; XI 792, 952, 954; XIII 583, 612, 658, 681, 937; XV 787; XVIII 638, 640, 641, 749; XX 1014.

¹⁵ Veel: VI 195, 197; X 389; XII 567; XIII 761.

(XVIII 643). Enne tuppä astumist *Silmas korra üle s a n g a* (III 275).

põrand. *Astub toa põrandale* (XIV 699). Põrguruumides on põrandad kullast (XIV 159); vasest (XIV 101); siidist (XIV 197); sametist (XIV 232); poorist (XIV 269); hõbedast (XIV 130); mujal *Toa põrand põlvesavist* (XV 735) või pähklipuust (XIII 916). *Esile tooma tähendab ka põrandale tooma: Saatke Salme põrandale* (I 334, ka: I 337, 634, 637).¹⁶

lakk. *Läheb lakka luurimaie* (V 642, 688).

lagi. *Lagi kippus langemaie* (XIV 801); Põrgus on laed kullast (XIV 159); hõbedast (XIV 130); vasest (XIV 101); poordist (XIV 269); siidist (XIV 197); sametist (XIV 232); toomingast (XV 728).¹⁷

tala. *Talapuud olid jalakasta* (XV 734).

seinad. *Kostis, et seinad kõikusid* (VI 615); *Hakkas seinu mõõtemaie* (X 472); Väikemeest visatakse seinast seinast: *Lendasin kui liblekene / Üle tare teise seinast* (XI 935, ka: 922, 943). Nii ka Kalevite kannupoissi loobitakse Vetevaimu talus seinast seinast: *Lendas seinast seinasse* (X 451). Tihti hiidude või tugevate meeste liikumisel seinad vanguvad: *Sammu astmel vankus seinast* (XI 834). Muinasjutupäraselt on põrgu tubades seinad kullast (XIV 156), hõbedast (XIV 127), vasest (XIV 97); seinapalgid punasest vasest (XIV 99); poordist (XIV 266); sametist (XIV 229); siidist (XIV 194). On ka muidugi laudseinu (VI 526), kõneldakse tagaseinast (XI 794) või eesseinast (XI 874); seinast ääres olemisest (XI 875, 915, 923). Seinast poole vaatamist või pöördumist märgib: *Seadnud silmad vastu seinast* (XI 925). Kindel sein tähendab metonüümiselt ka kindlust: *Süisap tarvis kindlat seinast* (X 770), niisamuti varjusein: *Varjuseinast vaenu vastu* (XI 711). Kaitseks olemist sõjas võrreldakse raudseinaks olemisega: *Raudaseinaks* raukadele (IX 235); mehed seisku lahingus *Raudaseinast* tugevusel (XI 286) või *Teised seisku teistele seinaks* [= kaitseks] (IX 743). Neiduderikkas talus *Seinast seisid siidikattes* (VI 684).¹⁸

ahi on soojuseandja. Põrgu tubades on ta kullast (XIV 160), hõbedast (XIV 131), rauast (XIV 72), vasest (XIV 102). Ahju kõrval või otsal võivad leiduda pingid hõbedast (XIV 137), vasest (XIV 108), rauast (XIV 78). Ahi võib kanda püripidet: *Kustus peergu ahju rinnal* (XI 888), ahju kõrval või ees võib seista magamisase. *Ahju ees haletisasemed* (XII 872, ka: II 544, 570). Ka Linda halab seal sünnitamisvaevades (II 511). Ahjupealne on koht varade, ka sõnavara hoiuks: *Ahju peale kindatäied* [sõnu] (VIII 43). Ahjutagune on peidukoht, kuigi häbiväärne. Sarvik hali-

¹⁶ Veel: VI 644; VII 685; X 458; XI 873; XIII 707, 710, 914; XIV 238; XV 677.

¹⁷ Veel: VI 928; X 93; XIII 500.

¹⁸ Veel: VIII 314, 333, 576; IX 471, 602; X 459.

seb pärast kinnisidumist: *Ei ma oleks kodukambrist / Ahju tagant mitte astund* (XIX 130). Ahjupealsest võib kõnelda ka kui vihtlemise kohast: *Veli vihtles ahju peale* (XX 163).

olv — katuseharja otstesse jäetud kolmnurkne avaus suitsutares suitsu väljajuhtimiseks. *Olvist suitsu otsimaie* (III 564).

Ahjuga koos käib ka **ahjuhark**, puust või rauast hark savipoti ahju panemiseks või ahjust väljavõtmiseks. Siin, nagu ka rahvapärases tähenduses tuleb selle all ironiliselt mõista kurja naist: *See toob koju ahjuhargi* (II 849).

keris. Linda oma tuhuvaevades astub koguni: *Kürestiku* [= kürestil] *keriksele* (II 571). Põrgu ahjul võib olla raud- (XIV 73), vask- (XIV 103) või kuldkeris (XIV 161).

kumm kerisel on kas kullast (XIV 162), hõbedast (XIV 132), vasest (XIV 104) või rauast (XIV 74).

leauk (kolle) — ahjusuu esine, tuhkhaud, keedukoht. *Leelta auru vaatamaie* (III 565), *Leeaugu ligidala* (XI 795). Keetjat nimetatakse *leekuningannaks* (III 56) või *tulevahiks* (III 578).

katus esineb harva. Kalevipoja mõõgalöögist tekib kohin, mis hakkab katuseid kiskuma (VI 461). Heitlus Sarvikuga on nii äge, et kipub *Katus kaela kukkumaie* (XIV 802). Kui raske on midagi uut rajada, see mingi maja ehitama, *Katus' harja algamaie* (VIII 316, ka: 352). Tuli võib hooned süüdata, sagedase ütluse kohaselt *Kandnud kirge katusele* (X 92). Katus võib esineda võrdlusalusena: *Olid kui kägu katusel* (XII 337). *Suure ilma katus'ulu* [= taevas] (VIII 332). *Kadakasest katusridvad* (XV 720); *Kirjust kasest katuslauad* (XV 730).

sarikad *Sarapuusta sarikad* (XV 729).

räästas. *Räästast maha rajatanud* (XVI 36, ka: 562).

ollipennid (XV 731, 785). Sarikad on vahel ühendatud kahe põikpuuga, siis ülemine neist kannab nimetust *ollipenn* või *olvipenn*, sest see asetseb ühel kõrgusel suitsuavaga.¹⁹

kukepennid (XV 733, 787), ka **kanapennid**, on aga kanaõrred, mis heades taludes on sarikapennide vahele seatud.²⁰

õrs. *Kes kui kanad kõrgelt õrrelt* (XV 96).

viil(ud) (XV 717; VIII 351) — hoone otssein, mis küünib külgsseinast kõrgemale. Kreutzwaldi seletuse järgi lauast nikerdatud kaunistused õlgkatuste otstes.²¹

nurgakivid. *Nurgakivid nõõritie* (IX 473).

aluspalgid. *Aluspalke alustati* (IX 472). *Aluspalgid paukusivad* (VI 616) Kalevipoja käratamisest, niisamuti **vahepalgid** *vankusivad* (VI 617).

¹⁹ Kreutzwaldi kiri C. Reinthalile 17. X 1859. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 550.

²⁰ Kreutzwaldi kiri Neusile 12. IX 1847. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 38–39.

²¹ Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 550.

võlv(ialune). Põrgu vaatajad lähevad *Kõrge poordi võlvi alla* (XIV 294).

lukk. Mütoloogiline seitse on seotud siin lukuga: *Seitsme luku sõlmitusest* (VI 372, ka: XIX 965). *Lõhub lukku pandud ukсед* (V 643).

taba. *Lukutabast lahutanud* (XIX 969). Mütoloogiline üheksa: *Üheksa taba tagasta* (VI 373). *Tabast lahti tõukaneda* (XIII 584, ka: 937). *Tugevamad ukse tabad* (V 644).

pöörad — lihtsad puust ukse sulgejad, ka puupulgakesed nõopide asemel kuue või pükste ees. Põrgu vanaeit suletakse kööki: *Pangemette pöörakesed* (XIII 936).

võti on toodud siin arbumisvahendina: *Varga kuju võtme abil* (XI 99).

parred. Põrgus olid parred kullast (XIV 167), hõbedast (XIV 138), vasest (XIV 109), rauast (XIV 79). Alutaguse tuuslaril on nad pärnast (XV 726). Poeetilises fantaasias üteldakse lauale jäänud *Parsile veel pihutäied* (VIII 44); metsakollide juures läheb vanaeit *Parsipuile põõnutama* (XI 879, ka: II 545).

varn on kübara hoidmiseks: *Võttis kübara varnast* (XIII 828). *Varn ei kannu vaenuriista* (XV 166), varn kannab põrgus mõõga kõrval ka nõidusest, pajuvitsakest (XIII 766—768). Vanasõna: *Varga käsi jätab varna, / Tuli ei jäta kedagi* (IX 252—254). Hooletusse, kasutamata jätma märgitakse kõnekäändudes *varna panema* (~ viskama). Sellest ka Kreutzwaldi sentents: *Tänaseida toimetusi / Ära viska homse varna* (III 722—723).

Varn on seina löödud nael, naga, ka seina külge kinnitatud laud, millele võib midagi asetada. Seepärast võivat varna nime-tada ka laudiks või panipaigaks.²²

tulease = kolle. Antifraas: *Tuules on multulease* (VI 48).

tuletungal. Vaenelaps on *Tuletungla* torgitava (I 175).

peerg. *Kustus peergu ahju rinal* (XI 888). *Piiropaistel avaldada* [= jutustada] (AK, E IV 20). *Kahel otsal põlend piirul* (XX 1027; 1048).

küünal valgustusallikas ja võrdlusalus. *Kena ööde küünla-kene* (X 1) [= täht]. *Valgusküünla* [= päikese] *kerki-maie* (II 268).

tuli = valgustus toas. *Ei lõpend tuli toasta* (II 651).

lamp. *Lae külles rippus lampi* (XIII 500).

taht. *Kes tahti korral kohendab* (AK, E I 165).

tuleraud (AK, E II 176).

tõrvapütid. *Tõrvapütid põlesivad* (X 387). Põrgus on jõgi, mis voolab sula *tõrva* (XVIII 389), oja, mis veeretab *vaiku* (XVIII ase = magamisase. *Ärksail silmil asemelta* (XI 7).

iste. *Istus kõrgel kuldse istmel* (XII 558). Personifitseeritud: *Istmed ära igatsesid* (II 512).

²² Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 65.

sambad — tugisambad ja väravapostid. *Salasambad alla toetud* (XIV 228, ka 123). *Sest et väravate sambas* (X 386).

õu — tähendab siin nii talu õue kui ka talu. *Hüüdis õuest üle muru* (VI 196), *Üle õue hoone'esta* (I 296), *Siis nad peasid õue peale* (XIV 297, V 353, 401, 429). *Mehed jõudsid õue alla* (III 569, 650, ka: IV 429, V 156). *Meie õued on ilusad* (VI 524), *Toast õue, õuest tupp* (V 687), *Höbenupp oli õuessani* (III 187). *Nõnda kasvis eide õues* [= talus] (II 745, ka: 761). *Eite istus Ukko õues* (V 745). *Astub kiirelt üle vainu / Ruttes õue* [= talu] *ligemale* (V 276—277).

Õue tähendus on vahel sõnal **muru**: *Kargas kergelt üle muru* (III 743), *Läksid lendes üle muru / Usinaste ukse ette* (III 571—572). *Võõrad sammud muru pinnal* (III 586). *Surnuvirnad katsid muru* (V 502).

õueaed. *Õueaiad õunapuusta* (VI 527), muud aiad. *Vainu-aiad vislapuusta* (VI 528), *Vaheaiad vahterasta* (VI 530). **värav** — majapidamises värav, majapidamine ise, algus. *Seisis värav vankumata* (XIII 587). *Õue värav seisab vallal* (III 584). *Vankus Kalev väravasta* (VI 531).²³

Põrgus on väravad kullast (XIV 186), sametist (XIV 256), poordist (XIV 293), rauast (XIII 687).

Metafoorid: *Kalevide kange poega / Leidis une lõpetusel / Vaimuvaate väravasta / Õnnetuse ettetähte* [= aimas] (VIII 780). *Teine päeva väraval* [= kodus] (VI 937). *Valguse õue väraval* [= koidu ajal] (V 9). *Üle vaskise värava* (II 107). **vaimuvärav** (III 190, IV 431).

väravasammas. *Ei väsi väravasammas* (I 739).

tornid. *Terasesta tehtud tornid* (XIII 688).

kelder. *Kaevati kivikelderid* (XV 586, ka: I 148, 597). *Kambri jälle kelderisse* (V 641). *Kambri, lakka, kelderisse* (V 688). Nagu on tal salakambrid, nii ka *salakeldrid* (V 192).

kaev. *Kaev oli sügav kaevatud* (X 902). *Kaevust võitma keelekastet* (X 908). Küla kaev: *Katsub küla kaevudesta* (XVI 823). Peamiselt X loos Ilmaneitsiga. Mütoloogilises mõttes tervitatakse kuud: *Tere, kuu, terveise kaevu* (II 233).²⁴ Veeammutamise kohtadena osutatakse eeposes veel merd, jõge ja allikat (I 766—768).

kook. *Kuldakoo gulgongitsema* (X 909). *Katke ei venna kaevu kooku* (I 740).

kaevurakked. *Kiirest kaevu rakkedele* (X 956).

ait — Talus oli 2—3 aita: riide- ja viljaait, ka liha- või kalaait. *Aidas suvel ka elati*. *Hüüdis aga aidastana* (I 191, ka: 242, 295, 596). *Käis ta tuisul aida läbi* (V 689). *Päev peale aida*

²³ Veel: I 516; III 570, 649; V 349, 352, 391; VII 436, 438; VIII 112, 114; IX 325, 628; X 386, 491, 514; XIII 468, 657.

²⁴ Veel: II 490, 496, 497; X 904, 914, 942, 951, 956, 957, 962, 971; XI 477.

viilu (I 839). *Kord esineb ka aidakatus* (III 189). Muinasjutupäraselt on põrgus seitse aita (XIV 301), salaja tehtud (XIV 302); mitmest materjalist aitu: kivist (XIV 303), paest (XIV 305), vikikivist (XIV 310), kanamunast (XIV 306), hanemunast (XIV 309), kotkamunast (XIV 313), Siuru munast (XIV 315); aidad on vilja ja muid toiduaineid täis (VI 517), rukkeid (XIV 317), kesvi (XIV 318), kaeru (XIV 319), linnaseid (XIV 321), keeduvilja (XIV 322), searasva (XIV 323). Lääne talus on ait kivist (I 597), asetseb üle õue (I 296).

Aida eri osa on *kassinurk*, pimedam nurk, kus kass hiiri varitseb ja kuhu talle toitu visatakse (I 156, 172, 600), ka lihtsalt pime nurk.

haganik — *Sealap haganiku abi* (IX 550).

kõlgastik, kõlgus. *Kõlgastiku kerge kotti* (IX 551), Kõlkad olid näljaagadel toiduks, sellepärast nimetab autor näлга *kõlka-kokaks* (IX 865).

salved. *Sõudvad teri salvedesse* (VI 518). *Salve sõrvale seisama* (I 154).

laudad on juhuslikult toodud majapidamise täiuse pärast põrgus: *Taga õues olid laudad* (XIV 325, ka: 330); *Laudad olid luiest tehtud* (XIV 327). Harilikus tähenduses: *Lõhkus läbi karjalaudad* (V 690); *laudaseinad* (526).

karjakoppel. *Eide armu koppelisse* (IV 430; III 191). *Kalevide kopli alla* (III 258).

tall. *Talli viige Tähe hobune* (I 244).

latter — hobuse koht tallis. *Tähe lauku latterie* (I 245).

aiateibad. *Tähte ei aiateibassa* (VIII 148).

müürid. *Kaljumüürid marudana* (IX 287).

sild. Suure tamme laulus tehakse tamme tüvest tugev *sild* (VI 885). Kalevipoeg tahab ise ehitada silda üle Peipsi; kannab kokku puid ja kive: *Miska silda seadaneda* (XIII 708); *Hakkas silda alustama* (XII 711). (Veel: XIV 717, 726, 737.)

Sõjasaadikule annab Kalevipoeg nõu: *Sõida tasa üle silla* (IX 317). Siia kuulub ka muistendiline Soome sild, muistendis maanina või liivasäär, Kalevipoja või mõne muu hiiu ehitatud, hiljem kasutatud sümboolselt. *Soome sillal sõitanesid* (VI 910); *Sõitsin suisa Soome silda* (IX 769, 787, 809, 831, 850, 873); *Seep see kuulus Soome silda* (VI 890).

XVIII loos on juttu põrgusillast, millel toimub Kalevipoja võitlus põrgulistega: *Seltsi seisis keset silda, / Teine seltsi silla taga* (XVIII 408—409). Samas loos on sildadest juttu veelgi.

Silla osadest veel: *aluspalgid; põikipalgid; kivid tõkked* servatoeks (XII 711/5).

Küla, vald, mõis

küla — asustuse ja külaelanikkude tähenduses. *Kasu mitmele külale* (IX 520) *Küllap kasvid kuulsas külas* (VI 222), *Mis*

kui küla kütissuitsu (XVII 310), *Saavad külad kiitemaie* (IX 535). Küla ühisomand järgneb värssidest: *Katsub küla kaevedesta* (XVI 823), *Läinud küla kiige peale* (XIII 534). Liitsõnalistes ühendites on juttu külalastest (IX 524), külanaistest (IX 526), külapoistest (IX 525), külameestest (IX 528).²⁵ *tänavad. Meie tänavad tasased* (VI 525), *Tänavad meil tampepuusta* (VI 529). *Sinna tänav siginessa* (XI 24). *Tänavas teised tantsivad* (VI 534).

sillulised = maanteede parandajad, korrashoidjad. *Oli silluliste seltsi* (AK, E I 268).

kõrts. *Kuskil külas, kõrtsidessa* (VI 72).

mõis. *Mõisad mõtteid mõistaksivad* (XV 2).

vald. *Vallad vasta võtaksivad* (XV 3).

magas. Magas, magasiit on hoone kogukonna kohusliku viljata-gavara hoidmiseks. Sealt anti laene külviks või toiduks. Magas asutati viljaikaldustest tekkinud näljahädade vältimiseks 1763. a., mille järel iga Eestimaa mõisavaldaja pidi magasineerima ühe adramaa kohta peale kahekordse seemnevilja 5 tündrit rukist lei-vaks, Liivimaal nõuti adramaa kohta 50 vakka. Kreutzwald kõneleb mõisamagasiist: *Mõtte mõisa magasista* (Sj. 122).

Sotsiaalsed suhted

palgapoiss. *Palgapoiss, pane sadula* (I 808).

ori. *Kaksi orja ustavada* (AK I 107).

pärisori. *Saavad päeva pärisorjad* (AK, E I 226).

orjapoiss (XII 892).

orjalaps (XII 829).

orjus. *Päike päris orjust salgas* (AK, E I 123).

käskujalga. *Käskujalga, kääna saani* (I 809).

sulane. *Sunnib korra sulasida* (XIV 399).

teoline. *Teulisi tarvitelleb* (XIV 397).

teopoiss (XV 17).

korraپییگا. *Korrapییگا kõõrutused* (XV 18).

abiline. *Abilisi ajab välja* (XIV 398).

peremees. *Nõuka peremehe talus* (XII 775), sünonüümiks

vanem. *Valju vanema sundusel* (XII 776).

perenaine. *Perenaine liiga vali* (XII 823), sünonüümiks

eit: *Ehk küll eit ei uuta kuube* (XII 788; ka: 834).

peretütar (XII 824).

perepoeaga (XII 825).

perepops. *Perepopsi saunakene* (X 623).

vaenelaps. *Vaenelapsi alaorja* (XII 791, 848).

²⁵ Veel värssse: II 85, IV 72, VIII 59, IX 309, 916, X 163, XV 1, XVII 291, XIX 721.

karjapoiss, karjus, karjalaps. *Karjapoissi kukuteles* [= laulis] (XII 886, ka: VIII 418; XII 677, 778, 840; XV 17). *Kaitsekeppi karjusele* (XI 131, ka: VIII 420); *karjahoidja* (IX 216); *tõura-kaitsja* (IX 217).

kannupoiss. Rüütliühetest üle võetud. Maailma otsa sõidul kaob Kalevipoja *kannupoiss* (XVI 735, 738). Enne võidumängu pistab Kalevipoeg *kannupoisi püksitaskusse* (karmanisse) (X 595—596).

Mööbel ja muud majatarbed

majariistad = majapidamisriistad. *Kullasta kõik majariistad* (XIV 169).

laud on tähtis mööbel majapidamises söömisel ja pidutsemisel. *Eit tõi rooga laua peale* (XI 861). *Laia söömalauga alla* (XI 806, ka X 401); *Enne kui leem lauale* (XVII 637). *Lustihelin tõusis laualt* (XIX 471, 586). Põrgus on laudu kullast (XIV 164, 165); hõbedast (XIV 135, 136); vasest (XIV 106, 107); rauast (XIV 76, 77). Laud asetseb keset tuba: *Kesktoas oli laua kohta* (XI 807, ka: 877). Külaline pannakse *Lauga taha istumaie* (X 393).²⁶

toolid. Põrgus on laua ümber kuld- (XIV 165), hõbe- (XIV 136), vask- (XIV 107) või raudtoolid (XIV 77).

pink. *Alla pinki pihlakane* (I 269). *Pere nuttis alla pinki* (II 522, 554, ka: II 487, 492). Põrgus ahju kõrval seisavad kuld- (XIV 166), hõbe- (XIV 137), vask- (XIV 108), raudpingid (XIV 78), XIX loos kõneldaske pajatuspinkidest (XIX 801), s. o. millel juttu vestetakse, saadud õllekannu põhjadest. Vetevaimu talus pannakse külaline pingile istuma (X 392).

järi = väike kolmejalgne pingike. *Ohke järi asutada* (II 488). **säng** on kõige populaarsem mööbliese. Sünonüümidena kasutatakse ka *voodi* ja *kätki*. Kokku 112 korda esineb see koos tulehistega.

Säng on puhkepaik, magamisase: *Sängi väsind suikujale* (XI 236). Saarerahvas tuleb soojast *sängist* tütre kisa peale (IV 369, 517, 521, 538). Säng abieluvoodi tähenduses esineb veel III 381, V 609. Sünnitamine toimub *sängis*, sünonüümiks *voodi* (II 593—594). Siin pole sugugi alati tegemist toamööbliga, vaid enamikus loodusliku puhkepaigaga, valmistatud otse sealsamas puhkuseks. Toamööbliga on tegemist põrgus, kust on teada kuld- (XIV 163, ka XV 673), hõbe- (XIV 134), vask- (XIV 105), raud- (XIV 75), siid- (XIV 198, ka XV 770, 882—884; XVII 140; XIX 415; XX 1028); poordist (XIV 270) ja, sametsängid (XIV 270). Sängisambas on põlenud pird, sellest värss: *Säde ei sängi sambasta* (VIII 399), pärineb ehtsast rahvalaulust.

²⁶ Veel: I 267, 270, 280, 545, 546; II 523, 555; VI 600; XIX 800.

Sängiks nimetatakse metafooriliselt ka veepõhja, sellest ka uppunud Saarepiiga kohta: *Sõsar suigub sala süngis* või *vilus süngis* (IV 529, 547, 885—887; VI 395; 484—485; VII 202, 230, 246). Selles veesängikeses (voodis, kätkis) *Alevid mind vibutavad*, | *Kalevid mind kiigutavad*, | *Sulevid mind suigutavad* (IV 888—890). Mõök kukub *Sügavasse laente süngi* [= Kääpassse] (XI 392) või *mudas süngi* (XI 415); Kalevipoeg laulab mõõgale lahkudes: *Suigu vilus süngissa* (XI 658); mõök isegi ütleb end olevat *Vete süngis suikunessa* (XI 620); langenud *Sügavusse jões süngi* (XI 593); nüüd on tal: *Hõbes süngi näkitoasse* (XI 595); seal ta võib lehada: *Laente süngis laisendelles* (XI 601); Saarepiiga laulab *lainete süngist* (VII 285) või *vilust süngist* (VII 273). Liisukivi: *Sattus järve märga süngi* (VIII 337). Vetevaimul on veepinna all: *Salapeidus süngikene* (X 223).

Siili ausupaikagi põõsa all samblas nimetatakse süngiks, kust ta ilmub Kalevipoja ette: *Soojast sambla süngikesest* (XII 221, 212); *Samblas süngist siilikene* (XII 232, ka 272).

Muistendite järgi teeb Kalevipoeg ise liivast süngid ja magab neis. Kalevipoja magamisest on eeposes palju juttu, siis ka neist süngidest. Eepose selles osas ongi palju muistendilist.

[Kalevipoeg] *Tahtis süngi toimetada* (XII 275). Siis kandis *Tahedamat süngi tarbeks* (XII 282). Seal tuleb sorts ja paneb ta magama, seal ta siis: *Lebas süngis liikumata* (XII 463; 481, 504). Samast süngist kõneldakse veel: XII 284, 364, 376, 426, 431, 449, 642, 644, 646.

Ka XI loos on juttu pikemast magamisest, kõigepealt hakkas *Süngikesta seadimaie* (XI 289), seejärel *Sirutas siis liivas süngi* (XI 249), pani mõõga *Süngi kõrva seisamaie* (XI 244). Siis ilmus sorts: *Astus sammul argeliste*, | *Salamahti süngi poole* (XI 291); viib siis mõõga *Salamahti süngielta* (XI 303). Pärast vargust otsib *Süngi kõrva steltsimeesta* (XI 425); otsib mõõka *Süngi ümber sõõritie* (XI 532), kuni leiab, et mõök on Kääpa jões, *Rahus süngis rauakene* (XI 652, ka: 553, 621). Samast magamisest veel: XI 295, 804, 823.

Süngi kohendamisest on kõnet ka XIII loos. Veel kord heidab ta *Sinna enne tehtud süngi* (XIII 38), kus talt varastati mõök. Magamisega koos võtab ta tihti einet, praegugi *Võttis süngil õhtueinet* (XIII 42); *Siis aga süngi seademaie* (XIII 72, ka: 75); süngiks toodud liivast langeb osa maha, *Sest jäi viltu süngi sõrva* (XIII 80); *Süngist mõni sammukene* (XIII 82) seisab mahakukkunud liivast kungas. *Kuu kahvatanud palge* | *Valvas vaikselt süngiela* (XIII 94) magajat.

Ühe magamise ajal ilmus öine vööras *Sala sammul süngi ette* (IX 349). Kord ta ei viitnudki aega *Süngikesse seademiselt* (XV 289), vaid heitis kohe murule.

Kangelane pärast kündi *Magas kaua muru sängis* (VIII 733), palavus aga piinab *Rahusängil suikujada* (VIII 738).

Vana Kalev on pandud hauda, *Vilu sängi suikumaie* (VI 395); *Kalju kate peale sängi* (VII 737).

Perifraasi kujul antakse surema teiste väljenditega: *Ala sängil loksumaie* (II 215); *Eite langes surmasängi* (VI 54); *Surmasängi suikumaie* (VII 242, Sj. 253, II 323), *Surmasängi kolletanud* (VII 725). Surmasängi tähendus on ka värsil: *Pikil õlgil põrandala* (II 205, 209), sest agoonias haige tõsteti voodist põrandale õlgedele, kus ta võis surra. Matma: *Sängiteles vilu sängi* (II 384). Kui tervis käes ja meeleolu hea, siis *Haigus langes alla sängi* (XV 670).

Kurbust antakse edasi perifraasi kaudu: *Mul on kodu kurvad sängid* (XII 871), *Taga nurgas nutusängid* (XII 873).²⁷ **sängisambad.** Põrguperemehe *Sängi sambis seisanesid* (XIV 630) tema nõidusjoogi anumad. *Peerg põleb sängisambas* (II 652, XIV 645, 747, 751).

päälus = peats. *Kaks sai päida pääluksele* (II 598, 608).

jalgus = jaluts. *Neli jalga jalgusele* (II 610).

voodi esineb sängi sünonüümina. *Vaga eide voodikesta* (V 610). Saare taat ilmub voodist (IV 370, 537). Sünnitaja on voodis (II 486, 599, 609). Metafooriliselt: *Lainte voodis laisendelles* (XI 621), *Vilus vetena voodisse* (XI 553). Saarepiiga on vetevoodis (IV 45, 484, 529). *Valand kullast voodikese* (XIX 429). Vana Kalev on surivoodis (II 214, 237, 254, 273, 300, 355, 382), hauas: *Kaasa magas külmas voodis* (II 525, 557).

kätki. Otseses tähenduses on kõige rohkem juttu ühenduses Kalevipoja noorusega: *Eite tallas kätki jalga, / Tallas kätki liikuvale* (II 643—644, ka: 634). *Lõhkus katki kätki laudad* (II 662, ka: 663). Öine võõras ütleb Kalevipoega näinud: *Kui sa kätkis kiljatasid* (IX 463, ka: 594). Sarvikut olevat *Kitse kätkis kiigutanud* (XIV 347). Metonüümiliselt tähendab kätki kodupaika: *Kussa Kalevide kätki* (I 13), *Seal mul lapse kätki seisis* (IV 436). *Siinap algamise kätki, / Esiilma sängi seisis* (AK, E II 658/9). *On üks rikas rahva vara, / Kadund põlve kätkis kiigub* (AK, E 68/9). *Seisab meie sugukätki, / Eesti asunduse vibu* (AK II, E 99/100). Uppunud Saarepiiga on *Lainte kätki kiigutusel* (VII 232, 248, ka: V 16, 31), *Kena kätki lainetessa* (VII 274), *Kalakudus hella kätki* (IV 530, ka: 79, 99, 133, 145). Kätki on lapse hoidmise ja hellitamise paik, see paik võib olla ka rüpp, nii võib uppunud neiu olla lainete laias rüpes (IV 483). Ühist päritolu märgib värss: *Uhes kätkis kiigutanud* (Sj. 92).*

Kätkiga koos tuleb ka **kätktivibu**, **viburiv.** Linda kasvatab kangeid poegi *Viburidva vibutelles* (II 17). Juttu võib olla laes

²⁷ Veel: Sj. 201, 221, I 862, II 485, 491, 607, III 700, 740, VIII 137, 545, XVII 91, XIX 430, 1028—1029.

vibu küljes rippuvast kätkest (hällist). Metafooriliselt on väljendatud: *Veest ei [saa] vibu vibutajat* (IV 533).

kätkjalg (II 643) on jalgpuu, kinnitatud kätkipõhja külge, mille abil jalgadega võib kätkit õõtsutada.

kiigutama sünonüümiks on *vibutama* (II 17, IV 533).

padi on peaalune puhkajale, päeval aga nende hulk on voodi ehte ja jõukuse tunnistus: *Linda padjusta pajatas* (I 370, 409, 443, 776, 509, 540). Nii esineb see põrgu kirjelduses: *Siidi padjad sängidessa* (XIV 199), ka samet (XIV 234) või poordipadjad (XIV 271). Padjaks pea alla kõlbab vahel kivigi (XV 292). Õnnelik inimene tunneb, nagu oleks tema elu *Kuldapadjus puhkamine* (XV 674). Neiud igatsevad Kalevipoega meheks, kes *Paneks padjula magama* (XVII 139) aluseks rahvalaul «Hea mees». Pärast võitlust mehed *Pandi padjule puhkama* (XIX 1027). Künni lõpetanud, heidab Kalevipoeg künkale puhkama, *Parem käsi toetas päada / Padja kombel põse alta* (VIII 728).²⁸

ebemed — udusuled, on padja materjaliks (I 371, 410, 444, 477, 510, 541).

tekk. Põrgus on toolidel siid- (XIV 201), samet- (XIV 236) või poortitekid (XIV 273).

vaip. Saareeit ilmus *Varju vaiba kätte alta* (IV 522). Lugupidamisest käsib Salme tähe hobuse katta *siidvaibaga* (I 256), tuhuvaevades Linda pannakse villase *vaiba* vahele (II 597). Põrgus on suured sametised *vaibad* (XIV 237).

Ülekandeliselt märgib vaiba all olemine peidus, teadmata olemist, nii Sarviku päritolu (XIV 348). Öösi, täh. *Öö vaiba varju alla* (IX 175) tulevad vaenlased maale. Vaikus tundub samuti vaibana katvat muru (VII 4). Vesi tunnukse vaibana katvat, nii ka uppunu on *Vete vilu vaiba alla* (VII 247, 231, ka VIII 342; XI 596). Jahil istub vanim vend maha *kulda kuuse vaiba alla* (III 459). Uni valmistab silmale *varjuvaipa* (IX 346) või laud katavad silmi nagu *Vaipa vaateväravad* (XI 904). Unustus: *Varjab unustuse vaipa* (Sj. 247, ka: 23). Mure: *Mure vaipa matab musta* (Sj. 142). Ka rõõmu märkimiseks võib olla *rõõmuvaipa* (XIV 20). **sõba** on *vaiba* sünonüüm: *See kõik seisab sõba alla, / Varjul meile vaiba alla* (XIV 347—348); *Sõgedate sõna sõba* (Sj. 249).

vaibakiri. *Vaibakirjal valelikuks* (IX 696).

katted. Linda kodus kaetakse Tähele söömalaud: *Palakad peale katetud* (I 271). Põrgus on *lauakatted* siidist (XIV 200), sametist (XIV 235) või poordist (XIV 272).

palakad (I 271) esineb laudlinade tähenduses, muidu on nad voodilina (vt. *katted*), ebamääraselt ka AK, E I 659: *Palakad jo palistatud*.

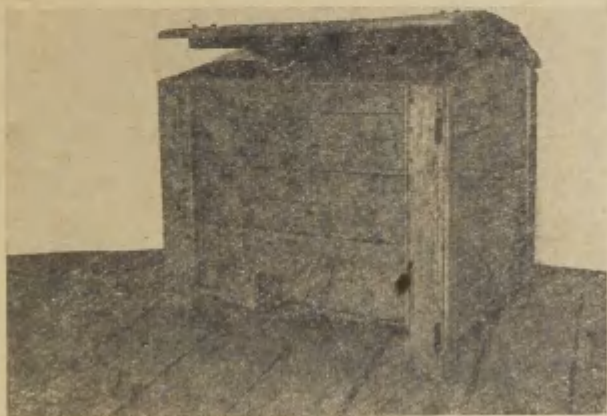
linad. *Pani alla udulina* (II 348). *Peitke peenije linuje* (I 254, ka: II 349, 596).

²⁸ Veel: I 863; II 592, 595.

mähkmed. *Kesse mähkme mässitusel* (II 635); *Lõhkus poega mähk melinad*, / *Kiskus puruks mähkme paelad* (II 660—661).

vakk on puust või tohust kast või karp vilja mõotmiseks, ehete või veimede hoidmiseks, väga mitmesuguses suuruses. *Vaagnad suuremad kui vakad* (XI 863); *Annivakad valmistatud* (VIII 129).

kirst — riiete, ehete ja raha hoiupaik. (Pilt nr. 1).

1. Kirst. Kadrina. Etnograafia Muuseumi kogudest.

Täis kirstud on rikkuse tunnus. Meheleminejad uhkustavad: *Meil on kirstud kuhjadessa* (VIII 128). *Põrgus Suured kirstud seisid nurgas* (XIV 206, 242, 277); *Poordi pakud kirstudessa* (XIV 279); *Sametkangad kirstudessa* (XIV 243); *Siidikangad kirstudessa* (XII 207) ja muud vara (III 46—48). Kirstud ise on kullast (XIV 170), hõbedast (XIV 140), vasest (XIV 111), rauast (XIV 81). Kirstu kõrval seisis virnade viisi mitmesuguseid riidesemeid (XIV 280) ja kangaid (XIV 245). Kirstudes leidub kulda ja hõbedat (XIX 154—155; ka XV 209, XX 53); raha (X 295); on olemas veel *isekirstud* (spetsiaal-) (VI 371). Vahel on kirstus mõök (VI 343). Põrgu kirstus seisavad aheldamiseks rauad (XIV 770). Eit õpetab väikemeest: *Ole vait kui hii rekene* / *Kassi hirmul taga kirstu* (XI 814). Mõttelise ülekanadena on lubatav ütelda, et ka vaimseid väärtusi, sõnalist vara, laule on jäänud *Kirstu kingakanna-täied* (VIII 45).

märss — tohust, niinest või nõorist kandekott, leiva vm. seljas kandmiseks, ka hobuste jaoks heinte kaasavõtmiseks. Ava on kas nõoriga suletav või on selle katteks kolmnurkne lakk. Vahel leiduvad selga võtmiseks nõorist kandmed. *Vaeselapse leivamärssis* (XII 891); *Võta kätte viinamärssid* (VII 710); *Märssi*

seljas, mōōka puusas (VIII 647); *Mätta otsas seisab märssi* (IX 302); *Teil on kulda märssidessa* (VIII 124).

peegel. Siin tähenduses 'veepeegel'. *Osjad peeglid mataksivad* (AK, E I 425).

lōks, hiirelōks esineb võrdlustes: *Hiir on ise hüpand lōksu* (X 950); *Läinud kui hiirekene lōksu* (XIII 942); *Libe hiirel lōksu minek* (XIII 458).

Köök ja toidu- ning jooginõud

köök. *Vanaeite köögis vangis* (XIV 51); *Köögiuksed pandi kinni* (XIII 940, ka: 935).

kokad. *Tohoo, tondilaste kokad* (XIII 414); *Pühkmed jäävad kokkadele* (XIII 405).

katel ~ **keedukatel**, sünon. *pada*.

Täna keemas kehva katel (XIII 393). *Koer saab laket katlapõhjust* (XIII 403).²⁹

pada, sünon. *katel*. *Eit pani paja tulele* (III 49). Sõna esineb enamasti XVII loos leemevarguse episoodis: *Pada oli kui pühitud, / Katel välja koristatud* (XVII 464—465). *Leemepajast linnupetet* (XVIII 53); *Keedupada kaitsemaie* (XVII 471).³⁰

kannud (õlle-, mõdukannud). *Kuldajook mul kannudessa* (XV 676). *Õllekannu taadi käessa* (XIX 654), *Mõdukannud meeste käessa* (XIX 474). *Mõdukannud käisid ümber, / Õllekannud rahva keskel* (AK, E II 250/1).³¹ Kannu osadest antakse: *vitsad* (XIX 599); *käsihide* (XIX 601); *lauad* (XIX 600); *kaaned* (XIX 787); *põhjad* (XIX 789). (Pilt nr. 2.)

klaasid — viina, jõudu andva või kahandava nõidusjooigi jaoks. *Võimu klaasist võttamaie* (XIV 748). (Veel: XI 100; XIV 650, 750.)

kruusid (joogi-, viina-, õllekruusid): *Vikelisest viinakruusist* (I 559). *Võta kruusid, vennikene* (XIX 395).³² Jõudu andva nõiajooigi jaoks on samuti kruusid (XIX 28).

peeker. *Kallis kuldane peeker* (I 550). *Puges kuri peekerisse* (VI 563); *Põrkas vastu peekerista* (X 413). Peekri sünonüümiks tuuakse kannud (X 412).

kauss. *Kulda roog mul kaussidessa* (XV 675), *Kastis sõrmikausikesse* (XVIII 664); *Kausitäie kallist toitu* (XI 801); *Riismetest hõbekausike* (IV 595); *Mis seal hõbekausis kasvis* (V 194, 211).³³

vaagen. *Vaagnad suuremad kui vakad* (XI 863).³⁴

²⁹ Veel: XIII 350, 375, 380, 423, 437; XIV 902; XVII 338, 357, 590; XIX 688.

³⁰ Veel: III 278, 558, 567; XIII 352, 356, 438; XVII 359 379—380, 447, 451, 509, 513, 525—526, 533, 570, 574, 586—587, 594, 609; XVIII 851.

³¹ Veel: I 549, 593; VI 562; X 394, 407, 412; XIX 473—474, 596, 781, 799.

³² Veel: XVIII 880, 887.

³³ Veel: VI 868, X 406, XIII 404, XVIII 676, 680.

³⁴ Veel: X 395, 411; XI 797.

2. Tohtmärss (vasakul). Jõhvi.
 Õllekann. Kadrina. Etnograafia Muuseumi kogudest.

kulp. *Kulpi segas leemepada* (III 278); *Võttis mõne kulbi võrra* (XVIII 52).³⁵

lusikas. *Lusikad kulbilaiused* (XI 864).

leivakast. *Leivakastile lebama* (XV 150).

lähker. *Lähker ripub lepa oksal* (IX 303); *Eit ei piima lähkerisse* (XII 834); *Lähkrist keelelibedusta* (XIII 71, ka: XI 239). (Vt. pilt 11.)

õllepoolik. *Poeb õllepoolikusse* (XIX 690).

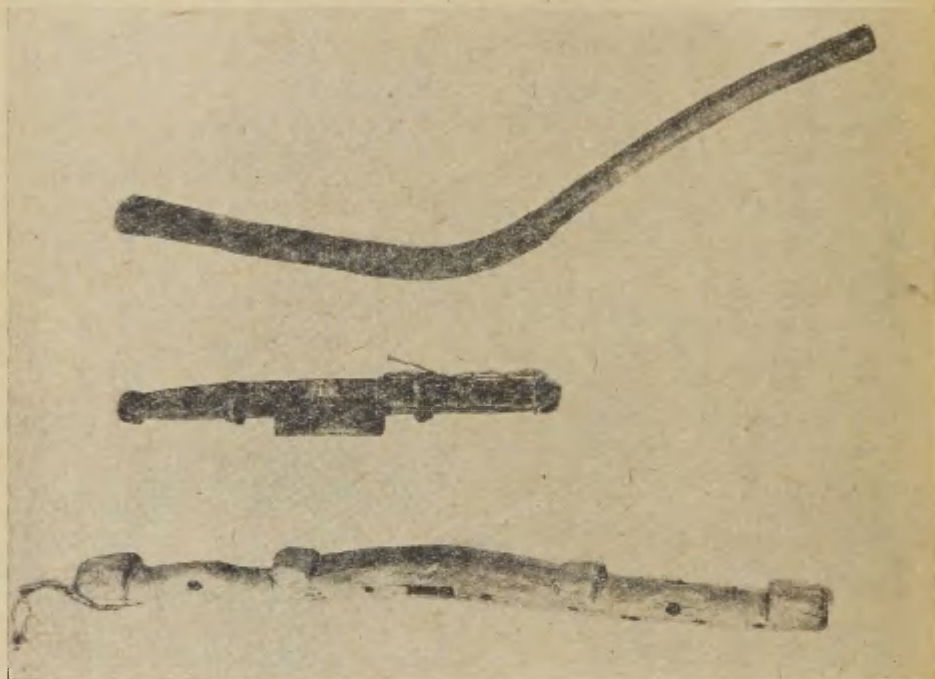
pang. *Hõbepangil püüdemaie* (X 910).

ämber. *Kõida ämbriid kookudesse* (I 765); *Kasta käppa teise ämbri* (XIII 725, ka: 692).³⁶

³⁵ Veel: XI 864; XVII 331, 503, 510, 564, 571; XVIII 442.

³⁶ Veel: XIII 506, 681.

silgukarp. *Sealap silgukarbi sõrvast* (XI 775, ka: XII 358).
kaas. *Seadis kaabu kaaneksa* (X 275, ka: X 531).
kaelkoogud. *Võta kaelakoogud kätte* (I 764, 765). *Kaelkooke*

3. Vart (ülal). *Hägeri*.
Härjaike. *Lüganuse*.
Härjaike. *Vaivara. Etnograafia Muuseumi kogudest.*

on kasutatud peksuvahendiks, kui vaeslapse kohta üteldakse, et ta on *Kaelakoogu konksitava* (I 176).

Põllundus

Kreutzwald nimetab eeposes rea mitmesuguseid saaki andvate maade liike: *heinamaa, karjamaa, metsamaa, marjamaa, puiemaa, naerimaa, künnimaa, luhad, aasad, murud* (IX 521/531), *kapsaaed* (XVI 806), *kesa* (XIX 659).

põld, sünon. leivamaa (XVI 951).

põllumees. Põllumehe põlvekesta (VIII 633).

põllutöö. Pooleli jäänud põllutöö (IX 543).

vili, vilja iva (XVI 943).

ader. *Pani hobu adra ette* (VIII 649). *Vägeva adra valula* (VIII 685). (Veel: VIII 648, IX 534.)

adrasahk. *Adrasah annidela* (VIII 690). *Võttis kätte adrasahad* (VIII 631). *Sahkela* [= saha abil] läbi siblisid (IX 513).

sahk — sünonüüm *adrale*, vt. **ader**.

sahkama³⁷ tähendab küll kündma: *Hakkas sooda sahkamai e* (VIII 651), enamasti siiski aga tähenduses jutustama, vestma: *Sahkage me sõnasida* (I 59, ka: III 419, IV 336, 390).

(*adra*) **aisad.** *Seadis adra aisadele* (VIII 698).

adavedaja = künniloom. *Vaevas adavedajada* (VIII 704).

adratöö = künnitöö. *Austelles adratööda* (VIII 632).

kündma. *Kui ta kündis suured saared* (VIII 26), *Kündsin õhtust hommikuni* (IX 397, 559), *Kündis kohad metsamaaksa* (VIII 666), *Kündis paigad põllumaaksa* (VIII 658). *Vend agakesa kündemajes* (XIX 659).³⁸

Ka vaimses mõttes, «Kalevipoja» autor on võõrsilt aineid kogunud: *Kaugelt võõral väljal künnud* (Sv. 22).

künnimees. *Küllap nägid künnimeesta* (VIII 21), *Kasva, poega, künnimeheks* (VIII 421), *Piinas künnimehe pihta* (VIII 705). Künnimehe-ealiseks kasvama: *Kosus künnimeheliseks* (II 687).

sahamees, vt. **künnimees.** *Ja et sahameeste seisus* (VIII 634).

künnihärg. *Kütked künnihärgasida* (IX 259).

künniruun. *Künniruuna kutsumaie* (IX 11; ka: IX 16, 28, X 37).

Sünonüümid: *hobu, sälg, varss* (X lugu). Künniloomad on antud ka nimede järgi: *Kiudu künnab, selga nõtkub, / Valli veab, pea väriseb* (XIX 601/2).

kordama = korduskünni teostama. *Kolmas tükk jäänd kordamata* (IX 546). *Kordas laiad legendikud* (AK V 24).

külvama. *Külvas soosse sinikaida* (VIII 662), *Külvas metsad kasvamaie* (VIII 668), *Külvas mäele maasikaida* (VIII 678), *Kui neid kasuks sulle külvatan* (X 818), *Külida võib ka kuuldusi*, s. t. levitada neid: *Mõnda kuuldu külvatie* (III 418). Taevast hakkab paistma alla valgust, näib, nagu külvataks seda (V 38—39). *Kuuldusi, jutustusi levitatud: Suuhust kõrva külvatud* (AK, E II 56).

kaerakülv. *Kui on kallis kaerakülv* (I 221).

viljategu — külvatud vili. *Täht ei raiska viljategu* (I 264).

äestama. *Aasad alles äestamata* (IX 549).

rakendama. *Rakendas ruuna künnile* (VIII 650), *Pane ruuna*

³⁷ Sõna kohta ligemalt Ed. Laugaste, Mõningaid sõnatähenduslikke küsimusi seoses Kreutzwaldi «Kalevipojaga». — Emakeele Seltsi aastaraamat III, Tallinn 1957, lk. 125.

³⁸ Veel: VIII 25, 652, 654, 671, 674, 676, 680, 682, 696—701; IX 396, 544, 558, 560.

rakke'esse (XI 270). Ülekantud tähenduses: *Rutust' unerakkeesse* (XI 270).

kütis. *Mis kui küla kütissuitsu* (XVII 310); *Mis kui kütiskõrvetuse* (XIII 339).

rukkilõikus. Kui on ruuge *rukkileikus* (I 229, 265).

vart, viljapeksuvahend (vt. pilt 3). *Vardad* varjuks vanemale.

lõugutama = lina puitunud osa kiu eraldamiseks lõuguti vahel

4. Linalõuguti. *Ambla. Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogudest.*

katki murdma. Siin metafooriliselt: *Lõualuie lõugutused* (XIV 730). *Haka lõuga lõugutama* (AK IX 688). (Lõugutit vt. pilt 4).

jäätmaa — põllust mahajäetud maa. *Jäätmaal palju jäneseida* (III 69).

raatmaa — raiesmik, kus mets pealt maha raiutud. *Raatmaal rohkest rebasida* (III 68, ka: V 491).

põllupeenar. Kalevipoja hudjalöökidest langeb Soome Tuuslari sõdalasi nagu *Lunda põllu peenderile* (V 492, XX 353).

piire tõmbama on eeposes *rajatama* (X 471).

mõõtma. *Miska enne mõõtnud maada* (X 470).

kott, kasutatud mitmesugusteks otstarveteks: vilja, varade, ajutiselt loomade, vaimsete väärtuste (laulude) hoidmiseks. *Ma ep*

jõudnud ränka kotti (X 545), Võis ehk kümne koti võrra (XIV 890).

leivakott. Kui oli võtnud toitu kotist (XI 238, ka: XIII 70). Kalevipoeg paneb väikemehe oma leivakotti peitu: *Kui sind kotti unustasin* (XII 356, ka 360), *Kotis leivakoti koopast* [= sügavusest] (XI 782). *Võttis kotist vähkesida* (XII 754).

kaelakott. *Kamalila kaelakotti* (XII 746, ka: 42, 293, 308, XI 771).

kõlkakott. *Kõlgastiku kerge kotti* (IX 551). Peidus, salajas olek: *Seakaup ei kotis sünni* (VI 248, ka: X 805). Palju laulu: *Veel jäid koju kotitäied* (VIII 42).

kotisopp. *Sügavale kotisoppa* (XI 774).

heinamaa (XX 352).

märss — niinest või nõorist kootud kott. *Märssi seljas*, mõõka puusas (pilt 2).

vikat. *Vikatid valjust niitama* (IX 748).³⁹

loogu võtma (kiskuma), vt. **riisuma**. *Läksin loogu võtmaie* (VI 831, ka: V 242, IV 564), *Enne luhas loogu võtmas* (VII 703). *Kõntsast loogu kiskumaie* (IV 555).

riisuma, vt. **loogu võtma**. *Riismeid kokku riisumaie* (V 242, VI 832; IV 553, 563, 577). Riismed võivad olla ka vaimses mõttes — jutu- või lauluriismed (Sj. 314). *Riisuma sünonüümiks on pühkimaie* (IV 562, 576), *ägamaie* (IV 554, 578), *uurimaie* (IV 591, 601), *kokku koristasin* (Sj. 315).

Pühkimise või riisumise saadus on *pühkmed* ja *riismed* (IV 570—573, 582—585, 593—596).

kaar. *Võttis kaare, võttis kaks* (V 248, ka 250, 251).

reha. *Reha kuldane käessa* (V 244; VI 833), *ka vaskine* (IV 570).

rehapulgad. *Hõbedased rehapulgad* (V 246, VI 835), ka terasest (IV 552, 568, 571), pikad rehapulgad (IV 550, 566).

rehavars, rehapide. *Vars vaskine järele* (V 245; VI 834, ka: IV 551, 567). Vars olgu pikk (IV 549, 565). *Rehapidev rauast tehtud* (IV 569, 572).

(reha)võrud. *Võrud kuldased küllessa* (V 247).

vardad — rehepeksutööriist, siin tähekoju: *Vardad varjuks vanemale* (IX 736, ka: IV 115).

parred vilja kuivatamiseks: *Pangem parsiil kuivamaie* (XIX 686). **koormaköis.** *Köied köitku koormasida* (IX 262).

koorem — vt. **koormaköis**.

marjul käima. *Läinud kodunt marjasmaale, / Läinud soole sinikaile* (V 758—759).

veski, esineb võrdlusena. Maaailma seadis Vanaisa: *Misga niikui veski värkis / Keder kedra ümberajas* (AK, E II 599/600). Päike on köidetud *Kedrevolil käikumaie, / Mis kui seatud veski värkis* (AK, E II 490/1).

³⁹ Veel: IX 737.

veskikivi. *Veskikivi veereb käessa* (X 964). *Vedusõlmil veskikivid* (XII 80, ka: X 955, XII 699).

sõel (Sõel), siin tähekoogu. *Sõitsid Sõela serva pealta* (IX 625, ka: 495). *Juba Sõela seisis sõrvi, / Vardad veedes valge vasta* (IV 114—115). Sõel on mõnikord arbumisvahend (XI 98).

sõeluma. *Serval mäel sõelusivad* (XII 532). Kõnekäänus: *Sõelusivad püksid püüli* (X 374).

talgud — kollektiivne abistamine naabrite poolt sõnnikuveol, heinaniitmisel, lõikustöödel jne. söögi-joogi eest või ühistöö mõisale. Talguks valmistati enamasti lihasuppi. *Paras talgo leemepada* (AK VIII 758).

Mesindus

mesipuu. *Mesipuiel võõrsis olnud* (III 65).

Koduloomad. Kari

hobuste toit heinad (I 249), kaerad (I 250).

jook, jootma. *Jookse, poiss, jooda hobune* (I 807).

sulp. *Ette sulpi suupärasta* (I 251).

rokk. *Tähe suuna roka juurde* (I 246, 252).

õits = tööloomade öine söötmine karjamaal.

õitselised (valvavad tööloomi öisel karjamaal): *Õõtseliste tule paistel* (Sj. 261). *Õõtseliste tuld teinud* (AK, E I 269).

karja saatma. *Läks ta karja saatemaie* (I 130, XVI 471).

karjas käima. *Kergel jalal karjas käisin* (Sj. 257).

karjatee. *Mis ta leidis karjateelta?* (I 133).

tõurakari (XII 781).

lüpsilehmad. *Lüpsilehmad luhtadele* (VI 523).

vasikad (VI 360).

pudukari (XII 780).

uted (XII 779).

lambatall (XII 963).

emalammas (XII 964), sünon. *villakandja* (XII 965).

lehmi lüpsma. *Lüpsis lehmad koidu eela* (XVI 468). Võib kasutada ülekantud tähenduses põllumaa kohta: *Ahtral lüpsil põllumaada* (II 39). Ka tähenduses *lisa andma* (VIII 244).

krapp — puust kell lehmade kaelas. Metonüümiliselt nimetatakse lehmi *krapikandjaks* (VI 522).

hobu, enamasti künni- või sõjahobu. Kalevipojal on *Hobu alla kui see ahju* (XVII 110). See sõjaratsu on äärmiselt tore: *Rahandela raksatelli, / Kuldandela kõlisedi: / Hõbepäitsed paistsid päästa, / Kulda kangid valjadelta, / Taalervööd saba tagant, / Kudruskeed ümber keha. / Mõök and' märki sõjamehest, / Kannusrauda kangeesta, / Kulda kilpi kuningasta* (XVII 67—76). Uhkustamist hobustega leidub ka Soome sepa kiitlemises oma jõuku-

sega (VI 535—540). Põrgu väravaski istub Kalevipoeg hobu seljas (XX 1021).⁴⁰

Hobuse kohta leidub veel sünonüüme: *ratsu* (XVI 13, 926; XVII 796, 801; XX 45, 129, 297, 301, 784); *punapaat* (XIII 113) *kõrbi* (XVII 178, 222); *võik* (XIII 116); *kuldakõrvi* (XIII 115); *hall* (XVI 14); *hiirekarva hallikene* (XIII 114); *sõidujalga* (XVI 954); *mära* (VI 357).

kõide panema. Loomi (hobuseid, veiseid, lambaid, ka kodulinde) karjatati kõietamisega: *Panin* [kotka] *kõide kamberisse* (VI 845, ka: IX 258). See on üldtuttav karjatamise viis.

karjapeni. *Karjapenil kergem pidu* (XII 824).

õuekoer. *Õuekoeral parem elu* (XII 823).

Jaht

jaht (XII 18). Jahi sünonüümid: *linnu jälgi ajama* (III 59), *karu jälgi otsima* (III 60), *põdra jälgi püüdema* (III 61), *metshärnga vaatamaie* (III 62), *metsakriimu kiskumaie* (III 62).

Kalevipoja jahikoerad on Irmil, Ärmil ja Mustukenele (III lugu) jahisaak. *Kandis metsa saagi koorma* (III 549).

kütt. *Küti peale kippumaie* (XII 20, ka: XI 132).

amb — relv ja jahiriist. *Küll paned ambu püüdemaie* (XIII 634, ka: 638).⁴¹ Vt. lk. 127—129 — sõjandus.

vibu. *Seadvad vibud vinnaskile* (XVIII 440).

küllusnool — nõianool. *Küllusnooli küttidele* (XI 132).

sihtima. *Silma osav sihtimaies* (V 444).

ling, lingupael — relv ja jahiriist, võiduviskamise vahend. *Lõvi lingupaeladesse* (XIII 483), *Lingult kivi lendamaie* (X 633), *Võidu lingu viskamaie* (X 624).⁴²

paelad — enamasti ainult üle kantud tähenduses: tõkkes. Sünonüümiks *ling*. Saarerahvas on pannud põialpoisi *paeltesse* (VI 829, 860). [Poeg läks] *Tedre paelust peastemaie*, / *Lindal lingust aitamaie* (IV 53—54); viha: *Siis aga pani viha paelul* (V 605); uni: *Unepaelust lahti peastes* (V 570 ka: V 278; VII 15); nõidus: *Nõdra jõudu nõia paelul* (V 546); elu: *Elu paelukesed peasid* (III 377); sõprus: *Sõbruse paelte side-med* (IV 339); linnupaelad (X 205—207).

Ainult Lindal kukub kivi maha *hiukse paeladesta* (II 408).

silmus (lingusilmus). *Seadis kivi silmusele* (X 630), / *Sõrm käib läbi silmusesta* (X 965), *Silmusesse seisamaie* (X 610), *Laskis lingu silmuksesta* (II 714), *Sõlmilseatud silmuksesta* (II 409).

nülgima (III 121 jm.).

⁴⁰ Veel: XIV 678; XVI 919, 933, 953; XVII 83, 95, 173, 177, 217, 795, 800; XX 128, 165, 296, 783.

⁴¹ Veel: IX 245, 749.

⁴² Veel: IX 261, X 611.

Kalastus

õng. *Õ n n e õ n g e kalamehel* (XI 133). Leske naiseks tema vara pärast püüavad kosilased õngitseda (II 784).

õngitsema, ka **püüdma.** *Õnnekesta õngitseda* (III 729).

natt — vähipüügivõrk. *Vähki natasse veeresin* (IV 812). Püüdis neid [= kurivaimel] kui vähke *natast* (III 32).

vähivarras = pide, mille otsa pandud vähisööt. *Võta vähivar-ras välja* (XX 750); *vähisööda pide* (XX 767).

ahing, vt. lk. 127—129 sõjandus.

võrgud. *Võta, taati, uued võrgud* (IV 556, ka: II 783).

võrgustama = võrku püüdma. *Võrko püüdsid võrgustada* (AK I 407).

noodad. *Võta noodad tugevamad* (IV 557).

liivitsema — liiviga kalu või vähke püüdma, siin neidu naiseks püüdma. *Lindat endal liivitseda* (I 365, 403, 469, 503, 534).⁴³

kallaspid (IX 200, 716) — kalamehed, kes pandud kaljudele valvama, et lainete värvi järgi kindlaks teha lähenevaid kalaparvi.⁴⁴

Naiste käsitöö

lammast niitma. *Emal niidab siidilammast* (XIX 655).

villavakk. Võttis kätte *villavaka* (I 149). (Pilt nr. 5.)

kangur. *Kui see kotspool kangru käessa* (XI 946; XII 408).

kotspool = süstik, vt. **kangur**.

lõuend. *Lõuendiksa lõksutasin* (Sj. 307, ka: IV 256).

kangas — valmiskootud riie, seinakate, katteriie (vaip).

kangaspakud. *Teised sametkangapakud* (XIV 244).

kuduma. *Kudusivad kuldakangast* (VIII 154, ka: VIII 193, 187). Metafooriliselt unenägu koob kuube või *kangast* (X 887; IX 694; XII 394). *Kangad seinakatteksa* (I 548). [Hobune] *Katke laia kanga alla* (I 255). Kanga kudumise kohta leidub ka

pikem kirjeldus, oluliselt otse rahvalaulust:

*Käed küll kangast kudusivad,
Sõrmed niisi nikutasid,
Jalad suksi tallasivad.*

(IV 265—267.)

Metafooriliselt kangakudumisena kujutatakse ka teose loomist ainetest: *Kalevi kangaksa kudusin* (Sj. 318, ka: I 26).

Kududa võib ka vööd: *Kesse kudus kuldavööda* (VII 695, 680).

lõksutama = kangast kuduma. *Lõuendiksa lõksutanud* (Sj. 317, IV 264). *Neljas lõksutas lõuendit* (VII 681, ka: 697).

Lõuendida lõksutanud (VIII 188).

kangasjalad — kangaspuud, kangateljed. *Kangasjalgila ku-*

⁴³ Vt. Kreutzwald Neusile 11. III 1849. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 77.

⁴⁴ Kreutzwaldi kiri Neusile 12. IX 1847. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 42.

5. Villavakk. Haljala. Etnograafia Muuseumi kogudest.

dunud (IV 263, XIV 50). *Kanda tallas kangasjalga* (XVIII 694). Kudumisalast terminoloogiat veel: *kangasjalad, kangatelj-
jed, kangast looma, kangast käärima*.⁴⁵

suksed = kanga tallalauad (IV 267).

niied. Näpud niisi nikutasid (XVIII 695).

pleekima. Pääva paistel pleekisivad (IV 258).

õmblema. Üks neist õmbles siidisärki (VII 678, ka 691). Perifraasiliselt: *Päike veereb — Uuest ööda õmblemaie* (XII 459, 498, 475).

trükkima. Teine trükkis käiksekirja (VII 679, 693).

vaalima — käsirulliga rullima. Ema vaalis valget särki (XX 164). Eeposes kõneldakse ka laste leiva vaalimisest (XIII 668).

vikeldama. Vikelised villasukad (I 309), *Siidisukke vikeldanud* (VIII 191, 351). Kreutzwald laseb koguni minna *Nurga-*

⁴⁵ Vt. Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 5. II 1860. Kreutzwaldi kirjavahe-
tus III, lk. 46.

viilu vikeldama (VIII 315) või viinakruusid on *vikelised* (I 559).

punuma. *Säärepaelu punutates* (AK, E I 312).

niplama — selleks määratud pulkadega pitsi valmistama. *Nurgad siidista nipeldud* (AK IX 247). Hiljem on Kreutzwald selle asendanud sõnaga *sõlmitud* (XIV 195).

palmitama. *Piduriideid palmitavad* (XIV 213).

palistama. *Kaugel palistavad piiret / Okaspuude metsasalgud* (AK I 341). Vt. ka *krooked*.

krooked. *Palged krooksul palistatud* (AK I 570).

ketrama. *Kuldalõnga ketramaies* (XIII 376, ka: Sj. 189, VI 940). Kedrata võib metafooriliselt ka kõnesid: *Kullal kedratud kõnesid* (X 34, ka: Sj. 316), *Ketra kuulutuste lõnga* (IV 7). *Kedran kera kuulutusi, / Veeretan värtna värssisid, / Kalevide kedrusida* (AK, E IV 14/16). *Kulda kuulud* [= väärtuslikud kuulujutud] *kedravalle* (AK, E I 318).

lihitelema = ketramisel heiet tasandama. *Lihitelles lõngadeksa* (XVIII 662).

ketraja. *Ketra jate kena helin* (XIII 514).

heie. *Heie kena ketrajale* (VI 940, ka: XIII 677).

lõng. *Lõuendisi lõngakesi* (XVI 463). Ülekantud tähenduses laul: *Laulu lõngaks kedrasin* (Sj. 316).

lõimed, siin tähenduses lauluosa. *Hõbedasi laululõimeid* (I 25).

korutama. *Hõbeheideid korutama* (Sj. 190; XIII 677).

vokk. *Vaevab vaeseid voki taga* (XIII 522); *Vokikeste rattavurin* (XIII 512).⁴⁶ (Pilt nr. 6.)

vokipool. Laulmist kujutatakse võrdlevalt ketramisega lõnga laskmisena vokipoolile (XVIII 17).

kera. Laul on nagu lõnga kerimine kerale (XVIII 18).

vokiratas. *Vokikeste rattavurin* (XIII 512). *Tallas rasta tuulekiirul* (XVIII 658).

vokisammas. *Paremal pool vokisambas* (XVIII 665, ka: 668).

vokikoonal, koonal. *Võttis kätte vokikoonla* (XIX 66, ka: XVIII 660). *Takukoonal Taara tares* (VI 935, ka: 672).

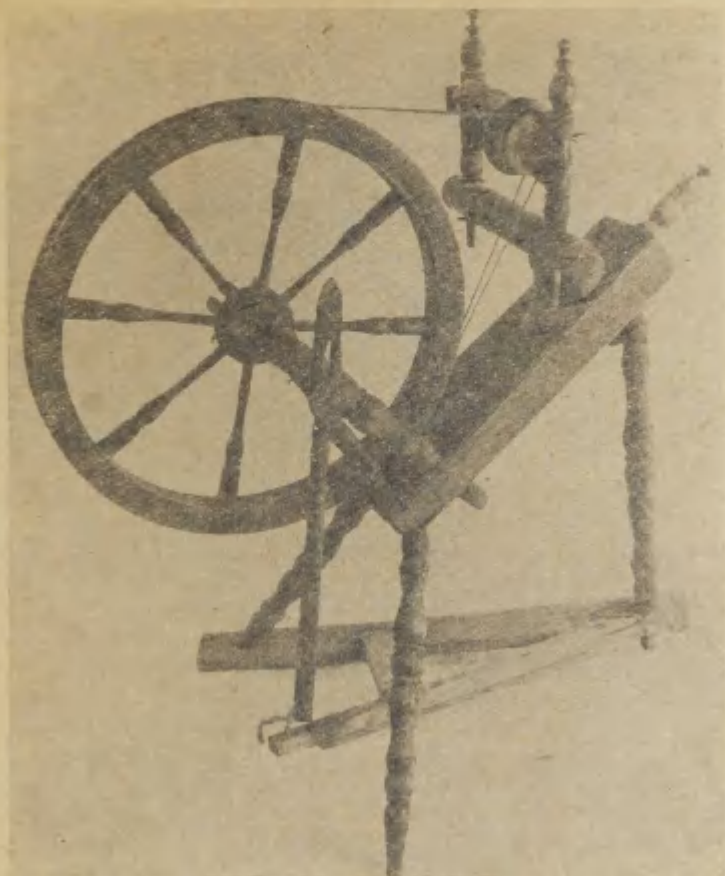
värten, vokivärten, vt. kedervars. *Vokivärtnaid väsitanud* (XVIII 899, ka: XIII 675); *Heidekesi värtna kurku* (XVIII 661). Metafooriliselt: *Vaske värtnaid veeretama* (Sj. 191). *Veeretagem laulu värtnad* (XV 617).⁴⁷

keder (vars), vt. värten. *Kedret ümber keerutama* (XVIII 659); *Keder oli keskel kambris* (VI 934). *Kedrel lõngaks keerutanud* (IV 261).

käärid siin lambaraudade tähenduses. *Kuldakäärid käessa* (XIX 656).

⁴⁶ Veel: XIII 512, 559; 675, 712; XIII 657, 665, 668; XIX 66.

⁴⁷ Veel: XIII 513, 675; XVIII 895.

6. Kaldvokk. Avinurme. Etnograafia Muuseumi kogudest.

Sepatöö

sepp on kõige populaarsem ametimees-käsitöeline, siin peamiselt mõõgameister VI loos, sellepärast antaksegi talle asenimetusi: *Sõjariista sünnitaja*, / *Vaenuriista valmistaja*, / *Mõnusama mõõga meister* (VI 14—16). Üldine metonüümilis-perifraasiline sünonüüm on ikka *raudakäppa* (VI 198, 204; ka: 215); soome sepa puhul veel ka *tahmataat* (VI 305); *tahmasilma* (VI 96); sepatöö aga *vasaratöö* (VI 167). *Soome seppa pajatama* (VI 682). *Soome seppa, raudakäppa*, / *Tahmataat aga pajatatas* (VI 304—305).⁴⁸ On veel *salasepad* (XIII 777) ja *imesepad* (XII 558).

⁴⁸ Veel: VI 97, 102—103, 128, 157, 161, 166—167, 168—169, 171—172, 195, 198, 237—238, 245, 258, 287, 339, 378—379, 396, 399, 505, 554, 555, 598—599, 602, 641; VII 293; IX 665; X 710, 746; XI 382; XII 521, 543, 593; XIII 799.

meister. *Sepiliste meister ise* (XII 557).⁴⁹
sepa sellid. *Sepasellid seitsmekesti* (XII 543).⁵⁰
sepilist sobitama (~ tegema). *Sepilista sobitada*, | *Sala-
 lista sünnitada* (VI 171—172).
alasi. *Lõhkus raudase alasi* (VI 470); *Oigas alta alasilta*
 (VI 179).⁵¹
aluspakku. *Puhkas vasar, aluspakku* (VI 552); *Lõhkus tükis
 aluspaku* (VI 471).
vasar. *Vasaraida virutelles* (VI 176); *Vasarate raske
 värin* (VI 151); *Võtsid raskemad vasarad* (VI 661).⁵²
vasara vars. *Varred kuldsed vasarila* (XII 552).
vasaratöö = sepatöö. *Vasaratööd valmistati* (VI 167).
pihid. *Poisid, võtke pikad pihid* (VI 654); *Puhkasivad raua-
 pihid* (VI 553); *Pihid pihus hõbedasta* (XII 553). *Sepapi-
 hid pikemad* (AK III 762). Vaimses mõttes: *Piinapihid pigis-
 tanud* (Sj. 251).⁵³
tõstekang. *Kel ei olnud tõstekangi* (X 626). Sünonüümina on
 kasutatud **vinnapoom** (X 627).
lõõts. *Seitse päeva puhkas lõõtsu* (VI 551); *Puutus lõõtsu-
 mise puhin* (VI 150, ka: 164).⁵⁴
sepikoda. *Ilusama sepikoja* (XII 537); *Üle läve sepikotta*
 (XII 567). *Kuulsa Soome sepakoda* (VI 128) asus orus mäe
 jalal puude varjus kuristiku koopas.
tugipakk (sepikojal). *Paigutanud tugipaku* (XII 538).
miiliauk — auk või koht süte põletamiseks. *Metsast miiliaugu
 suitsu* (XVII 311, ka: XIII 340).
tahk. *Tahukivil teravaksa* (XX 169).
taguma. *Taotie tugevamaks* (VI 188). *Panid pauku raua
 pihta* (VI 175).
teritama. *Teravamaks teritanud* (VI 403).
karastama. *Kõvedamaks karastanud* (VI 414; VI 189).
pinn, pinnima. *Pinni vahel painutie* (VI 191). *Pinnitie pee-
 nemaksa* (VI 187; VI 185, 404). *Taub ja pinnib alasille*, | *Vasa-
 raga valo andes* (AK, E II 475/6).
pehmitama. *Pehmitie tule paistel* (VI 186, 185).
painutama. *Pinni vahel painutie* (VI 191).

Puusepatöö.

lauad kui ehitusmaterjal (XII 650 jm.).
raiuma, siin ühenduses tamme raiumisega. *Raius päeva, raius*

⁴⁹ Veel: VI 413; XII 536, 584, 594; XIII 778.

⁵⁰ Veel: VI 554; XII 535, 562, 594; XIII 801.

⁵¹ Veel: VI 152, 332, 334, 468; XII 539.

⁵² Veel: VI 180, 552, 655; XII 549, 552, 556, 564.

⁵³ Veel: VI 182, 662.

⁵⁴ Veel: 184; XI 470.

kaksi, / *Raius* tüki kolmat päeva (VI 877—878). *Hakkas tamme raiumaie* (VI 876). *Saa ei tamme raiujada* (VI 822).⁵⁵
saag. *Sada saagi saagimas* (XV 513).
saagima. *Sängilauad saagimata* (VIII 187).
tahuma. *Panin tahumata pako*, / *Silimata seinapalgid* (AK, E II 549/50).
kirves. *Känd ei karda meie kirveid* (VI 814); *Kirves terast killutada* (XIX 1021); *Kirves mehe kaendelassa* (V 262; VI 852).
nuga. *Tahtis nuga võtta taskust* (X 802).
kiim (kiin, lets) — 25—40 cm pikkuse varspuutkelise teraga raiumisnuga pirru, hagude ja võsa raiumiseks. *Kohalt kiim on koristanud* (AK, E II 27).
küüruspakud (XV 731) — alused, millel palke tahutakse.⁵⁶
höövel, *hööveldama*. *Teie höövlid hööveldago* (AK, E II 554).
loodima. *Nõialaual looditatud* (XV 713).

Sõjandus

Relvastus eeposes kannab nimetust *sõjariistad*: *Sõjariistad rägisevad* (V 123).
sõjamehed: *sõjalased*, *tappejad*, *piinajad* (XVII 43—45).
mõök ühes oma liitsõnade ja tuletistega on kõige populaarsem ese kogu eeposes, esineb 242 korda. *Tähte* (~ *Kalev*) *mõõkada teristas* (I 284, 562). *Mõõk on minu, hind on sinu* (VI 501); *Küllap leian mõõga kirstust* (VI 343); *Mõrtsukas mõõga peremees* (V 127); *Võttis mõõga vöölt* (XI 242); *Võtsin mõõgakese varnast* (XV 163). *Mõök* on sõjamehe tunnus: *Mõõk and märki sõjamehest* (XVII 74).

Mõõka kirjeldab Kreutzwald järgmiselt:

*Sidemed seitsmest karva karrast,
Pannal paksusta penningist,
Teine tugevam taalerist,
Pandla pided pitserkivoist,
Sõrmuskivi sõmerasta.*

(VI 433—442.)

Mõõka on kujutatud elavana: *Mõõka kohe mõtlemaie* (XX 871); *Mõõka hakkas märkamaie* (XI 361); *Mõõka leinab mehikesta* (XI 646, ka: 614); *Mõõka mõistis, kostis vastu* (XI 612, ka: 562); *Kallis mõõk ei kuulnud käsku* (XI 329).

Metonüümiliselt: *Möllav mõõka magatanud* (Sj. 252). *Mõõk oli kuri möllamaies* (IX 104 ka: Sj. 149); *Mõõka möllas mõrtsukana* (XX 438); *Mõrtsuk-mõõka läikis puusas* (VII 225). *Soome sepa pihapiinja*, / *Raudakäparamestaja*, / *Väge-*

⁵⁵ Veel: VI 795, 802, 856.

⁵⁶ Kreutzwaldi kiri Neusile 12. IX 1847. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 38/9.

v a m v õ i m u v a l v a j a, / *K i b e d a m k ä t e k u r n a j a* (VI 378—381).⁵⁷

Nagu mōök ise esineb palju kordi, nii on nimetusel ka hulk sünonüüme: *sōjasahk*: *Peaksin mōōka muretsema*, / *Sōjasahka sobitama* (VI 19—20, veel: VI 330, 344, 430; IX 74, 105, 726); suur võimas mōök on *sōjasahkade isanda*: *mōōkade vanema*; *raudase kuninga* (VI 377; VI 444—445, 376—377); *sōjariist* (XV 164); *terariist*: *Tõi siis mōōku kaenlatäie*, / *Terariistu sületäie* (VI 265—266, veel: VI 193, 240, 690); *terav raud*: *Mōōka alles müüdamata*, / *Terav rauda tehtamata* (XX 683—684); *läikiv raud*: *Läik'va raua lainetesta* (XIX 639); *tapperraud*: *Tapperraudu teravaksa* (XX 390); *kolmetahuline mōōka* (XX 522); *tapariist* (XII 547); *vaenuraud* (XI 473); *viharaud* (XVIII 468); *rauatera* (XVIII 490).

(mōōga) *tera*. *Teine ihus mōōga tera* (XX 168); *Laskis tera lennuskile* (VI 276, 294, 329, 447); *Aga tera näitas nüri* (VI 337).⁵⁸

(mōōga) *tupp*. *Mōōga tupesta möllama* (VI 636).⁵⁹
vars. *Vars oli valgesta hōbedast* (VI 435, ka: XI 480).

lüsi = vikativars, mōōgapide. *Hakas lüsiist liikumaie* (XI 363).

kupp. *Kupp Kunglamaa kivista* (VI 437); *Kupp oli kulla kol'asta* (XI 481).

käsi (*pide*). *Võttis pide me pihusse* (VI 275); *Käsi pide kallimast kullast* (VI 436).⁶¹

ihuma. *Ihu mōōka ilusaste* (XX 242).⁶⁰

tapper. *Tōusis tapperi tautajaks* (I 96); *Tapper tapab tulisemad* (IX 243); *Tapperi terad tahtemaies* (IX 819).⁶²

Sünonüümid: *vaenukirves*, *vereriist* (XX 305); *tapperraud* (XX 390).

oda. *Oda osavalt orjama* (IX 746); *Oda hukkab suured hulgad* (IX 244). *Hōbeoda lainetesta* (IV 627, 630, 743, 746; ka: 653,

⁵⁷ Veel: IV 626, 629, 655, 660, 665, 669, 672, 742, 745, 772, 775, 780, 785, 792, 816, 849, 868; VI 16, 19, 98, 177, 192, 239, 243, 262, 266, 269, 280, 292, 298, 303, 314, 321, 326, 332, 335, 343, 349, 353, 355, 376, 384, 397, 399, 406, 412, 413, 444, 467, 473, 477, 479, 484, 501, 514, 549, 636, 637, 647, 670, 689, 695, 701, 707; VII 150, 206, 226, 418, 444; VIII 638, 647; IX 75, 242, 280, 668, 671, 745, 797, 861, 908; X 709, 748, 801; XI 212, 296, 300, 302, 305, 313, 329, 338, 343, 346, 357, 370, 376, 379, 381, 390, 403, 405, 414, 428, 429, 439, 441, 457, 462, 467, 472, 478, 479, 485, 494, 498, 510, 518, 521, 527, 539, 544, 548, 551, 554, 566, 580, 582, 587, 598, 599, 606, 623, 642, 649, 651, 657, 668, 673, 676, 679, 686, 694, 701; XII 61, 92, 110, 111, 413, 414, 515, 520, 523, 554, 579, 585, 586, XII 39, 764, 767, 775, 781, 786, 788, 792, 798, 800; XIV 883; XV 157, 168; XVII 179; XVIII 533, 539, 825, 862, 867; XIX 638, 1020; XX 39, 125, 168, 242, 252, 389, 423, 458, 522, 683, 840, 848, 860, 864, 865, 874.

⁵⁸ Veel: XI 213, 241.

⁵⁹ Veel: 270, 272, 283, 301, 323, 333, 336, 406, 433; XII 546; XX 168.

⁶⁰ Veel: XX 168, 252.

⁶¹ Veel: 271, 285, 302, 441.

⁶² Veel: Sj. 150; VI 815; IX 232, 281, 728, 747, 860, 883; XIII 278; XVIII 451; XIX 338, 1002; XX 461.

656, 661, 666, 670, 673, 773, 775, 776, 781, 786, 793, 817, 850, 870).⁶³
piik. *Pii gi otsa pinnimaie* (XX 254). Veel: XX 244, 391, 459.
teek = **tääk**, **mõök**, **piik.** *Teritele enne teeki* (XX 243, 253).
tuur. *Tuuramehed tuhingisse* (IX 731).
ahing. *Ahingid abiks äärele* (IX 730).⁶⁴
vikat, *Vikatid vilepuhujale* (IX 737. Ka: XX 460).
nui. *Nurgamehed nuiadega* (XVIII 450); *Nuiamehed nurga peale* (IX 729).
raudkepp. *Raudakepi sunnitavad* (XIV 472; ka: XIV 406).
püss. *Paiskas teise püssi ette* (XI 939).
kilp. *Raudakilpi peale rinna* (VIII 509); *Kuldakilpi kuningasta* (XVII 76). Veel: XX 12, 127, 131.
amb. *Vaskne ammu kalakudust* (IV 628, 631, 744, 747; ka 654, 657, 662, 667, 671, 674, 774, 777, 782, 787, 794, 818, 851, 871). Vt. lk. 121 jaht.
nool vt. küllusnool. *Ambu noolei anna armu* (IX 245); *Nooled pikad noppimaie* (XIII 635). *Viboane vinnas ambo, / Vinnas vibo painotelles / Laskis noolil lendamaie* (AK, E II 529/31).
Noole all mõeldakse ka piksenoolt, välku: *Piksenooli puutumine* (V 557).⁶⁵
noolingid, **noolekütid.** *Noolingid mäe küüru peale* (IX 738).
ling; **lingumehed.** *Lingumehed libamisi* (IX 739).
kannused. *Kannuskardada käristas* (I 286, 564). *Küla küüris kannuksida* (XX 167).⁶⁶
lipud — **väehulgad.** *Et juba lipud liikumaies* (IX 795, 817, 858, 880).
sõjasarv. *Seadis suule sõjasarve* (XX 133, ka: 237).
sõjaratsu. *Sõitis sõjaratsu seljas* (XX 233, ka: XVII 56).
sõjalaevad. *Tamme ladvast sõjalaevad* (XVI 131).
sõjameesi. *Sirgu vahvaks sõjameheks* (VIII 422, ka: VIII 510).
lahingu liivits — **lahingusaak** (XX 76). Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 77.

Mõõdud.

Kasutatakse 19. sajandil tuntud mõõte, otseseid ja ebamääraseid.

tünder — **tallinna tünder** = 132,8 liitrit ehk 80 kg vilja, **tartu tünder** = 152,6 liitrit. Võib olla ka vedeliku hoidmiseks. *Tündritäie taalerida* (XIX 668); *Oli tükkind tünderisse* (VI 560; XIX 689). Täitis mõne *raetündri* (XIV 887).

vakk. *Vaagnad suuremad kui vakkad* (XI 863). *Kuue riia vaka võrra* (XIX 179).

⁶³ Veel: IX 282, 727, 796, 818, 859, 881; XIII 277; XVIII 449; XIX 1001; XX 126.

⁶⁴ Veel: IX 882.

⁶⁵ Veel: IX 749; XIII 639.

⁶⁶ Veel: VII 446; IX 502.

sälitis — 3188 liitrit ehk 1920 kg vilja. *Sada sälitist nisuda* (VI 361, 492; X 735).

kortel⁶⁷ — siin tähenduses veerand. Vedelikumõõduna üle-eestiliselt tähendas kortel veerandtoopi; pikkusemõõduna harvem (riidemõõduna) veerand küünart. *Kasvis kortel kolmat kuuda* (I 161).

penikoorem. *Penikoormad kahanesid* (VI 145, XII 720).

verst — 1,067 km. *Seitse versta sinimetsa* (II 290, ka: II 353, V 650).

süld. *Päike võis ju paari sülda* (V 275); *süld puid* (XVI 725). vaks. *Kahe vaksa vääriliseks* (V 260). *Mite vaksapikust näha* (AK XI 79).

küünar — 0,53 m või end. Liivimaal 0,60 m. *Küünra kullasta mägeda* (II 291).

toll. *Tolli paksult alasisse* (VI 334).

mõõdunöörid. *Nõuta mõõdunöörisida* (X 168).

samm. *Silda oli sada sammu* (XII 717).

kaelakotitäis. *Kauni kaelakoti täie* (III 333).

kaabu rummu täis raha (X 258).

kindatäis (laule). *Ahju peale kindatäied* (VIII 43).

hõimatäis. *Hõlmatäie sõmeraida* (X 231).

paaditäis. *Poolteist paati odrateri* (VI 362).

laevatäis. *Rohke laeva rukkisida* (VI 363).

kamal. *Kamalila kaelakotti* (XII 746).

paar. *Sada paari paaterida* (VI 365, 496).

Ööpäeva jaod

enne koitu (II 767), valge eela (II 768), suitsu aegul (II 769).

Raha

raha. *Raha kaabu rummu täie* (X 258, ka: VI 535, 921, XI 139). *Maa oli selge rahane* (XIV 299).

puduraha. *Puduraha peenikese* (XX 84, ka: XIV 889; XV 203).

naud (vt. läti *nauda*) raha, varandus. *Naud jääb neitsina emada* (XX 105) ka: II 782, XX 104.

rahakoorem. *Kus see rikas rahakoorma* (X 532).

rahakirstud. *Küll ta kaapis rahakirstud* (X 295).

rahakott. *Aita kanda rahakotti* (X 353).

rahapung. *Rahapungada raksatas* (I 565; ka: VI 352).

tasku. *Taalerida taskuessa* (VI 351, ka: VIII 127). Raha taskus olema tähendab tavaliselt üldse raha olema.

⁶⁷ Sõna kohta ligemalt vt. Ed. Laugaste, Mõningaid sõnatähenduslikke küsimusi seoses Kreutzwaldi «Kalevipojaga». — Emakeele Seltsi aastaraamat III, Tallinn 1957, lk. 122.

kukkur. *Korja kulda kukkurussa* (VI 350).
kullakotid, taaldritaskud (XIV 968, ka: XIX 984).
kuldraha. *Kakssada kuldarahada* (VI 365, 350, 366, 497; X 739; XIV 171).
kullariismed. *Kullariismeid korjamaies* (XV 202).
vakavara (XV 211) = kuld.⁶⁸
taaler. *Tuhat vana taalerida* (VI 364, ka: 351, 440, 495; VIII 414; X 252; 258; 718, 737; XIV 888; XV 201, 207, 434; XIX 665, 668); *Töövaeva taalderida* (XV 545); *Tähte võtab taalri läigi* (VIII 214)? *Tänav teeda taalderista* (XIV 300); *Taadi taalderi tubaje* (XIX 152); *Taaldrikirstu tühjendama* (XV 253). Taaler on 1) rahaühik; 2) maapinna mõõdu- ja hindamisühik Liivimaal, mis sõltus pinnase tootlikkusest.
penning. *Pealta keele penningida* (IV 184, ka: VI 352, VIII 126).
kiling. *Keskelt keelta kilingida* (IV 185).
rubla. *Rootsi vana rublasida* (X 283); *Vanad ristid, rublatükid* (XX 81; XIV 967).
kopik. *Kivi võite kopikata* (X 620).
höbelutikas — vana Vene höbekopik. *Teista höbelutikaila* (XV 548).
marukas (XX 74). Kreutzwaldil kasutatud ebamääraselt suure varanduse tähenduses.
Raha asemel esineb mõnikord vahetuskaubana põllu- ja karjasaadusi, näit. mõõga ostu puhul. Sepp nõuab kulda ja hõbedat, taalreid ja penningeid, lisab kohe juurde ka oma nõudmised natuuras: hobuseid, härgi, nisu, otri, rukkeid, sõlgi, ja nagu puändiks veel: kolmandik kuningriiki ning viie neitsi kaasavara (VI 347—369; 487—520).
rahakatel. *Tõusku katel kolme jalga* (XX 97). Esineb ainult mütoloogilises tähenduses.

Toidud ja joogid

toit. *Toitu neile toimetada* (II 41).
roog. *Keetis rooga poegadele* (III 50, ka: III 692).
eine (XV 551, 605).
õhtuserve = *õhtueine* (XIII 401).⁶⁹

⁶⁸ Ligemalt vt. Ed. Laugaste, Mõningaid sõnatähenduslikke küsimusi seoses Kreutzwaldi «Kalevipojaga». Emakeele Seltsi aastaraamat III, Tallinn 1957. lk. 126.

⁶⁹ Sarviku õhtuserveks on:

*Kui meil pidu peetanessa,
 Suuri söömi tehtanessa,
 Siisap tõura tapetakse,
 Suurta hõrga surmatakse ...
 Täna keemas kehva katel ...
 Pole muud kui põdrapoolik,*

*Vana kuldi küllekesed,
 Karu maks ja kopsukesed,
 Noore hundi neerurasva,
 Vana karu kamarada,
 Põhja kotka pesamuna*

(XIII 386—400).

leib, leiba võtma. *Läki leiba võttemaie, / Õhturooga otsimaie / Väsind keha karastama* (III 691—693). Väljendil *leiba võtta* on söömise tähendus üldse. *Leske palus leiba võtta* (I 554), täh. — pakkus süüa. *Kalliks küla kostileivaks* (AK, E I 811). Leib tähendab ka elatist üldse.

kupatatud soolaherned. *Kupatelles kümme tündrid / Soola-erneid valvajaile* (AK I 247/8).

aganaleib. Vaenelaps jutustab oma kehvast toidust ihne pererahva juures:

*Vaheliku leivakakku,
Kõlgastiku koristusi,
Kui vand leivakoorukesi
Vaeselapse leivamärsis;
Neist pean vaene orjapoissi
Närvukene närimaie;
Kõlkaid hambail kõlisevad,
Hagan keelepära taha,
Lible keele keskeela.*

(XII 888—896.)

vahelik — aganaleib (XII 888).

sai. *Saiad saama kannikale* (I 826).

sepik. *Pulma sepikud peiule* (I 275; ka: XIX 675). *Õde sōkub sepikuda* (XIX 658).

kooki küpsetab põrgu vanaeit (XIII 667, 941).

püül. *Sõelusivad püksid püüli* (X 374); *Poistel püksid püülimai es* (XVI 888).

kalad. *Kandke kalad laua peale* (I 272). Ka: XX 644.

silk. *Silko leiba õhto eineks* (I 719).

vähid (XX 645).

maugud. *Kandke magusamad maugud* (I 274).

mesi. *Meevaagnad mehe ette* (I 276).

liha. *Lihad peiu ligemale* (I 273). Jahil tapavad Kalevi pojad loomi, kelle liha läheb söögiks (III 83, 97, 109).

herneleem seakamaraga. *Edev herneleemekene / Seakamaral silutud* (XI 909/10).

leem, leemekeet (XIII 418); *leemelake* (XVII 342).

keet. *Kuda keetu maitzenessa* (XVII 332).

ise leival olema — oma toidul. *Linapääd on ise leival* (XIII 407).

jook võib olla magus või kibe, selliste iseloomustavate nimedega tutvustatakse jooki: *Maitsege meie magusad* (I 557, 569), *Katsuda teie kibedad* (I 570).

õlu. *Kandke lauale õllekannud* (I 277). *All on meski, peal on vahu, / Keskel on õlut punane* (I 552—553), *Õlled otsaje ujuma* (I 825), *Peiol leotud õlle odrad* (AK, E I 660).

mõdu. *Mõdupeekerid magusad* (I 278), *Sisse see mõdu*

magusa (I 551). Külalisele pakutakse juua: *Salme palus m o k k a k a s t a* (I 555), ootaks: keelta kasta.

humal. *H u m a l u h k e p õ o s a o k s a* (VI 556).

Jookidega koos on ka joomapidud, neid kujutatakse ühenduses pulmadega ja liigujoomisel Soome sepa juures. Viimasel puhul saame järgmise kirjelduse: *V õ õ r a s p i d u v a l m i s t a t i*, / *P i k a d j o o d u d*, *l a i a d i l u d*, / *L a i a d l u s t i l i k u d l i i g u d* / *K u u l s a m õ õ g a k u n i n g a l e* (VI 546—548).

Joomised käivad koos kosjade ja pulmadega. Kosjaviinad on paratamatud. Kosilased käivad *V õ i t v a v i i n a m ä r s s i d e g a* (II 806); meeldival tüdrukul käivad *V i i e d - k u u e d v i i n a k r u u s i d* (I 178). Saarepiiga arutleb, märgates Kalevipoega: *E h k k a s V i r u s t v i i n a k r u u s i*, / *K o s i l a n e k i h l a d e g a* (IV 323—324). Pulmades juba sunnitakse külalisi: *K a s t k e k u r k u p u l m a k a n n u s t* (I 558). Ema otsimise käigul soovitatakse keskmisele vennale: *V õ t a k ä t t e v i i n a m ä r s i d*, / *P a n e k i h l a d* [= viinad] *k o t t i d e s s e* (VII 710—711). Kosjade, kihluste ja pulmade ajal oli viin kombetalituste juures ilmtingimatu vahend.

Riietus ja ehted

kehakate. *K e h a k a t e t s o e t a d a* (II 43). *M u l e i a n t a k e h a k a t e t* (XII 831).

kangas. Teevad kullast toimelist (XIX 406).

kate. *L i h a s õ õ g i k s*, *n a h k a k a t t e k s* (III 83, 97, 109).

kuub — meeste või naiste pealisriietuse, kate; lindude ja loomade nahk või sulestik, niisiis metafoor.

E h k k ü l l e i t e i u u t a k u u b e (XII 788); Uhke kuub paistab kaugele, äratub kaugel tähelepanu: *K u u b m u l p a i s t a b K u n g l a m a a l e* (V 731); *K a l e v k ä ä r i s k u u e h õ l m a d* (XI 42); pidukuub: *K u l d a t o i m e k u u b e s e l g a*, / *H õ b e s ä r k i k u u e a l l a* (VIII 505—506, ka: I 619, II 346). Tuleb vastu Kalevi vanimale pojale kuldneiu, kellel on: *K u l l a s t k u u b e*, *k u l l a s t k ü b a r* (VII 543); siis hõbeneiu, kel on: *H õ b e k u u b e*, *h õ b e k ä i k s e d* (VII 517, ka: XIV 941). *T o o m u l l e k u u e d k a l e v i s e d* (I 306). Maailma otsa reisiks käsib Kalevipoeg teha endale kuldse kuue (XVI 236). Raudriie: *R a u d a k u u b e r a k s a t e l e s* (XVI); *K u n n i k u u b e k õ r v e t e l l e s* / *K e h a k i p p u s k ü p s e t a m a* (XVI 715). Värv: *K u u b s u l k u k e r p u u k a r v a n e* (XIII 279). Ka sellega on mõeldud selle puu punast vilja (marja).

Loomadel on veel mitmesugused nimetused nende naha või sulestiku kohta. Nii on siilil kattekuube: *K a t t e k u u b e k ü l m a v a s t u* (XII 270; ka: 261) või varjukuube: *K ü l l a p k a t s u n v a r j u k u u b e* (XII 229, ka: 218, 247); või: *S e a l t a p s ü n d i s s i i l i k e s e l* / *O k k a l i n e o r j a k u u b e* (XII 265); *V ä h i l m u s t a m u d a k u u b e*

7. Pikk-kuub. Viru-Jaagupi. Etnograafia Muuseumi kogudest.

(VI 236). Hobusenahk: *Võttis kadund ratsu kuue* (IX 51); harakas: *Kirjukuue kuulutused* (XIII 155); lind: *Igal linnul oma laulu, / Sugu mööda sulgiskuube* (VI 231).

Metafooriliselt on kuub ka uni ja unenägu: *Unekuube kulumudelta* (XII 381); *Unenägu kuduskuube* (X 887); *Udu umbne kuuekene* (IV 239); vaikus: *Vaikuskuube vaarikuida* (X 873); pettus: *Katab kavaluse kuube* (Sj. 248).

hõlm. *Kalev kääris kuue hõlmad* (XI 42); *Poiss tõi teise hõlmataie* (X 286); *Kaotas hõlmast kogemata* (XIII 78; ka: XII 250). Küirel käigul keerab Kalevipoeg *hõlmad vöö vahele* (XI 42—43). On olemas vastav kõnekäänd: võttis (~ võta) hõlmad vöö vahele.

undruk. *Üle tohise undruku* (I 610).

vammus. *Vaski vammus neiu seljas* (VII 494, ka: VIII 407); *Vaski varruksed vammusel* (VII 495); *Vanema käsud vammuses* (IX 773, 792, 814, 836, 855, 878, 918); Soomest sõites on Kalevipojal: *Veremärgid vammuses* (VII 151). Sünonüümina sõnale *kuube* kasutatakse siili kehakatte tähenduses ka *vammus*. *Varjajada vammusida* (XII 832, ka: II 347; XIX 465).

rüü(d) vt. *kuub*. *Rahurüüdi metsadele* (VII 5); *Kes neid rahu rüüdi desse* (Sj. 22).

munder. *Mustad hõbemunderissa* (VI 538).

kasukas. *Kõneldelles kiskus Kalev / Oma kasuka hõlmasta* (XII 252—253). Ainult Kalevipoja kasukal on kujutletud olevat siiliharjased. *Kaste heidab kasukasse, / Udu uue kuue peale, / Vihmapisar vammuksele* (XIX 463—465). Siili kehakatte tähenduses: *Kehakatteks kasukada* (XII 219; ka: 230, 246, 266, 271).

särk. *Too mulle uus udusärki* (I 603). Väänsin *vetta särgi seest* (IX 565). Neiu särigid on pidulikkudeks juhtudeks udusiidilised (I 307) või tohised, s. o. tohukarvalised (I 605). *Hõbesärki kuue alla* (VIII 506); *Siidisärgid seljassa* (VII 111; ka: Sj. 96, II 344, IV 634, VII 678, 691; VIII 143; XIII 536). Siili kehakate: *Särgikehva siilikene* (XII 196, 227, ka: XII 248).

püksid. Esinevad ainult kõnekäänuliselt: *Sõelusivad püksid püüli* (X 374; XI 755); *Kas sul püksis põletaja* (X 541); *Poisid poolil püksata* (VI 574). Siit tuletis inimese loomuliku tuule tähenduses *püksituul* (XI 920, 933, 944, 967; XII 407). *Võeti püksivärvelista* (XIX 22). *Püksitasku paisumaie* (X 596) pistab Kalevipoeg kannupoisi enne võidumängu Näraska mäel. Sünonüümiks taskule on *karman* (X 595, 811).

tasku, karman. *Taskus mehe tabasivad* (XII 361); *Poissi taskus pilkamaie* (X 690); *Tahtis nuga taskust võtta* (X 802); *Vana taalerid taskussa* (VIII 127, ka: X 298). Kellegi valduses olema tähendab kah taskus olema: *Tarkus on küll nende taskus* (X 554). *Kannupoissi karmanisse* (X 595).

kübar. *Pane kübar ämma pähä* (III 431, ka 412). *Pealiku käsud kübara all* (IX 793, 857); *Kullast kuube, kullast kübar* (VII 543, ka: 544; VIII 508; XVII 114; XX 75); *Keeritati kübaraida* (XVI 292, ka: 316); *Vaskikübara päässa* (IV 634); *Kangelase raudakübar* (XX 521). Muinasjutukübar, millel põhi alt lõigatud ja hiid kannab kogu oma rahavara alla õõnestatud auku, ise seda märkamata: *Kannan lisa kübarale* (X 310); *Kaaneks kae-*

tud kübara (X 531). Kotkamuna pannakse *kübarasse* hauduma (V 176, 178, 179).⁷⁰

Küünelaastudest nõiakaabu: *Võttis kübara varnasta* (XIII 828); *Küüntest tehtud kübarada* (XIII 899; XIV 548); *Kas võtsid kälime'e kübara* (XV 174).⁷¹

Kuuselatv: *Kuuse kuldakübarasta* (VII 8). Rästiku pea: *Villa sinu kübara* (XIII 302).

kaabu — kübara sünonüümina. Pettekübar raha hiiult väljapressimiseks: *Seadis kaabu kaaneksa* (X 275); *Mis ei kaabu põhjakesta* (X 284); *Kes ei täitnud kaabukesta* (X 581).⁷²

Küünelaastudest kübar: *Võtsid kaabu peiu peasta* (XIII 881); *Võttis kätte kaabukekse* (XIII 829); *Võta varjukaabukekse* (XIII 795).⁷³

Kaabu seesmine õõnsus on *kaape pesa* (X 251); *vildist, villasest või karvadest kaabu* (XIII 830—832).

kaaburumm. *Kaaburumu kohaliseks* (X 274).

müts. *Mehed mütsita mügasid* (VI 573).

lott. *Lotti lakalt kergitelles* (VI 203).

tanu. *Tanu targa naiste peasta* (VI 568); *Naised tantsisid tanuta* (VI 572). *Ilma tanuta, tanu peussa* (II 500). (Tanu vt. pilt 8.)

tanukirjad. *Teised virnad tanukirju* (XIV 282).

pärg. *Poordidest pärjad peassa* (XIII 541).

poogakirjad. *Poogakirjad Pikkerile* (V 732).

ruugakirjad. *Ruugakirjad tähtedele* (V 733).

varrukad. *Vaskivarrukad vammusel* (VII 495).

käiksed (≈ käised). *Kullast käiksed käessa* (VII 541, ka: I 308; VII 517); *Too mulle kirjuvad käiksed* (I 614); *Kroogitud käiksed käessa* (VII 517; XIII 537; IV 249); *Kaua kroogib käikseida* (I 584). Käisekirjad: *Kenamaida käiksekirju* (XIV 281); *Teine trükkis käiksekirja* (VII 679, ka: VII 693); *Kuldakirjad käiksedele* (VII 542, ka: 518, 112). (Vt. pilt 9.)

rukk = naiste pealisriie, kuub, ka undruk. *Too mulle rukka roomekirja* (I 607).

vöö. Nurganaine käib: *Ilma vööta, vöö käessa* (II 499). *Kolmas kodus kuldavööda* (VII 680); *Too vöö vaherpuukirja* (I 611); *Võt' siis mõõga vöölt* (XI 212); *Vööd olid kuldakeerulised* (VIII 173). Vöö on ka suhteline mõõt: *Vööni tõusis vereoja* (V 505); Linda röövija Soome Tuuslar haarab: *Valusaste eide vöössa* (III 285). Eriline vöö: *Vanemuinese vöösta* (Sj. 312). Kalev paneb oma jala: *Vööde kombel neuu ümber* (I 830); Vae-

⁷⁰ Veel: X 277, 291, 301, 337, 700, 843.

⁷¹ Veel: XIII 769, 774, 797, 805, 811, 817, 834, 837, 838, 880, 906.

⁷² Veel: X 251, 258, 274.

⁷³ Veel: XIII 770, 802, 847, 850, 865.

8. Tanu. Kadrina. Etnograafia Muuseumi kogudest.

sel võtab kaua end ehtida: *Kaua vaene vööda läksi* [= vööde-
lekse] (I 583).⁷⁴

sukad. *Siidisukad jalgadela* (XIII 544; ka: VIII 191).

sukalaba. *Laenust ei saa sukalaba* (VI 508).

kindad. *Kuldakindad* neil käessa (VII 109; VIII 156, ka: IV 637).

kindapöial. *Petust [ei saa] kindapöialta* (VI 509).

põll. *Ripakille põlle rüppe* (I 145); *Pani poisid põlle rüppe* (XVI 797).

⁷⁴ Veel: II 347; IV 636; VII 695; X 469; XI 43, 242; XVII 116.

9. Käised. Kadrina. Etnograafia Muuseumi kogudest.

kerikanne.⁷⁵ *Kerikanne keske'elta* (I 672, 730, 758, 801).

kingad. *Pani kingad kivi peale* (IV 618, ka: 706, 734).

kingakand. *Kirstu kingakanna täied* (VIII 45).

ormad — pastlatärkmed, praod pastla servades, millest läbi aetud kinnitusnöörid või -rihmad; rangiroomad. Siin metafooriliselt — haavad. *Orjapõlve ormadesta* (XVI 526); *Mis ei orjikke ormad* (AK II 72).

linukas — Põhja-Eesti sabaga tanu. *Kuldalõngasta linoka*, / *Hõbe eidest rätekese* (AK I 695/6). *Lepitas imelinokas* (AK I 710). Siin näib tegemist olevat küll linikuga.

rätik. *Too mulle rätik räimekarva* (I 616). *Rahetera rätikule* (XIX 466); *Siidirätikud kaelassa* (XIII 543); *Pisarrätik pihussa* (VII 813); *Nuturätik noorel käessa* (VII 812). *Ruudulised kaelarätted* (I 311). *Petepilul rätekene* (AK, E I 470).

linik.⁷⁶ *Litterissa linikud* (I 310).⁷⁷

⁷⁵ Ligemalt Ed. Laugaste, Mõningaid sõnatähenduslikke küsimusi seoses Kreuzwaldi «Kalevipojaga», Emakeele Seltsi aastaraamat III, Tallinn 1957, lk. 119–121.

⁷⁶ *Linnik* vt. ka J. A. v. Brand, *Reisen durch die Marck Brandenburg etc.*, Wesel 1702, lk. 149–150.

⁷⁷ Kreuzwaldi kirjavahetus II, lk. 21.

Imeline *silmalinik* (AK, E I 468), mõeldud muinasjutu ime-
 eset. Samas tähenduses ka: *Ilmarise silmarätet* (AK XI 32).
 lindid. *Lehoisivad siidilindid* (VI 620, 708, 736).
 narmad. *Silitavad siidinarma* (Sj. 96).
 pael. *Pange puna paeladessa* (XIV 939). Ka ahistamisvahend
 metafooriliselt: *Parti* [= Linda] *paelust peasenesse* (I 607).
 säärepaelad. *Säärepaelu punutates* (AK, E I 312). *Sasis kinni*
säärte paelust (XIX 74).
 kroon. *Kuldne krooni kübarala* (VII 544).
 nöör. *Siidinööril üles aetud* (XIV 192).
 saabas. *Kuldakannused saapassa* (VII 446, ka: IV 638, 639).
Meheks kasvama perifraas: Kussa nemad kasvasivad, / Saapa-
kandjaks sirgusivad (AK II 95/6).
 kamm; kammima. *Kuldakammil kammimaie* (XV 776,
 ka: II 341); *Siidihüksid silitasid* (Sv. 12); *Silis* [hiüksid]
hõbeharjadega (II 340); *sugema* (XVIII 50).
 juuksehari vt. kamm.
 kukkur — raha või muu hoidmiseks. *Kõristeles kukrukeseid* (X
 297); *Korja kulda kukkurus* (VI 350); *Kuninga käsk mul*
kukkurus (IX 772, 791, 813, 835, 854, 877, 917).
 pung. *Peningida pungadessa* (VI 352; VIII 126).
 riided *Riided tuulde rippumate* (VII 67); *Ehtige end rii-*
d'esse (XIV 938); *Poordistriided rippusivad* (XIV 274); *Võig-*
ud ruunad võiduriides (VI 539); *Piduriideid palmita-*
vad (XIV 213, 250).
 helmed. *Helmekorra d ümber kaela* (XIII 538). Neidusid nime-
 tatakse *helseskaelteks* (II 861, 868).⁷⁸
 poordid. *Poe poordide punujaks* (I 93). *Poordist pärgina*
pähäda (I 620). *Pajatas poordikambreist* [= aidast] (I
 243); *poort* vt. ka XIV 261—295. Sünonüüm: *tressid* (XIII 542).
 loogeline. *Roomakarva loogelista* (XIV 16).
 roomakarva (I 607) vt. loogeline. *Roomekiri* on Kreutzwaldi järgi
 1) ladina kiri, 2) naisteriiete kaunistus litrite ja klaaspärlitega
 arabeskide kujul seelikuil, käiseil, tanudel ja üldse pühapäeva-
 ning piduriietel.⁷⁹
 vanutama (XIII 830).
 palmitama. *Piduriideid palmitavad* (XIV 213).
 samet. *Sametisse surnurüüdi* (II 345). Veel: XIV 225—258.
 poogalise *punadessa* (XIV 252).
 sõlg. Hüperboolne sõle kujutus: *Öösel hõbe sõlge valul* (I 859).
Suured sõled rindadessa (VIII 179, 158, ka: XIII 539; VII 114);
Sületäie sõlgesida (VI 367, 498; X 470).⁸⁰ Neiud, naised =
 sõlgerinnad: *Sõlgerinnad sirgumaies* (VIII 581, ka: II 842,

⁷⁸ Veel: VII 588; VIII 125, 177, 213; XIII 653; XVII 795; XX 79.

⁷⁹ Kreutzwaldi kiri Neusile. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 28.

⁸⁰ Veel: VIII 161, 220.

III 55); *Seitse kena sõlgerinda* (VII 586); *Sõlgisrinna paisu peale* (XIV 953); Närtsinud rinnad: *Sõlg on tühja kaevu kaasi* (II 880). Nõidumisvahend: *Pani sõle *sõudemaie* (XII 440; II 218, 220, 240, 276, 278, 284, 313). Metafoor: *Hõbesild kuivanud allikal* (II 881).

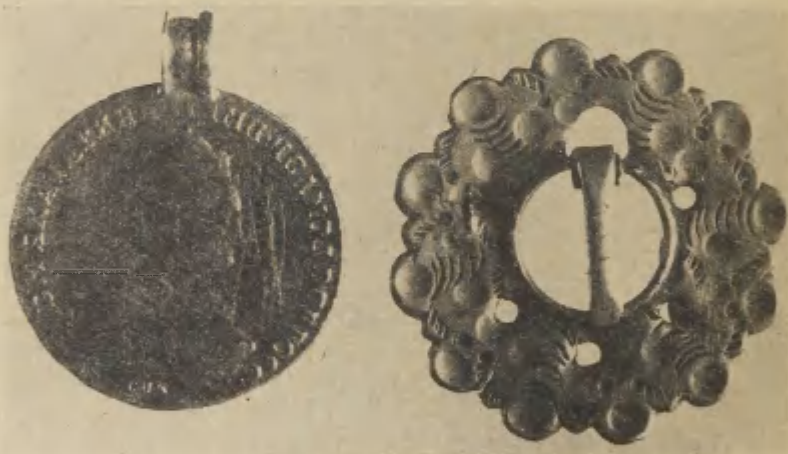
keedid. *Hõbehelmed, kuldakeedid* (VIII 177).

rahaehted. *Kallid taalrid kaela ümber* (VII 113, VIII 159; ka: II 862, 869); *Kannarahad, rõngastaalrid* (XX 82). Kalevipoja hobusel on ehteks *taalervööd* (XVII 72), s. o. taalritest vööd. (Rahaehted vt. pilt 10.)

kaelaraha. *Kaelarahada ränkusa* (XX 80). Palju ehteid: *Rahakaelul rasked rinnad* (II 843).

rõngastaalrid (XX 82), võrutaalrid, võrurublad — kõik jõukamate kaelaehete küljes rippuvad kannaga taalrid.⁸¹

kudrused. Kudrused on väikesed värvilised pärlid, kasutatud kaelas kandmiseks, ka kasukarihmade ja seelikutaride ehtimiseks. Neidusid nimetatakse *kudruskaelteks* (III 452, ka: II 866). Kalevipoja hobusel on *kudruskeed* ümber keha (XII 73), s. o. kudrustest keed.

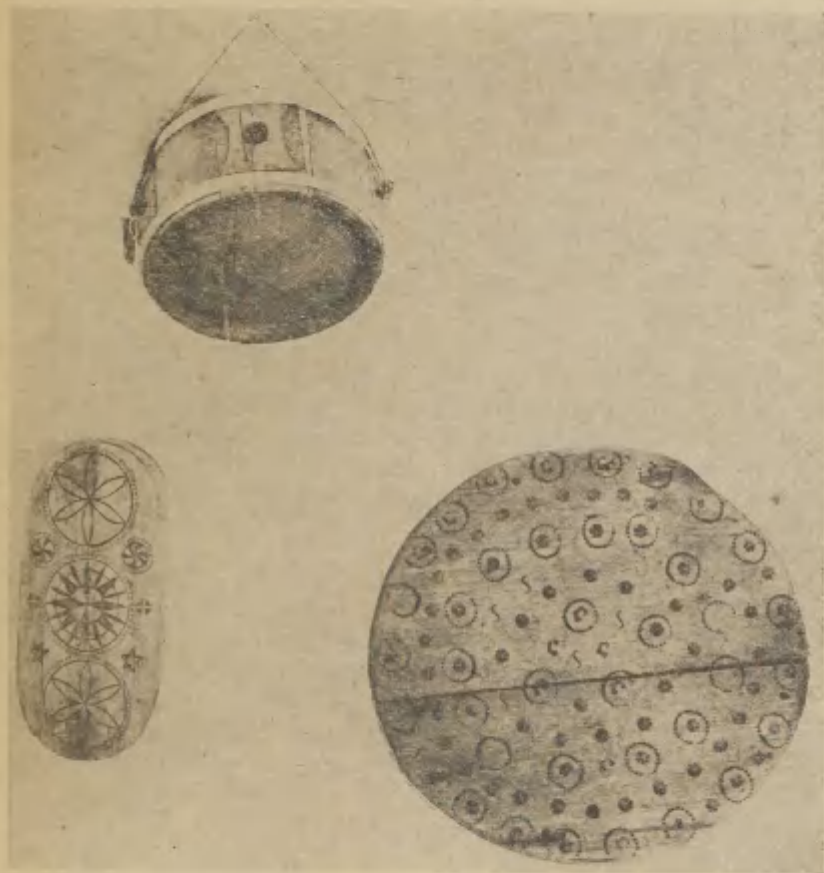
10. Kannaga raha (vasakul). *Kadrina*.
Prees. *Simuna. Etnograafia Muuseumi kogudest.*

paater. *Paatrid pikila pajula* (IV 618, ka 707, 735). *Sada paari paaterida* (VI 365, 496). *Neiud on paatrite pidajad* (II 864, 871).

naastud; naastudega ehitud. *Sest saab naise nastuliku* (II 874).

⁸¹ Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 77.

litrid. Litter on ümmargune õhuke kulla- või hõbedakarva metallsoomusekujuline käiste või pärja kaunistus. Päikesekiired: *Mis kui litrid merepinnal*, / *Siidilindid laenetele* (V 40—41).
 palistama. Märgib ainult loodusenähtusi; päeva algus: *Uue päeva palistusel* (V 84); *Päevatera palistusel* (V 105). *Pilve-rünkad palistavad* (Sj. 94). *Taeva palgeid palistanud* (V 3).

11. Lähker (ülal). Haljala.
 Ehtekarp (vasakul). Hageri.
 Veimevakk. Simuna. Etnograafia Muuseumi kogudest

pannal. *Pannal paksusta penningist* (VI 439; ka: XI 482).

pandlapidemed *Pandlapided pitserkivist* (VI 441).

sõrmus. *Sõrmused sõmera pealta* (IV 709, 737; IV 621). Kao-

tasin sõrmuse sõrmest (X 943); *Hõbesõrmused sõrmessa* (VIII 157).⁸²

võru. *Võrud kuldased küllessa* (VI 836).

pärg. *Pärg mul paistab pilvedele, / Pärjasabad sadudele* (V 729—730). *Hõbepärga põlgab pääva* (I 214).

Et neid kannavad ehteid, siis nimetatakse neid siin kui ka rahvalauludes metonüümiliselt: *kudruskaelad* (II 866, 873); *helmeskaelad* (861, 868); *Taalderrinnad* (862, 869); *sõrmusekandijad* (863, 870); *paatrite pidajad* (864, 871), *pärjakandjad*.

ehtima. *Murueit oli ehitanud* (I 642; ka: I 585, 301).

ehted. *Ehted pajo oksilta* (IV 710, 738).

ehtekirst. *Karga ehtedekirstule* (I 305; ka 602). (Pilt nr. 11.)

helk = metallist rippuv (helisev) ehe. *Kuldahelkuda helistas* (I 563, 833).

Liiklemine

sadam. *Tahtsin saani sadamasse* (V 547).

laev. *Kui siis laeva lustilikult* (XVI 312); *Laente kiigul kerkis laeva* (XVI 396); *Rohke laeva rukkisida* (VI 363, 494); *Kallavad laevad kaldale* (IX 722). Võrdlus: *Et kui laeva lõhkeblaineid* (XVI 320); *Laskem laululaevake* (VI 763). Muinasjutulaevad on mitmesugusest kallist metallist: *Laeva teha hõbedasta* (XVI 227); *Hõbelae*va sõrva peale (XVI 861). Värismetallist võivad olla ka laeva osad: *Laeva mastid hõbedasta* (XVI 232); *Laeva lagi hõbedasta* (XVI 230); *Hõbekarast laeva põrand* (XVI 231); muinasjutupärane on ka suure puu mingist tükist laeva saamine: *Tamme tüvist tehtud laeva* (XVI 209); *Ladvast tehti uhkeid laevu* (VI 891); *Tehti kallid kaubalaevu* (VI 892, ka: XVI 132); *Oksadest saiorjalaevu* (VI 895); *Otsapakust orjalaevad* (XVI 133); *Laastudest lastelaevu* (VI 896; XVI 134); neidude- ja naistelaevad: *Nurkadesta neitsilaevad* (XVI 135); *Kolmas noorte neidude laeva* (VII 104); *Üks oli noorte naiste laeva* (VII 102, ka: 103). Laulmine: *Sõua laululaevake* (1 2). Laeva osadest veel: *laeva lagi, laeva põrand, mastid, köied* (XVI 230/3), viimase sünonüümiks *kablukesed* (XVI 311).

purjed. *Laeva purjeid lahutada* (XVI 874).⁸³

purjetama. *Koju poole purjeteles* (IV 398, ka 52). *Pani purjed paisumaie* (III 250; ka: VII 66). Viha pani: *Pajatusta purjetama* (V 606). Üjumisel paneb Kalevipoeg: *Pääs hiuksid purjetama* (IV 49).

⁸² Veel: II 863, 870; VII 110; X 920, 927, 947, 970, 963; XIII 540, 976; XIX 658.

⁸³ Veel: VI 512; VII 58, 101, IX 201, 202, 719; X 719, 722; XII 487; XVI 128, 214, 219, 234, 251, 287, 301, 356, 371, 405, 425, 731, 741, 774, 858, 863, 886, 1021, 1025, 1028, 1114; XIX 760; 832, 983; XX 289.

laevamees [= *madrus*]. *Käskis laevameestele* (XVI 238).
tüür, mõeldud juhil: *Õhtu tüüril tallamaie* (VI 78). *Otseses tähenduses: Teine käsi pidas tüüri* (VII 73, 136, 307). *Kartus tüüril kälimeheks* (V 596).

tüürimees. *Et ei teadnud tüürimeesi* (XVI 370).

tüürima. *Tagant jalgu tüürimaie* (IV 48, ka: 51).

kippar. *Ega kippar laeva käiki* (XVI 371, 401).

paat, laev, purjek. *Tõukas paati kalju tagant* (III 245, ka: 215—216, 287); *Oli paati randa jätnud* (V 59); *Viisid paati Viru poole* (VII 139; vrd. VI 513); *Tuuslar-taadi paadikene* (VII 53); *Paati veeres põhja poole* (XVI 353); *Et ei paati teelta peaseks* (VII 74, 137, 308); *Hõbepaati parve ärde* (XVI 437); *Keskelt killapaatisida* (VI 893). *Jutu-, laululaev: Pajataja paadikesta* (I 3).⁸⁴

lodi. *Seisis tuuletarga lotja* (VII 52); *Lavassaarel laiad lodjad* (IX 203); *Lodjad vara vedamaie* (X 724).⁸⁵

lootsik. *Leske viia lootsikusse* (V 548). *Istus ise lotsikusse* (VII 62). *Lootsik seisis luurimaies* (III 214; ka: 252, 287, 675; V 65).⁸⁶

parv. *Pardipoega parve ärde* (VI 61; ka: VIII 233); *Parve ärde puhkamaie* (VI 767).⁸⁷ Parv võib tähendada ka maandumisilda, valgmat: *Paati aeti parve ärde* (XVII 113).

aerud. *Aerud kuldased käessa* (VII 89, 98; ka: III 248); *Pani aerud ääre peale* (VII 188).

aeruarred. *Hõbedasta aeruarred* (VII 90; 99).

mõla. *Võttis mõlad võimsa kätte* (VII 63); *Vetepinnal mängis mõla* (VII 71, 134, 305; ka: III 247).

sõudma. *Saarest mööda oli sõudnud* (IV 399; ka: IV 47, 50; II 857). *Suure mere sõudemisel* (IV 34).

sõudja. *Hirmu istus sõudja kõrval* (V 595).

poom. *Vinnapoomi mitte vaja* (X 627).

ahelad (paadi sidumiseks). *Kõitis ahelate kütke* (VII 352).⁸⁸

vanker. Kõige sagedamini kõneldakse metonüümiliselt sõjavankrist või vaenuvankrist: *Vaen ehk verevankritel* (V 664). *Vaenuvanker veeremaie* (VI 762; IX 183; XX 729; AK II 741); *Valmistasid vankerista* (XIII 109); *Raskem raudavankri voori* (XIV 680). *Jutud aetakse: Vaskevankri roobastelle* (AK II 681). Äikest kujutab Kreutzwald vankril sõitvana: *Raudavankril sõitemaies* (V 388, ka: III 13, 360). Tähekoogu: VIII. 221; IX 496, 626; XI 268; XIV 304.

⁸⁴ Veel: II 858; III 257, 259, 355, 784; VI 362, 493, 764; VII 56, 60, 105, 189, 348, 353; IX 172, 176, 720; X 721, 723, 736, 742; XI 36, 40; XVI 208, 213, 215, 283, 1027, 1113.

⁸⁵ Veel: V 60; VI 765; IX 723; X 720; XI 37, 41.

⁸⁶ Veel: III 246, 785; VII 140, 351; IX 173.

⁸⁷ Veel: VI 886; VII 353; VIII 234.

⁸⁸ Veel: VII 51, 61.

vankriteljed. *Teeksid teised telgedeksa* (XIII 112).
ratas. *Veerev ratas vainuela* (X 443); *Raiuks rahnud ratas-tekse* (XIII 111).
saan. *Käskujalga, käänasaani* (I 809, ka: 827).
saani aisad (I 810); **saani külled** (I 811); **saani kolju** (812).
kelk. Juttu teisale pöörama väljendab Kreutzwald: *Keeras kelko teise teele, / Rataid teise radadelle* (AK III 312/3). vt. ka **ratas**.
valjad. *Vaskisele valjadele* (XIII 654, ka: I 742). *Varsa valgeid valjasida* (X 48).
ratas, rihm valjaste küljes, mis on läbi pistetud loogarõngast ja seotud aisa külge, ka ratas. *Vaskeratusil vankriga* (III 13).
päitsed. *Pane pähä kuldapäitsed* (XVII 797). *Höbepäitsed paitsid päästa* (XVII 70).
rakked = rakmed. *Siis pani ratsu rakkedele* (XIII 651).
roomad. *Rooma kütkest ruunakese* (VIII 717).
kütked puuvitsast või nõörist võrud kolkide otsas lehmade või härgade kinnihoidmiseks laudas, silmusega ohelik veise kinnikõitmiseks.
kütkendama. *Kütked* [peavad] *künnihärgasida* (IX 260). *Kütkendada* võib ka paati (V 61), orjuskki peab inimesi *kütkes* (Sj. 208), samuti väsimuse *Kütkendusel kange meesi* / [heitis] *Une paelul puhkamaie* (V 702—703). Surm on Tuuslari *Keelepaelad kütkendanud* (V 675).⁸⁹
Ülekantud tähenduses võib kütmete sünonüümiks olla ka köied: *Kanget meest ei köida köied* (II 201, ka 5) või *paelad* (II 202).
ohjad, sünonüümiks kütked. Tähendab üldiselt juhtimist ja taltsutamist, ei esine siin otseses tähenduses. *Ohjad hoidku hobu kinni* (IX 259, ka: II 4). *Annad ohjad kurja kätte* (V 682).
ike — härgade rakendamiseks spetsiaalne puust riist. Siin on kasutatud sõna kohustuse tähenduses: *Igal päeval omad ikked* (III 724). (Vt. pilt nr. 3.)
sadul. *Palgapoiss pane sadula* (I 808); *Sea sa hobu sadulasse* (IX 308); *Sälgu karjub sadulada* (X 47); *Sälud siidisadulassa* (VI 540).⁹⁰
piits. *Kuni piitsa nupukivi* (XII 124).
piitsapiu. *Pika piudega piitsad* (XII 77).
piitsavars. *Vahterasta piitsavarred* (XII 78).
roosk — piits (vt.), siin **rooska andma**, peksa andma. [Annab] *Rooska nõia rüütridele* (V 454, 456).
kannused. *Kalev kannusta käristas* (I 832, XVII 75).
kammits. *Kammitaskõites kõrvikene* (VIII 813); *Kammits keelass loodud kiiru* (VIII 820), Vangi nimetatakse kah kammitsas olevaks: *Kisu kütkekammitsasta* (VI 861). Igasugused takistused on kammitsad: *Kuus veel jalakammitsaida* (I

⁸⁹ Kreutzwaldi kiri Neusile 12. IX 1947. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 42.

⁹⁰ Veel: IX 310; XIII 652; XVII 56; XX 166.

786); *Kes sa sõbra kammitasse* (X 432); jõuline üleolek: *Varga kaisu kammitasse* (III 283); unekammit: *Kiirest uinu kammitasse* (XI 271); luupainaja: *Kõitis liikmed kammitasse* (XII 607); nõidus: *Miska rammu kammitasse* (III 313).

kammitjalg — kammitas hobune: *Kuhu kukkus kammitjalga* (VIII 847).⁹¹

side = kammit. *Sides' seotud sammudela* (VIII 815, ka: 821). **raud** (hobuseraud). *Alt mina aasin halli raud* (IX 500).

killakoormad. *Külap kandvad killakoormad* (VI 516).

Mängud ja lõbustused

kiige vt. küla. *Küla kiige alt vainulta* (I 135, ka: V 146, 148, 157, 159, 719, 724). *Kuida enne küla kiigel* (V 754, ka: Sj. 259).

kiikumaie. *Neidu läks merda kiikumaie* (IV 616, 622, 650, 731, 769, 813, 831, 847). Sünonüümiks on *õõtsuma* (V 146).

kiigesammas. *Ühte samba ilus kuuske, / Teise samba tugev tamme* (V 171—172; ka: V 160).

kiigesepad (V 723).

jaanituli. *Jaani tõrvikuide ilul* (AK, E I 408).

kurnid. *Saatis kurnid sõudemaie* (II 697, 698, 699); *Kurnid lendsid kauge'ele* (II 702, ka: Sj. 258, IX 459). Kurnimängu kirjeldus on antud II 693—712. Kreutzwald peab seda rahvalikuks mänguks, tegelikult on laen.⁹²

lutsu viskama. *Loopis merepinnal lutsu* (II 716). Mängu kirjeldus II 716—724.

tiritamme kasvatama. *Kasvatas Kalevi poega / Tamme kõrge kalda peale* (II 726—727, ka: IX 460).⁹³

ratas. *Viskas ratast vainuela* (II 694). *Rammus käsi viskas ratast* (AK I 369).

võidumäng (X 846).

kullimäng: Kalevipoeg on kull, piigad on kanad (XIII 973—974). **sõgesikk** (XIII 975), sõgesikku sõitma.

sõrmust otsima (XIII 975).

naabrimängu mängima (XIII 977).

peitust mängima (XIII 978).

vägipulk, **vägikaigas**. *Sõrmed peasid vägipulgast* (X 676), *Võtkem kätte vägikaika* (X 653, ka 659).

saksasaanikesed. *Neist tegi saksasaanikesi* (II 733).⁹⁴

⁹¹ Veel: VIII 718, 782; IX 22, 898; X 951; XI 83.

⁹² Vt. Kreutzwald Sachssendahlile 28. XI 1850. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 260.

⁹³ Vt. Kreutzwald Sachssendahlile 28. XI 1850. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 260. Kommentaar «Kalevipoja» I trüki II loole.

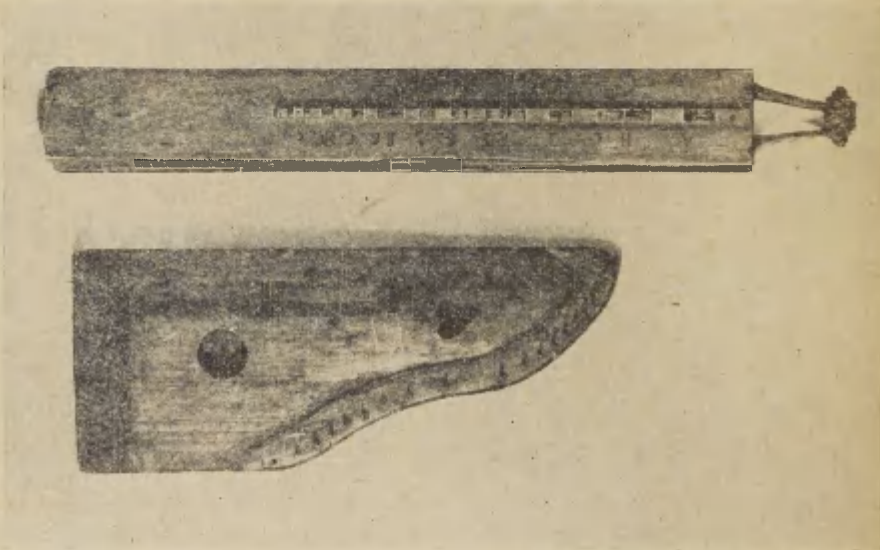
⁹⁴ Vt. ka kommentaari «Kalevipoja» I trüki II loole.

kassimärsid. *Kenu kassimärsikesi* (II 734). *Mehike kui kassimärssi* (X 449).⁹⁵

*Mängudest näit. passi lööma, kündma, lauda hüppama, sea sääreluud labakindaga katki lööma.*⁹⁶

Pillid, laulud

Kannel on pidulik pill, laulu ja mängu sümboliseerija. Eepos algab juba pöördumisvärsiga laulujumala poole: *Laena mulle kannelt, Vanemuine* (Sv. 1). *Kulla kandle kõlksutajad* (Sj. 271). *Sõrm ei paindu kandelila* (XIII 18). *Kandlelööja kiitusida* (Sj. 177). (Pilt nr. 12.)

12. Mollpill (ülal). Lüganuse.
Kannel. Viru-Nigula. Etnograafia Muuseumi kogudest.

rootsi kannel. *Rootsi kandle kõlksutaja* (XIX 847).

sarv. *Poistel pillid, sarved suussa* (AK, E I 287).

pill — rõõmsa koosolemise saatja: *Pulmapilli tõstis jalga* (I 778; ka I 360, 397, 432, 464, 497, 529). Rahvapärasest fraseoloogias nimetatakse ka nuttu pilliks: *Poega puhus nutu pilli* (II 647).

⁹⁵ Vt. ka kommentaari «Kalevipoja» I trüki II loole.

⁹⁶ Vt. Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 28. XI 1850. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 259/61.

(rahva) laulud (Kalevipoja laulud). *Need on karjalapse laulud, / Teopoiste trallikesed* (XV 17—18). *Vanaeide vokilaulud* (XV 19).

Sõnaseletuste hulgas leidub Kreutzwaldil veel *parmupill* e. *huulepill, lehepill* (puulehest).⁹⁷ *Uulepillid moka vahel* (AK, E I 288). *Lehe võimul* [lehepilli abil] *vilisteltes* (IX 9).

Kreutzwaldi arvates oli Kalevipoja valitsuse aeg, nn. «kuldne aeg» ehk «õnneaeg» aastatuhandete vahetuse ümber.⁹⁸ Laulud ja jutud, mis sealt meieni ulatuvad, on pikkade aegade jooksul palju muutunud, seda teab Kreutzwald. Aga põhijoontes on selles loominguks siiski ka esialgne mõtestik ja üldine kuju säilinud, kuigi Kreutzwaldi poolt oletatav eepose tervik olevat kildudeks purunenud ja neist kildudest tuli nüüd rekonstrueerida uus hoone, kusjuures autoripoolset tuli omajagu lisaks tuua.⁹⁹ Seejuures Kreutzwald lisab: «Ma ei tahtnud pakkuda mitte minu oma, vaid eesti rahva mõtteid».¹⁰⁰ Selles pihtimuses võime teda küll uskuda. Eepose looja tahtis edasi anda tema poolt nähtud ja mõistetud elu selles sisus, nagu ta seda oli kogenud ja nagu ta «rekonstrueerimisel», s. t. eepost koostades õigeks pidas.

Teiseks ei tohi ikkagi unustada, et «Kalevipoeg» on võitlusteos. Kreutzwaldi eesmärgiks oli näidata, kui jõukalt elas rahvas õnneaegajal, et selle kontrasti kaudu seda suuremana näidata süükoormat, mille on ladunud endile mõisnikud, raudmeeste järglased, kes veel Kreutzwaldi ajal kurnasid rahvast ihuliselt ja hingeliselt. Selle kõige selgemaks väljenduseks on pidulaulud otse enne käskjalgade ilmumist viimaste võitluste eel. Sarvik on ahelais, Olev on ehitanud kindlad linnad, Kalevipoeg oma sõpradega võib asuda pidulauda, kus kõlavad mitmed tuttavad laulud, nagu «Õllest saar», «Kala-jõgi», «Humal» jt.

Milline oli aga selle kauge aja olustikuline külg — elamud, tööd, riided, ehted jne., seda ei ajanudki Kreutzwald nii väga taga, ta piirdus isiklikkude tähelepanekutega oma ligemast ümbrusest. Kust on need tähelepanekud pärit? Vaidluses Krusega ütleb ta ise küll teiste asjade ühenduses, aga seda võib maksvaks lugeda ka etnograafilise olustiku kohta «Kalevipojas»: «Olen sündinud Rakvere ligidal keset rikast muinaslugude maad ja kuni 15. eluaastani üles kasvanud peaaegu katkematus läbikäimises eestlastega; nii oli mul võimalik mitte ainult siis rahva keelt, kombeid, uskumusi ja muinaslugusid täpsemalt tundma õppida, vaid mu elutee

⁹⁷ Kreutzwaldi kiri Schiefnerile 23. III 1865. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 330.

⁹⁸ Fr. R. Kreutzwald, Lühikene seletus «Kalevipoja» laulude sisust, Tartu 1869, lk. 13.

⁹⁹ Fr. R. Kreutzwald, Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest (1861). Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 359; Kalevipoeg, Sissejuhatus, v-d 116—127.

¹⁰⁰ Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 16. X 1859. Kirjavahetus III, lk. 131.

viis mind ka veel hilisemal aastail Harjus, Järvas, Virus ja Alutaguses eesti rahvaga mitmesuguseisse kokkupuuteisse, kus ma sagedasti juhuseid leidsin, et mõningaid tumedaid noorusmälestusi jälle värskendada, lünki täiendada ja mõningaid fakte õiendada.»¹⁰¹

Üldiselt helgib peaaegu igalt poolt vastu 19. sajand. Kreutzwald ei ole aga spetsiaalselt «Kalevipoja» kirjutamiseks erilisi uurimusi teostanud, ei ole ka ühtki tööprofessi, olukorda või etnograafilist pilti detailselt kujutanud, kuigi näiteks sepatööd on päris põkjalikult vaadeldud. Kreutzwald on eeposes kasutanud rahvapärast ja usaldatavat terminoloogiat, mis vastab sisule. Nii ei tohiks seda fakti ignoreerida ka vastavate eridistsipliinide uurijad. Rohkesti leidub etnograafilist sõnavara küll ka mitmesugustes poetilistes figuurides. Siiski tuleb juhtida tähelepanu Kreutzwaldile iseloomulikule keelepraktikale. Nii ei puudu tal ka siin oma isikupärased tuletised, nagu näit. metafooriline *loomuskojas* = looduses (Sj. 87), raukadele ehitatakse *rahusaun* (IX 291) või *rahusäng* (XI 652), kõneldakse *rahusängil suikujast* (VIII 738), kodune perenaine on tal *leekuninganna* (III 56, 577) või *tulevaht* (III 578), kaitsekindlustuse tähenduses kasutab ta *varjuseina* (XI 711), palju tuletisi leidub tal täiendsõnaga *ise-* = spetsiaalne, nii on juttu *isekambritest* ja *isekirstust* (VI 371), samuti on tal rohkesti tuletisi romantikale iseloomuliku täiendsõnaga *sala-*, nii *sala-tare* on lainete *all* (IV 830) jt., veelgi leidub tal rahvalauludes mitteleiduvaid liitsõnu, nagu *kodurada* (XIII 457), *kodumaa* (VIII 256) jt. Samu tuletisi kordub vahel rohkesti, osalt seetõttu, et kordub ka episoode (näit. pulmaloos, tutvumisel põrguga jm.), aga lihtsalt mõned tuletised on talle muutunud meelepäraseks ja seega paljukasutatavaks. Nii on Sarvikul kullast *rõömukambrikene* (XIV 178), aga suure tamme raagudest saab vaestele *rõömukamber* (XVI 169).

Mõistetes leidub vahel ka ebamäärasusi.

Palju kasutab Kreutzwald originaalseid kujundeid, eriti palju on tal neid jutustamise ja jutuvestmise kohta: jutte levitama, edasi jutustama = *kuuldusi suust kõrva külvara või kuulujutte ketrama*. Jutud pannakse liikuma = *seatakse vaskevankri roobastele*. Jutte teisale pöörama = *kelku teisele teele keerama* jt.

Kreutzwald on kasutanud ka samu motiive korduvalt mitmes eri teoses, sama sõnavaragi rakendades. Olgu selliseks näiteks, kaugeltki mitte ainukeseks, esimene kokkupuude põrgupiigadega (XIII 512 jj.) ja ketramise stseen muinasjutus «Kullaketrajad». Ainult seal ketravad neiud nõiaegade hurtsikus kuldlinu lõngaks, kusjuures eit sunnib nii pingsale tööle, et neil pole aega ega mahti annivakale lisa valmistada. Muinasjutuski esinevad salakambrid

¹⁰¹ Kreutzwald, Veel üks seletus labürindi küsimuses. Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 86.

lõnga hoidmiseks, eit ise käib salateedel; nagu mähkmeis Kalevipoeg laseb nutupilli, valab õnnetu neiu siin pisarpilli.

Jälgides «Kalevipoja» sõnavara ei saa niisiis unustada sõnavara kasutamist tema muinasjuttudes, nende kahe teose vahel on olulisi kokkulangevusi.

Oleme jõudnud oma uurimustega sinnamaale, et detailsemale vaatlusele võtta eesti kirjanduse aluste rajaja väljendusvahendid ja stiil, nagu on täpsel vaagimisel olnud tema eruditsioon. Üheks eelduseks selle eesmärgi saavutamisel on ka tema sõnavara parem tundmaõppimine.

«КАЛЕВИПОЭГ» И ЕГО ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ СРЕДА

Э. Лаугасте

Резюме

В эпосе «Калевипоэг» Крейцвальд пытается изобразить быт и борьбу древних эстонцев. Успех этой попытки находится в зависимости от жизненного опыта самого автора. Имея в виду Вирумааского эстонца 19-го века, жителя своего окружения, Крейцвальд сумел с достоверностью изобразить жилище, хозяйство и социальные отношения крестьянина, его занятия (полевые работы, скотоводство, охота, рыболовство), питание, мужские и женские ремесла, средства передвижения, систему мер и, наконец, его увеселения. Заслуживает внимания, что подобные же образы, а также этнографические термины, встречаются и в иных произведениях писателя, прежде всего в сказках, с чем должен считаться каждый исследователь Крейцвальда.

THE ETHNOGRAPHICAL ENVIRONMENT OF THE FOLK EPIC «KALEVIPOEG»

E. Laugaste

Summary

In his epic «Kalevipoeg» Kreutzwald seeks to depict the life and struggle of the ancient Estonians. His success in doing this is dependent on his knowledge of actual life. Bearing in mind the Estonians that he saw in 19th-century Virumaa, Kreutzwald manages to give a reliable account of dwellings, household activities, social relations, sources of livelihood (agriculture, cattle-breeding, hunting, fishing), food, the handicrafts exercised by men and women, means of transport, games and measures. It is noteworthy that the same images and ethnographical terminology occur in his other works as well, above all in the fairy tales which no student of Kreutzwald can afford to overlook.

FR. R. KREUTZWALD TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU KASUTAJANA

E. Kudu

TRÜ Teaduslik Raamatukogu

Fr. R. Kreutzwald hindas kõrgelt raamatukogusid. 1849. a. kirjutas ta oma «Ma-ilm ja mõnda . . .» 5. andes Tartu ülikooli raamatukogust: «. . . Kes kogemata kauaks sinna raamatukogu hulka juhtus jääma, selle pähe läks tarkus kui ving. Noh, ei tohi seda imeks panna! Need, kes kõik need tuhanded raamatud välja mõtelnud ja üles kirjutanud, olid targemad kui meiesugused; seal võis hõlpsal kombel nii palju tarkuse auru toas lahti pääseda, et pähe hakkab.»¹ Kreutzwald tundis suurt huvi raamatukogude vastu, oli informeeritud suuremate raamatukogude ja ka isiklike kogude koostisest ning jälgis rahvaraamatukogude arenemist maal. 1869. a. avaldas ta «Eesti Postimehes» artikli «Paar sõna kogukonna raamatukogudest»², kus ta rõhutab raamatukogude suurt tähtsust rahvahariduse ja kultuuri arendamisel, öeldes: «. . . Raamatute kogud on koolide kõrvas kõige mõnusamad tiivad, mis peal mitme vaimud lendama õpivad, kelle sammud tänini murust kõrgemale ei ulatanud kui — jalaastmed.»

Küsimust, kui võrd Kreutzwald ise raamatukogusid kasutas, pole seni uuritud, ometi peaks see Kreutzwaldi uurijaile huvi pakkuma. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus õnnestus kindlaks teha osa Kreutzwaldi poolt tema ülikooliaastail (16. jaanuarist 1826. a. kuni 5. märtsini 1833. a.) loetud raamatuist, mille loetelu avaldamine ongi käesoleva kirjutise eesmärgiks.

Tartu ülikooli raamatukogu oli algusest peale hästi komplekteeritud ja Kreutzwaldi õpinguaastaiks võis juba öelda, et ta oli oma fondide suuruselt ja raamatute valikult rikkam paljudest saksa ülikoolide raamatukogudest ning et siin leidis teoseid, mida märksa suurematest Peterburi raamatukogudest asjata otsiti.³ Ülikooli raamatukogus leidis 19. oktoobril 1827. a. 41 658 köidet,

¹ Fr. R. Kreutzwald, Maailma ja mõnda, Tln. 1953, lk. 266.

² «Eesti Postimees», 1869, 1. Jaan., nr. 1, lk. 2. (Omalt maalt. Võrust). Allkiri: + ld.

³ Dorpater Jahrbücher, Bd. 3, Riga u. Dorpat 1834, lk. 278—279.

neist arstiteaduslikke teoseid 4436 ja ilukirjanduslikke ning kunsti-alaseid 3673, peale selle veel hulgaliselt teiste ülikoolide väitekirju ja väiksemaid akadeemilisi väljaandeid (avaloengute, aktuste jm. kõnede trükitud tekstid jne.).⁴ 1833. aastaks oli raamatukogu kasvanud 57 828 köiteni (dissertatsioonid ja väiksemad akadeemilised väljaanded kaasa arvatud).⁵

Ülikooli raamatukogu ilme erines Kreutzwaldi ajal praegusest. Raamatukogu paiknes kolmel korrusel, igal korrusel suur saal, kus raamatud olid paigutatud teadusalade järgi süstemaatilisel. Raamaturiiulid ja -kapid asusid seinte ääres nii, et keskele jäi vaba ruum, nn. «Conversationsraum», mis oli kaunistatud antiikskulptuuride kipsjäljenditega ja kus leidusid ka lauad lugejate jaoks.⁶

Raamatukogu kasutamine oli kõigile üliõpilastele tasuta, kuna aga mitmesuguste kabinettide kogusid võis tarvitada ainult seoses nende loengutega, kuhu üliõpilane oli end registreerinud.⁷

Kohal lugemiseks oli raamatukogu avatud 5 tundi päevas.⁸ Laenutamine toimus esmaspäeviti, teisipäeviti, neljapäeviti ja reedeti kella 3—4, kolmapäeviti ja laupäeviti 2—4 pärast lõunat. Üliõpilastele laenutati korruga mitte üle 3 raamatu professori vastutusel, kusjuures ühe semestri jooksul ei tohtinud vastutajat muuta. Üldkasutatavaid raamatuid, nagu suuremaid sõnastikke, haruldasi ja hinnalisi väljaandeid, vasegravüüride kogumikke (Kupferwerke), käsikirju ega ka nende ainete õpikuid, mille kohta parajasti loenguid peeti, välja ei laenutatud ja neid tuli kasutada kohapeal. Raamatute kohalkasutamiseks piisas suulisest nõudmisest, kojulaenutamiseks tuli esitada nõudesedel, varustatuna oma allkirja ja aadressiga ning vastutava professori allkirjaga. Raamatu tagastamisel anti nõudesedel lugejale tagasi.⁹ Nõudesedelid registreeriti kahte fooliokaustalisse raamatusse, kus igale tähele oli varutud teatud lehekülgede arv. Ühte raamatusse registreeriti raamatuid laenajate perekonnanime algustähe järgi, sinna märgiti ka raamatu tagastamise kuupäev, teises raamatus olid registreeritud väljalaenatud raamatud autorite tähestikus koos laenaja nimega. Raamatu tagastamisel kriipsutati sissekanne maha.¹⁰ Kohal kasutatud

⁴ Die kaiserl. Universität zu Dorpat 25 Jahre nach ihrer Gründung, Dorpat 1827, lk. 22—23.

⁵ Dorpater Jahrbücher, Bd. 3, lk. 69.

⁶ Die kaiserl. Universität zu Dorpat, lk. 21.

⁷ Vorschriften für die Studierenden, Dorpat 1827, lk. 56—57.

Loengud olid tasulised, s. t. igal semestril tuli end registreerida koos vastava tasu maksimisega. Loengute tasu semestris oli: 1—2 t. nädalas 5 rbl.; 3—4 t. nädalas 10 rbl.; 5 ja enam t. nädalas 15. rbl. Uute keelte ja kunstide (vehklemis- ja voltizeerimiskunst, joonistamine ja vasel graveerimine, muusika, tants ja ujumiskunst) õpetajad andsid nädalas 2 tundi tasuta õpetust. Samas, lk. 55.

⁸ Die kaiserl. Universität zu Dorpat, lk. 23.

⁹ Vorschriften für die Studierenden, lk. 57—58.

¹⁰ Regeln für die Benutzung der Bibliothek und für die Bibliotheksbeamten 1813—1838. RAKA, f. 402, nim. 10, s.-ü. 2, leht 3.

raamatute registreerimise kohta puuduvad andmed, arvatavasti seda ei peetud. Sissekanded laenutusraamatuisse olid väga napid, pealkiri oli lühendatud, puudus ilmumisaasta, näit.:

Lessings Schriften 19r Thl.

Struve, Acute u. chron. Krankheiten

Wielands Werke ältere Ausg. Thl. 21, 27, 28.

TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas leiduvate laenutusraamatute pealkirjad lubavad oletada, et iga saali jaoks peeti eraldi laenutusraamatut, samuti võib laenutusraamatutes leiduvate daatumite põhjal arvata, et säilinud on ainult osa laenutusraamatuid. Puuduvate laenutusraamatute saatuse kohta ei õnnestunud andmeid saada.

Olemasolevate laenutusraamatute järgi tehtud statistikast paistab, et päevas käis raamatuid laenamas kuni 15 üliõpilast — see arv on aga väga umbkaudne ja pigem tagasihoidlik kui üle pakutud.¹¹

Fr. R. Kreutzwaldi kui raamatute laenaja nimi esineb 4 laenutusraamatus, ja nimelt:¹²

TÜ Raamatukogu laenutusraamatud, kus leidub Fr. R. Kreutzwaldi nimi.

¹¹ Olgu võrdluseks mainitud, et Tartu ülikooli 25. a. juubeliväljaande «Die kaiserl. Universität zu Dorpat» lk. XXX toodud andmetel oli 1826. a. loengutele registreeritud üldse 391 üliõpilast, neist arstiteaduskonda 131 üliõpilast. A. Hasselblatti ja G. Otto poolt koostatud «Album Academicum der kaiserl. Universität Dorpat» (Dorpat 1889) näitab, et Kreutzwaldiga samaaegselt astus ülikooli 53 üliõpilast, neist arstiteaduskonda 13 (Album Academicum, nr. 2103—2155).

¹² UTR KO ÜR 209, 211, 213 ja 216.

Verzeichnis der aus dem Oberrhein an die Herren Studirenden ausgeliehenen Bücher [1813—1826] — kuupäevade järgi.
Verzeichnis der an die Herren Studirenden verliehenen Bücher 1823—[1827] — kuupäevade järgi.

Verzeichnis der aus dem mittleren Bibliothek-Saale an die Herren Studirenden verliehenen Bücher. 1827—[1828]. M. I. — kuupäevade järgi.

Verzeichnis der aus dem mittleren Bibliothek-Saale [ent]lehnten Bücher, alphabetisch nach Namen der Verfasser geordnet. M. — autorite alfabeedi järgi.

Kolme esimese laenusraamatu põhjal on võimalik kindlaks teha, missuguseid teoseid Kreutzwald samaaegselt laenas ja millal oli nende tagastamise tähtaeg. Uhtlasi selgub teisena ja kolmandana mainitud laenusraamatu põhjal, et Kreutzwaldile oli vastutajaks 1826. ja 1827. a. prof. L. E. Cichorius¹³ ja 1828. a. sügissemestril prof. G. Fr. I. Sahmen.¹⁴ Nii 1827. a. kui ka 1828. a. kevadsemestril laenutatud raamatute kohta puuduvad laenusraamatud. Neljandana mainitud laenusraamatu abil on võimalik kindlaks teha ainult laenatud teos, kuid mitte enam laenus-aega ega vastutajat. Võrdlemine olemasolevate laenusraamatutega lubab oletada, et ka see laenusraamat kuulub Kreutzwaldi üliõpilaspõlve esimestesse aastatesse.

Esimene kindlakstehtud tähtaeg raamatu tagastamiseks on Kreutzwaldil 20. veebruar 1826.¹⁵ Arvestades, et raamatuid laenutati kaheks nädalaks, pidi Kreutzwald raamatukogus käima juba hiljemalt 6. veebruaril, s. t. üsna varsti pärast ülikooli astumist. Selle kohta, kas ta raamatuid varem kohapeal kasutas või millal ta lugejaks registreeriti, puuduvad andmed. Tõendi selle kohta, et ta on ülikooli raamatukokku kõik raamatud tagastanud ja et raamatukogul pole tema vastu enam mingeid nõudmisi, sai Kreutzwald 20. veebruaril 1833.¹⁶ Seega oli Fr R. Kreutzwald 7 aastat Tartu ülikooli raamatukogu lugejaks.

Kokku õnnestus kindlaks teha 48 Kreutzwaldi poolt laenatud teost, neist 22 teose puhul oli võimalik fikseerida raamatute tagastamise tähtpäev, ülejäänud 26 puhul aga mitte. Loetelus on kirjeid täiendatud raamatukogu alfabeetilise üldkataloogi põhjal, *de visu* ja bibliograafiate abil, kusjuures igakord ei saa täpselt öelda, missugust väljaannet mõnest teosest Kreutzwald kasutas.

¹³ Ludwig Emil v. Cichorius (1770—1829). 1804—1813 anatoomikumi prosek-tor ja erakorraline professor, 1814—1827 anatoomia, füsioloogia ja kohtumeditsiini korraline professor.

¹⁴ Gottlieb Franz Immanuel Sahmen (1789—1848). 1823—1826 meditsiinilise kliiniku juhataja, 1826—1827 dieetika, farmakoloogia ja meditsiini ajaloo ning meditsiinilise kirjanduse professor. 1828—1847 teraapia ja kliinilise kateedri professor.

¹⁵ ÜTR KO ÜR 209, leht 74-b ja 75-a. [Kuupäev on nii siin kui ka edaspidi vana kalendri järgi.]

¹⁶ RAKA, f. 402, nim. 2, s.-ü. 13 456, leht 27.

Esmajoones on toodud kronoloogilises järjestuses need raamatud, mille tagastamistähtpäev on teada, edasi alfabeetilises järjestuses teosed, mille laenutamisaega ei saa fikseerida. Kui laenutusraamatusse on märgitud ainult autor ja kogutud teoste köitenumber, siis on kirje loetelus antud sellele vastavalt, kusjuures on ka märgitud, missuguseid teoseid antud köide sisaldab (näit. Wielandi puhul). Neil juhtudel, kus oli võimatu kindlaks teha, misugust raamatukogus leiduvatest eri väljaannetest Kreutzwald tõenäolisemalt kasutas, on näidatud mõlemad kõne alla tulevad väljaanded.

1826.

20. veebruar — laupäev: ¹⁷

1. HERDER, [I. G.] [Zwei] Preisschriften [welche die von der königl. Akademie der Wissenschaften für die Jahre 1770 und 1773 gesetzten Preise erhalten haben. 2. bericht. Ausg., Berlin 1789. 319 S.]
Sisu: Abhandlung über den Ursprung der Sprache — Ursachen des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern, da er geblühet.

27. aprill — laupäev: ¹⁸

2. BRAGUR. [Ein litterarisches Magazin der deutschen und nordischen Vorzeit. Bd.] 1. [Leipzig 1791. 387 S.]
3. BRAGUR. [Bd.] 2. [Leipzig 1792. 14,478 S.]

31. juuli — laupäev: ¹⁹

4. BRAGUR. [Bd.] 3. [Leipzig 1794. 528 S.]
5. BRAGUR. [Bd.] 4. [Abth. 1, 2. Leipzig 1796. Abth. 1. XXXII, 192. S. Abth. 2. VIII, 200. S.]

11. august — kolmapäev: ²⁰

6. LATROBE, [C. J.] Tagebuch einer Besuch-Reise nach Süd-Afrika [in den Jahren 1815 und 1816. Übers. aus dem Englischen Fr. Hesse. Halle u. Berlin 1820. 400 S.] ²¹

18. august — kolmapäev: ²²

7. SÖMMERRING, [S. Th.] Üb[er] d[ie] körperl[iche] Verschiedenheit d[es] Negers v[om] Europäer. [Frankfurt a. M. 1785. XVIII, 80 S.] ²³

23. august — esmapäev: ²⁴

8. ANNALEN der PHYSIK. [Bd.] 3. [Halle 1800.]

27. august — reede: ²⁵

¹⁷ UTR KO ÜR 209, leht 74-b ja 75-a.

¹⁸ Samas, leht 77-b.

¹⁹ Samas, leht 80-a.

²⁰ UTR KO ÜR 211, leht 67-a.

²¹ Laenutusraamatus on märgitud: «Tagebuch ... nach Süd-Amerika...», siin on ilmselt tegemist kirjutusveaga, sest üldkataloogis leidub ainult teos «... nach Süd-Afrika» ja ka «Dictionary of National Biography» (London) näitab misjonär C. J. Latrobe'il ainult Aafrika kohta käivaid teoseid.

²² UTR KO ÜR 211, leht 67-b.

²³ Et prof. Cichoriuse enda üks vähestest teostest käsitleb analoogilist teemat (Über die physische Verschiedenheit der Menschen und besonders über die in der Gattung dieser existierenden Rassen. — Martens «Paradoxien», 1. 2, lk. 131—174), võib oletada, et Kreutzwald antud tööd luges prof. Cichoriuse soovitusel.

²⁴ UTR KO ÜR 211, leht 67-b.

²⁵ Samas, leht 67-b.

9. ARCHIV für die **PHYSIOLOGIE** von Joh. Chr. Reil. [Bd.] 1. [Halle 1796.]
 10. ARCHIV für die **PHYSIOLOGIE** von Joh. Chr. Reil. [Bd.] 2. [Halle 1797.]
 15. *september — kolmapäev:* ²⁶
11. CALDERON [de la BARCA, P.] [Schauspiele.] Übers. [v. A. W.] Schlegel.
 Bd. 2. [Berlin 1809. 343 S.]
 Sisu: Der standhafte Prinz — Die Brücke von Mantibe.
 Juurdekõide: ÖHLENSCHLÄGER, [A. G.] Hugo von Rheinberg. Göttingen 1818. 189 S.
12. Der **KRIEG** auf **WARTBURG**, [nach Geschichten und Gedichten des Mittelalters herausgegeben] v[on A.] Zeune. [Berlin 1818. 80 S.]
 Sisu: Der Teufel auf der Wartburg. — Zeune. Vorrede — Der Krieg von Wartburg in Thüringer Herren Ton, von Heinrich v. Ofterdingen oder Klingsor v. Ungerland — Der Krieg von Wartburg, im schwarzen Ton von Wolfram v. Eschenbach — Aus Johannes Rote's Leben der heiligen Elisabeth — Aus Johannes Rote's Thüringer Chronik. Von der Sengerkriege czu Warperg.
24. *september — reedel:* ²⁷
13. GOTTSCHED, [J. Chr.] [Die] Deutsche Schaubühne, [nach den Regeln und Exempeln der Alten. Th.] 1. [Neue verb. Aufl., Lepzig, 1746. 536 S.]
 Sisu: Vorrede zu der neuen Ausgabe dieser Schaubühne — Auszug aus der Vorrede der ersten Ausgabe vom 1742 Jahre — Des Erzbischofs vom Chambray De la Motte Fenelon Gedanken von der Tragödie — Fenelons Gedanken von den Lustspielen — Gottsched, Cato, ein Trauerspiel — Molière. Der Menschenfeind, Ein Lustspiel. — Corneille. Der Cid, ein Trauerspiel — Holberg. Der politische Kanngiesser, ein Lustspiel — Corneille. Die Horazier, ein Trauerspiel — Riviere du Freny. Die Spielerinn, ein Lustspiel — Du Freny. Die Widerwillige. Ein Lustspiel.
14. GOTTSCHED, [J. Chr.] [Die] Deutsche Schaubühne, [nach den Regeln der alten Griechen und Römer eingerichtet. Th.] 2 [Neue verb. Aufl. Leipzig, 1746. 486 S.]
 Sisu: Vorrede zu dieser zweyten Auflage. — Auszug aus der Vorrede der ersten Ausgabe — Racine. Iphigenia, ein Trauerspiel — St. Evremond. Die Opern, ein Lustspiel — Mlle Barbier, Cornelia, die Mutter der Grachen, ein Trauerspiel — Destouches. Das Gespenste mit der Trummel, oder der wahrsagende Ehemann. Ein Lustspiel des Herrn Addisons, nach dem Französischen des Herrn Destouches — Voltaire. Zayre, ein Trauerspiel — Hollberg. Jean de France, oder der deutsche Franzose, ein Lustspiel.
6. *oktoober — kolmapäev:* ²⁸
15. GOETHE, J. W. Werke Bd. 11. [Tübingen 1808. 308 S.]
 Sisu: Leiden des jungen Werthers.

1827.

10. *august — kolmapäev:* ²⁹

16. HAHNEMANN, [S.] Organon [der rationellen Heilkunde. Dresden 1810. 221 S.] vöi: [3. verb. Aufl. Dresden 1824. 282 S.]

1828.

24. *oktoober — kolmapäev:* ³⁰

²⁶ Samas, leht 68-a.

²⁷ ÜTR KO ÜR 211, leht 68-a.

²⁸ Samas, leht 68-a.

²⁹ ÜTR KO ÜR 213, leht 63-b.

³⁰ ÜTR KO ÜR 213, leht 67-a.

17. WAGNER, E. J. Willibalds Lebensansichten. [Ansichten des Lebens. Ein Roman in 4 Abth. Bd. 1. 2. Meningen u. Hildeburghausen s. a. Bd. 1. 248 S., Bd. 2. 350 S.]
 Või: [Sämmtliche Schriften. Bd. 1. 2. Leipzig 1827. Bd. 1. 226 S., Bd. 2. 335 S.]
 Sisu: Willibalds Ansichten des Lebens.
18. ZIMMERMANN, [J. G.] V[on] d[er] Erfahrung in d[er] Arzneykunst [Th. 1. 2. Zürich 1763—1764. Th. 1. 486 S., Th. 2. 652 S.]
 Või: [Neue Aufl. Zürich 1777. 800 S.]
31. *oktoober — kolmapäev:*³¹
19. HOFFMAN, [E. T. A.] Fantasiestücke [in Callot's Manier. [Blätter aus dem Tagebuche eines reisenden Enthusiasten. Mit einer Vorrede von Jean Paul. 2. durchges. Aufl. in 2. Th. Bamberg 1819. Th. 1. 262 S., Th. 2. 371. S.]
20. MARCUS, [A. Fr.] Entwurf einer speciellen Therapie. [Th.] 2. 3. [Nürnberg, Th. 2. 1810. 617 S., Th. 3. 1812. 432 S.]
32. *november — reede:*³²
21. WAGNER, [E.] Sämmtliche Schriften. [Bd.] 6. 7. [Leipzig 1827. Bd. 6. 174 S.] [Bd.] 7. [254 S.]
 Sisu: Ferdinand Miller — Reisen aus der Fremde in die Heimat.
22. RICHTER, [A. G.] Abhandlung v[on] d[er] Brüchen. [Bd. 1. 2. Göttingen 1778—1785. Bd. 1. 467 S., Bd. 2. 236 S.]
 Või: [Neue Ausgabe in 1. Bande. Göttingen 1785. 792 S.]
 Või: [Neue Ausgabe in 1. Bande. Göttingen 1785. 792 S.]
- Järgmistel teostel pole laenutusaeg fikseeritav:*
23. ARCHIV f[ür] d[er] THIER[ISCHEN] MAGNETISMUS. Bd. 5. [Halle 1819.]
24. ARCHIV f[für] d[er] THIER[ISCHEN] MAGNETISMUS. Bd. 6 [Leipzig 1819.]³³
25. BAGGESEN, [J.] Parthenais [oder die Alpenreise. Ein idyllisches Epos in 9 Gesängen. Hamburg-Mainz s. a. 364 S.]³⁴
26. CARUS, [C. G.] Lehrb[uch] d[er] Gynäkologie. Th. 1. 2. 2. verb. Aufl. [Leipzig 1828. Th. 1. 456 S., Th. 2. 608 S.]³⁵
27. JÖRG, [J. Chr. C.] Weiberkrankheiten. [Handbuch der Krankheiten des menschlichen Weibes. Bd. 1. 2. Leipzig 1820. Bd. 1. 608 S., Bd. 2. 912 S.]³⁶
28. KLUGE, [C. A. F.] Vers[uch] [einer Darstellung des] animalisch[en] Magnetismus [als Heilmittel. Berlin 1811. 614 S.]³⁷
29. LESSING, [G. E.] [Sämmtliche] Schriften. Th. 19. [Berlin 1794. 426 S.]
 Sisu: Miss Sara Samson — Philotas — Emilia Galotti.³⁸
30. MECKEL, [J. Fr.] H[an]db[uch] d[er] mensch[lichen] Anatomie. [Bd.] 2. 3. [Berlin. Bd. 2. 1816. 622 S., Bd. 3. 1817. 800 S.]³⁹

³¹ Samas, leht 67-a.

³² Samas, leht 67-b.

³³ ÜTR KO ÜR 216, leht 3-a.

³⁴ Samas, leht 16-a.

³⁵ Samas, leht 23-b.

³⁶ Samas, leht 77-b.

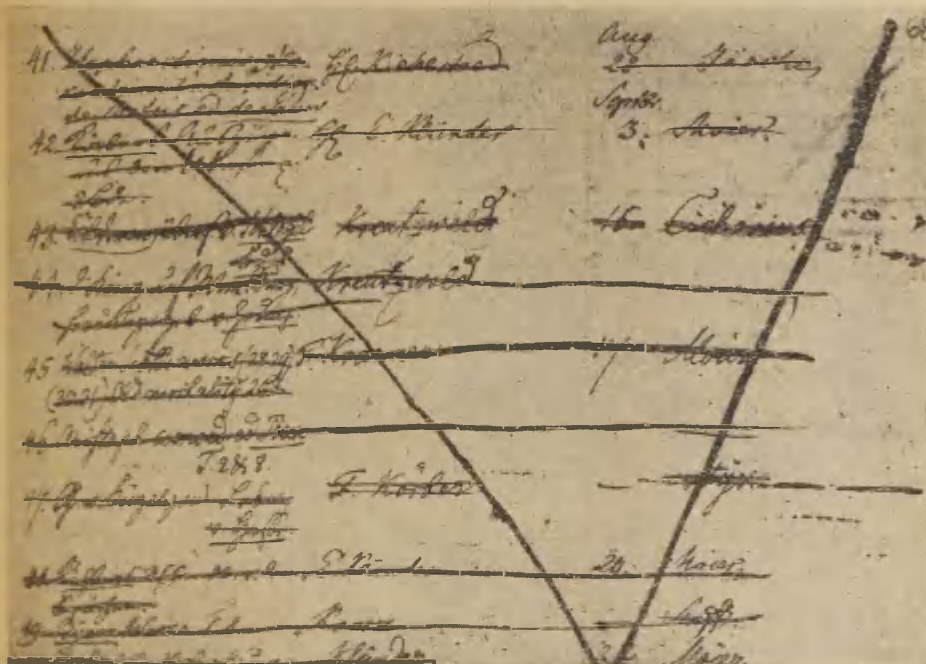
³⁷ Samas, leht 87-b.

K. M. Baer oma autobiograafias kirjutab nimetatud teosest: «Professor Balk hoiatas meid sageli loomse magnetismi eest, kuid ei kõnelnud midagi sellega seotud fantaseerimistest ja pettustest. Tagajärjeks oli, et me hakkasime lugema Kluge raamatut selle teema kohta, ja et see on kirjutatud väga kõitvalt, siis meie, vähemalt osaliselt, muutusime selle õpetuse salajasteks pooldajateks.» — K. M. Бэр. Автобиография. [1.] 1950, lk. 133, märkus.

³⁸ ÜTR KO ÜR 216, leht 96-a.

³⁹ Samas, leht 108-a.

31. MEDICINISCH-CHIRURGISCHE ZEITUNG. [Salzburg] 1820. [Bd.] 3.⁴⁰
 32. MEDICINISCH-CHIRURGISCHE ZEITUNG. [Innsbruck] 1821 [Bd.] 2.⁴¹

Sissekanded laenutusraamatusse.

33. REIL, [J. Chr.] Üb[er] Erkenntnis u[nd] Cur d[er] Fieber. Bd. 1. 2. [2. Aufl. Halle 1799—1804. Bd. 1. 684 S., Bd. 2. 688 S.]⁴²
 34. SACHTLEBEN, [D. W.] Klinik der Wassersucht [in ihrer ganzen Sippschaft. Danzig 1795. 732, 10. S.]⁴³
 35. SPRENGEL, [K.] Vers[uch] einer [pragmatischen] Gesch[ichte] d[er] Arzneikunde. Th. 2., [2. Aufl. Halle 1800. 714 S.]⁴⁴
 36. STRUVE, [L. A.] [Über die Erkenntnis und Cur] acute[r] u[nd] chro[n]fischer] Krankheiten. [Riga u. Dorpat 1827. 442 S.]⁴⁵
 37. WAGNER, E. Sämmtl[iche] Schriften. [Bd.] 5. [Leipzig 1827. 300 S.]
 Sisu: Isidora.⁴⁶

⁴⁰ Samas, leht 220-a.

⁴¹ Samas, leht 220-a.

⁴² UTR KO UR 216, leht 149-b.

⁴³ Samas, leht 161-b.

⁴⁴ Samas, leht 162-a.

⁴⁵ Samas, leht 160-b.

⁴⁶ Samas, leht 193-b.

38. WAGNER, E. Sämtliche Schriften. Bd. 10. 11. [Leipzig 1828. Bd. 10, 189 S. Bd. 11. 202 S.]
 Sisu: Historisches ABC eines vierzigjährigen Hennebergischen Fibelschützen — Lebengeschichtliche Nachrichten und Mittheilungen aus des Dichters Nachlass enthaltend.⁴⁷
- WIELAND, C. M. Sämmt[liche] Werke, ältere Ausgabe.
 Arvatavasti Leipzig 1795—1797, kuna see on vanim Wielandi kogutud teoste väljaanne TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. Allpool on antud üksikud köidet laenutamise järjekorras, niipalju, kui seda oli võimalik taastada laenutusraamatu järgi:⁴⁸
39. Bd. 22. Oberon. Th. 1. Leipzig 1796. 308 S.
 40. Bd. 23. Oberon. Th. 2. Leipzig 1796. 343 S.
 41. Bd. 9. Musarion-Aspasia — Gedichte an Olympia — Die erste Liebe — Der Mönch und die Nonne — Das Leben ein Traum — Bruchstück von Psyche.⁴⁹
 42. Bd. 10. Die Grazien — Komische Erzählungen — Kombabus — Schach Lolo. Leipzig 1795. 350 S.
 43. Bd. 11. Don Sylvio v. Rosalva. I.⁵⁰
 44. Bd. 13. Nachlass des Diogenes von Sinope — Gedanken über eine Alte Aufschrift. Leipzig 1795. 243 S.
 45. Bd. 18. Geron der Adelige — Die Wasserkufe — Pervonte — Das Wintermärchen — Hann und Culpenhee — Des Maulthiers Zaum — Der Vogelsang oder die drey Lehren. Leipzig 1796. 387 S.
 46. Bd. 21. Gandalin oder Liebe um Liebe — Klelia und Sinibald. Leipzig 1796. 396 S.
 47. Bd. 27. Peregrinus Proetus. Th. 1. Leipzig 1797. 349 S.
 48. Bd. 28. Peregrinus Proteus. Th. 2. — Eine Lustreise ins Elysium — Antworten und Gegenfragen auf die Zweifel und Anfragen eines vorgeblichen Weltbürgers. Leipzig 1797. 339 S.

Nagu näha, laenas Kreutzwald esimestel semestritel raamatuid Tartu ülikooli raamatukogust küllaltki sageli, tagastamistähtajad on 4, 11, enamikus 18—20 päeva tagant. See lubab oletada, et kindlakstehtud raamatud moodustavad ainult osa tema üliõpilaspõlves loetud kirjandusest.

Toodud andmed täiendavad teataval määral L. Tohver'i [Raua] põhjalikku uurimust Kreutzwaldi ilukirjandusliku lugemuse kohta,⁵¹ täpsustades mõningaid teoseid ja nende lugemisaega (Goethe «Werther», Wagner jt.). L. Tohver'i töös mainimata autoritena esinevad Wolfram v. Eschenbach jt. saksa keskaja autorid, prantsuse kirjanduse esindajad Corneille, Racine, Molière jt. ning hispaania kirjandusest Calderon de la Barca. Üldse esineb nimestikus 21 ilukirjanduslikku teost, milledest Wielandile langeb 10 ja Wagnerile 4, 2 köidet on peamiselt prantsuse autorite näidendeid.

Oma esimesel semestril laenas Kreutzwald ülikooli raamatu-

⁴⁷ Samas, leht 193-a.

⁴⁸ Samas, leht 194-a ja -b.

⁴⁹ W. Heinsius. Allgemeines Bücherlexikon. Neue, umgearb., verb. u. verm. Aufl. Bd. 4. Leipzig 1813, v. 409.

⁵⁰ W. Heinsius, Allgemeines Bücher — Lexikon. Neue umgearb., verb. u. verm. Aufl. Bd. 4. Leipzig 1813, v. 409.

⁵¹ L. Tohver [Raud]. Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist Tartu 1932, 198 lk.

kogust ainult kirjandusteaduslikke ja ilukirjanduslikke teoseid ja alles alates teisest semestrist oma otseste õpingutega seotud kirjandust, kuid ka siis laenas ta korraga ühe teadusliku ja ühe ilukirjandusliku teose.

Teaduslikke teoseid leidub nimestikus 27, neist 5 nimetust (8 numbrit) ajakirju: 1 nimetus (4 numbrit) kirjandusteaduslik («Bragur»), 1 nimetus füüsika-alane ja 3 nimetust arstiteaduslikke ajakirju. Arstiteaduslikke teoseid on nimestikus 12 mitmesuguste meditsiiniliste eriküsimuste kohta, neist 1 antud ajal Tartu ülikoolis kasutatud õpik: J ö r g, J. Chr., Handbuch der Krankheiten des Weibes.⁵² 1 teos on antropoloogia alalt ja 1 on reisikirjeldus.

Nagu eespool tähendatud, sai Kreutzwald ülikooli raamatukogust tõendi kõigi raamatute tagastamise kohta 20. veebruaril 1833. a., kuid sidemed ülikooli raamatukoguga säilisid. Selle tõenduseks on asjaolu, et Kreutzwald novembris 1847. a. Fr. R. Faehlmanni kaudu palus ja sai ülikooli raamatukogust L. A. Struve «Über Erkenntnis und Cur acuter und chronischer Krankheiten.»⁵³

Väga võimalik, et Kreutzwald oma Võru-perioodil sai ülikooli raamatukogust ka teisi raamatuid, sest tema kirjavahetuses Tartu korrespondentidega on sageli juttu raamatute laenamisest, kuigi pole märgitud, kust raamatud laenati.

Mõni sõna Kreutzwaldi isiklikust kontaktist ülikooli raamatukogu töötajatega. Raamatukogu sekretär, hiljem raamatukoguhoidja Emil Anders kuulus Faehlmanni sõprade ringi⁵⁴ ja on tõenäoline, et Kreutzwald teda selles ringkonnas võis kohata. Peale selle puutus Kreutzwald Andersiga kokku kui Peterburi Maria arstileskede ja vaeslaste pensionikassa laekuriga, sest Kreutzwald oli nimetatud kassa liige.⁵⁵ Kontaktist teiste raamatukogutöötajatega puuduvad andmed, kui mitte arvestada seda, et Kreutzwald kuulas prof. Karl Morgensterni loenguid, kes oli ühtlasi ka ülikooli raamatukogu direktor.⁵⁶

⁵² Verzeichniss der vom 16. Januar bis zum 10. Junius 1826. zu haltenden Vorlesungen auf der kaiserl. Univ. zu Dorpat. Dorpat 1826, lk. 6.

⁵³ Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 26. 11. 1847 ja Faehlmanni vastus Kreutzwaldile 27. 11. 1847. — Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Tartu 1936, lk. 127 ja 128.

⁵⁴ E. Anders. Erinnerungen. «Baltische Monatsschrift», Bd. 39, 1892, lk. 300.

⁵⁵ Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Tartu 1936, lk. 6, viide 1.

⁵⁶ Siin tuleks õiendada albumis «Fr. R. Kreutzwald. 1803—1882. Elu ja tegevus sõnas ja pildis.» Tln., 1953, lk. 10 esinevat väidet: «... kuulab Kreutzwald prof. Morgensterni loenguid esteetikast ja saksa kirjandusest (Nibelungid, Faust).» Morgenstern pole Tartu ülikoolis pidanud loenguid saksa kirjandusest, vaid filoloogilistest entsüklopeediast ja metodoloogias, esteetikast ja antiikaja kirjandusest, kunstiajaloo, mütoloogias jne. (vt. vastavate aastate loengukavad: «Verzeichniss der vom... bis zum... zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der kaiserl. Univ. zu Dorpat»). «Fausti» kohta, nagu üldse saksa

Lõppeks kerkib küsimus, kas ülikooli raamatukogu oli ainuke koht, kust üliõpilane Kreutzwald võis raamatuid laenata.

Peale ülikooli raamatukogu Toomemäel leidus väikesi käsikogusid ka ülikooli instituutide ja kliinikute juures. Et neist mõnevõrra üliõpilastele raamatuid laenutati, näitab Kreutzwaldile 4. märtsil 1833. a. väljaantud tõend, et ta meditsiinilise kliiniku raamatukogule on tagastanud kõik laenatud raamatud ja haiguslood.⁵⁷ Meditsiinilise kliiniku raamatukogus leidus 1827. a. umbes 400 raamatut.⁵⁸ Seega võis Kreutzwald sealt laenata erialast kirjandust, kuigi täpsed andmed selle kohta puuduvad.

Ülikooli klubilise asutuse «Akademische Musse» lugemislaud oli jooksva üldsisulise ja mõnevõrra ka teadusliku ajakirjanduse osas hästi varustatud, nagu näitavad Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis leiduvad «Akadeemilise Musse» toimikud. Kuid on vähe tõenäoline, et Kreutzwald neid sai kasutada, sest tema nime ei esine «Akadeemilise Musse» liikmete nimestikes.⁵⁹ Põhikirja järgi aga oli keelatud külaliste kaasatoomine Tartus elunevate isikute hulgas;⁶⁰ sellega langeb ära võimalus, et Kreutzwald nimetatud lugemislauda oma üliõpilaspõlves mõne liikme külalisena kasutas. «Akadeemilise Musse» küllaltki kõrge liikmemaks — 15 rubla aastas, — ja sisseastumismaks 15 rubla⁶¹ polnud kehvematele üliõpilastele jõukohane. Mis puutub üliõpilaste korporatsioonide raamatukogudesse, siis need tol ajal veel puudusid. Korporatsioonid olid alles kujunemas ja õieti poolillegaalses olukorras.⁶² Neil puudusid, peale vehklemissaali, isegi veel omad kindlad ruumid, kuhu oleks võinud raamatuid paigutada.⁶³ Korporatsioonis «Estonia», kuhu Kreutzwald kuulus, asutati raamatukogu alles 1860. a.⁶⁴

Üliõpilastel olid väikesed isiklikud raamatukogud ja võib-olla esines nende hulgas ka lugemisringe. Vähemalt ühe üliõpilaste lugemisringi kohta õnnestus andmeid saada. Nimelt kirjutas 1825. a. sügisel vene luuletaja Nikolai Jazõkov, kes õppis Tartu

kirjanduse kohta, luges 1831. a. sügissemestril esmaspäeviti ja neljapäeviti Eduard Raupach (Vt. «Verzeichnis der vom 23. Julius bis zum 19. Decbr. 1831 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen», lk. 13). Siin on ilmselt tegemist G. Blumbergi töös «Dr. Fr. R. Kreutzwald's Leben» esineva lause «... und Vorlesungen bei Morgenstern und anderen Lehrern über Aesthetik, die Niebelungen, den Faust, wurden nie versäumt...» (Vt. «Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft,» Bd. 21, H. 1, lk. 72) ebatäpse tõlkega.

⁵⁷ RAKA, f. 402, nim. 2, s.-ü. 13 436, leht 28.

⁵⁸ Die kaiserl. Universität zu Dorpat, lk. 28.

⁵⁹ RAKA, f. 2669, nim. 1, s.-ü. 15, 33, 36, 37, 38, 39, 40.

⁶⁰ Verfassung und Vorschriften der akademischen Musse zu Dorpat. Dorpat 1815, lk. 13, § 16.

⁶¹ Samas, lk. 14, § 18. Võrdluseks olgu märgitud, et 1826. a. septembris maksis Tartus nael puhtast rukkist leiba 4 kop., nuumlooma liha 15 kop. nael, tavaline õlu 14 kop. toop. Vt. «Dörptsche Zeitung», 1826, 8. Sept., Nr. 72.

⁶² Е. В. Петухов. Имп. Юрьевский, бывш. Дерптский Университет за 100 лет его существования. Юрьев 1902, lk. 577—592.

⁶³ A. Gernet. Geschichte der «Estonia». SPb. 1893, lk. 209.

⁶⁴ Samas, lk. 249.

ülikoolis 1823.—1827. a., oma vennale, et ta on loonud koos 5 saksa üliõpilasega lugemisringi, kus iga ringi liige ostis teatud raamatu, mis pärast ringlemist teiste liikmete hulgas jäi ostja omanduseks.⁶⁵ Milliseid raamatuid neis ringides loeti ja kuivõrd nad olid levinud, vajaks eri uurimist. Väga võimalik, et Kreutzwald juba üliõpilasena aluse pani oma rikkalikule raamatukogule.

Kreutzwaldi üliõpilaspõlves töötas Tartu raamatukaupluste juures 2 laenuraamatukogu, nende kasutamismaks oli aga tolle aja kohta küllaltki kõrge: aasta abonement kahele raamatule 20 bankorubla, üksiku raamatu lugemine 6 kopikat päevas.⁶⁶ Nende raamatukogude lugejate nimestikke ei õnnestunud leida, seepärast on vähemalt esialgu võimatu öelda, kas Kreutzwald neid kasutas või mitte.

Ülaltoodut silmas pidades võib väita, et ülikooli raamatukogu oli üliõpilasele Kreutzwaldile põhiliseks, kui mitte ainukeseks kohaks, kust ta raamatuid sai nii oma põhiõpingute kui ka eriharastuste tarvis, ja nagu eelnenud nimestikust nähtub, kasutas ta seda võimalust rohkesti.

Ф. Р. КРЕЙЦВАЛЬД КАК ЧИТАТЕЛЬ БИБЛИОТЕКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Э. Куду

Резюме

Приводится список книг, взятых Фр. Р. Крейцвальдом из Библиотеки Тартуского университета во время его учебы на медицинском факультете (1826—1833). Книги установлены по спискам выдачи книг, сохранившихся в Отделе редких книг и рукописей Научной библиотеки ТГУ.

Дается также краткий обзор того, как пользовались студенты библиотекой университета, а также обзор других возможностей получения книг студентами. Из последнего истекает, что для студентов основным источником получения книг была Библиотека Тартуского университета.

⁶⁵ N. M. Jazdkov — A. M. Jazdkovile 20. 09. 1825 — Письма Н. М. Языкова к родным за дерптский период его жизни (1822—1829). СПб. 1918, lk. 206—207.

⁶⁶ «Inland», 1837, 18. Aug., N. 33, v. 566; «Beiträge zur Dörptschen Zeitung», 1837, 14. Aug., N. 95. Võrdluseks olgu märgitud, et Kreutzwaldi ajal ühe «estoonsuse» semestrikulud ulatusid 100 kuni 150 hõberublale või 350 bankorublale. Semestriüür ühe mehe kohta kõikus kaua 15 ja 20 hõberubla vahel. Vt. Gernet, Geschichte d. Estonia, lk. 111.

Fr. R. Kreutzwald als Leser der Bibliothek der Tartuer Universität

E. Kudu

Zusammenfassung

Man bringt ein Verzeichnis der von Fr. R. Kreutzwald aus der Bibliothek der Universität Tartu geliehenen Bücher während seiner Studien an der Medizinischen Fakultät (1826—1833). Die Bücher sind nach den Verzeichnissen der ausgeliehenen Bücher festgestellt, welche in der Abteilung für seltene Bücher und Handschriften der Wissenschaftlichen Bibliothek der Universität Tartu erhalten sind.

Gleichzeitig gibt man eine kurze Übersicht über die Benutzung der Universitätsbibliothek seitens der Studenten nebst einer Übersicht anderer Leihmöglichkeiten von Büchern für die Studenten. Aus der letzteren ist ersichtlich, daß als Hauptquelle für Bücherbeziehungen für die Studenten die Universitätsbibliothek zu betrachten ist.

ÜHEST «KALEVIPOJA» KOHTA KÄIVAST KIRJAVAHETUSEST

P. Ariste

Soome-ugri keelte kateeder

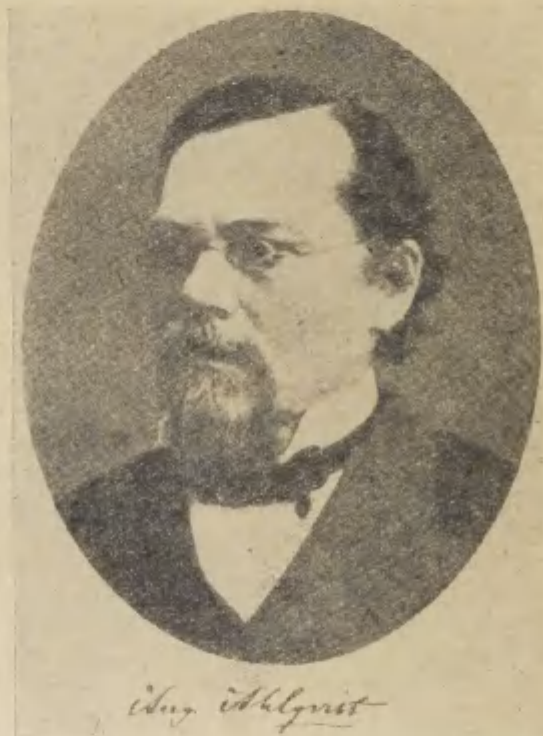
Eesti NSV Teaduste Akadeemia F. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis leidub Opetatud Eesti Seltsi arhiivimaterjalide hulgas koguke rootsikeelseid kirju kahelt soomlaselt, nimelt keeleuurijalt ning luuletajalt A. E. Ahlqvistilt ja kultuuritegelaselt P. Tikkanenilt, mis heidavad mitmes suhtes valgust «Kalevi-
poja» avaldamise üritustele Soomes.

August Engelbrekt Ahlqvist (1826—1889) oli pärit Kuopiost. 1844. aastal astus ta Helsingi ülikooli, kus õppis muu seas soome-ugri keeli. Juba üliõpilasena hakkas ta aktiivselt soome kultuurielust osa võtma, olles innukas soome keele õiguste eest võitleja. Magistriks sai A. E. Ahlqvist 1853. ja doktoriks 1859. aastal. 1863. aastal valiti ta Helsingi ülikooli soome keele ja kirjanduse professoriks. Ta on teinud ulatuslikke uurimisretki vadjalaste, vepslaste, mordvalaste, maride, manside ja hantide juurde. Ka eestlaste aladel on ta olnud. Eestis oli Ahlqvist pikemat aega 1854. aastal. Tartus viibides tekkisid tal tihedad suhted just Opetatud Eesti Seltsi ringkondadega. Opetatud Eesti Seltsis pidas Ahlqvist ettekandegi vadjalaste kohta 3. novembril, milles ta muide üsna õigesti kirjeldas eesti ja vadjja keele omavahelisi suhteid.¹ Seltsi raamatukogu ja muude Tartus hangitud andmete põhjal kirjutas Ahlqvist oma aja kohta tähelepandava ülevaate eesti kirjandusest «Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta» (Suomi 1855, Helsinki 1956). Eriti oluliseks kujunesid Ahlqvisti suhted Opetatud Eesti Seltsi tegelastega ning muudegi eesti haritlastega, mis mõjusid kaasa, et see soomlane oli hiljemgi aina innukas eesti keele ja kultuuri tutvustaja Soomes.² Ahlqvisti ja Fr. R. Kreutzwaldi vahel oli sõbralik vahekord. 1869. aastal Hel-

¹ Opetatud Eesti Selts 1838—1938. Lühike tegevus-ülevaade, Tartu 1938, lk. 21.

² A. J. Sarlin, August Engelbrekt Ahlqvist, Helsinki 1924; I. Kohtamäki, Ankara puutarhuri, Helsinki 1959.

singis ilmunud lugemikus «Suomalainen murteiskirja» avaldas Ahlqvist Kreutzwaldi laule. Tema kaasabil ilmusid Soome Kirjanduse Seltsi (= Suomalainen Kirjallisuuden Seura) kulul 1866. aastal «Eesti rahva ennemuistsed jutud». Ahlqvist oli Soomes «Kalevipoja» levitajaks. Oma eesti keele loenguil kasutas ta eepost lugemismaterjaliks koos «Reinuvader Rebasega». Ahlqvist aitas selleks tõhusalt kaasa, et «Kalevipoja» rahvapärimuste ilmumine sai Soomes teoks. Ahlqvisti vend oli muide faktoriks Kuopios

Aschani trükikojas, kus trükiti «Kalevipoja» 1862. aasta eesti-keelne väljaanne.³ Ahlqvist hakkas «Kalevipojale» ilmumise võimalusi otsima varsti pärast seda, kui ta oli Tartust Ingerimaa kaudu Soome tagasi jõudnud. Õpetatud Eesti Seltsi sekretäriilt Chr. E. Sachssendahlilt oli Ahlqvist kuulnud, kuidas Tartu tsensor C. Mickwitz tegevat takistusi eepose ilmumisele sel kujul, nagu seda tahtis Fr. R. Kreutzwald. Ahlqvist kavatses Soomes trükkijat leida, sest Soomes poleks takistavad tsensuuriolud arvesse tulnud. Helsingis leidiski Ahlqvist mõttekaaslase oma heas sõbras

³ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Tallinn 1953, lk. 52, 101, 127 jj., 159; IV, Tallinn 1959, lk. 246 jj., 341 jj., 367 jj.

P. Tikkanenis, kes nõustus eepost oma trükikojas trükkima Opetatud Eesti Seltsi kulul.

Paavo (Paul) Tikkanen (1823—1873), savolane nagu Ahlqvist, sai Helsingi ülikooli magistriks 1847. ja doktoriks 1860. aastal. Ajakirjaniku ja kirjastustegelasena oli temagi oma aja innukamaid soomluse harrastajaid võitluses rootsi hegemoonia vastu. Ta asutas ajalehe «Suometar» ning oli selle toimetaja. Tikkaneni huvitasid Eesti olud. Juba 1848. aastal oli ta kirjutanud

Paavo Tikkanen.

tähelepandava ülevaate Eesti koolioludest «Pitäjänkoulu Lajussissa Lihwinmaalla». 1848. aastal rentis Tikkanen koos Herman Kellgreniga Soome Kirjanduse Seltsi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) trükikoja. Samal aastal hakkas ta raamatukaupmeheks ning kirjastajaks. Kirjastustegelasena oli Tikkanenil huvi ning võimalusi «Kalevipoega» kirjastada või trükkida. Selleks saadi ka Fr. R. Kreutzwaldi nõusolek. Opetatud Eesti Selts tahtis siiski ise jääda kirjastajaks, nõnda et Tikkanen oleks olnud üksnes trükkija. «Kalevipoja» käsikirja lõplik viimistlemine viibis. Krimmi

sõja ajal sattus aga Tikkanen majanduslikkudesse raskustesse. Et «Kalevipoja» esiktrükk jäi Soomes siiski ilmumata, sõltus peamiselt just sellest, et Tikkanen müüs 1865. aastal ära oma raamatukaupluse ja järgmisel aastal ka trükikoja.⁴

Ahlqvisti ja Tikkaneni rootsikeelne kirjavahetus Õpetatud Eesti Seltsiga koosneb 9-st Ahlqvisti ja 2-st Tikkaneni kirjast. Seitse esimest Ahlqvisti kirja on Seltsi käsikirjade kogus *sub signo* MA 170:33. Kaheksas kiri on «Sissetulnud kirjade» II köites (1849—1859), leht 410—411. Üheksas kiri on Seltsi 1860. aasta «Kirjavahetuses», leht 105 jj-d. Mõlemad Tikkaneni kirjad on koos Ahlqvisti esimese seitsme kirjaga MA 170:33.

Ahlqvisti ja Tikkaneni rootsikeelne kirjavahetus on sisurikas. Peale otseselt «Kalevipoja» kohta käivate küsimuste leidub neis huvitavaid üksikasju Soome poliitilisest olukorrast aastail 1853—1856. Neis kirjades on väärtuslikke andmeid ka Soome tsensuurioludest, Helsingi ülikooli ja Vene Teaduste Akadeemia tegevusest ning mitmest tolle aja avalikust tegelasest. Olulisi andmeid on ka Ahlqvisti uurimisreisidest.

Peale viimase Ahlqvisti kirja (nr. 9) on kõik rootsikeelsed kirjad adresseeritud Õpetatud Eesti Seltsi sekretärile Christian Emil Sachssendahlile (1814—1856), kes oskas rootsi keelt. Sachssendahl oli pärit Võrust. 1835.—1841. aastani õppis ta Tartu ülikoolis arstiteadust. 1843. aastast oli ta Tartus arstiks. Soomes olles oli ta omandanud rootsi keele. Õpetatud Eesti Seltsi sekretäriks oli Sachssendahl 1843—1856. 1846. aastal valiti ta Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaks liikmeks. Ta oli Õpetatud Eesti Seltsis oluline kultuurimõjude ja kirjanduse vahendaja Eesti ja Soome vahel, milleks andis eeldusi rootsi keele oskus. Sachssendahli surmaga kaob eesti vanimal teaduslikul seltsil mõneks ajaks otsene keeleline side Skandinaaviamaadega. Vana traditsiooni põhjal kirjutab Ahlqvist oma viimase rootsikeelse kirja pärast Sachssendahli surma Õpetatud Eesti Seltsi esimehele T. Beisele, kuid õigesti aimates, et Seltsis ei ole enam rootsi keele oskajat, lisab ta rootsi tekstile saksakeelse kokkuvõtte. Hilisemad Ahlqvisti poolt Õpetatud Eesti Seltsile adresseeritud kirjad on saksakeelsed (Kirjavahetus 1876, nr. 2, nr. 22 ja Kirjavahetus 1886, nr. 50). Sachssendahlist olgu siinkohal veel seda öeldud, et ta oli õige innukas «Kalevipoja» avaldamise asjade ajaja.

Kõnesolevad rootsikeelsed kirjad tuuakse algupärandis ning eestikeelses tõlkes. Kirjade lõppu on lisatud kommenteerivaid seletusi. Rootsikeelne tekst on antud edasi omaaegses kirjaviisis. Selles pole tehtud parandusi.

Chr. E. Sachssendahli saksakeelsed kirjad A. Ahlqvistile leiduvad Helsingis Soome Kirjanduse Seltsis. Neid on refereerinud S. Haltsonen artiklis ««Kalevipoeg» ja Ahlqvist» (Kalevalaseuran

⁴ Vt. muide ka Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, Tallinn 1956, lk. 373 jj.; A. Annist, Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg» II, Tartu 1936, lk. 160 jj-d.

Vuoskirja 42, Helsinki 1962, lk. 134) jj.). Neis kirjades päritakse, kas Soomes poleks võimalik «Kalevipoega» trükkida ning mis tingimustel toimuks trükkimine. S. Haltsonen on maininud ka A. Ahlqvisti kirju Chr. E. Sachssendahlile. Samade kirjade olemasolu mainib S. Haltsonen ka oma eestikeelses kirjutises ««Kalevipoeg» ja Ahlqvist (Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 8, lk. 464).

S:t Petersburg den 10/22 Dec. 1854.
Högtärade Vän!

Med hjertligaste tacksägelse för den vänskap och välvilja, hvarmed Herr Doktorn förljufvade min vistelse i Dorpat¹, tager jag mig friheten att med denna dags tungpost till Estniska Lärda Sällskapet öfversända några från Finland mig tillhandakomne böcker. De äro till antalet 18, och utgöras af vår bättre litteratur i sednare tider. Svårigheten att från Finland få böcker öfver ryska gränsen har gjort, att Tikkanen denna gång icke kunnat skicka mera, ty eljest mera hade kunnat skickas, då vår finska litteratur lyckligtvis i sednare tider riktats med flera goda arbeten. Dock efter några månader torde jag äfven sjelf vara i tillfälle att från Finland komplettera Edra finska samlingar. Denna underrättelse torde förvåna Herr Doktorn, och med smärta måste jag under-

rätta Herr Doktorn derom, att mina förhoppningar om understöd ur Finska statsmedel för min tilltänkta resa till Novgorod och Tver² endast högst ofullständigt realiserats. Den stora orientalistiska frågan³ har nemligen uppslukat alla våra penningar, och hvad den lemnat öfrigt, har den lilla orientalistiska frågan förtärt. Kellgrens⁴ olycklige kompetitor hörde till en akademisk familj (Lagus), en familj, som har många både manliga och qvinliga skrikhalsar och pratmakare. I dessa föränderliga tider var det således dubbelt farligt, att göra denna liga till missnöjde; därför gaf man Lagus⁵ «Genugthuung» i en professors-titel och ett penninge anslag ur vårt Universitets Kanslers-medel, hvilka medel redan voro starkt medtagna genom det anslag, den officiöse redaktören af Helsingfors Tidningar, Topelius⁶, erhåller ur desamma. För mig återstod således blott den lumpna summan af 150 rub. sr, hvilka man nyligen anslagit till min resa. Hvad jag skall företaga med dessa penningar, vete vår Herre! Tikkanen erbjuder väl af egna medel ännu 150 rub., och lofvar skaffa mera, men jag har nästan fullständigt afgjort, att, efter några veckors vistelse här och ett par månaders stökande i Woternas språk, resa hem till Finland, och möjligen i nästa sommar eller höst söka fortsätta mina resor bland de Finska stammarna.

De finska tidningarna (neml. Litteraturbladet och Morgonbladet)⁷ hafva med fågnad reproducerat allt, hvad signaturen W. Sch. i Magazin für die Litteratur des Auslands publicerat om finska litterära förhållanden. De hafva dock falskt uppgifvit denna signatur för professor Schott i Berlin, ty det är ju rätteligen vår goda vän Schultz⁸, eller huru? Jag skall bringa detta till våra tidnings-redaktörers kännedom. — Santo's uppsatts⁹ om Kalevipoeg i «Verhandlingene» är öfversatt i Litteraturbladet, och man väntar i Finland detta arbete¹⁰ med spänd uppmärksamhet.

«Suomi» för år 1854 är redan i det närmaste färdig tryckt, så att min uppsatts om Estniska litteraturen hinner först till årgången 1855¹¹.

Om den omnämnda signaturen W. Sch. icke skulle vara Schultz, så anhåller jag att Herr Doktorn ville godhetsfullt derom underrätta mig; hvaremot jag fortfar att anse min förmodan derom riktig, så länge ingen rättelse från Herr Doktorn kommer. Saken är vigtig därför, att jag skulle vilja göra en så varm vän till Finnarne, som Schultz är, bekant i Finland. Min adress är i några veckors tid denna stad och: Въ домѣ финской церкви у Пастора Сирена.¹²

Jemte hjertliga helsningar till alla bekanta i Dorpat, framförallt den hedersmannen Schultz, förblir jag Herr Doktors
trogne vän o. tjenare
Aug. Ahlqvist

Kõrgesti austatud Sõber!

Südamlikema tänuga sõpruse ja heatahtlikkuse eest, millega Teie, Härra Doktor, tegite meelepäraseks minu viibimise Tartus¹, võtan enesele vabaduse tänase raskepostiga Õpetatud Eesti Seltsile edasi saata mõningad Soomest minu kätte tulnud raamatud. Neid on arvult 18, ja nad koosnevad meie viimase aja paremast kirjandusest. Raskus Soomest raamatuid üle Vene piiri saada on põhjustanud, et Tikkanen ei saanud seekord enam saata. Kuigi üldse oleks võinud enam saata, sest meie soome kirjandus on viimasel ajal õnnelikult rikastunud mitme hea tööga. Siiski peaks mul endal mõne kuu pärast olema võimalus Soomest täiendada Teie soome kogusid. See teade peaks teid, Härra Doktor, imestama panema, ja valuga pean Teile, Härra Doktor, sellest teatama, et minu lootused saada toetust Soome riigisummadest oma kavatsetud reisiks Novgorodi ja Tveri² täitusid äärmiselt puudulikult. Suur idaküsimus³ on nimelt ära neelanud kogu meie raha, ja mis ta on jätnud järele, on väike idaküsimus ära kulutanud. Kellgreni⁴ õnnetu kaaskandidaat kuulus akadeemilisse perre (Lagus)⁵, perre, kel on niihästi mees- kui ka naissoost kisakõrisid ja lobasuid. Nüüdsel muutlikul ajal oli nõnda siis kahekordselt hädadohtlik pahandada seda liigat; sellepärast anti Lagusele «hüvitus» professoritiitlina ja rahalise toetusena meie ülikooli kantslerisummadest, missugused summad olid juba tugevasti ära kulutatud selle toetusega, mida sealt saab «Helsingfors Tidningar'i» ametlik toimetaja Topelius⁶. Mulle jäi nõnda siis üle vaid 150 hõberubla suurune närune summa, mis äsja määrati minu reisiks. Mis pean ette võtma selle rahaga, teadku Issand Jumal! Tikkanen pakub küll oma summadest veel 150 rubla, ja lubab muretseda enam, aga ma olen peaaegu täiesti otsustanud pärast mõnenädalast siinviibimist ja paari kuulist tuhnimist vadja keele kallal sõita koju Soome ja võimalikult tuleval suvel või sügisel katsuda jätkata reise soome hõimude hulgas.

Soome ajalehed (nim. «Litteraturbladet» ja «Morgonbladet»⁷) on rõõmuga ära trükinud kõik, mida varjunimi W. Sch. on avaldanud ajakirjas *Magazin für die Litteratur des Auslands* soome kirjandussuhete kohta. Nad on siiski valesti teatanud, et see varjunimi on professor Schotti oma Berliinist, kuna see on ju õigupoolest meie hea sõber Schultz⁸, või kuidas? Ma teen seda meie ajalehetoimetajatele teatavaks. — Santo kirjutis⁹ Kalevi pojast «Verhandlungen'is» on tõlgitud «Litteraturbladet'is», ja Soomes oodatakse seda tööd¹⁰ põneva tähelepanuga.

«Suomi» 1854. aastaks on juba peaaegu valmis trükitud, nõnda et minu kirjutis eesti kirjandusest jõuab alles 1855. aastakäiku.¹¹

Kui mainitud varjunimi W. Sch. ei peaks olema Schultz, siis

palun, et Teie, Härra Doktor, sellest mulle lahkesti teataksite; muidu pean oma arvamist selle kohta jätkuvalt õigeaks, kuni Teie poolt, Härra Doktor, ei tule mingit õiendust. Asi on sellepärast tähtis, et ma tahaksin nõnda sooja soomlaste sõpra, nagu on Schultz, teha Soomes tuttavaks. Minu aadress on mõne nädala jooksul see linn ja soome kiriku majas pastor Siréni juures.¹²

Südamlike tervitustega kõigile tuttavatele Tartus, kõigepealt aumees Schultzile, jään Härra Doktor

ustavaks sõbraks ja teenriks
Aug. Ahlqvist.

¹ A. Ahlqvisti viibimine Õpetatud Eesti Seltsis oli suurema tähtsusega kui noore teadusemehe harilik külaskäik. Kuidas Ahlqvisti Seltsis vastu võeti, sellest on ajakirjas «Inland» (1854, 18. X, nr. 42) avaldatud Õpetatud Eesti Seltsi 6. oktoobril 1854 peetud koosoleku kirjelduses muuseumis öeldud: «Der derz. Präsident führte den von der finnisch-literarischen Gesellschaft in Helsingfors zu sprachlichen Untersuchungen und Studien ausgesendeten Hrn. Cand. phil. Ahlqvist als Gast ein und nahm dabei Gelegenheit in einem längeren freien Vortrage auseinanderzusetzen, wie erfreulich es sei, dass man in Finland der estnischen Sprachforschung eine so grosse Aufmerksamkeit zuwende, wobei zugleich die Ursachen dargelegt wurden, warum wir selbst mit diesen sprachlichen Studien hinter den Anstrengungen der Finländer zurückgeblieben, und je mehr wir die Vorliebe unserer nördlichen Nachbarn für Lieder und Sagen ihres Volkes bewundern, desto mehr müssen wir es bedauern, dass unser Estenvolk gar keine Sprossen treibt, die, gleich den Finnen, auf Lieder und Sagenjagden ausgingen, und die Ausbeute würde nicht gering sein.» Järgmisel Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 3. novembril oli Ahlqvist oma ettekandega veelgi suurema tähelepanu keskuseks. «Hr. Cand. Ahlqvist aus Helsingfors verlas einen interessanten Aufsatz über die im St. Petersburger Gouvernement wohnenden Woten (Watjalaiset), welchen Volksstamm der Verfasser seiner gewonnenen Resultaten zufolge nicht für Finnen, sondern für Esten hält, und unterstützte durch eine bedeutende Anzahl Wörter und grammatikalischer Formen seine Annahme» (Inland 1854, 15. XI, nr. 46). Selles Ahlqvist eksis, nagu oleks vadja keel eesti keele üks murdeid, kuid ta oli õigesti aru saanud, et vadja keel on eesti keelele lähemal kui soome keelele. Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis on säilinud Ahlqvisti poolt peetud ettekande mustandkäsikiri *sub signo* MA 172:8, mida peavad arvestama kõik vadja keelega tegelevad uurijad. Vt. ka S. H a l t s o n e n, August Ahlqvistin Vatjan ja Viron matkat v. 1854—55. «Virittäjä» 1961, lk. 62 jj-d.

² Novgorodi ja Tveriga mõtleb Ahlqvist sealseid karjalaste alasid. Ahlqvist oli tollal elav huvi nende karjalaste keele vastu.

³ «Den stora orientalska frågan» (= suur idaküsimus) eest on kirjas kustutatud sõna «Kriget» (= sõda). Kirja saatja näikse olevat arvanud, et sõja mainimine võiks ehk äratada kahtlustusi ametivõimudes, kui kiri peaks sattuma nende kätte. Hiljemgi on näha, et poliitilistest küsimustest kõneldakse vahel üsnagi kaudselt. — Suure idaküsimusega on mõeldud Krimmi sõda (1853—1855), mis otseselt puudutas Soometki. Selles sõjas olid Türgi liitlasteks Prantsusmaa, Inglismaa ja Sardiinia. Inglise laevastik blokeeris Soome randu.

⁴ Abraham Herman August Kellgren (1822—1856), soome keeleuurija, sai Helsingis filosoofiakandidaadiks 1844, doktoriks 1850, dotsendiks Helsingi ülikoolis 1849 ja sealsamas idamaa keelte professoriks 1854. Väikse idaküsimusega on mõeldud idamaa keelte professori koha täitmist või 5. punktis mainitud õpetlase retki. — Siinkohal olgu üldiselt öeldud, et kui ei ole lähemalt mainitud viiteallikat, on andmed Soome tegelaste kohta teostest: «Kansallinen Elämäkerrasto», Helsingi-Porvoo 1927—1934; T. C a r p e l a n, Finsk Biografisk Handbok, Helsingfors 1903; «Iso Tietosanakirja», Helsingi 1931—1939.

⁵ Ulatuslikust Laguste teadlasperekonlast on siinkohal kõnet arvatavasti Jakob Johan Wilhelm Lagusest (1821—1909), soome klassikalisest filoloogist ning orientalistist, kes 1850. aastast alates oli üle kolme aasta olnud uurimisretkedel Lõuna-Venemaal ja Kreekas. 1857. aastal sai ta idamaa keelte professoriks ja 1866. aastal kreeka kirjanduse professoriks Helsingi ülikoolis.

⁶ Soome tuntud kirjanik Zacharias (Sakari) Topelius (1818—1898) oli «Helsingfors Tidningar'i» toimetaja 1840—1860.

⁷ «Litteraturbladet för allmän medborgerlig bildning» ilmus 1847—1863 kuukirjana. Ajakirja sisu oli kirjanduslik ja ühiskondlik-poliitiline. Tema asutajaks oli J. V. Snellman, kes oli ka peatoimetajaks, välja arvatud aastad 1850—1854. Nõid aastail oli peatoimetajaks S. G. Elmgren, üks esimesi «Kalevipoja» tutvustajaid Soomes. «Morgonbladet» ilmus aastail 1845—1855.

⁸ Tartu arst Woldemar Schultz (1822—1874) oli Opetatud Eesti Seltsi sekretäriks 1856—1858. Ta oli ajakirja «Inland» toimetajaks 1854—1857. — Ahlqvist on ilmselt eksinud arvates, et soome kirjanduse tutvustajaks Saksamaal on olnud W. Schultz. Asjaomaste artiklite autor oli Berliini ülikooli idamaa keelte professor Wilhelm Schott (1807—1889). Ajakirjas «Magazin für die Literatur des Auslandes» on ta avaldanud soome kirjandust ning rahvaluulet tutvustavaid kirjutisi. Ta oli üldse innukas Soome ja Eesti kultuurielu tutvustaja. Tema sulest on mainitud ajakirjas muide ilmunud «Über die finnische Sage von Kullervo» (1857) ja «Über finnische und estnische Heldensagen» (1866). «Kalevipojast» on ta avaldanud mitu tähelepandavat kirjutist (Magazin für die Literatur des Auslandes 1857, lk. 457—458 ja 462—463; 1858, lk. 503—506; Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland XIX 2, Berlin 1860, lk. 346—363; Philologische und historische Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1862, Berlin 1863, lk. 411—487).

⁹ Gustav Moritz Santo (1802—1856) oli pärit saksastunud itaalia perekonnast. Tartus töötas ta ajalooõpetajana. Opetatud Eesti Seltsi esimeheks oli ta 1853—1856. Ta oli huvitatud «Kalevipoja» käsikirja valmimisest. Opetatud Eesti Seltsi esimehena püüdis ta kõigiti kaasa aidata, et eepos ilmuks trükiski. Tema poolt on muuseumis ilmunud «Kalevipoega» eelnevalt tutvustav kirjutis «Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kalewi-Poeg, eines estnischen Nationalepos, nebst einigen Bemerkungen über die estnische Volkspoesie» (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft III 1, Tartu 1854), mille «Litteraturbladet'is» ilmunud tõlget mainib Ahlqvist.

¹⁰ «Selle tööga» (detta arbete) on mõeldud Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoega».

¹¹ «Suomi» 1855, lk. 1—100 ongi Ahlqvisti poolt ilmunud pikem ülevaade eesti kirjandusest «Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta». See töö oli oma aja kohta väga tähelepandav. Selle esimeses peatükis antakse kokkuvõtlik ülevaade eestlaste ajaloost ja kultuurilises arengisest, vanimast kirjandusest ning kahe kirjakeele tekkimisest. Kahe kirjakeele olemasolu mõistab Ahlqvist õigusega hukka, nagu ta seda muide teeb ka 13. (25.) veebr. 1855 E. Sachssendahlile saadetud kirjas. Eesti kirjanduse ülevaate teises peatükis käsitletakse J. H. Rosenpläneri ja tema «Beiträge'de» ümber koondunud kirjameeste ringi. Kolmas peatükk on pühendatud O. W. Masingule ja neljas krahv P. Manteuffelile. Viies ning viimane peatükk on Opetatud Eesti Seltsi tegevusest. Lk. 82 jj. ütleb Ahlqvist arvustavalt, et Opetatud Eesti Selts tegeleb liiga palju vanade rahade kogumise ning ajalooa. Tema arvates peaks Seltsi õigem ülesanne olema tegelemine eesti keelega ja selle minevikuga. Selts hoolitsevat õige vähe eesti kirjakeele arendamise ning õiguste eest. Need arvustavad märkused olid õigustatud. Võrdluseks oli Ahlqvistil liiatigi Soome Kirjanduse Selts, millel oli suuri teeneid soome kirjakeele arendamise alal. Üldiselt suhtus aga Ahlqvist väga tunnustavalt Opetatud Eesti Seltsi tegevusse. Eriliselt mainib ta seltsi juurde koondunud Friedrich Robert Faehlmanni, Fr. R. Kreutzwaldi, tolle aja tähtsamaid eesti teadusemehi ja eestluse kujusid. Kogu Ahlqvisti tööd iseloomustab soe arusaamine eesti oludest.

¹² Carl Sirén oli tollal Peterburis soomlaste Maarja kiriku pastor ning soome koolikirjanduse soetamise majanduslik toetaja.

S:t Petersburg den
29 Dec. 1854
10 Jan. 1955.

Högtärade Vän!

Jemte det jag tackar hjertligen för brefvet af den 13. Dec, får jag nu, då det gamla året äfven här är snart slut, önska Herr Doktorn lycka och trefnad för det instundande nya.

Sedan mitt sednaste bref hafva mina reseplaner något förbättrat sig. Tikkanen tillägger till mitt reseunderstöd af egna medel 150 rub. sr, och man gifver mig hopp, att äfven ur allmänna medel framledes bekomma ytterligare medel för min resa. Jag begifver mig således redan i dag till Woterna, och sedermera efter två eller tre månader till Novgorod och Tver. Sedan jag sammanskrifvit någon större filologisk afhandling om någon af dessa dialekter, har jag hopp att blifva använd i härvarande Vetenskaps-Akademi's tjenst, åtminstone har Schiefner¹, som är helt försonligt stämd emot mig, lofvat arbeta för mig, och den gamle Sjögren² har heller ingenting emot mig. Närmast ligger det i Akademiens plan, att låta undersöka Wogulernas språk, och härtill vill man helst använda en Finne, emedan detta språk, om också ganska aflägsset, dock har någon förvandtskap med Finskan. Men denna resa ligger naturligtvis ännu i det vida, och till dess värdiga företagande fordras en åratals lång förberedelse. Imellertid fröjdar jag mig öfver, att kunna utföra min plan, hvad de Novgorodske och Tverske Finnarne³ beträffar. För resten låter jag Gud sörja.

Audaces

Fortunes fortuna juvat.

Ahrens «Danksagung»⁴, som jag läste hos J. Schiefner roade mig mycket. Med blotta försäkringar nedslår man dock icke ens en så svag motståndare som mig, äfven om man är en sådan Brambarbas, som Ahrens. Imellertid måste jag känna mig stolt öfver, att hafva fått äran att bryta en lans med en så gammal och fruktansvärd kämpe som han är, och jag hoppas ännu få tillfälle att mötas med honom på samma fält. Att hos mig ej finnes någon fiendskap till honom, synes äfven deraf, att jag föreslagit honom jemte Kreutzwald till heders-ledamöter i Finska L. Sällskapet⁵ i Hfors. Det förvånar mig blott, att Tikkanen så länge vårdslösat denna sak.

Om Finlands Höjdkarta⁶ har jag skrifvit såväl till Hfors som till Reval, och jag hoppas, att den snart skall komma fram till Dorpat, i fall den ej, såsom Herr Doktorn förmodar, gått förlorad i Finska vikens böljor.

Från Finland höres, efter den nye General-Guvernörens ditkomst, om ingenting annat än krigsrustningar. Landet skall besättas med 100 tusen man ryska trupper, af hvilka i och kring

Hfors komma att stå 60 tusen, ty denna stad förvandlas till ett enda stort, befäst stad läger.

I fall Herr Doktorn vill skriva mig till, hvilket vore mig mycket kärt, är min adress i 1½ månads tid: Ямбургъ, Котли, у Пастора Грудстрѣма⁷. — Hjertliga helsningar till Schultz och Ahlvik⁸ från Herr Doktors vän o. tjenare Aug. Ahlqvist.

P. S. Brevet från Reval, hvarpå Herr Doktorn synes hafva ändrat adressen, har kommit mig till handa. Det var från min vän Svenska pastorn Aspelund⁹.

2.

Peterburg
29. dets. 1854
10. jaan. 1855

Kõrgesti austatud Sõber!

Koos sellega, et tänan südamest kirja eest 13. detsembrist, tohin ma nüüd, kus vana aasta on varsti lõppenud siingi, soovida Teile, Härra Doktor, õnne ja head käekäiku uueks algavaks aastaks.

Peale mu viimast kirja on minu matkakavatsused veidi paranenud. Tikkanen lisab minu reisitoetusele oma summast 150 hõberubla, ja mulle antakse lootust, et ka üldistest summadest saan tulevikus oma reisiks lisasummasid. Nõnda siis lähen juba täna vadjalaste juurde, ja hiljemalt kahe või kolme kuu pärast Novgorodi ja Tveri. Pärast seda, kui ma olen valmis kirjutanud mõne suurema filoloogilise käsitluse mõnest neist murdeist, on mul lootust, et mind kasutatakse sinise Teaduste Akadeemia teenistuses, vähemalt on Schiefner¹, kes on minu suhtes täiesti leplikult häälestatud, lubanud töötada minu kasuks, ja ka vanal Sjögrenil² ei ole samuti midagi minu vastu. Akadeemia kõige lähemas kavas on lasta uurida vogulite (manside) keelt, ja selleks tahetakse meelsaimini kasutada soomlast, sest sel keelel, ehk küll üsna kaugel, on ometi sugulust soome keelega. Aga see reis on muidugi veel mägede taga, ja selle korralikuks ettevõtmiseks on nõutav aastatepikkune ettevalmistus. Siiski olen selle üle rõõmus, et võin oma kava teostada Novgorodi ja Tveri soomlaste³ suhtes. Muu jätan Jumala hoolde.

Audaces

Fortunes fortuna juvat.

Ahrens'i «Tänu»,⁴ mida ma lugesin J. Schiefneri juures, pakkus mulle palju lõbu. Paljaste kinnitustega ei lööda ometi maha isegi niisugust nõrka vastast nagu mind, isegi mitte siis, kui ollakse niisugune Bramarbas, nagu Ahrens. Ent pean olema sellepärast uhke, et mul on olnud au murda oda niisuguse vana ja hirmuäratava sõjamehega, nagu tema on, ja ma loodan veel leidvat võimalust teda kohata samal tandril. Et mul ei ole mingit vaenu tema vastu, nähtub isegi sellest, et ma esitasin teda ja Kreutzwaldi Soome Kir-

janduse Seltsi⁵ auliikmeks Helsingis. Mind paneb vaid imestama, et Tikkanen on nõnda kaua jätnud selle asja lohakusse.

Soome orograafilise kaardi⁶ asjus olen kirjutanud niihästi Helsingisse kui ka Tallinnasse, ja loodan, et see jõuab varsti Tartu pärale, kui ta ei ole mitte, nagu Teie, Härra Doktor, oletate, läinud kaduma Soome lahe lainetes.

Soomest ei kuulu pärast uue kindralkubernerini serratulekut midagi muud kui sõja vastu varustamist. Maale majutatakse 100-tuhande-mehelised vene väeosad, millest Helsingis ja tema ümbruses peatub 60 tuhat, sest see linn muudetakse üheksainsaks suureks kindlustatud laagriks.

Sel juhul, kui Teie, Härra Doktor, tahate kirjutada mulle, mis oleks mulle väga armas, on minu aadress poolteise kuu jooksul: Jamburg, Kattila, pastor Groundströmi juures⁷. — Südamlikke tervitusi Schultzile ja Ahlvikile⁸ Härra Doktori

sõbra ja teenri poolt
Aug. Ahlqvist.

P. S. kiri Tallinnast, millel Teie, Härra Doktor, näikse olevat muutnud aadressi, tuli mulle kätte. See oli minu sõbralt soome kirikuõpetajalt Aspelundilt⁹.

¹ Franz Anton Schiefner (1817—1879), idamaa keelte uurija ja folklorist. 1852. aastal valiti ta Vene Teaduste Akadeemia adjunktiks ja 1954. aastal akadeemikuks. Schiefner tegeles ka soome-ugri keeltega ja rahvaluulega, tõlkides muuseas saksa keelde «Kalevala». Saksa keelde on ta tõlkinud ning trükkis avaldanud ka M. A. Castréni uurimusi. Õige mitu kirjutist on tal eesti ja soome rahvausundi kohta. Koos akadeemik A. J. Sjörgreniga oli ta Vene Teaduste Akadeemias soome-ugri keelte uurimise tõustajaks. Missugune lähedane vahekord oli Fr. A. Schiefneril Fr R. Kreutzwaldiga ja kuidas ta aitas kaasa «Kalevi-poja» ilmumisele, selle kohta vt. lähemalt «Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853—1879». Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Tallinn 1953.

² Anders (Andreas) Johan (Antti Juhana) Sjörgren (1794—1855), soome keele- ja ajalooeadlane, sai Vene Teaduste Akadeemia ülemääraseks akadeemikuks 1831. aastal ja soome-ugri ning kaukaasia keelte korraliseks akadeemikuks 1844. aastal.

³ Tollal pidasid mitmed õpetlased, nagu muide ka E. Lönnrot, läänemere keeli soome keele murreteks. Novgorodi ja Tveri soomlastega on mõeldud seal asuvaid karjalasi.

⁴ «Inland» 1854, 1. XI, nr. 44 on Ahlqvist avaldanud arvustava kirjutise «Einige Missgriffe im etymologischen Wörterbüchlein des Herrn Pastor Ahrens». Arvustatud on E. Ahrensi grammatika «Grammatik der Ehnischen Sprache Revalschen Dialektes» teise trüki (1853) etümoloogilist sõnaloendit. Täiesti õigus-
tatult pole Ahlqvist rahul olnud järgmiste sõnade päritolu seletusega: *vikerkaar*, *alasti*, *eile*, *emis*, *halg*, *kalm*, *karu*, *kollane*, *mõöduma*, *naerma*, *nelipühad*, *raamat*, *rääkima*, *Rakvere*, *rand*, *tähele panema*, *vääriline*, *värk*, *vaidlema*, *valitsema* 'valima'. Enamasti on Ahlqvist pakkunud uusi, keeleteaduslikult õigeid seletus-
võimalusi, kuigi temalgi on mõningaid eksimusi. Pastor Eduard Ahrens (1803—1863) oli tuntud kergesti ärritava ning riiaka iseloomu poolest. «Inland» 1854, 15. XII, nr. 50 ilmus tema terav vastus Ahlqvistile «Danksagung». Selle alguses ütleb Ahrens: «Ein Herr A. Ahlqvist hat sich die Mühe gegeben, mein etymologisches Wörterbüchlein seiner Kritik zu unterwerfen, und mir dadurch eine solche Freude gemacht, dass ich mich gedrunge fühle, ihm öffentlich meinen Dank zu sagen. Nicht dass er mir eine Freude bereiten wollte! Im Gegen-
theil: er erscheint auf mich sehr böse zu sein und will darthun, dass ich mit der

Axt gegen den Felsen haue. Aber er hat, ohne es zu wissen und zu wollen, den indirecten Beweis geführt, dass mein etymologisches Wörterbüchlein auch vor der Kritik eines gebornen Finnländers, dem die Finnische Sprache vollkommen geläufig ist, sehr gut besteht. Und das ist's, was mich froh und dankbar stimmt.» Iroonilisele sissejuhatusese järgneb lühike eneseõigustus, kus ei suudeta Ahlqvisti vaateid ning seletusi kummutada. Ahlqvist oli oma arvustuse kirjutanud tolle-aegse keeleteaduse nõuete kohaselt, Ahrensi sõnaloend oli koostatud aga asja-armastaja tööna. Ahrensi «Tänu» on sofistlik kallaletung arvustajale, mis lõpeb sõnadega: «Ein solches Ergebniss (s. o. Ahlqvistil olevat nimelt paaris kohas õigus) macht mir keine Schande, und ich kann des fröhlichen Glaubens leben, dass nicht ich mit der Axt gegen den Felsen gehauen habe, sondern dass vielmehr mein Wörterbüchlein sich als einen Fels bewährt hat, dem mein Gegner mit seiner nordischen Streitaxt nur vief leichte Schrammen beibringen konnte. Wie sollte auch ein zahmer Estländer sich einfallen lassen, mit der Axt gegen einen Felsen anzurennen! Derlei Stückchen machen nur wilde Scandinavische Recken in der Berserkerwuth.»

⁵ Vt. märkust nr. 4, 6.

⁶ Kõnet on kaardist: Suomen Korko-Kartta, näyttävä maa-pinnan korkeudet Suomessa, sekä Maamittarien pinta-määräykset pitkin maan isoimpia wesiwäyliä, että yläwimpäin paikkakuntain korkomitannot, toimitetut kolmikulmittain Suur-saaresta Torniohon asti, owat niistä fiedon antaneet, C. W. Gyldeñ'iltä tehty w. 1850, ja painiin toimitettu Suomalaisen Kirjallisuuten Seuralta. Helsingissä w. 1853.

⁷ Filosoofiimagister Johan Josef Groundstroem (Groundström), soome tuntud pedagoogi ja soome ning vadja rahvaluule koguja Fredrik Oskar Groundstroemi isa, kes tollal elas Kattilas kesk vadjalaste ala.

⁸ Kirjavahetuses mainitav isik Ahlvik ei ole lähemalt tuntud. Nime järgi otsustades võib ta olla Soome algupära.

⁹ Karl Edvard Aspelund, Kuopioist pärit, oli Tallinnas soome-rootsi Mihkli kiriku pastoriks a. 1853—1858.

3.

Kattila
d. $\frac{13}{25}$ Febr. 1855.

Högtärade Wän!

För Herr Doktors kärkomna bref af den 29 Januar. får jag tacka på det hjertligaste. Brevet gjorde mig så mycket större fröjd, som jag redan började tro att Herr Doktorn hade glömt mig här i min ensamhet bland Woterna. I ett sådant lif, som mitt här varit, är det dubbelt angenämt att blifva ihågkommen af sina vänner. Ty medan jag varit sysselsatt med Wotiskan har jag saknat nästan alla förströelser. En privatläkare Dr Horn, som säger sig vara bekant med Herr Doktorn, och hans älskvärda familj hafva varit de enda bildade personer, med hvilka jag under denna tid plägat umgänge, men mina käraste sällskapare hafva dock Woterna varit. Också har jag nu framskridit temligen långt i deras språk, och till våren hoppas jag kunna från trycket utgifva ett arbete, innehållande: 1) Wotiska sånger och sagor, original och öfversättning, 2) en grammatik och. 3) en temligen stor ordförteckning. Sådana dialektforskningar äro alldeles nödvändiga, och den, som vill skrifva en språklära öfver det Finska eller Estniska språket utan att dessa språks dialekter förut blifvit undersökta, gör på samma sätt som den, hvilken bygger ett hus i luften eller utan

grundval. I synnerhet för Estniska grammatiken vore dialektundersökningar af högsta vigt, emedan man endast på detta sätt kan arbeta sig fram till det, som de estniska grammatici, med undantag af Fählmann, allesamman saknat, neml. kännedom af det Estniska språket. Närmast i detta afseende skulle Dörpt-Estniskan påkalla forskarens uppmärksamhet, dernäst de Pleskauska Esternas munart. Med afseende å Estniskans kultur åter kunde man låta D. Estniskan helt och hållet falla bort såsom ett skriftspråk, ty man kan aldrig hoppas på en litteratur i högre bemärkelse bland ett så litet folk, då dess språk ännu splittras i tvänne skriftspråk. Äfven såsom ett helt skall Estniskan äfvensom Finskan hafva svårt att kämpa mot de ryska amalgamationsförsökerna, och deras sataniska bundsförvandter, censorerna¹. Jag kan föreställa mig Herr Doktors smärta öfver den estniska censorns beteende emot Kalevipoeg, och jag delar denna smärta, ty jag är öfvertygad om att på århundraden icke skall födas en annan man, som vore skicklig att utföra Kreutzwald's verk, och huru förlamande censuren vandalsism inverkar på en skalds anda, kan enhvar lätt föreställa sig². — I Finland är censuren för det närvarande ovanligt mild. Bland annat hafva tidningarna i början af detta år eller under hela Januari och Febr. månader, helt öppet diskuterat om ett underslef af öfver 6 tusen rub, sr, som Sekreteraren i Finska Hushållnings Sällskapet (en förrymd svensk Stats-Sekreterare vid namn Arnell) låtit komma sig till last, och då sällskapet är Kejserligt, träffas naturligtvis regeringen af alla de förebråelser, man gör Sällskapets förvaltning³. — Alla utsigter äro således för handen, att tryckandet af Kalevi-poeg i Hfors skall lyckas, och då tryckningskostnaderna äfven enligt all sannolikhet der skulle blifva mindre, så återstår endast korrektur-läsningen, som skulle göra någon svårighet. I detta afseende vore bäst, att låta renskrifva manuskriptet med latinsk stil så snyggt som möjligt, och sedan om korrekturen anmoda någon pålitlig man, t. ex. Lönnrot, hvarpå sista korrekturet skulle skickas per posto till Werro. Detta kan ej mycket fördröja tryckandet, ty i Tikkanens tryckeri kunna väl 3 à 4 ark uppsättas på en gång⁴.

Från Finland höres ej om annat än krigsrustningar. De afträdande General-Gouverneuren Rokassovski⁵ har man på allt sätt visat sin tacksamhet; på baler, supéer, middagsmåltider, adresser honom till ära har det icke varit någon ända. Häraf synes, att man ännu i Finland vågar visa sin tacksamhet äfven en sådan, «hvars helsa blifvit försvagad». Eljest var R. bland de friskaste och kraftigaste män, jag någonsin sett, och vanligen var han alltid den förste, som om våren gick ut i bara rocken i Hfors. — Den nya Gen.-Gouv. Berg⁶ har redan hunnit utmärka sig på ett sätt, som icke är egnadt att tillvinna honom Finnarnes kärlek. Så har utan

ransakning och dom låtit piska några bönder, så skall han i öfverdrifven ifver låta ofta midt i natten uppväcka gamla tjänstemän m. m. —

Efter en veckas förlopp blir mitt arbete här slut och jag reser derefter åter till Ptburg. Min adress är tills vidare den förra på denna ort, och det vore mig ett nöje, att äfven der bekomma bref från Herr Doktorn. — Med helsningar till Schultz och Ahlvik förblir jag städse Herr Doktors

vän och tjänare
Aug. Ahlqvist.

3.

Kattila $\frac{13}{25}$ veebr. 1855

Kõrgesti austatud Sõber!

Härra Doktori meeldiva kirja eest 29. jaanuarist pean tänama kõige südamlikumalt. Kiri tegi mulle seda suuremat rõõmu, et ma hakkasin juba uskuma, et Härra Doktor on mind ära unustanud mu üksilduses vadjalaste hulgas. Niisuguse elu juures, nagu minu oma on siin olnud, on kahekordselt mõnus, kui sind sõbrad meelde tuletavad. Sest sellest ajast, kus ma olen tegelnud vadja keelega, on mul puudunud peaaegu igasugune meelelahutus. Üks eraarst dr. Horn, kes ütleb enese olevat tuttav Härra Doktoriga, ja tema armastusväärne perekond on olnud ainukesed haritud isikud, kellega ma selle aja jooksul olen taotsenud suhelda, kuid minu armsaimad seltsilised on siiski olnud vadjalased. Ka olen nüüd üsna kaugele jõudnud nende keeles, ja kevadeks loodan võivat trükis avaldada töö, mis sisaldab: 1) vadja laule ja muinasjutte, algupärand ja tõlge, 2) lühikese grammatika ja 3) võrdlemisi suure sõnaloendi. Niisugused murdeuurimused on täiesti vajalikud, ja kes tahab kirjutada kas soome või eesti keeleõpetuse, ilma et nende keelte murdeid oleks enne uuritud, toimib samal viisil nagu see, kes ehitab maja õhku või ilma alusmüürita. Eriti eesti grammatikale oleksid murdeuurimused suurima tähtsusega, sest ainult sel moel võidaks jõuda sellele, mis eesti grammatika kirjutajail, välja arvatud Fählmann, kõikidel puudub, nim. Eesti keele tundmine. Ses suhtes peaks kõigepealt Tartu eesti keel paeluma uurija tähelepanu, järgmisena Pihkva eestlaste murre. Eesti keele kultuuri arvesse võttes võidaks aga Tartu eesti keelt kirjakeelena lasta täiesti kaduda, sest kunagi ei võiks loota, et nii väikesel rahval tekiks kirjandus kõrgemas mõttes, kui tema keel lõhestatakse veel kaheks kirjakeeleks. Isegi tervikuna on eesti keelel, samuti nagu soome keelel, raske võidelda vene amalgameerimisürituste ja nende saatlike liitlaste tsensorite¹ vastu. Ma suudan enesele kujutleda Härra Doktori valu eesti tsensori käitumise pärast Kalevipoja suhtes, ja ma jagan seda valu, sest ma olen selles veendunud, et sajadite jooksul ei sünni teist meest, kes oleks pädev Kreutzwaldi

tööd teostama, ja kui halvavalt tsensuuri vandalism mõjub luuletaja hingele, võib igaüks kergesti kujutleda². Soomes on tsensuur praegu ebaharilikult leebe. Muuseas on ajalehed selle aasta alguses ehk kogu jaanuari- ja veebruarikuu jooksul täiesti avalikult avaldanud mõtteid üle 6 tuhande hõberubla suuruse raha kõrvaletoimetamise kohta, milles, Soome Majandusseltsi sekretär (põgenenud Rootsi riigisekretär nimega Arnell) on jäänud süüdi, ja et selts on keiserlik, pihtavad kõik Seltsi juhatusel tehtavad etteheited valitsust.³ — Kõik väljavaated on seega olemas, et Kalevipoja trükkimine Helsingis õnnestub, ja et trükikuludki kõige tõenäolisuse järgi on seal vähemad, siis jääb järele ainult korrektoori lugemine, mis võiks valmistada mõnesugust raskust. Ses suhtes oleks kõige parem lasta käsikiri ladina kirjaga nii korralikult kui võimalik puhtaks kirjutada, ja siis korrektooriks kehtutada keegi usaldatav mees, näit. Lönnrot, mille järel viimane korrektoor saadetakse postiga Võrru. See ei suuda trükkimist palju viivitada, sest Tikkaneni trükikojas võib korruga käsitsi laduda 3 kuni 4 poognat.⁴

Soomest ei kuuldu millestki muust peale sõjaliste ettevalmistuste. Lahkuvale kindralkuberner Rokassovskile⁵ on igal viisil osutatud tänulikkust; ballidel, õhtusöökidel, lõunatel, tema auaadressidel ei ole olnud lõppu. Sellest näeb, et Soomes julgetakse veel osutada tänu isegi niisugusele, «kelle tervis on läinud viletsaks». Muide oli R. kõige tervemaid ja tugevamaid mehi, keda ma kunagi olen näinud, ja harilikult oli ta ikka esimene, kes kevadel käis Helsingis kuue väel väljas. — Uus kindralkuberner Berg⁶ on juba suutnud välja paista viisil, mis ei sobi selleks, et võita soomlaste armastust. Nõnda on ta lasknud ilma juurdlemiseta ja kohtuta peksta mõningaid talupoegi, liialdatud agaruses on lasknud keskööl äratada vanu ametnikke jne.

Nädala pärast on minu töö siin lõppenud ja ma sõidan siis tagasi Peterburisse. Minu aadress on esialgu endine selles kohas, ja mulle teeks rõõmu sealgi saada Teilt kirju, Härra Doktor. — Tervitustega Schultzile ja Ahlvikile jään ikka Härra Doktori sõbraks ja teenriks
Aug. Ahlqvist,

¹ Kuidas Ahlqvist on korduvalt seda esile tõstnud, et eesti kirjakeele ja kirjanduse arenemisele on kahjulik kahé kirjakeele, tallinna ja tartu keele olemasolu, selle kohta vt. ka märkust nr. 1, 11.

Nikolai I valitsuse ajal olid Soomes väga rasked tsensuuriolud. Soome keeles tohtis ilmuda peamiselt vaid vaimulikku kirjandust. Isegi kooli- ja kohutukeeleks oli rootsi keel, sest tsaar soosis rootsikeelset aadelkonda ja rikat suurkodanlust, tundes hirmu soomlaste rahvusliku liikumise ees. Tsaari esindajast kindralkubernerist olenes, kuivõrd rangelt rakendati soome keelt rõhuvaid seadusi.

² Kuidas Fr. R. Kreutzwald pidi «Kalevipoja» koostamisel ja avaldamisel võitlema tsensuurioludega, selle kohta vt. A. Annist, Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg» II, lk. 136 jj-d; Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II—IV; E. Laugaste, «Järelsõna». Fr. R. Kreutzwaldi, Kalevipoeg, Tallinn 1953, lk. 347. jj.

³ Lars Arnell oli Rootsis Jämtlandi maahärra asetäitjaks ja Hallandi

maahärraks ning hiljem riigisekretär. Völgade tõttu põgenes ta Saksamaale, kust ta 1827. aastal tuli Soome. 1830—1840 oli ta Turu ajalehe «Åbo Under-rättelseri» toimetaja. 1832. aastal sai Arnell Soome Majandusseltsi (Finska Hushållningssällskapet) sekretäriks. 1854. a. leiti, et Arnelli arvepidamised on korrrast ära ja ta vallandati. Vöttes arvesse tehtud positiivset tööd, ei nõutud Arnellilt siiski puudujääkide tasumist.

⁴ Kuidas P. Tikkanen üritas «Kalevipoega» Soomes kirjastada või trük-kida, selleks vt. tema kirja E. Sachssendahlile. — A. Annist, Fr. R. Kreutz-waldi «Kalevipoeg» II, lk. 136 jj-d.

⁵ Platon Rokassovski (1800—1869) sai 1848. aastal Soome kindralku-berneri abiliseks. Kindralkuberner A. Menšikovi ametist ära olles oli Rokas-sovski kindralkubeneri asetäitjaks aastail 1848, 1850—1854. Rokassovski tuli mitmeti vastu soomlaste taotlustele. Muuseas saavutas ta loa soomekeelse kir-janduse ulatuslikumaks avaldamiseks. Kui 1854. aastal Rokassovski lasti erru, saatis Soome senat palve selle otuse vastu. Palvet ei rahuldatud.

⁶ Fredrik (Friedrich) Wilhelm Rembert von Berg (1794—1874), Soome kindralkuberner, oli pärit Eestist Sangastest. 1854. aasta lõpus sai ta A. Men-šikovi asemele Soome kindralkubeneri asetäitjaks ja 1855. aasta alguses kind-ralkubeneriiks. Baltimaade feodaaloludest võrsununa suhtus ta toorelt talu-rahvasse. Kuri ja umbusklik oli ta ka ülikooliringkondade vastu. Ta pooldas aga fennomaane võitluses svekomaanide vastu. Soome keel sai tema ajal amet-likuks keeleks alg-, kesk- ja ülikoolis, kohtus ning üldse riiklikus asjaajamises.

4.

St. Petersburg
d. $\frac{19}{31}$ Mars 1855.

Högtärade Vän!

Det är i dag jemnt två veckor sedan jag bekom Edert bref af den 28 Febr. gamla ¹ st., och det hade varit längesedan min skyl-dighet att besvara detsamma. Men en förkylning, som jag ådrog mig under sistlidne vecka, har med feber och värk i alla lemmar till den grad grasserat i min kropp, att det varit mig omöjligt att ens sitta vid bordet, än mer att hålla i pennan. Nu har dock febern lagt sig, och endast matthet återstår numera af den sjukdom, som såg ut att blifva ganska allvarsam. Eljest är här mycket sjukligt, och nästan hvar enda af mina bekanta har varit angripen af en eller annan bland de om våren herrskande sjukdomarna.

Det smärtar mig mycket, att Dr Kreutzwald ämnar afbryta bearbetandet af Kalevisångerna ². Förutsatt att han går bort från halfgjordt arbete, hvem skall kunna fullända detsamma? Estniska litteraturens vänner borde derföre på allt sätt drifva på honom att afsluta verket. Dess tryckande är en underordnad bisak, huf-vudsaken är att det blir fulländadt af h a n s hand. Det kan be-varas i manuskript för bättre tider, och tryckas, när censur-våldet blifvit lindrigare. Eljest berättas här, att censuren under den nya regeringen kommer att blifva betydligt mildare än under gamle herrrens styrelse ³, och att man redan vidtagit åtskilliga mått och steg, syftande häråt ⁴. Denna lindring sträcker sig väl till Lifland också, och kanske kunde Kalewi-poeg ändå kunna komma ut i ver-len. — Medan jag talar om Dr Kr., bör jag ej glömma den dum-het, de finska tidningarna begått emot honom, då ⁵ de tillkänna-

gåfvo hans utnämning till korresponderande ledamot i Finska L. Sällskapet. De kalla honom neml. p a s t o r! ⁶ Såväl denna dumhet som den andra, att detta Sällskap ej gjorde Kr. med ens till hedersledamot, såsom jag hade föreslagit, bör man tillskrifva den stora okunnighet, som ännu är rådande hos oss om de estniska litterära förhållandena och således äfven om Kreutzwald's stora förtjenster. Till båda dessa misstag är jag oskyldig.

Med denna dags post tillsänder jag Eder två finska skrifter, tryckta i år. Den ena, P i e n i H a a v a - l ä ä k k ä r i (Der kleine Wundarzt) är en öfversättning, gjord af samma man, som öfversatt U u s i H e v o i s k i r j a ⁷, för hvilken Ni så mycket intresserade Eder. Den andra, T a i k a - M i e k k a ⁸, är en poetisk skildring ur det nordiska lifvet vid kristendomens införande derstädes, och har redan i fem års tid varit färdig i manuskript, men såsom hörande till kategorien: modern finsk poesi, som under den hygglige Menschikoffs ⁹ regimen var förbjuden att tryckas, kunde den ej utkomma förr än nu. Många sådana förbjudna finska manuskripter finnas bevarade, och man skyndar sig att trycka dem nu, då censuren blifvit ovanligt liberal. Förtjensten härom tillhör Rokassoffsky, men äfven Berg skall börja att visa sig human och liberal. Så länge finska folket existerar, skall deremot namnet Menschikoff i vår historia ihågkommas med den bittraste harm och afsky.

Det vore mig högst fägnande, att snart få höra något från Dorpat, och jag ber att Ni skrifver mig till. Min adress är: Въ большой Садовой, въ домъ Ильина, подъ № 36. Hjertliga helsningar till alla vänner och bekanta der, från

Eder

vän o.tjenare
Aug. Ahlqvist

4.

Peterburg $\frac{19}{31}$ märts 1855.

Kõrgesti austatud Sõber!

Täna täpselt kaks nädalat tagasi sain Teie kirja 28. veebruarist vana kalendri ¹ järgi, ja ammu oli minu kohuseks sellele vastata. Kuid külmetus, mille sain eelmisel nädalal, on palaviku ja valuga kõigis liikmeis sedavõrd möllanud minu kehas, et mul oli võimatu isegi laua ääres istuda, rääkimata sule käes hoidmisest. Nüüd on siiski palavik lahkunud, ja praegu on järele jäänud vaid väsimus haigusest, mis näis minevat üsna tõsiseks. Üldse on siin palju haigust, ja peaaegu kõik minu tuttavad on olnud ühe või teise kevadel valitseva haiguse nakatud.

Mind kurvastab väga, et dr. Kreutzwald kavatseb katkestada Kalevilaulude ² töötlemist. Kui eeldada, et tema lahkub pooleli oleva töö juurest, kes võib seda viimistleda? Eesti kirjanduse sõbrad peaksid sellepärast igal viisil teda teose lõpetamiseks kiirus-

tama. Selle trükkimine on vähema tähtsusega kõrvalasi, peaasi on, et see on viimistletud tema käega. Seda võib hoida käsikirjas paremate aegade ni, ja trükkida, kui tsensuuri-vägivald läheb leebemaks. Muide räägitakse siin, et tsensuur läheb uue valitsuse ajal tunduvalt leebemaks, kui ta oli vana isanda valitsedes,³ ja et juba on astunud mitmesuguseid samme, mis vihjavad sellele.⁴ See leevendus ulatub küll ka Liivimaale, ja vahest võiks Kalevipoeg siiski ilmale tulla. — Et ma kõnelen dr. Kr[eutzwaldist], ei tohi ma unustada rumalust, mida soome ajalehed on teinud tema suhtes, kui nad teatasid tema nimetamisest⁵ Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaks liikmeks. Nad nimetavad teda nimelt p a s t o r i k s!⁶ Niihästi see rumalus kui ka teine, et see selts ei teinud Kr. kohe auliikmeks, nagu ma olin esitanud, peab kirjutama suure teadmatus arvele, mis meie juures veel valitseb eesti kirjandusolude ning ühtlasi ka Kreutzwaldi suurte teenete suhtes. Selles mõlemas eksituses olen mina süütu.

Tänase postiga saadan Teile kaks soome kirjatööd, mis on tänavu trükitud. Üks, P i e n i H a a v a - l ä ä k a r i (Der Kleine Wundarzt), on sama mehe tehtud tõlge, kes tõlkis U u s i H e - v o i s k i r j a,⁷ mille vastu Teie tundsite nõnda palju huvi. Teine, T a i k a - M i e k k a,⁸ on põhjamaa elu luuleline kirjeldus ajast, mil sinna toodi ristiusk, ja on juba viis aastat olnud käsikirjas valmis, kuid kuuludes kategooriasse: m o o d n e s o o m e l u u l e, mida viisaka Menšikovi⁹ valitsuse ajal oli keelatud trükkida, ei võinud ta enne ilmuda kui nüüd. Palju niisuguseid keelatud soome käsikirju on säilitatud, ja nende trükkimisega rutatakse nüüd, kus tsensuur on muutunud ebaharilikult vabameelseks. Selles on teeneid Rokassovskil, kuid isegi Berg hakkavat ennast näitama humaansena ja vabameelsena. Nii kaua kui on olemas soome rahvast, tuletatakse meie ajaloos, vastuoksa, Menšikovi nime meelde kõige kibedama meelepaha ja vastikusega.

Mind rõõmustaks väga varsti midagi Tartust kuulda, ja ma palun, et Te kirjutaksite mulle. Minu aadress on: Suurel Sadovajal, Iljini majja, nr. 36. Südamlikke tervitusi kõikidele sõpradele ja tuttavatele seal

Teie
sõbralt ja teenrilt
Aug. Ahlqvist.

¹ Sõna «gamla» eest on kustutatud arv «18».

² Missugune raske võitlus oli Fr. R. Kreutzwaldil tsensoriga, mille tõttu ta langes vahel pessimismi, sellest leidub andmeid E. Sachssendahlile saadetud kirjadest. Fr. R. Kreutzwaldilt saadud kirjade meeolust on E. Sachssendahl nähtavasti Ahlqvistile edasi kirjutanud. Vt. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 358 jj-d.

³ Ahlqvist mõtleb vana ja uue valitsusega, resp. isandaga tsaare Nikolai I ja Aleksander II. Nikolai I oli surnud 2. märtsil, seega siis paar nädalat enne Ahlqvisti kirja kirjutamist.

⁴ Sõna «härät» eest on kustutatud sõna «åt».

⁵ Sõna «då» eest on kustutatud «vid till».

⁶ Sellest halvast eksitusest, kuidas Soome Kirjanduse Selts valis Fr. R. Kreutzwaldi pastorina kirjavahetajaks liikmeks, on Ahlqvist usutavasti kirjutanud ka Fr. A. Schiefnerile, sest viimane mainib juhtumit Fr. R. Kreutzwaldile kirjas 11. III 1955 (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 57). Valimine toimus sama aasta veebruarikuus.

⁷ Pieni Haawa-Lääkäri, Neuwoksi Suomalaisille, warsinkin lukkareille ja rokonpanijolle. Tohtori Karl Rinmannin Ruotsalaisesta kirjasta suomentanut A. Rothman, Helsingissä 1855. — Uusi Hewois-kirja, jossa Hewoisten ynnä muiden Koti-eläinten tawallisimmat taudit ja parantamiset selitetään. Abildgaardin ja muiden kuuluisain Eläin-lääkärien mukaan toimittanut A. Rothman, Helsingissä 1855 (R. Pipping, Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på Finska-Luettelo Suomeksi präntätyistä kirjoista, Helsingfors 1856—1857, nr. 3937 ja 3709).

⁸ Ahlqvisti toimetatud sariväljaandes «Annikka» IV ilmus 1855. aastal «Taika-Miekkä ja ensimmäinen Ristin-Sankari eli Pakanuuden sota Ristin-uskoa vastaan Ruotsin maassa. Murhekuwailema, jonka Ruotsin kielellä on tehnyt K. A. Nikander ja mukailemalla suomentanut K. Kiljander.» Rootsi keeles ilmus Carl August Nicanderi «Runesvärdet» 1820. aastal.

⁹ Aleksander Menšikov (1787—1869), vene sõjaväelane ja diplomaat, oli vene vägede ülemjuhatajaks Krimmi sõja ajal 1853—1856. 1831. aastal sai ta Soome kindralkuberneriks. Kuigi Menšikovil oli vastutusriikas koht Soomes, ei loobunud ta endistest ametitest ja hankis liiatigi uusi juurde. Ta asus Peterburis, kuhu siirdi ka kindralkuberner kantselei. Menšikov ei tundnud Soome olusid. Ta ei pooldanud soome keele õiguste laiendamist, vaid soosis rootslasi ning rootsi keelt. 1850. aastal tema poolt antud seaduses keelati soome keele tarvitamine ilukirjanduses ja teaduslikes väljaannetes. Soome keeles oli keelatud ka poliitiliste uudiste avaldamine. 1854. aastal leevendati küll seda soome keelt rõhuvat seadust mõnel määral, kuid alles kindralkuberner Berg andis soome keelele tagasi täielikud eluõigused. — 1854. aastal tuli Menšikovile ase-täitjaks kindralkuberner Berg, kes varsti võttis ameti täiesti üle. Vt. märkust 3, 6.

5.

St. Petersburg den 20 April 1855.

Högtärade Vän!

Min försummelse, att så länge hafva lemnat Ert bref af den 3 dennes obesvaradt ligger mig tungt på samvetet, och jag skyndar att nu ändtligen fullgöra denna för mig kära pligt. Min mage har fortfarande befunnit sig i upprorstillstånd, och den ville alldeles¹ icke erkänna mig som regent öfver sig. Jag har därför varit tvungen att gripa till kraft-åtgärder, och med tillhjelp af en här vistande finsk läkare har jag oktrojerat en ny författning för² den revolutionära kroppsdelen, sedan jag dock dessförinnan bortskaffat de upproriska elementerna ur densamma. Lugn har nu inträdt, alla delar i organismen förrätta sin pligt som förut, utom den nyss så öfvermodiga magen som nu beträdt den motsatta banan, att anse ingenting för sin pligt. Jag skall dock snart bringa den till lydriad, och då hoppas jag äfven, att välmågan, som betydligt lidit af detta en illasinnad kroppsdels upprorsförsök, skall återvända till min lilla stat, och bli lika blomstrande som förut.

Allt detta har varit orsaken, hvarför jag icke förr skrifvit. Dertill kommer, att jag med fördubblad flit varit sysselsatt med ordnandet af mina samlingar och anteckningar, för att så fort som

möjligt åter anträda mina resor. När detta skall ske, kan jag ännu ej bestämdt uppgifva, men efter två veckor hoppas jag dock vara på vägen. Jag skall ej försumma, att framdeles underrätta Er om mina öden.

Det var en sorlig nyhet, Ni meddelade mig i edert sednaste bref, nyheten om Akermans död³. Den estniska lexikografien har ej någon lycka, ty sannolikt lemnade äfven A. sitt verk ofulländadt. Men huru ofulländadt detta arbete än må vara, bättre vore det ändå än gamla Hupel. Skulle det därför ej vara bäst, att låta trycka Akermans manuskript, sådant det nu förefinnes? Språkforskningen lider oändligen mycket deraf, att ett någorlunda brukbart estniskt lexikon saknas. Will ej estniska sällskapet i Dorpat tänka derpå? Sällskapets anseende skulle ej lida deraf, att det utgifver ett ofullständigt arbete, då detta är så allmänt behöfligt, och i alla fall, såsom jag förmodar, såväl i omfattning som duglighet vida öfverträffar Hupel.

Om våra Finska förhållanden kan jag berätta, att man der på bästa sätt rustar sig att emottaga Dundas⁴. Rustningarna och handelns fullkomliga afstannande hafva dock till den grad medtagit våra pekuniära krafter, att regeringen nödgades besluta att upptaga ett inhemskt lån af 650 tusen rub. Af denna summa skulle till en början endast 350 tusen upptagas, och af dessa 238 tusen i Helsingfors. Och när subskriptionen öppnades, var denna summa tecknad inom några dagar, och dessutom 65 tusen derut-öfver. Äro vi ej lojala? — För en vecka sedan hade våra finska ståndsrepresentanter (för ridderskapet och adeln, presterskapet, borgareståndet och bondeståndet), hvilka hitkommit för att lyckönska det nya majestätet⁵ och frambära Finlands tro- och huldhetsförsäkran, sin audiens hos kejsarn. De blefvo huldrikt emottagna, och hafva sedan nästan i en veckas tid dageligen haft audienser hos de öfriga kejs. personerna. — Med general-guvernör Berg skall man, oaktadt hans misstag i början, numera vara mycket nöjd, så att qvickhets-makarene i H:fors funnit t. ex. att vår finansminister baron Hartman⁶ blifvit bergtagen, ett i svenska språket egendomligt uttryck som i Tyskan kunde kanske bäst återgifvas med: *vom Geiste des Berges entführt*, att general Ramsay⁷ lefver i bara Bergs-luft m. m.

Af Lönnrot hade jag nyligen bref. Han har nyss på Tyska språket utgifvit en förträfflig beskrifning om Enare-Lappska dialekten⁸. Dessutom har gubben på Vetenskaps-Societetens⁹ årsdag, som är den ¹⁷/₂₉ April, parenterat öfver aflidne Sjögren¹⁰, som var korresponderande ledamot af denna societet. Till sommarn reser L. upp till Kajana och Uleåborg.

Med den hjertliga önskan, att vår korrespondens äfven fram-

deles måtte fortfara, för hvilket ändamål jag icke skall försumma att uppgifva min vistelseort, samt med helsningar till alla bekanta i Dorpat förblir jag städse

Min Högtärade Vän!
Er
tjenare och vän
Aug. Ahlqvist,

5.

Peterburg, 20. aprillil 1855.

Kõrgesti austatud Sõber!

Mu hooletus, et nõnda kaua olen jätnud vastamata Teie kirjale 3. selle kuu päevast, lasub mul raskelt südametunnistusel, ja ma ruttan, et nüüd lõpuks täide saata see mulle armas ülesanne. Minu kõht on jätkuvalt olnud mässuolukorras, ja ta ei taha sugugi¹ tunnustada mind valitsejaks enese üle. Ma olin sellepärast sunnitud tarvitusele võtma jõuabinõusid, ja ühe siin viibiva soome arsti abiga olen revolutsionäärsele kehaosale oktrojeerinud uue põhiseaduse², pärast seda kui ma olin enne temast kõrvaldanud mässulised elemendid. Rahu on nüüd alanud, kõik organismi osad täidavad oma kohust nagu varem peale äsja nõnda üleemeelse kõhu, kes nüüd on astunud vastupidisele teele ega pea midagi enese kohuseks. Ma panen ta siiski varsti sõna kuulma, ja siis loodan ka, et hea tervis, mis on tunduvalt kannatanud selle ühe pahatahtliku kehaosa mässukatse kaudu, tuleb tagasi minu väiksesse riiki, ja on sama õitsev nagu varemini.

See kõik on olnud põhjuseks, miks ma ei ole kirjutanud enne. Sellele lisandub, et ma kahekordse usinusega olen olnud ametis oma kogude ja märkmete korraldamisega, et nii pea kui võimalik jälle asuda oma reisidele. Millal see sünnib, ei või ma veel kindlasti teatada, aga kahe nädala pärast loodan siiski olla teel. Ma ei jäta lohakusse Teile edaspidi oma saatuse kohta teadete saatmist.

See oli kurb uudis, mida Teie teatasite mulle oma viimases kirjas, uudis Akermani³ surmast. Eesti leksikograafial ei ole õnne, sest tõenäoliselt jättis A-gi oma teose pooleli. Aga ükskõik kui viimistlemata see teos ka oleks, parem ta oleks ikkagi kui vana Hupel. Kas sellepärast ei oleks kõige parem lasta Akermani käsi-kiri trükkida niisugusena, nagu ta on? Keeleteadus kannatab lõpmatult palju selle läbi, et puudub vähegi tarvitamiskõlblik eesti sõnaraamat. Kas Tartu eesti selts ei tahaks mõelda sellele? Seltsi reputatsioon ei kannataks selle läbi, et ta avaldab poolikuf töö, sest seda on üldiselt vaja, ja igal juhul, nagu ma oletan, see niihästi mahult kui kõlblikkusest kaugelt ületab Hupeli.

Meie Soome oludest võin öelda, et seal relvastutakse kõige paremini, et Dundast⁴ vastu võtta. Relvastused ja kaubanduse täielik seisak on siiski sel määral kurnanud meie rahalisi jõude,

et valitsus oli sunnitud tegema otsuse 650 tuhande rubla suuruse siselaenu tegemiseks. Sellest summast pidi alguses võetama ainult 350 tuhat ja sellest 238 tuhat Helsingist. Ja kui avati tellimine, kirjutati sellele summale alla mõne päeva jooksul, ja peale selle 65 tuhat sellest ülegi. Kas meie pole lojaalsed? — Nädal tagasi oli meie soome seisuste (rüütelkonna ja aadli vaimulikkonna, kodanikuseisuse ja talupojaseisuse) esindajail, kes tulid siia, et soovida õnne uuele majasteedile⁵ ja esildada Soome ustavus- ja heasoovluskinnitus, audients keisri juures. Nad võeti armuliselt vastu ja pärast seda oli neil nädal otsa iga päev audientse muude keiserlikkude isikute juures. — Kindralkuberner Bergiga oldavat nüüd, vaatamata tema eksimustele alguses, väga rahul, nõnda et Helsingi naljahambad on leiutanud näiteks, et meie rahaminister parun Hartman⁶ on berg tagen, rootsi keele omapärane väljend, mis saksa keeles oleks vahest kõige paremini edasi antud lausega: vom Geiste des Berges entführt (= mäevaimu poolt ära eksitatud), et kindral Ramsay⁷ elab i bara Bergs-luft (= ainult mägestikuõhus) jne.

Lönnotilt sain äsja kirju. Ta on hiljuti saksa keeles avaldanud õevase kirjelduse Inari lapi murdest.⁸ Peale selle on taat Teadus-teseltsi⁹ aastapäeval, mis on $\frac{17}{29}$ aprillil, pidanud mälestuskõne kadunud Sjögrenile,¹⁰ kes oli selle seltsi kirjavahetaja liige. Suveks reisib L. üles Kajaani ja Oulu.

Südamest tuleva sooviga, et meie kirjavahetus tulevikuski kehtaks, milleks ma ei jäta teatamata oma peatuskohta, ning tervituste-ga kõigile tuttavaile Tartus jään ikka

Minu kõrgesti austatud Sõber!

Teie

teenriks ja sõbraks

Aug. Ahlqvist.

¹ Sõna «aldeles» eest on kustutatud sõna «numera».

² Sõna «för» järelt on kustutatud sõna «mig».

³ Franz (François) von Akermann (1801—1855) suri 12. märtsil. Ülikooli lõpetamisest kuni surmani, oli ta Äksi koguduse pastoriks. A. W. Hupeli «Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch» teisele trükile (1818) kogus Akermann ohtrasti lisaainestikku, mida hiljem on kasutanud F. J. Wiedemann.

⁴ James Dundas (1785—1862) oli Krimmi sõjas Türgi vetes olevate Inglise merejõudude juhataja. Soomes kardeti, et tema juhatusel tuleb Inglise laevastik Soomet pommitama.

⁵ Uue majasteediga on mõeldud tsaar Aleksander II.

⁶ Baron Hartmaniga mõtleb Ahlqvist ilmsesti Soome riigimeest Lars Gabriel von Hartmanit (1789—1859).

⁷ Kõnet on kindral Antti Edvard Ramsayst (1799—1877).

⁸ Kirjas mainitud E. Lönnoti teos on «Ueber den Enare-Lappischen Dialekt».

⁹ Finska Vetenskaps-societeten, soome nimetusega Suomen Tiedeseura ja ladina nimetusega Societas Scientiarum Fennica, asutati 1838. aastal.

¹⁰ Anders (Andreas) Johan (Antti Juhana) Sjögren suri Peterburis uue kalendri järgi 18. jaanuaril 1855.

St. Petersburg den 3/15 Maj 1855.

Högtärade Vän!

Nästan i afresans stund, ty i morgon reser jag redan härifrån, anhåller jag att tillsända några rader Er, min högtärade vän. Närmaste anledningen dertill är, att min vän Mag. Tikkanen, hvilken jag då och då underrättat om de estniska litterära förhållandena och bland annat äfven om Kalevi-poeg's sednaste missöden¹, anmodade mig att tillskrifva Er, att han är beredd att på sitt förlag i H:fors trycka detta verk, i den form, författarn eller Estniska Sällskapet i Dorpat behager bestämma. För min enskilda del är jag öfvertygad, att Tikkanens tryckeri kan prestera ett bättre tryck än tryckerierna i Dorpat, och hvad censuren beträffar, kan jag nästan gå i borgen derför, att ej ett iota skall af censuren i Hfors utstrykas ur Kalevi-poeg. I Tikkanens projekt ingår ej den ringaste spekulation, utan är det blott intresset för ett för brödrafolket så viktigt arbete, som ledt honom till detta steg.

Så snart jag under min resa hinner bestämma, hvart bref² bäst kunna komma mig till handa, skall jag skrifva till Er, och anhåller då, att Ni så snart som möjligt gifver mig svar på detta bref och i allmänhet underrättelser från Europa, ty österom Petersburg anser jag redan Asien vidtaga.

Till dess lef väl, högtärade vän!

Eder

tillgifne vän

Aug. Ahlqvist.

Peterburg, 3/15. mail 1855.

Kõrgesti austatud Sõber!

Peaegu ärasõidu hetkel, sest homme sõidan juba siit minema, soovin Teile saata mõne rea, mu kõrgesti austatud sõber. Peamine põhjus selleks oli, et minu sõber mag. Tikkanen, kellele ma olen vahetevahel teadustanud eesti kirjandusoludest ja muuseas ka Kalevipoja viimasest ebaõnnest,¹ kehtas mind Teile kirjutama, et tema on valmis oma kirjastuses Helsingis trükkima seda teost kujul, nagu autor või Eesti Selts Tartus suvatseb määrata. Omalt poolt olen veendunud, et Tikkaneni trükikoda võib saavutada parema trüki kui trükikojad Tartus, ja mis puutub tsensuuri, siis võin peaegu seda tagada, et Helsingis ei tõmba tsensuur Kalevipojast mitte üht täppigi maha. Tikkaneni kavas ei ole vähimatki spekulatsiooni, vaid ainult huvi vennasrahva nõnda tähtsa töö vastu, mis on teda sundinud seda sammu ette võtma.

Niipea kui ma oma reisil suudan kindlaks määrata, kuhu kirjad² võivad mulle kõige paremini kätte tulla, kirjutan Teile, ja palun siis, et Teie niipea kui võimalik saadate mulle vastuse sel-

lele kirjale ja üldse teateid Euroopast, sest ma usun, et Peterburist ida pool algab juba Aasia.

Seni elage hästi, kõrgesti austatud sõber!

Teie

ustav sõber

Aug. Ahlqvist.

¹ Vt. märkust nr. 4, 2.

² Sõna «bref» eest on kustutatud sõna «jag».

7.

Wosnesenie, vid Swirr's utloppur

Onega, den $\frac{29 \text{ Juli}}{10 \text{ Augusti}}$ 1855.

Högtärade Vän!

Tvungen att på denna ort stanna några dagar, för att i min res-mundering vidtaga några högst nödvändiga förbättringar, kan jag ändtligen lyda mitt samvetes röst och med några rader helsa min vän vid Embach's strand.

Sedan jag i början af Maj månad rest frå St Petersburg och öfver Schlüsselburg och N. Ladoga anländt till staden Ladeinoje Pole, genomströfvade jag de sydliga Ryska Karelarnes område och anlände kort derefter till staden Petrosawodsk. Det var min afsigt att vistas en längre tid i denna stad, hufvudsakligast ¹ för att utarbete mina *Votica*, men äfven för att praktiskt inhämta kännedom af såväl ryska språket som ryska förhållanden i allmänhet. Under min mer än en månad långa vistelse i nämnda stad uppnåddes alla dessa ändamål fullkomligt. Och af ² de ryska förhållanden lick jag genom guvernörens derstädes, Statsrådet Murawjof's beteende tillräcklig försmak. För att i största delen af detta län kunna fortkomma, måste man betjena sig af de så kallade *обывательскіе лошади* ³, och till dessas begagnande måste man åter af auktoriteterna hafva särskildt tillstånd. Ett sådant behöfver dock blott begäras, för att beviljas åt hvar och en, äfven åt personer utan det magiska *чинъ*. Sådant blef dock ej mitt öde, då jag försedd med mitt pass och en rekommendation af Grefve Armfelt ⁴ infann mig hos nämnde herre, och i stället för att utfärda föreskrift om tillåteisen för mig att begagna nämnda slags hästar, fråntog han mig Grefve Armfelt's rekommendation och ville hos denne höra åt, om jag verkligen var den person, för hvilken jag utgaf mig. Under det man afvaktade svar från Grefve A., till hvilken äfven jag inberättade förhållandet, omsvärmades jag dageligen af Murawjof's spioner, och tydligt var, att han af öfverdrifven försiktighet eller rättare, af ren dumhet ansåg mig för en engelsk-fransk utskickad, oaktadt jag dageligen umgicks med en högre tjensteman i staden, en landsman. Slutligen afgjorde Grefve A. s svar saken till min fördel och jag är nu i besittning af rättigheten att begagna *обыв. лошади*.

Från Petrosawodsk begaf jag mig söderut och stötte der vid

Onegas westliga strand på första gruppen af de nordliga Tschuderna⁵. Här, i kyrkobyen Шелтозеро (på Tschudiska: Scholt-djärw, enligt analogin på Finska: Souto-järw), vistades jag omkring en månad och är nu på väg till dessa Tschuders egentliga stamsäte, floden Ojaj. Till mina undersökningar derstädes åtgår ännu halfannan månad. Om deras resultat skall jag framdeles meddela upplysningar.⁶

Min längtan till hemlandet är stor, och jag tror nästan, att jag för denna gång måste lemna de twerska Karelarne obesökta. Efter ett eller par års vistelse i Finland och sedan jag hunnit ordna såväl mina ekonomiska angelägenheter som de samlingar, jag hittills gjort, är det min fasta föresatts, att fortsätta den finska språkforskningen från den punkt, der Castrén lemnade den⁷.

Schiefner, af hvilken jag till Scholtosero hade bref, skrifver, att Ahrens fortfarande har rabies emot mig och i den skrifvit en grandios artikel till Inland, som dock icke blifvit emottagen. — Ett förfärligt högmod måste sitta i den mannen, då han så eftertryckligt vill hämnas mitt lilla angrepp emot honom. Imellertid ju mer jag studerat språkvetenskapen, desto mer har jag funnit, hvilket eländigt sammelsurium A. s estn. grammatik är⁸. — Att andra kommit till samma resultat, synes deraf, att Wiedemann skall i petersburgska Akademien's handlingar snart offentliggöra en vidlyftig kritik af A. s nämnda arbete⁹. — Dock nog!

Helsing till alla vänner och bekanta från Eder

vän och tjenare

Aug. Ahlqvist.

7.

Vosnessenje, Süväri väljavoolum

Aänisjärvest, ^{29. Juulil}
10. augustil 1855.

Kõrgesti austatud Sõber!

Olles sunnitud sellel kohal peatuma mõned päevad, et oma reisivarustuses ette võtta mõningaid kõige hädavajalikumaid parandusi, võin lõpuks kuulata oma südametunnistuse häält ja mõne reaga tervitada oma sõpra Emajõe kaldal.

Pärast seda, kui ma maikuu alguses sõitsin ära Peterburist ning Schlüsselburi ja Uus-Laadoga kaudu jõudsin Lodeinoje Pole linna, rändasin läbi lõunapoolsete Vene karjalaste ala ja saabusin varsti pärast seda Petroskoisse. Minu kavatsus oli viibida pikemat aega selles linnas, peamiselt¹ selleks, et viimistleda oma *Votica*t, kuid ka selleks, et praktiliselt hankida teadmisi niihästi vene keele kui ka vene suhete kohta üldse. Minu enam kui kuupikkuse viibimisega selles linnas saavutati kõik need eesmärgid täielikult. Ja vene suhetest² sain sealse kubeneri, riiginõunik Muravjovi käitumise kaudu küllalt eelmaiku. Et selle kubermangu suuremas osas edasi pääseda, peab kasutama nn. elanikkonna küüti³, ja selle tarvitamiseks peab taas olema autoriteetidelt eri-

line luba. Niisugust on vaja ainult nõuda, sest seda lubatakse iga ühele, isegi isikutele ilma maagilise tšinita. Niisuguseks ei saanud siiski minu saatust, kui ma oma passiga ja krahv Armfelti⁴ soovitusel varustatult ilmusin nimetatud härra juurde, ja selle asemel, et välja anda käsk minule lubada mainitud liiki hobuste tarvitamiseks, võttis ta mult ära krahv Armfelti soovitusel ja tahtis viimaselt järele kuulata, kas ma olen tõesti see isik, kelleks ma esinesin. Seni kuni oodati vastust krahv A-lt, kellele ka mina ise teatasin olukorrast, kubises minu ümber iga päev Muravjovi spioone, ja oli ilmne, et liialdatud ettevaatlikkusest või õigemini rumalusest ta pidas mind inglise-prantsuse saadetud isikuks, sellest hoolimata, et ma pidasin iga päev suhet linna kõrgema ametnikuga, kaasmaalasega. Lõpuks otsustas krahv A. vastus asja minu kasuks ja mul on nüüd õigus kasutada elanikkonna küüti.

Petroskoist läksin lõuna poole ja sattusin Äänisjärve läänekaldal põhja-tšuudide⁵ esimesele rühmale. Siin, Šoutjärve kirikukülas (vepsa keeli: S c h o l t - d j ä r w, analoogia järgi soome keeles: S o u t o - j ä r w i), viibisin umbes kuu aega ja olen nüüd teel nende vepslaste pärisasukohta, Ojati jõe. Minu sealseteks uurimisteks kulub veel poolteist kuud. Nende tulemustest avaldan tulevikus andmeid.⁶

Minu kodumaagatsus on suur ja ma usun peaaegu, et ma pean seekord jätma tveri karjalased külastamata. Pärast ühe- või paariaastast viibimist Soomes ning kui ma olen suutnud korraldada niihästi oma majanduslikud asjad kui ka need kogud, mis ma seni olen kogunud, on mul kindel nõu jätkata soome keele uurimist sellelt punktilt, kus Castrén lahkus temast.⁷

Schiefner, kellelt ma sain kirja Šoutjärvele, kirjutab, et Ahrensil on ikka veel maruviha minu vastu ja sellisena on ta kirjutanud suurepärase artikli Inlandile, mida siiski ei võetud vastu. — Õudne uhkus peab olema selles mehes, et ta nõnda tarmukalt tahab kätte tasuda minu väikest kallaletungi temale. Kuid mida enam ma olen uurinud keeleteadust, seda enam olen leidnud, missugune vilets sigri-migri on A-i eesti grammatika.⁸ — Et teised on tulnud samale tulemusele, nähtub sellest, et Wiedemann tahab Peterburi Akadeemia toimetistes varsti avaldada laiaulatusliku arvustuse A-i mainitud töö⁹ kohta. — Kuid küllalt!

Tervist kõigile sõpradele ja tuttavatele Teie
sõbralt ja teenrilt
Aug. Ahlqvist.

¹ Sõna «hufvudsakligast» eest on kustutatud «dels för».

² Sõna «af» eest on kustutatud sõna «om».

³ Обывательская подвода ehk обывательские лошади — elanikkonna küüdi kohta kehtis seadus, et neid võisid kõigepealt kasutada sõjaväeüksused niihästi sõja kui ka rahu ajal iga sugusteks küütideks. Võimaluse korral võisid seda liiklemisvahendit kasutada ka eraisikud.

⁴ Krahv Alexander Armfelt (1794—1876) sai Helsingi ülikooli kantsleriks 1855. aastal. — Tsaariaegsed tšinovnikud on muudelgi juhtudel olnud

umbusklikud läänemere keelte uurijate suhtes. Et mainitud riiginõunik Muravjov ei usaldanud Ahlqvisti, seletub ühtlasi sõja ajal tekkinud spionaazi kartusega.

⁵ A. J. Sjögreni järgi nimetati möödunud sajandi esimesel poolel ja keskaika vadjalasi lõuna-tšuudideks ja vepsalasi põhja-tšuudideks, sest vene naabrid nimetavad mõlemat rahvast чудь. Ekslikult arvati vadja ja vepsa keelt eriti lähedasteks sugulaskeelteks.

⁶ Vepsa matkalt põlyneb Ahlqvisti uurimus «Anteckningar i Nordtschudiskan» (Acta Societatis Scientiarum Fennicae VI, Helsingfors 1861). Matka enese kohta on üksikasjaliselt reisirakjelduses «Muistelmia matkoilta Wenäjällä vuosina 1854—1859» (Helsinki 1859).

⁷ Matthias Alexander Castrén (1813—1852) on soome suurimaid teaduslikke reisijaid ning üks fennougristika loojaid. Tema reisidest on eriti tähtsamad pikemad, mis toimusid 1841—1844 ja 1845—1849. Kõige suuremad teened on Castrénil samojeedi keelte uurimisel. Peale samojeedi keelte on ta talletanud ohtrasti ainestikku lapi ja komi keelest ning mitmest türgi-tatari keelest. Oma varase surma tõttu ei suutnud ta ise kuigi palju oma kogutud materjalist trükki toimetada. Tema töid hakkas avaldama akadeemik F. A. Schiefner ja neid avaldatakse veel meie päevilgi.

⁸ Kõnes on E. Ahrensi grammatika teine trükk, mis ilmus 1855. aastal peal kirjaga «Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes» I—II. Ahlqvist suhtub käesolevas kirjas liiga taunivalt Ahrensi teosesse. Kuigi see grammatika jätab konstruktiooni poolest mõndagi soovida, pakub ta siiski õiget eestipärast ainestikku. Grammatika suur teene on selles, et ta kriitiseeris vanu ebaõigeid traditsioone ning asus mitmes suhtes uutele, õigetele teedele.

⁹ Ed. Ahrensi grammatika kohta avaldas F. J. Wiedemann õigegei põhjaliku arvustuse Vene Teaduste Akadeemia väljaandes «Bulletin de la Classe Historico-Philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg» XIII (1856), veerud 33—99. F. J. Wiedemann on kirjutanud oma arvustusele õige huvitava eessõna: «Schon im Jahre 1843 erschien die neueste Grammatik der ehstnischen Sprache von dem Herrn Pastor Ahrens zu Kusal, und schon sind wiederum bald zwei Jahre verflossen (arvustus on päevatud: Reval im Juni 1855), seit er eine vielfach verbesserte und umgearbeitete zweite Auflage nebst der bei der ersten noch zurückbehaltenen Syntax herausgab, und dennoch ist dieses Werk über einen Gegenstand, der doch Viele interessirt, noch nirgends bei uns zum Gegenstande einer ausführlicheren und tiefer eingehenden Besprechung gemacht worden, obgleich es doch in dem viel fernerer St. Petersburg so viel Theilnahme und Würdigung erfahren hat, dass es im vorigen Jahre, sogar ohne zur Bewerbung um den Demidowschen Preis eingereicht zu sein, von dem Akademiker Staatsrath Sjögren der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu einem solchen empfohlen wurde, und diese Empfehlung dadurch für das Werk noch ehrenvoller erscheint, dass Herr Sjögren, wie er ausdrücklich bemerkt, den Verfasser noch gar nicht persönlich kannte und bisher in keinen anderen Beziehungen zu ihm gestanden hatte, als dass er manche von desselben «gelehrten Ansichten und Behauptungen öffentlich und wiederholentlich wie wohl vergeblich bekämpft hatte». — Arvestades E. Ahrensi riikakat ise loomu ütleb F. J. Wiedemann edasi õige diplomaatiliselt. «Für ein Werk, dessen Abfassung so unendlich viel Mühe gekostet, ... ist eine stillschweigende Aufnahme wohl die unangemessenste und dasjenige, was es am wenigsten verdient hat. Selbst der Tadel, wenn er nur kein leichtsinniger oder böswilliger ist, erscheint dagegen noch als eine Achtungsbezeugung und als eine solche wünsche ich, dass der geehrte Herr Verfasser, falls ihm von diesen Zeilen etwas zu Gesicht kommen sollte, das aufnehmen möchte, was in dem Nachstehenden etwa wie Tadel klingen sollte, denn jedenfalls sieht er daraus, dass ich sein Werk mit lebhaftem Interesse gelesen habe. Ueberdies verliert zum Theil der Tadel seine Spitze dadurch, dass er sich nur auf den formellen, nicht auf den materiellen Theil der Grammatik beziehen kann.» — F. J. Wiedemanni sõnavõttud on üldiselt asjalikud ning kirjutatud tagasihoidlikus toonis. Ahrensit kriti-

seeritakse liigse soome keele grammatikast sõltumise pärast, millest Ahrensil ei olevat aga õiget ülevaadet. Oma arvustusest teeb F. J. Wiedemann järgmise kokkuvõtte: «Als Resultat von allem über die neueste Behandlung der estnischen Grammatik hier gesagten ergibt sich, dass auf diesem Felde gerade in der neuesten Zeit Vieles und Dankenswerthes gethan ist, aber allerdings noch viel zu thun übrig bleibt.»

8.

Helsingfors d. ¹⁰/₂₂ Okt. 1855.

Högtärade Vän!

Efter 16 månades ströfverier kring främmande land anlände jag ändteligen i medlet af September månad hem. Ni kan lätt föreställa Er min glädje att återse vänner och bekanta.

Denna glädje får jag dock ej njuta länge. Den bekanta frågan om Alexanderstipendiet, hvarom jag också lärer tillskrifvit Er, afgjordes slutligen sistlidne Onsdag till min fördel. Detta consistorii academici beslut behöver blott stadfästas af Universitetets kanceller Grefve Armfelt, och stipendiet är mitt. Min reseplan gäller de permska och wolgaska¹ folken, och dernäst Wogulerna. I de förras språk finnas väl redan åtskilliga förtjenstfulla arbeten, i synnerhet äro Wiedemann's grammatikor² att skatta högt. Men ämnet är i alla fall ännu icke uttömdt, och sålunda hoppas jag under denna min resa inhemta och samla åtskilligt nytt.

När jag kommer att anträda sjelfva resan, är ännu ovisst, ty jag har mycket arbete här, neml. licentiat-examen, docentur i de finska språken, m. m. Men sednast i Februari nästkommande år bör jag vara på väg. Min uppsats om estniska litteraturen skickade jag just i dag till tryckeriet³. Den⁴ wotiska grammatiken, hvarom jag förut tillskrifvit Er och som jag ämnade låta trycka i St. Petersburg, wille «patres» hafva tryckt i vår Vetenskaps-Societets akter, och den cirkulerar nu som bäst bland hist.-filol. sektionens medlemmar för att granskas⁵. Något annat litterärt nytt, som skulle intressera Er, kan jag ej berätta härifrån. Kriget absorberar och nedtrycker allt.

Jag skref Er till ifrån Wosnesenie i början af Augusti; detta bref har väl kommit fram? Haf den godheten att skrifva oss till och meddela oss, hvad j förehafven der i den goda staden Dorpat.

Jag bor i Tikkanens hus; deraf den omständigheten, att detta bref följer i hans⁶.

Tryckes det lärda Sällskapets Verhandlungen redan, och hvad kommer dit?

Till min stora fröjd hörde jag nyligen från Petersburg, att Wiedemann's artikel mot Ahrens snart kommer ut⁷. Den lärer göra slut på den ahrenska diktaturen.

Helsa Schultz, Korol⁸, Ahlvik och andra vänner och bekanta derstädes från

Eder vän och tjenare
Aug. Ahlqvist.

Helsingi, $\frac{10.}{22.}$ okt. 1955.

Kõrgesti austatud Sõber!

Pärast 16 kuud kestnud ümberhulkumisi mööda vööraid maid saabusin lõpuks septembrikuu keskel koju. Võite kergesti kujutleda minu rõõmu jälle näha sõpru ja tuttavaid.

Seda rõõmu ei saa ma siiski kaua kasutada. Tuntud küsimus Aleksandri-stipendiumist, millest ma olen vist kirjutanud Teilegi, otsustati lõpuks möödunud kolmapäeval minu kasuks. Seda akadeemilise nõukogu otsust peab vaid kinnitama ülikooli kantsler krahv Armfelt, ja stipendium on minu oma. Minu reisikava puutub permi ja volga¹ rahvaise, ja siis vogulitesse. Eelmiste keelest on küll juba olemas mitmesuguseid teenekaid töid, eriti kõrgelt hinnatavad on Wiedemanni grammatikad.² Kuid ainet ei ole igal juhul veel mitte ammendatud, ja nõnda siis ma loodan selle oma reisi ajal hankida ja koguda mitmesugust uut.

Millal ma asun reisile enesele, ei ole veel kindel, sest mul on siin palju tööd, nimelt litsentsiaadiksam, soome-ugri keelte dotsentuur jne. Kuid kõige hiljemini tuleva aasta veebruaris pean teel olema. Oma kirjutise eesti kirjanduse kohta saatsin just täna trükikotta.³ Vadja grammatika, millest ma olen Teile varemini kirjutanud ja mida ma kavatsesin trükkida lasta Peterburis, tahaksid «isad» trükkida meie Teadusteseltsi aktades, ja see käib parajasti kontrollimiseks⁵ ringi ajaloolis-filoloogilise sektsiooni liikmete käes. Muud kirjanduslikku uudist, mis huvitaks Teid, ei ole siitpoolt teatada. Sõda neelab ja surub maha kõik.

Kirjutasin Teile Vosnessenjest augusti alguses; see kiri on vist küll kätte jõudnud? Olge hea, kirjutage meile ja teatage meile, mis Teil on käsil seal heas Tartu linnas.

Ma asun Tikkaneni juures, sellest see asjaolu, et see kiri läheb tema omaga kaasa.⁶

Kas trükitakse Õpetatud Seltsi Toimetisi juba, ja mis sinna tuleb?

Oma suureks rõõmuks kuulsin äsja Peterburist, et Wiedemanni artikkel Ahrensi vastu ilmub pea.⁷ See teeb vist lõpu Ahrensi diktaatorile.

Tervitage Schultzi, Korolli⁸, Ahlviki ja muid sealseid sõpru ja tuttavaid.

Teie
sõbra ja teenri poolt
Aug. Ahlqvist.

¹ Sõna «wolgaska» eest on kustutatud sõna «Ural».

² Permi ja volga keelte kohta oli enne 1855. aastat F. J. Wiedemann avaldanud järgmised grammatikad: «Versuch einer Grammatik der Tschermissschen Sprache nach dem in der Evangeliumübersetzung von 1821 gebrauchten Dialekte» (Reval 1847), «Versuch einer Grammatik der syrjänischen Sprache nach dem in der Übersetzung des Evangeliums Matthäi gebrauchten Dialekte»

(Reval 1847); «Grammatik der wotjakischen Sprache nebst einem kleinen wotjakisch-deutschen und deutsch-wotjakischen Wörterbuche» (Reval 1851).

³ Vt. märkust nr. 1, 11.

⁴ Sõna «Den» eest on kustutatud sõna «En».

⁵ Ahlqvisti «Wotisk Grammatik jemte språkprof och ordförteckning» on parim teos vadja keele kohta 19. sajandist. Peale Kattila murdele rajatud grammatikaosa on eriti tähtsad keelenäidetena toodud 24 vadja rahvalaulu ja 3 muinasjuttu. Samas Vene Teaduste Akadeemia «Bulletin'is», kus on Ahrensi grammatika arvustus (vt. märkust 79 on F. J. Wiedemann kirjutanud pikema uurimuse Ahlqvisti vadja keele kohta oleva teose põhjal: «Ueber das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen» (veerg 299 jj-d; 327 jj-d; 337 jj-d.). F. J. Wiedemann peab vadja keelt eesti keele sõsarkeeleks. Ekslikult arvab ta, et vadja keel on lõuna-eesti murretele lähem kui põhja-eesti omadele (v. 299).

⁶ Vt. P. Tikkaneni kirja E. Sachssendahlile.

⁷ Vt. märkust nr. 7, 9.

⁸ Tartu ülikooli prosektori asetäitja J. Koroll astus Õpetatud Eesti Seltsi liikmeks 1854.

9.

Höglärde Herr Doktor.

Härhos får jag till Herr Doktorn, såsom Estniska lärda Sällskapets ordförande ¹ öfversända 36. sr. för 12 exx. «Kalevi-poeg», hvilka jag försålt. De återstående 13 exx. har jag till försäljning lemnat till härvarande Frenckellska Bokhandeln, såsom medföljande qvitto utvisar. Sällskapet kan framdeles af denna bokhandel få liqid.

Jag anhåller att så snart 5te häftet utkommer, det måtte under min adress hitsändas. Bäst torde vara att äfven deraf skickas 25 exx.

Jag skulle hafva kunnat afsätta kanske flera exemplar af detta arbete, om här ej vore så stor pennings-brist som den för närvarande är. Dessutom är priset för Kalevi-poig orimligt högt, i synnerhet i förhållande till våra bokpriser.

Mina utgifter för Kalevi-poeg hafva varit omkring 1 rub. 50 kop. sr, nemligen: 60 kop. för frakt, enligt hvad medföljande qvitto af Hr J. Harif utvisar, 50 kop. för detta bref och 50 kop. åt den vaktmästare, som kringburit exemplaren och samlat penningarna.

Jag gör ej anspråk på det ena exemplar af Kalevi-poig, som Herr Doktorn godhetsfullt behagade utlöfa åt mig, emedan jag redan förut fått alla 4 häften. Men i dess ställe och såsom ersättning för mina ofvannämnda utgifter anhåller jag ödmjukast, att Estniska Sällskapet skulle vid nästa sändning låta mig få af dess «Verhandlingar»: 3dje Bandets 3dje och 4dje Häften, hvilka jag saknar.

Genom Herr Statsrådet Schiefner fick jag för någon tid sedan mig tillsändt 10 exx. af Reinovadder Rebbane ². Då jag ej känner priset och icke vet, till hvem det skall skickas, kan jag nu ej medskicka penningar. Jag anhåller om underrättelse i dessa omständigheter.

«Das Inland» ³ har börjat komma ojemnt till mig.

Slutligen anhåller jag ödmjukast, att Herr Doktorn ville godhetsfullt låta mig i Inland (eller medelst bref) få notis om att penningarna kommit Sällskapet tillhanda.

Förblir med största högaktning
Herr Doktors
ödm. tjenare
Aug. Ahlqvist⁴.

Hfors d. 29. Mars 1860.

Järgneb saksakeelne resümee.

Kõrgesti õpetatud Härra Doktor.

Käesolevaga tohin Härra Doktorile kui Eesti Õpetatud Seltsi esimehele¹ saata 36 rubl. hõbedas 12 «Kalevipoja» eksemplari eest, mis ma olen müünud. Ülejäänud 13 eks. olen müügiks andnud siinsele Frenckelli raamatukauplusele, nagu osutab kaasasolev kviitung. Selts võib tulevikus sellelt raamatukaupluselt lõppmaksu saada.

Ma palun, et niipea, kui 5. vihk ilmub, see saadetak minuaadressil siia. Oleks kõige parem, et sellestki saadetak 25 eks.

Ma oleksin võinud müüa vahest enam eksemplare sellest tööst, kui siin ei oleks nõnda suur rahapuudus nagu praegu on. Peale selle on «Kalevipoja» hind mõttetult kõrge, eriti meie raamatuhindade suhtes.

Minu kulud Kalevipojale on olnud umbes 1 rub. 50 kop. hõbedas, nimelt: 60 kop. veomaksu, nagu osutab kaasasolev hr. J. Harffi kviitung, 50 kop. selle kirja eest ja 50 kop. teenijale, kes kandis eksemplare laiali ja kogus raha.

Mul ei ole pretensioone ühele Kalevipoja eksemplarile, mida Teie, Härra Doktor, lahkelt suvatsesite mulle lubada, sest olen saanud juba ette kõik neli vihku. Kuid selle asemele ning oma ülalmainitud kulude korvuseks palun kõige alandlikumalt, et Eesti Selts järgmise saadetisega laseks saada oma «Toimetistest»: 3. köite 3. ja 4. vihu, mis mul puuduvad.

Riiginõunik Schiefneri kaudu saadeti mulle mõne aja eest 10 eks. Reinovader Rebast². Et ma ei tea hinda ega tea, kellele peab see saadetama, ei saa ma nüüd raha ühes ära saata. Palun teatada neist asjadest.

«Das Inland»³ on hakanud mulle tulema ebakorrapäraselt.

Lõpuks palun kõige alandlikumalt, et Härra Doktor tahaks mulle lahkesti Inlandis (või kirjaga) teatada, et raha on Seltsile kätte jõudnud.

Jään kõige suurema austusega

Härra Doktori
alandlikuks teenriks
Aug. Ahlqvist⁴.

Helsingis 29. märtsil 1860.

¹ 1860. aastal oli Opetatud Eesti Seltsi esimeheks dr. T. Beise.

² F. R. Kreutzwaldi «Reinowadder Rebbane» ilmus eri raamatuna 1860.

³ «Das Inland» ilmus 1836. aastast 1863. aastani. Oma aja kohta oli see tähtis kultuuriajakiri, kus sageli võeti kõne alla ka eesti etnograafia, rahvaluule, kirjanduse ja ajaloo ning rahvuslikkegi küsimusi. Nagu nähtub Ahlqvisti kirjadest, oli ta tollal «Inlandi» tellija või saaja.

⁴ On ilmne vahe selles, kuidas Ahlqvist on suhtunud Opetatud Eesti Seltsi siisi, kui seal oli kirjatoimetajaks E. Sachssendahl, ja nüüd, kus too oli surnud. Kuigi Selts näikse olevat saanud oma toimetisi ja muudki Eestis ilmunud kirjandust, esitab Ahlqvist siiski arve isegi oma kirja kulude katteks. Osalt on suhete jahenemises süüdi asjaolu, et Opetatud Eesti Seltsis ei olnud enam nõnda innukaid aktiivseid Soome sõpru, nagu neid oli varemini. Osalt võib jahenemise süüdi olla ka Ahlqvisti raske iseloom. Ahlqvist võis kergesti sattuda halba või ebasõbralikku vahekorda oma endiste sõpradega (I. Kohtamäki, Ankara puutarhuri, lk. 24 jj-d).

1.

Helsingfors den 29 Junii 1855.

Högaktade och Högfvördade Herr Doktor!

Återkommen från en längre resa, finner jag mig till mötes Herr Doktors vördade och för mig smickrande skrifvelse af den 25/9 Mai, till hvars besvarande jag nu skyndar, fastän på Svenska språket, emedan jag ej förmår att fullt ledigt uttrycka mig på det Tyska.

Att Magr Ahlqvist i sin skildring om min personlighet låtit vänskapens röst alltför mycket tala, finner jag af HHerr Doctors vördade skrifvelse. Utgången från en fattig bondekoja i Savolaks' ödemarker har jag, jemte sträfvande för egen bildning, efter mina svaga krafter försökt arbeta för mitt lands och mitt folks, Finlands och det Finska folkets förkofran. Men vi Finnar äro ett fattigt folk och derföre är vår förmåga äfven alltför liten, för att det skulle förtjena att tala om våra sträfvanden, som naturligtvis ej kunna vara stora. Så är förhållandet såväl med hela landets som med hvarje enskilds sträfvanden. Hvar och en offerar sin ringa skärf af arbete och medel på det älskade fosterlandets altare, i den säkra förhoppning att äfven det ringaste skall bära sin frukt, och gagna den gemensamma saken. Jag har för min del också ej förmått göra mera än hvad mina svaga krafter och ringa medel tillåtit, och kan jag derföre icke tillräkna mig alla de vackra vitsord, hvarmed Ahlqvist förskönat min personlighet. Endast i så fall vill jag kännas vid dem, om poetens följande ord få gälla om mig.

«Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas».

Wi Finnar hafva lärt oss att betrakta Esterna icke såsom ett skildt folk, utan såsom våra bröder, hvilkas lidanden, framgång och fröjder äro våra egna. Ett haf skiljer oss visserligen från hvarandra, så att vi ej få vara ens i så nära beröring med hvarandra, som våra närvarande politiska förhållanden kunde tillåta; men det kan dock icke förhindra oss, att med varmt deltagande följa det Estniska brödralfolkets öden. Under sista Universitets-året gaf till

exempel Professor Lönnrot privata collegier i Estniska språket, och han hade minst 10 Collegianter: och skulle hafva haft ännu flere, om det skulle finnas ett bättre Lexicon än Hupels redan anti-quierade. Jag ensam har försålt mera än 20 exemplar af Ahrens' Estn. Grammatik samt en stor mängd af Estniska folkskrifter. Detta bevisar ej mycket, och ej värdt att tala om i annat hän-seende än att ådagalägga, det vi ej äro alldeles likgiltiga för Estnisk litteratur.

Det var och detta deltagande, som uppmanade mig att genom Ahlqvist erbjuda mig att förlägga och åtminstone trycka det så skamlöst och barbariskt behandlade *Kalewi Poeg*, säker om att Censuren här ännu icke hunnit blifva så galen som den tyckes herrska i Östersjöprovinserna.

Att blifva förläggare för ett verk, som måste beräkna sina mesta köpare i ett annat land, nemligen i Östersjöprovinserna och Tyskland, skulle för en Finne vara högst svårt, det inser jag nog. Ty jag känner ej Bokhandlerene der, icke heller vet jag, huru böcker pläga försäljas der, och så vidare. Men hellre underkastar jag mig dessa svårigheter och förlägger boken, i händelse die gelehrte Estnische Gesellschaft ej anser sig på egen bekostnad kunna låta trycka den här. Det kan jag emmellertid försäkra att jag ej vill beräkna mig någon egentlig vinst, i fall boken lemnas till tryckning hos mig.

Gerna skulle jag uppgifva, till hvad pris jag ville trycka arbetet; men det är mig omöjligt, då jag ej vet, i hvad format och med hvilka typer boken kommer att tryckas, emedan priset per Bogen i sättning och tryck beror deraf. Jag vågar därför ödmju-kast anhålla, att HHerr Doctorn ville godhetsfullt angifva icke allenast bestämma bokens blifvande format utan ock sedan under-rätta mig, hvad Boktryckarene der vilja hafva för Satz und Druck per Bogen à 900 exemplar, så att jag kan se, huruvida vi här i Finn-land kunna trycka till samma pris. Hvad priset för Papier beträffar, beror det af kvalitén, och sänder jag därför prof af de vanligaste slags tryckpapper, som vi här begagna, med påtecknade priser per Ries à 500 Bogen¹.

Vår gemensamma vän, Magr Ahlqvist befinner sig uti Petro-savodsk, derifrån han alldeles nyligen skref till mig. Till under-stöd för sina resor och forskningar ansökte han det såkallade Alex-anders Resestipendium à 2000 Rubl. Sr. Men Ahlqvist har ej ännu vistats 2 år i Ryssland, som är första villkoret, hvarföre han ej torde få stipendiet, oackadt Philologico-historiska Faculteten gaf honom ett högst berömmande vittnesbörd öfver hans kunskaper och förmåga samt öfver hans reseplan.

Till gel. Estn. Gesellschafts Bibliothek har jag aflaggt ett antal Finska böcker såsom gåfva, men vet icke, på hvilka vägar jag får dem till Dorpat.

Jemte min innerligaste tacksägelse för det genom vännen Ahlqvist mig välvilligast tillsände l' exx. af «V.e.r.h.a.n.d.l.u.n.g.e.n der gel. Esthn. Gesellschaft zu Dorpat», har jag äran innesluta mig i HHerr Doctors fortfarande gunst och bevågenhet, tecknande

med vördsammaste Högaktning
ödmjukast
Paul Tikkanen.

1.

Helsingi, 29. juunil 1855.

Kõrgesti austatud ning kõrgesti lugupeetud Härra Doktor!

Tagasi tulnud pikemalt reisilt, leian enesel eest Kõrgesti austatud Härra Doktori lugupeetud ja mind meelitava kirjutise 25/9. maist, millele ma nüüd ruttan vastama, kuigi rootsi keeli, sest ma ei suuda täiesti vabalt saksa keeles väljenduda.

Et magister Ahlqvist on oma kirjelduses minu isiku kohta lasknud liiga palju kõnelda sõpruse häälel, seda leian Kõrgesti austatud Härra Doktori kirjast. Lähtunud vaesest Savo kõnnumaa talupojaonnist olen ma sellal, kui taotlesin enese haridust, oma nõrka jõudu mööda katsunud töötada oma maa ja oma rahva, Soome ja soome rahva edendamiseks. Kuid meie soomlased oleme vaene rahvas ja sellepärast on meie jõudki liiga väike selleks, et maksaks kõnelda meie püüdlustest, mis muidugi ei või olla suured. Nii on olukord niihästi kogu maaga kui ka iga üksiku isiku üritustega. Igaüks ohverdab oma väikese töö- ja varandusveeringu armastatud isamaa altarile kindlas lootuses, et isegi kõige väiksem kannab oma vilja ja toob kasu ühisele asjale. Ma ei ole omalt poolt võinud ka teha enam kui minu nõrk jõud ja mu vähene varandus on lubanud, ja ma ei või sellepärast enese arvele panna kõiki neid ilusaid tunnustusi, millega Ahlqvist on kaunistanud minu isikut. Ainult sel juhul tahan neid tunnustada, kui luuletaja järgmised sõnad võivad kehtida minu kohta.

«Kuigi puudub jõud, siiski tahe on kiiduväärt».

Meie soomlased oleme õppinud vaatama eestlastele kui mitte erinevale rahvale, vaid nagu oma vendadele, kelle kannatused, edu ja rõõmud on ka meie omad. Meri lahutab meid küll teineteisest, nõnda et meie ei saa olla isegi nii lähedastes kokkupuudetes teineteisega, nagu meie nüüdsed poliitilised olukorrad võiksid lubada, kuid see ei või meid siiski keelata sooja osavõtuga järgimast eesti vennasrahva saatust. Viimasel ülikooliaastal pidas näiteks professor Lönnrot eraloenguid eesti keele kohta, ja tal oli vähemalt 10 kuulajat; ja oleks olnud veelgi enam, kui oleks olemas parem sõnaraamat kui Hupeli juba vananenud. Ma üksi olen müünud enam kui 20 eksemplari Ahrensi Estn. Grammatik'at ning suure hulga eesti rahvaraamatuid. See ei tõenda palju ega ole väärt mainimiseks

muus suhtes, kui et osutada seda, et meie ei ole täiesti ükskõiksed eesti kirjanduse suhtes.

See oligi see osavõtt, mis kehtus mind Ahlqvisti kaudu pakuma end kirjastama ning vähemalt trükkima nõnda häbematu ning barbaarselt koheldud K a l e v i p o e g a, olles kindel, et tseensuur ei ole siin veel suutnud minna nõnda hulluks, millisena ta näib valitsevat Läänemeremaal.

Hakata mõne teose kirjastajaks, mille puhul peab arvestama, et enamik ostjaid on teisel maal, nimelt Läänemeremaal ja Saksa maal, oleks soomlasel äärmiselt raske, seda ma näen küll ära. Sest et ma ei tunne sealseid raamatukaupmehi ega tea ka, kuidas seal on kombeks raamatuid müüa, ja nõnda edasi. Kuid pigemini alistun neile raskustele ja kirjastan raamatu, sel juhul kui Opetatud Eesti Selts ei leia enesel võimaliku olevat omaenese kulul seda siin trükkida lasta. Seda võin aga kinnitada, et ma ei taha arvestada mingisugust otsest kasu sel juhul, kui raamat jäetakse minu trükkida.

Meelsasti teataksin, mis hinnaga trükiksin töö, kuid see on võimatu, sest ma ei tea, mis kaustas ja missuguste tüüpidega tuleb raamatut trükkida, sest poognahind laos ja trükis oleneb sellest. Ma julgen sellepärast kõige alandlikumalt paluda, et Kõrgesti austatud Härra Doktor lahkesti teataks mitte ainult, kuidas määrata raamatu tulevane kaust, vaid siis teataks mulle ka, mida trükkalid seal tahavad saada poogna lao ja trüki eest à 900 eksemplari, nõnda et ma saan näha, kas meie siin Soomes võime trükkida sama hinnaga. Mis puutub paberi hinda, siis oleneb see kvaliteedist, ja ma saadan sellepärast proove kõige harilikumat liiki pabereist, mida meie siin tarvitame, pealemärgitud hindadega riisi kohta à 500 poognat¹.

Meie ühine sõber mag. Ahlqvist on Petroskois, sealt ta igatahes äsja kirjutas mulle. Oma reise ja uurimiste toetuseks taotles ta nõndanimetatud Aleksandri reisistipendiumi à 2000 hõberubla. Ent Ahlqvist ei ole veel olnud 2 aastat Venemaal, mis on esimene tingimus, mispärast ta vist ei saa stipendiumi, sellest hoolimata et Filoologia-Ajaloo teaduskond andis talle eriti kiitva tunnistuse tema teadmiste ja võimete ning tema reisikava kohta.

Opetatud Eesti Seltsi raamatukogule olen kingiks kõrvale pannud rea soome raamatuid, kuid ma ei tea, missugusel teel saan need Tartu toimetada.

Kõige hardama tänuga sõber Ahlqvisti kaudu mulle lahkesti saadetud Tartu Opetatud Eesti Seltsi Toimetiste 1 eksemplari eest, on mul au arvata ennast Kõrgesti austatud Härra Doktori jätkuva soosingu ja heatahtlikkuse osaliseks, alla kirjutades

kõige aupaklikuma Austusega
alandlikult

Paul Tikkanen.

¹ Saadetud paberiproove pole kirja juures.

Nagu nähtub järgmisest kirjast, on Tikkanenile saadetud nõutavad and-

med. Kuidas Fr. R. Kreutzwald oli huvitatud Tikkaneni ettepanekust, sellest võib lugeda tema kirjavahetusest E. Sachssendahliga (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahe- tus II, lk. 377 jj-d).

2.

Herr Dr Med. E. Sachssendahl

i Dorpat

Helsingfors d. 22 October 1855.

Herr Doctorns vördade skrifvelse af d. 23 Julii sistl. hade jag visserligen nöjet att i sinom tid bekomma, men har ej härförinnan kunnat besvara densamma, dels emedan jag varit bortrest under sommaren dels ock emedan jag ej kunnat härförinnan anskaffa prof på stilar, då tryckeriets äldre förråder på stilar voro så utslitna att jag ej täcktes sända proftryck på dem dessmindre skulle jag kunnat trycka någon bok med dem. Nu är oss möjlighet att, sedan höststormarne undanjagat de Allierades flottor¹, som spär- rat våra kuster och hindrat alla communicationer och dem vi ej varit mäktiga att förjaga, få nya stilar hvilka sistlende vår från Tyskland ankommit till Stockholm och der väntat på lägenhet hit.

Här hosgår nu prof på tvenne olika sorter Corpus-fraktur-stilar, nemligen Nris 37 och 49, hvilka hvardera kunde komma ifråga vid tryckning af Kalewi-Poeg, om dertill skall användas samma format som Kalevala, översetzt af Vännen Schiefner². Hvilkendera stilsorten än må väljas, så bör den önskade Nron angifvas äfvensom huruvida boken skall tryckas mellanslagen eller icke (Mellanslagen lär på Tyska betyda «durchschossen» i boktryckeri-stilen).

Efter nogaste och samvetesgrannaste beräkning har jag fått tryckning och sättning att kosta per 500 exx. 10 Rbl. Sr för Bogen samt för öfvertryck 30 kopek Sr för hvart 100 exx., eller så att pr 900 exx. skulle arket kosta 11 Rb. 20 kpk. Sr, då bokens format skulle vara samma som Schiefnerska Kalevala med dubbla spal- ter. — Pappret af samma qualité som sednast ditsände profvet Nro 3, skulle till det så ovanligt stora formatet kosta pr Ries 4 Rbl sr hvarigenom «Druck, Satz & Papier» skulle kosta pro Bogen 14 Rb. vid 500 exx. samt 18 Rb. 40 kpk. vid 900 exxs upp- laga.

Vännen Ahlqvist, som bor hos mig, torde väl sjelf meddela den för honom glada underrättelsen att Finska Universitetet anslagit åt honom till resor och forskningar bland de Finska stam- marne i Ryssland det så kallade Alexanders Resestipendium af närmare 2000 Rbl. Sr att användas under 2ne år. — Finska Weten- skaps Societeten har förbehållit sig att få i sina «Acta Societa- tis Scientiarum fenn.» trycka alla Ahlqvist philologiska arbeten, och kommer nu början att göras med hans *Wotiska Gram- matik*, som redan är färdig. — En artikel om Ehstniska litera-

turens närvarande ståndpunkt (Wirolaisten nykyinen kirjallisuus) börjas i morgon att tryckas i tidskriften Suomi för 1855³.

För öfrigt är här för närvarande ganska lugnt utom att priser på allting hafva enormt stigit. Fienden har gjort oss mycket ondt, men det är med afsikt utspridda falska rykten att de allierade tändt eld på våra städer o.s.v. Tvertom skola Engelmännerna t.ex. erbjuda sig att hjälpa vid släckningen då Lovisa stad brann, då Ryska soldater berättas hafva nekat att hjälpa utan tvertom plundrat⁴.

Wårre torde det blifva nästa sommar, då härvarande Militär befarar att Sverige skall hit öfver med 48 tusen man och 550 kanonbåtar (af hvilka 160 med propeller) för att iförening med en lika stor styrka Fransmän försöka tillegna sig Finland. — Mätte det blifva fred, så att vi slippa att se krigets hotande åskor fara öfver och förbränna våra hyddor! — Men ju längre det blifver, desto öfvermodigare blifva de Allierade, då dem går allting väl om händer der i södern (Sevastopol, Kinburn, Eupatoria — ja vid Kars!). Fast det är sannt att sjelfve Ryssland och Ryssarne lida mindre af kriget, utan det är lydländerne och deras invånare (Östersjöprovinserne och Finland med sin sköna handel och sina vackra flottor) som få draga dagens börda. Dock, hvad tjenar det till att klaga, ty troligen har en Allvis Gud föresatt ett mål för detta krig och allt skall ändas till det bästa!

För att något orda om våra fredligt-nationela företag, får jag nämna att jag utgifvit tvenne Musikhäften af Finska Nationalmelodier (Walituuta Suomalaisia Kansanlauluja)⁵ och tänker till Julen få två (2) nya häften ut. — hafva ej Ehsterne sådana eller har man ej der tänkt på att få dem samlade och utgifna? — Dessutom tänker jag få till Julen ett Musikhäfte med äkta Finsk Dansmusik (Suomalaisia Polska)⁶. Jag hoppas att Elmgren⁷ åtager sig att öfversända det jag aflaggt till försändning åt Ehstniska Litteratur-Sällskapet i Dorpat. — Männe Suometar⁸ har kommit dit ordentligt? — Denna tidning nu med 4,135 exx.

Till Dr Schultz får jag bedja om en vänskapsfull helsning
samt tecknar med sann vördnad

tillgifnast
Paul Tikkanen⁹.

2.

Härra Dr. Med. E. Sachssendahl
Tartus

Helsingi, 29. oktoobril 1855.

Härra Doktor! lugupeetud kirja möödnud 23. juulist oli mul küll rõõm õigel ajal kätte saada, kuid ma ei ole võinud varemini sellele vastata, osalt sellepärast, et ma olin suvel ära reisinud, osalt ka sellepärast, et ma ei suutnud varemini sriiftiproove muretseda,

sest trükikoja šriftide vanemad tagavarad olid nõnda ära kulunud, et ma ei arvanud heaks nendest proovitrükke saata, seda vähem oleksin võinud nendega mõnda raamatut trükkida. Nüüd on meil võimalik, pärast seda kui sügistormid ajasid minema liitlaste laevastikud¹, kes sulgesid meie rannikud ja takistasid igasuguseid liiklusi ning keda meie ei suutnud ära ajada, saada uusi šrifte, mis möödunud kevadel Saksamaalt jõudsid Stokholmi ja seal ootasid siiapääsu võimalust.

Käesolevaga läheb kaasa kaks eri liiki korpus-fraktuuršrifti, nimelt nr. 37 ja 49, mis mõlemad võivad tulla küsimusse Kalevipoja trükkimisel, kui selleks kasutatakse sama kausta nagu *K a l e w a l a s*, mille on tõlkinud sõber Schiefner.² Kumba šrifti liiki ka valitaks, peab teatama soovitud number ning ka seda, kas raamat trükitakse *m e l l a n s l a g e n* või mitte [*M e l l a n s l a g e n* on vist saksa keeli «*d u r c h s c h o s s e n*» (= harvendatud) trükikoja stiilis].

Pärast täpset ja hoolikat arvestust olen saanud trükkimise ja ladumise hinnaks 500 eks. puhul 10 hõberubla poogna kohta ning lisapooignate eest 30 hõbekopikat iga 100 eks. kohta ehk nõnda, et 900 eks. puhul maksaks poogen 11 rubl. 20 kopikat hõbedat, kui raamatu kaust oleks sama kui Schiefneri Kalevalal kaksisveergudega. — Sama kvaliteeti paber, nagu viimati sinna saadetud proov nr. 3, maksaks selle ebatavaliselt suure formaadi kohta 4 hõberubla riis, millega «trükk, ladu ja paber» maksaks poogna kohta 14 rubl. 500 eks. ning 18 rubl. 40 kop. 900-eksemplarise trüki puhul.

Sõber Ahlqvist, kes asub minu juures, peaks vist ise teatama teda rõõmustavast sõnumist, et Soome ülikool on talle määranud reisideks ja uuringuteks soome suguharude juures Venemaal nõndanimetatud Aleksandri stipendiumi peaaegu 2000 hõberubla suuruses, et seda kasutada kahe aasta jooksul. — Soome Teadusteselts on varunud enesele õiguse trükkida oma väljaandes «*Acta Societatis Scientiarum fenn.*» kõik Ahlqvisti keeleteaduslikud tööd ja hakkab nüüd algust tegema tema teosega «*Wotisk Grammatik*», mis on juba valmis. — Kirjutist eesti kirjanduse praegusest seisundist (*Wiro-laisten nykyinen kirjallisuus*) hakatakse homme trükkima ajakirjas *Suomi* 1855. a.³

Muide on siin praegu üsna vaikne, välja arvatud see, et iga asja hind on erakordselt tõusnud. Vaenlane on teinud meile palju paha, kuid sihilikult on levitatud vale kuuldusi, et liitlased on pannud põlema meie linnad jne. Vastupidi olevat inglased näiteks pakkunud end kustutamise juures appi, kui Loviisa linn põles, kuna vene soldatitest kõneldakse, et nad keeldunud aitamast ning, just vastupidi, rüüstanud.⁴

Pahemaks peaks minema tuleval suvel, sest sinne sõjavägi kardab, et Rootsi tuleb siia 48 tuhande mehega ja 500 suurtükipaadiga (millest 160 on propelleriga), et koos niisama suure Prantsuse sõja-

väega üritada Soome omandamist. — Tuleks rahu, et me pääsesime nägemast sõja ähvardavat kõue meist üle ajavat ning põletavat meie onne! — Kuid mida aeg edasi läheb, seda ülemeelsemaks muutuvad liitlased, sest nende käsi käib hästi seal lõunas (Sevastopol, Kinburn, Eupatoria — ja Karsi juures!). Kindlasti on tõsi, et Päriss-Venemaa ja venelased kannatavad sõjas vähem, aga need on võimalused maad ja nende elanikud (Läänemere-maad ja Soome oma ilusa kaubandusega ja oma kenade laevastikudega), kes peavad kandma praegust koormat. Siiski, milleks kaevata, sest usutavasti on Kõiketeadja Jumal asetanud eesmärgi sellele sõjale ja kõik lõpeb kõige paremini.

Et midagi rääkida meie rahulik-rahvuslikest ettevõtetest, tohin nimetada, et ma olen avaldanud kaks muusikavihku soome rahvaviisidega (Walituita Suomalaisia Kansanlauluja)⁵ ja mõtlen jõuluks saada välja kaks uut vihku. — Kas eestlastel pole niisuguseid või kas seal pole mõeldud neid koguda ja välja anda? Peale selle mõtlen jõuluks välja anda muusikavihu ehtsa soome tantsumuusikaga (Suomalaisia Polska).⁶ — Loodan, et Elmgren⁷ võtab enese peale saata seda, mis ma olen Tartu Eesti Kirjandusseltsile ärasaatmiseks kõrvale pannud. — Kas Suometa⁸ on tulnud sinna korrapäraselt? — See ajaleht ilmub nüüd 4135 eksemplaris.

Dr. Schultzile palun edasi anda sõprusliku tervituse ning kirjutat alla

tõsise lugupidamisega
ustavaimalt
Paul Tikkanen.⁹

¹ Inglismaa, Prantsusmaa ja Sardiinia laevastik. Soomes kardeti peamiselt Inglise laevastiku ilmumist.

² «Kalevala» saksakeelne tõlge on ilmunud pealkirjaga «Kalewala, das National-Epos der Finnen, nach der zweiten Ausgabe ins Deutsche übertragen von Anton Schiefner» Helsingfors 1852. Tõlke trükipinna suurus on 18 × 10 cm.

³ Vt. märkust Ahlqvist nr. 1, 11.

⁴ Tikkaneni andmed põhinevad kuulujuttudele.

⁵ «Valituita Suomalaisia Kansan-Lauluja». 1. Pianon muka-soinnolle sovittanut K. Collan, Helsingissä 1854. — 2. Koornut Wilhelm Poppius. Pianon ... sovittanut K. Collan, Helsingissä 1855. — 3. vihk ilmus 1855 ja 4. vihk sine anno — Joh. Filip von Schantz. Pianon ... sovittanut Rudolf Lagi, Helsingissä (V. Vasenius, Suomalainen kirjallisuus 1544—1877, Helsinki 1878, lk. 211).

⁶ Sellenimelist teost ei leidu soome raamatute nimestikus, millest võib järeldada, et Tikkaneni kavatsus on jäänud teostamata.

⁷ Sven Gabriel Elmgren (Elmgrén) (1817—1897), kauaaegne ametnik Helsingi ülikooli raamatukogus ning kirjandusloolane, oli tollal Soome Kirjanduse Seltsis sekretär. 1859. aastal pidas ta Helsingis ühel kirjanduslikul suureel kõne «Kalevipojast», mida refereeris «Inland» (1859, nr. 17, veerud 333—339). «Kalevipoega» on võrreldud Kullervoga ja teiste soome rahvaluule kangelastega.

⁸ «Suometar» ilmus aastast 1847 aastani 1866. Peale P. Tikkaneni olid asutajateks A. Ahlqvist, D. E. Europaeus, A. Warelus. Lehe üheks ülesandeks oli võitlus soome keele õiguste eest.

⁹ Kirja lõpus on praegugi alles kaasalisatud trükiproovid.

ОБ ОДНОЙ ПЕРЕПИСКЕ ПО ПОВОДУ ИЗДАНИЯ ЭПОСА «КАЛЕВИПОЭГ»

П. Аристэ

Резюме

В Литературном музее им. Фр. Р. Крейцвальда (Тарту) в фондах бывшего Эстонского научного общества имеются письма двух финских общественных деятелей XIX в. — А. Э. Альквиста (1826—1889) и П. Тикканена (1823—1873). Они относятся, главным образом к 1854—1855 годам и написаны на шведском языке. Письма адресованы секретарю вышеупомянутого общества Х. Э. Саксендалю (1814—1856). В статье они приводятся в оригинале, снабженном эстонским переводом и комментариями.

В письмах, в первую очередь, излагаются проблемы, касающиеся опубликования в Финляндии эстонского эпоса «Калевипоэг». Так как автор эпоса Фр. Р. Крейцвальд, а также издатель — Эстонское научное общество — не были уверены в том, разрешит ли царская цензура издать это произведение в Прибалтике, то делались попытки опубликовать его в Финляндии, где после смерти Николая I были более или менее благоприятные обстоятельства. Финский лингвист Альквист в качестве издателя рекомендовал публициста П. Тикканена, который был согласен печатать эпос в своей типографии.

Со смертью Саксендаля эта переписка прекратилась. А «Калевипоэг» позднее все же был издан в Тарту. В Финляндии же вышло его второе, народное, издание.

В опубликованных письмах, кроме вопросов издания «Калевипоэга», также много данных о культурной жизни и политических событиях в Финляндии во время Крымской войны.

EIN BRIEFWECHSEL ÜBER DAS ESTNISCH EPOS «KALEVIPOEG».

P. Ariste

Zusammenfassung

Der Verfasser des estnischen Epos «Kalevipoeg» Friedrich Reinhold Kreutzwald hatte keine Aussichten, sein Werk in der Heimat in jener Bearbeitung herauszugeben, in welcher es niedergeschrieben war. Es war überhaupt fraglich, ob die äußerst reaktionäre baltisch-deutsche Zensur ein solches Werk für das unterdrückte

estnische Volk drucken läßt, wo die feudalen Verhältnisse kritisiert und die Vergangenheit der Esten poetisch dargestellt wird. Deshalb versuchte die Gelehrte Estnische Gesellschaft, der Herausgeber des Epos, das Werk in Finnland drucken zu lassen, wo die Zensur etwas milder war. Der Sekretär der Gesellschaft Chr. E. Sachssendahl stand deshalb im Briefwechsel mit dem finnischen Philologen A. E. Ahlqvist und dem Verleger P. Tikkanen, die großes Interesse für die estnische Kultur und Literatur hatten. Im Archiv der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, das sich jetzt im Kreuzwaldmuseum für Literatur in Tartu befindet, gibt es 8 Briefe von A. Ahlqvist und 2 Briefe von P. Tikkanen aus den Jahren 1854—1855 und einen Brief von A. Ahlqvist aus dem Jahre 1860, welche die Frühgeschichte der Veröffentlichung von «Kalevipoeg» beleuchten. Die Briefe enthalten überhaupt wichtige Angaben über die politischen und kulturgeschichtlichen Verhältnisse in Finnland und Estland in den erwähnten Jahren. Die schwedisch geschriebenen Briefe werden in der Urschrift mit einer estnischen Übersetzung und mit verschiedenen sprachlichen, bibliographischen, biographischen und kulturgeschichtlichen Anmerkungen veröffentlicht.

PAAR NÄIDET «KALEVIPOJA» ERI TRÜKKIDE REDAKTSIOONILISTEST ERINEVUSTEST

E. Laugaste ja A. Rõõm

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Ei ole raske vastata küsimusele, milliseid parandusi ja muutusi on teinud «Kalevipoja» koostaja Fr. R. Kreutzwald eepose järgnevasse trükkidesse. Meie ees on kolm autori eluajal ilmunud trükki, mille võrdlemine näitab, et tekstid on üsna kattuvad. Sisulisi lahkuminekuid ei leidu kuigi olulisel määral. Eepose saamislugu ise on aga küllalt keerukas. Võrdluse aluseks on 1857.—1861. a. vihikute kaupa Opetatud Eesti Seltsi toimetistes ilmunud saksakeelse tõlkega varustatud teaduslik väljaanne, 1862. a. Kuopios ilmunud rahvaväljaanne ja 1875. a. (kaanel 1876) ilmunud kolmas, autori eluajal viimane trükk.

«Kalevipoja» 1857.—1861. a. väljaanne valmis pika aja jooksul. Selle algatas Fr. R. Faehlmann, kelle surma järel 1850. a. tema sõber Fr. R. Kreutzwald jätkas alustatud tööd. 1853. a. lõpuks valmiski eepose esimene versioon, mis ei jõudnud trükikotta tsensoritakistuste tõttu. Selle versiooni töötas Lauluista põhjalikult ümber,¹ ja see ümbertöötus ilmus nüüd Opetatud Eesti Seltsi toimetiste IV (vihikud 1.—4.) ja V (vihikud 1.—3.) köites.

1861. aasta augustikuu teisel poolel ilmusid «Kalevipoja» viimased lood, seega oli teose esimene trükk tervelt päevavalgust näinud.

Juba eepose loomisele asumisest peale oli Kreutzwaldi unistuseks «Kalevipoega» ainult eestikeelse kujul, odavas, rahvale kättesaadavs väljaandes maailma saata. Ja just selle vastu töötasid balti feodaalide, rahva kurnajate esindajad. Vastates oma kirjas 29. okt. 1859. a. A. Schiefneri ettepanekule anda välja ainult eestikeelne «Kalevipoeg», ütleb Kreutzwald järgmist:

«Teie ütlesite oma kirjas välja selle, mida ma algusest peale olen tulemusteta soovinud, nimelt oleks terve teos pidanud algul eesti keeles ilmuma; aga selles asjas seisis Opetatud Eesti Seltsi korporatsioon kangekaelselt nagu raudmüür minu soovide pommirahe vastu. Niisama vähe tuldi vastu minu soovile, et laotud tekstist eraldi eestikeelne äratrükk tehtaks.² Sellepärast oleks küll kena, kui Teil õnnestuks raha lahti sulatada, et eestikeelne rahvaväljaanne teoks saaks.»³

Koguteoses «Sippelgas» II (1861) kõneleb Lauluista kindlasti selle trüki ilmumisest, loodetavasti juba sama 1861. aasta lõpuks, sest 1861. a. kevadel saabus valmis käsikiri Soome Kuopiosse, et seda trükkida Aschani kirjadega, sest Soomes tulid trükikulud odavamad ja tsensuuritingimused olid hõlpsamad.⁴

¹ Ümbertöötamise ulatuse ja laadi kohta vt. Ed. Laugaste, ««Kalevipoja» esimese versiooni ja trükiversiooni võrdluseks». «Kalevipoja» teaduslik väljaanne 1960, lk. 402—412. Ka: Ed. Laugaste, Mõni sõna «Kalevipoja» käsikirjalise ja trükiversiooni võrdluseks «Keel ja Kirjandus» IV (1961), nr. 4, lk. 204—216.

² Olgu märgitud, et saksakeelne äratõmme siiski tehti.

³ Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 140—141.

⁴ Ligemalt Kreutzwaldi kirjavahetus III.

Tähtis on veel, et Wiedemann oli osa trükipoognaid keeleliselt läbi vaadanud, kuigi ta oli Schiefnerile arvamust avaldanud, et «see erilist lõbu just ei paku»⁵. Tõenäoliselt siis Wiedemannile tuleb omistada suurem osa teksti keelelisi parandusi teises, automaatselt ka kolmandas trükis.

Kreutzwald oli optimistlikult lootnud rahvaväljaande ilmumist 1861. a. lõpuks, aga mitmesugused takistused venitasid. Trükikojal võttis aega Õ-tähe muretsemine. 5. aprillil 1862. a. saabus küll viimane valmis poogen,⁶ nii et aprillis oleks võidud raamat müügile lasta, aga Soomes trükkituna pidi see Peterburisse tsenseerimiseks minema, kus jaatava otsuse tegemine võtnuks jälle omajagu aega. 23. mail 1862. aastal võttis Schiefner «Kalevipoja» Kuopiost tulnud eksemplarid Peterburis vastu,⁷ aga ilma tsenseerimata läkski müügile.

12. juunil saatis Kreutzwald sada brošeeritud eksemplari Tartusse müügile, väikese partii andis ta Võru raamatukauplusse.⁸ Seega võiks 12. juunit vkj. pidada «Kalevipoja» rahvaväljaande rahva ette ilmumise kuupäevaks.

Soomes trükitud väljaanne sisaldab aga ka palju trükivigu, mille üle Kreutzwald kurdab, teeb märkusi trükikojale, millest asi mõnevõrra paraneb, aga jätab ikkagi soovida. Eri trükkide võrdlemise puhul tuleb seda arvestada. Teose lõppu lisatud «Trüki-eksitused» ei sisalda sellelt alalt kõike.⁹ Vt. näit. kuuenda loo v. 31, kus leidub soomepärase *metsä*.

III trükis (1875, lõplikul kujul 1876) pole tehtud kuigi palju parandusi, küll aga leidub seal trükiüksimusi.

Eri väljaannete omavaheliste suhete iseloomustamiseks ja nende näitlikuks tegemiseks pole vaja anda kogu erinevuste registrit, piisab valikust, milleks on võetud «Soovituseks», «Sissejuhatuseks» ja «Kuuks lugu».

Tehniliselt on esitatud näidistekst nii: esimesel kohal on värsi number, mis on ühine kõigile trükkidele, seejärel täielik tekst esimese trüki värsist, kus järgnevais trükkides leidub ükskõik milline muutus (välja arvatud trükivigade õienduses toodud parandused), kolmandas lahtris antakse ainult erinevused. Kui erinevusi leidus nii II kui III trükis, siis on erineva sõna või sõnaühendi ees mõlemad märgitud rooma numbri näol, ühekordne rooma number viitab sellele trükile, milles erinevus esineb.

Võrdluse on teostanud A. Rõõm.

SOOVITUSEKS

<i>Ärkage, hallid muistena ealed!</i>	II, III	<i>healed</i>
<i>Parema päävade pajatust,</i>	II, III	<i>paeatust</i>
<i>Pikalt ju hõbedasses peeglis</i>	II, III	<i>hõbedases</i>
<i>Siidi iuksid silitasid.</i>	II, III	<i>hiuksid</i>
<i>Lendagem lustina lõuneella,</i>	II, III	<i>lõuneella</i>
<i>Võsu õitseb võeral väljal.</i>	II, III	<i>võõral</i>
<i>Mis mina kodu nurmelt nopinud,</i>	II, III	<i>noppinud</i>
<i>Kaugelt võeral väljal künnud,</i>	II, III	<i>võõral</i>
<i>Mis mulle toonud tuule oogu,</i>	II, III	<i>hoogu</i>
<i>Põues peidula pidasin,</i>	II, III	<i>pidanud</i>
<i>Seda mina lauluna lõksutellen</i>	II, III	<i>ma . . . lõksutelen</i>
<i>Võera kuulijatte kõrva;</i>	II, III	<i>võõra kuuliate</i>
<i>Kuhu mo lustina lõõritusi,</i>	II, III	<i>mu</i>

⁵ Vt. Schiefner Kreutzwaldile 24. II 1861 ja Schiefner Kreutzwaldile 27. II 1861. — Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 198—199.

⁶ Kreutzwald Schiefnerile 7. IV 1862. — Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 251.

⁷ Schiefner Kreutzwaldile 24. V 1862. — Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 267.

⁸ Kreutzwald Schiefnerile 16. VI 1862. — Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 276.

⁹ Kreutzwald Schiefnerile 7. IV 1861. — Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 251.

<i>Kurvastuse kukutus</i>	II, III	<i>kukutus</i>
<i>Kukun üksi kurba kägu,</i>	II, III	<i>kukkun</i>
<i>Ealitsen üksi igatsusi,</i>	II, III	<i>healitsen</i>
<i>Kunni närtsin nurmedella.</i>	II, III	<i>nurmedela</i>

SISSEJUHATUSEKS

8	<i>Kussa varjud vaikusella,</i>	II, III	<i>vaikusela</i>
9	<i>Pikad piinad peitusella,</i>	II, III	<i>peitusela</i>
11	<i>Põrmu põues põenutavad,</i>	II, III	<i>põõnutavad</i>
12	<i>Ukko õlmas uinutavad,</i>	III	<i>hõlmas</i>
13	<i>Maarja rüpea magavad.</i>	II, III	<i>rüpea</i>
15	<i>Kägu kuldne kukumaie,</i>	II, III	<i>kukkumaie</i>
17	<i>Enam pease mäta alla.</i>	II, III	<i>mätta</i>
20	<i>Valgust varju-valvajalle,</i>	II, III	<i>varju valvajale</i>
21	<i>Kuma kuju-kudujalle;</i>	II	<i>kueu kudujale</i>
		III	<i>kuju kudujale</i>
26	<i>Tuleb oogult tuule tuhing,</i>	II, III	<i>hoogult</i>
29	<i>Kuulutago kallimaida</i>	II, III	<i>kuulutago</i>
30	<i>Unustusse uinund asju,</i>	II, III	<i>unustuse</i>
31	<i>Mõtest läinud mälestusi,</i>	II, III	<i>mõttest</i>
35	<i>Udu õlmal hüpelelles;</i>	III	<i>hõlmal</i>
36	<i>Kuhu vaimu-äbarikud</i>	II, III	<i>vaimu äbarikud</i>
40	<i>Õode vilul õilme-karva</i>	II, III	<i>õilmekarva</i>
44	<i>Nää sa keerdu, neitsikene,</i>	II, III	<i>näe</i>
46	<i>Sõna sõudeid laulikulle!</i>	II, III	<i>laulikule</i>
52	<i>Kulla kägu kukutelles</i>	II, III	<i>kukutelles</i>
56	<i>Rutes Kalmu kungastelle,</i>	II, III	<i>ruttes ... kungastele</i>
69	<i>Aava lehti argelikult</i>	II, III	<i>haava</i>
72	<i>Ohul elid õrnad ealed,</i>	II, III	<i>helid ... healed</i>
81	<i>Lustilugu, leinanutu,</i>	II, III	<i>leinanuttu</i>
86	<i>Rõem ja mure kaksikvennad</i>	II, III	<i>rõõm</i>
88	<i>Kõnnivad käsi kässa,</i>	II, III	<i>käessa</i>
103	<i>Magasivad pilve rüpes,</i>	II, III	<i>rüppes</i>
104	<i>Peteliku põue peitus.</i>	II, III	<i>peidus</i>
105	<i>Kas sa tunned kulmu kaste,</i>	II, III	<i>kastet</i>
106	<i>Langevada laugu veta?</i>	II, III	<i>vetta</i>
107	<i>Rõemu silmapilgu ilu,</i>	II, III	<i>rõõmu</i>
109	<i>Silmapisar sigitamas,</i>	II, III	<i>silma pisar</i>
111	<i>Kergib süda kõrgemalle,</i>	II, III	<i>kõrgemale</i>
114	<i>Kürest kukub kulmu kaste</i>	II, III	<i>kukub</i>
117	<i>Veerevaida värssisida:</i>	II, III	<i>värssisida</i>
118	<i>Võtab pihu võlvi vallast,</i>	II, III	<i>võttab</i>
119	<i>Tüki teise tõsi-talust,</i>	II, III	<i>tõsi talust</i>
120	<i>Kolmandama kuulu-külast,</i>	II, III	<i>kuulu külast</i>
121	<i>Laenab lisa meele-laekast,</i>	II, III	<i>meele laekast</i>
122	<i>Mõte-mõisa magasista.</i>	II, III	<i>mõtte mõisa</i>
123	<i>Näitab kuju kulla nägu,</i>	II, III	<i>kueu</i>
129	<i>Laane nurgas nutemaie,</i>	II, III	<i>nuttemaie</i>
132	<i>Nutu ealta ärgatanud,</i>	II, III	<i>nuttu healta</i>
146	<i>Kaste õlma kergitusel,</i>	III	<i>hõlma</i>
149	<i>Mässamiste mõega mängi,</i>	II, III	<i>mõõga</i>
155	<i>Ohtopäivi ohkamisi,</i>	II	<i>ohtupäivi</i>
		III	<i>ohtupäivist</i>
158	<i>Võeraste vasta võideldes</i>	II, III	<i>võõraste</i>
169	<i>Võersil vahvad võidumehed</i>	II, III	<i>võõrsil</i>
170	<i>Tulepaistel pajatelles</i>	II, III	<i>paeatelles</i>
174	<i>Istus nende keskeella,</i>	II, III	<i>keskeela</i>

175	<i>Kuulas käsi pösakille</i>	II, III	<i>pösakülle</i>
179	<i>Jumedaida juhtusida,</i>	III	<i>juhatusid</i>
186	<i>Tulepaistel pajatati,</i>	II, III	<i>paeatati</i>
192	<i>Kui hakan kuuldu kuduma,</i>	II, III	<i>hakkan</i>
197	<i>Puie peidus, pöesa varjus,</i>	II, III	<i>pöösa</i>
198	<i>Lepa leina õlma alla,</i>	III	<i>hõlma</i>
199	<i>Kurbtus' kase kate alla</i>	II	<i>katte</i>
203	<i>Kell' ei kasva kohendaja,</i>	II, III	<i>kohendajat</i>
213	<i>Settsmes Tautsi tape süngi.</i>	II, III	<i>tappe</i>
214	<i>Se'p se Eesti muiste põli</i>	II, III	<i>seep se</i>
218	<i>Hallijate ealitsusel,</i>	II, III	<i>healitsusel</i>
221	<i>Sammeldanud süngidelle:</i>	II, III	<i>süngidele</i>
223	<i>Isa iluks pösakese,</i>	II, III	<i>pöösakese</i>
230	<i>Sibli hästi sügavalle,</i>	II, III	<i>häästi sügavale</i>
231	<i>Et nad kaunist' kasvamaie,</i>	II, III	<i>naad</i>
233	<i>Lähäksid rüngaste rõemuks,</i>	II, III	<i>lähöksid ... rõõmuks</i>
234	<i>Uinusüngidelle iluks</i>	II, III	<i>uinusüngidele</i>
238	<i>Vaikses põrmu rüpes puhkab?</i>	II, III	<i>rüppes</i>
240	<i>Põrmu põue peitevalle</i>	II, III	<i>peitevale</i>
249	<i>Sõgedate sõna-sõba:</i>	II, III	<i>sõna sõba</i>
252	<i>Mõllav mõeka magatanud,</i>	II, III	<i>mõõka</i>
253	<i>Surma süngi suikutanud,</i>	II, III	<i>suigutanud</i>
259	<i>Külakiigel õetsutasin,</i>	II, III	<i>õõtsutasin</i>
260	<i>Uinusin ma une-ikes,</i>	II, III	<i>une ikes</i>
262	<i>Pöesa varjul puhkamaie,</i>	II, III	<i>pöösa</i>
263	<i>Jaani-linna ligidalle.</i>	II, III	<i>Jaani linna ligidale.</i>
265	<i>Kogematta kuldsed kujud,</i>	II, III	<i>kogemata ... kueud</i>
267	<i>Suikuvale silma ette,</i>	II, III	<i>suikuvale</i>
268	<i>Vaimu vaate väraville.</i>	II, III	<i>väravile</i>
270	<i>Lustilised laulu-loojad,</i>	II, III	<i>laulu loojad</i>
275	<i>Uduvarjus hüpamaie;</i>	II, III	<i>hüppamaie</i>
278	<i>Libisedes ligemalle,</i>	II, III	<i>ligemale</i>
283	<i>Puhkage, kolletand kujud,</i>	II, III	<i>kueud</i>
287	<i>Taara toas äratab uuest!</i>	II, III	<i>uest</i>
289	<i>Viru- ja Järva maa võsud,</i>	II, III	<i>Järvamaa</i>
293	<i>Kuulge, oh kuulge mo kõne!</i>	II, III	<i>mu kõnet</i>
294	<i>Kaugema päävade kujud,</i>	II, III	<i>kueud</i>
313	<i>Jutta iukse salgusta.</i>	II, III	<i>hiukse</i>
315	<i>Jälgilt koko koristasin —</i>	II, III	<i>kokku</i>

KUUES LUGU.

6	<i>Vara enne valgeheta</i>	II, III	<i>valgeheta</i>
7	<i>Hakas koeo minemaie,</i>	II, III	<i>hakkas koeu</i>
10	<i>Mõnusamad mõtekesed,</i>	II, III	<i>mõttekesed</i>
13	<i>Soomes elas kuulus sepa,</i>	II, III	<i>seppa</i>
16	<i>Mõnusama mõega meister.</i>	II, III	<i>mõõga</i>
17	<i>Kalevi poeg pajatama:</i>	II, III	<i>paeatama</i>
18	<i>«Enne koeo minikuda</i>	II, III	<i>koeu</i>
19	<i>Peaksin mõeka muretsema,</i>	II, III	<i>mõõka</i>
28	<i>Seal tuli vasta metsa suuri.</i>	III	<i>tulli</i>
31	<i>Eksis mööda männi metsa,</i>	II	<i>metsä</i>
35	<i>Õo tuli pika ja pimedas,</i>	III	<i>tulli</i>
36	<i>Taevas tähäta ja tume;</i>	II, III	<i>täheta</i>
38	<i>Katsus teeda käsidella.</i>	III	<i>teede</i>
		II, III	<i>käsidela</i>
39	<i>Kalevide kallim poega</i>	III	<i>Kalevida</i>
42	<i>Pahatujuul pajatelles:</i>	II, III	<i>Pahatuueul paeatelles</i>

43	«Kõik nüüd kullad lähvad koeo,	II, III	koeu
49	Tuules on mul tule-ase,	II, III	tule ase
53	Kui sain päeva paistusella,	II, III	paistusela
55	Sala sõudikude saatel,	II, III	sõudikute
56	Ilma et mo silmad nägid,	II, III	mu
57	Jätis mind vaeseks järele;	II, III	jättis
58	Vennad kaugel Virudella,	II, III	Virudela
59	Teised Turgi raeadella.	II, III	raeadela
60	Jäin kui lagle laenetelle,	II, III	laenetele
64	Teise päeva tõusikulla	II, III	tõusikula
69	Kägu kukus kuuse otsast,	II, III	kukkus
73	«Olge terve, targad nokad,	III	terved
		II, III	nokkad
75	Pajatas Kalevi poega.	II, III	peaeatas
76	Seadis sammud sõudevalle,	II, III	sõudevale
78	Ohtu tüüril tallamaie.	III	(v. 78 puudub)
81	Sai ta laia lagedalle.	II, III	lagedale
84	Kõndis Kalev kaugemalle.	II, III	kaugemale
90	«Kuhu lähäd kiirel käigil,	II, III	lähed
94	«Mul tuli mõnus mõte meele,	II, III	mõtte
95	Hüva arvu ajudessa;	II, III	aeudesse
97	Soome sepa sõbrustada,	II, III	seppa
98	Tahtsin mõeka tingimaie,	II, III	mõõka
100	Juhatele, eidekene,	II, III	juhatele
101	Kuulutelle, kulla moori,	II, III	kuulutele
102	Kust ma leian sepa teeda,	II, III	seppa
103	Raudakäpa radasida?»	II,	raudakäppa
104	Vana eiti mõistis kohe,	II, III	eite
110	Kihutelle jõe kalda,	II, III	kihutele
114	Leiad mäge lagedalta,	II, III	mäe
124	Kena oru keskeella,	II, III	keskeela
128	Kuulsa Soome sepa koda.»	II, III	seppa
134	Kihutelles jõe kalda;	II, III	kihuteles
138	Leidis mäge lagedalta,	II, III	mäe
140	Marssis mööda mäe äärta,	II	marsis
148	Sõudevalle silmadesse.	II, III	sõudevale
149	Kaugemalle kihutelles	II, III	kaugemale
150	Puutus lõetsumise puhin,	II, III	lõötsumise
156	Sõudsavama sammudella	II, III	sammudela
157	Soome sepa sõbrustama	II, III	seppa
158	Kena oru keskeella	II, III	keskeela
161	Kuulsa Soome sepa koda.	II, III	seppa
163	Sädä selget tunnismärki,	II, III	säde
164	Lõetsu puhin lausamada,	II, III	lõõtsu
168	Vana kuulus Soome sepa,	II, III	seppa
177	Elepuna mõega tera —	II, III	helepuna mõõga
178	Tulevad verda tähandes —	II, III	tähendes
179	Oigas aolta alasilta	II, III	aulta
184	Lõetsu suhu sunnitie,	II, III	lõõtsu
186	Pehmitie tulepaistel	II, III	tule paistel
192	Kas sest sünnib mõeka hüva,	II, III	mõõka
195	Astus sepa läve alla,	II, III	seppa
198	«Tere sepa! Taara api	II, III	seppa ... appi
202	Kostis Soome raudakäpa	II, III	raudakäppa
205	Tulijada tunnistada,	II, III	tulijada
206	Mõte mõedul mehe poega	II, III	mõtte mõõdul
208	Vahtis võerast alta kulmu,	II, III	võõrast
209	Pilu silmal pilgaliste,	II, III	pilgeliste

212	<i>Mõetis mõtes mehe määra.</i>	II, III	<i>mõötis mõttes</i>
215	<i>Siisap sahkas raudakäpa:</i>	II, III	<i>raudakäppa</i>
219	<i>Igas peres puhke paika.</i>	III	<i>peeres</i>
233	<i>Tedre poeal puna arja,</i>	II, III	<i>harja</i>
234	<i>Kuke poeal kannuksed,</i>	II, III	<i>kukke</i>
237	<i>Kuule, sepa, raudakäpa,</i>	II, III	<i>seppa, raudakäppa</i>
239	<i>Kas teil hüva mõeka müa,</i>	II, III	<i>mõõka</i>
242	<i>Andke kaupa katsudella,</i>	II, III	<i>katsudela</i>
243	<i>Et ma mõega kindlust mõedan,</i>	II, III	<i>mõõga ... mõõdan</i>
244	<i>Teravusta tunnistellen.»</i>	II, III	<i>tunnistelen</i>
245	<i>Soome sepa kostis vasta:</i>	II, III	<i>seppa</i>
247	<i>Luba kaupa katsudella,</i>	II, III	<i>katsudela</i>
258	<i>Soome sepa, raudakäpa,</i>	II, III	<i>seppa, raudakäppa</i>
262	<i>Mõne mõnusama mõega.</i>	II, III	<i>mõõga</i>
264	<i>Mõtas kambrist kaupa tooma,</i>	II, III	<i>tõttas</i>
265	<i>Tõi siis mõeku kaenla täie,</i>	II, III	<i>mõõku</i>
267	<i>Kaleville katse kaubaks.</i>	II, III	<i>Kaleville</i>
269	<i>Mõega pikust mõetemaie,</i>	II, III	<i>mõõga ... mõõtemaie</i>
271	<i>Käsiplied katsumaie;</i>	III	<i>käsiplied</i>
275	<i>Võttis pideme pihusse.</i>	II, III	<i>võttis</i>
276	<i>Laskis tera lennuskille</i>	II, III	<i>lennuskülle</i>
279	<i>Siis ap rabas raksatilles</i>	II, III	<i>siisap ... raksatelles</i>
280	<i>Mõeka vasta kaljupaku.</i>	II, III	<i>mõõka</i>
		III	<i>kalju paku</i>
282	<i>Sädämeida särisedes:</i>	II, III	<i>sädemeida</i>
286	<i>«Toho, toho! tugevkäsi!»</i>	II, III	<i>tohu, tohu</i>
287	<i>Hüüdis sepa imetelles.</i>	II, III	<i>seppa</i>
292	<i>Võtis varmalt teise mõega,</i>	II, III	<i>võttis ... mõõga</i>
293	<i>Võtis käte kolmandama,</i>	II, III	<i>võttis kätte</i>
294	<i>Laskis tera lennuskille</i>	II, III	<i>lennuskülle</i>
296	<i>Siisap rabas raksatilles</i>	II, III	<i>raksatelles</i>
298	<i>Mõeka vasta kalju paku!</i>	II, III	<i>mõõka ... paku</i>
300	<i>Sädämeida särisedes:</i>	II, III	<i>sädemeida</i>
304	<i>Soome sepa, raudakäpa,</i>	II, III	<i>seppa, raudakäppa</i>
305	<i>Tahmataat aga pajatas:</i>	II, III	<i>paeatas</i>
311	<i>Kange kääle mängiks anda</i>	II, III	<i>käele</i>
313	<i>Käi sa kürest kamberissa,</i>	II, III	<i>kamberisse</i>
314	<i>Too meile mõeku tugevamaid,</i>	II, III	<i>mõõku</i>
318	<i>Teine poega tõtas kürelt</i>	II, III	<i>tõttas</i>
320	<i>Kandis sala kamberiste</i>	II, III	<i>kamberista</i>
321	<i>Kaenla täie kallid mõeku,</i>	II, III	<i>mõõku</i>
326	<i>Võtis mõeka vägevama,</i>	II, III	<i>võttis mõõka</i>
328	<i>Kange käte mängituseks,</i>	II, III	<i>kätte</i>
329	<i>Laškis tera lennuskille</i>	II, III	<i>lennuskülle</i>
331	<i>Siisap rabas raksatilles</i>	II, III	<i>raksatelles</i>
332	<i>Mõeka vasta alasida.</i>	II, III	<i>mõõka</i>
335	<i>Mõek jäi ise murdemata,</i>	II, III	<i>mõõk</i>
339	<i>Soome sepa sahkamate,</i>	II, III	<i>seppa</i>
340	<i>Pilgel nõnda pajatama:</i>	II, III	<i>paeatama</i>
343	<i>Külap leian mõega kirstust</i>	II, III	<i>mõõga</i>
344	<i>Sõasaha sala-kambrist</i>	II, III	<i>sala kambrist</i>
349	<i>Mõega võrra varandusta.</i>	II, III	<i>mõõga</i>
350	<i>Korja kulda kukurusse,</i>	II, III	<i>kukurussa</i>
352	<i>Peningida pungadesse.</i>	II, III	<i>penningida pungadesse.</i>
353	<i>Se'p on mõeka, maksab palju,</i>	II, III	<i>seep on mõõka,</i>
355	<i>Maksab mõeka vendi keskel</i>	II, III	<i>mõõka</i>
358	<i>Kümme paari ärgasida,</i>	III	<i>hürgasida</i>

367	<i>Sületäie sõlgesida,</i>	II, III	<i>süle täie</i>
369	<i>Vie neitsi v . . tu-osa.»</i>	II, III	<i>kaasa vara</i>
372	<i>Seitsme luku sõlmitusest,</i>	II	<i>lukku</i>
374	<i>Toodi välja valgehella,</i>	II, III	<i>valgehela</i>
375	<i>Päikese paistuselle</i>	II, III	<i>paistusele</i>
376	<i>Kenam mõekade kuningas,</i>	II, III	<i>mõökade</i>
378	<i>Sooma sepa pihapiin'ja</i>	II	<i>seppa</i>
379	<i>Raudakäpa rammestaja,</i>	II	<i>raudakäppa</i>
380	<i>Vägavam võimu vaevaja,</i>	II, III	<i>vägevavam</i>
381	<i>Kibedam käte kurnaja:</i>	II, III	<i>kätte</i>
384	<i>Kuulsat mõega kuningada</i>	II, III	<i>mõõga</i>
396	<i>Enne veel kui Soome sepa</i>	II, III	<i>seppa</i>
397	<i>Mõega tööda toimetanud,</i>	II, III	<i>mõõga</i>
399	<i>Sep oli mõeka seitse aastat</i>	II	<i>mõõka</i>
		III	<i>sepp oli mõõka</i>
406	<i>Mõega tera kokukeetnud;</i>	II, III	<i>mõõga . . . kokku keetnud</i>
410	<i>Sündsamaida rammu-sõnu,</i>	II, III	<i>rammu sõnu</i>
411	<i>Voolsamaida võimu-sõnu</i>	II, III	<i>võimu sõnu</i>
412	<i>Kuulsa mõega kuningalle.</i>	II, III	<i>mõõga kuningale</i>
413	<i>Meister oli mõega-tera</i>	II, III	<i>mõõga tera</i>
415	<i>Seitsme sugu vetevolil,</i>	II, III	<i>vette volil</i>
421	<i>Kolmas Virtsu-järve vesi,</i>	II, III	<i>Virtsu järve</i>
424	<i>Märga Ema lätekesest;</i>	II, III	<i>lättekesest</i>
426	<i>Märga Läti luhadelta;</i>	II, III	<i>Lätti</i>
436	<i>Käepide kallimast kullast,</i>	II, III	<i>käepide</i>
437	<i>Kup Kungla-maa kivista;</i>	II	<i>Kunglamaa</i>
		III	<i>kupp Kunglamaa</i>
439	<i>Pannal paksusta peningist,</i>	II, III	<i>penningist</i>
444	<i>Võtis mõekade vanema,</i>	II, III	<i>võttis mõökade</i>
446	<i>Katsuvaks käsidelle,</i>	II, III	<i>käsidele</i>
447	<i>Laskis tera lennuskille</i>	II	<i>lennuskülle</i>
448	<i>Tuule kiirul tuisatille</i>	II, III	<i>tuisatille</i>
452	<i>Võera vääraline vuhin,</i>	II, III	<i>võõra vääraline</i>
453	<i>Ni kui tõuseks tuule oogu,</i>	II, III	<i>nii . . . hoogu</i>
454	<i>Vihma tuule vingumine,</i>	II, III	<i>vihmatuule</i>
463	<i>Sõmeraida sõelumai.</i>	II, III	<i>sõõlumaie</i>
466	<i>Kanget käpa kukutelles</i>	II, III	<i>käppa kukutelles</i>
467	<i>Rabas mõeka raksatelles</i>	II, III	<i>mõõka</i>
469	<i>Vägev käsi, võidurikas,</i>	II, III	<i>võidurikkas</i>
471	<i>Lõhkus tükis aluspaku</i>	II, III	<i>aluspakku</i>
473	<i>Mõegale ei jäänud märki,</i>	II, III	<i>mõõgale</i>
474	<i>Krammikesta kusagile.</i>	II, III	<i>kusagile</i>
476	<i>Rõemsal palgil pajatama:</i>	II, III	<i>rõõmsal paeatama</i>
477	<i>«Se'p on mõeka meheline,</i>	II	<i>seep on</i>
		III	<i>see on</i>
		II, III	<i>mõõka</i>
479	<i>Se'p on mõeka kullakaupa,</i>	II, III	<i>seep on</i>
			<i>see on</i>
		II, III	<i>mõõka</i>
481	<i>Se'p on sündind sõariista</i>	II	<i>seep on</i>
		III	<i>see on</i>
482	<i>Kange mehe käsidelle.</i>	II, III	<i>käsidele</i>
484	<i>Mõega hinda väljamaksta,</i>	II, III	<i>mõõga . . . välja maksta</i>
486	<i>Tingimata tasudella:</i>	II, III	<i>tasudela</i>

489	<i>Kümme paari ärgasida,</i>	II, III	<i>härgasida</i>
500	<i>Vie neitsi v. . tu-osa.</i>	II, III	<i>kaasa vara</i>
501	<i>Mõek on minu, hinda sinu;</i>	II, III	<i>mõök</i>
502	<i>Tule Virust võtmaie,</i>	II, III	<i>võttemaie</i>
505	<i>Soome sepa, raudakäpa,</i>	II	<i>seppa, raudakäppa</i>
507	<i>«Võlg on vanast võera oma,</i>	II, III	<i>võõra</i>
508	<i>Laenust ei saa suka laba,</i>	II	<i>sukka</i>
509	<i>Petust kindla põialta;</i>	III	<i>kinda</i>
514	<i>Mõega hinda meie maale,</i>	II, III	<i>mõõga</i>
520	<i>Ajavad ärjad arussa,</i>	II, III	<i>aeavad härjad</i>
522	<i>Krapi kandjad kopelisse,</i>	II	<i>krappi</i>
523	<i>Lüpsi lehmad luhadelle.</i>	II, III	<i>luhadele</i>
531	<i>Kopelis käud kukuvad,</i>	II	<i>kukkuvad</i>
535	<i>Meil on ruunad rahatessa,</i>	II, III	<i>rahadessa</i>
537	<i>Kõrvid karu nahkadessa,</i>	II, III	<i>nahkadessa</i>
542	<i>Vasikaid vaariku mäela,</i>	II, III	<i>mäela</i>
543	<i>Ärgasi heina arussa:</i>	II, III	<i>härgasi</i>
546	<i>Võeraspidu valmistati,</i>	II, III	<i>võõraspidu</i>
549	<i>Kuulsa mõega kuningalle.</i>	II, III	<i>mõõga kuningale</i>
551	<i>Seitse päeva puhkas lõetsu,</i>	II, III	<i>lõõtsu</i>
552	<i>Puhkas vasar, aluspaku</i>	II, III	<i>aluspakku</i>
554	<i>Sepa poead, sellikesed,</i>	II	<i>seppa</i>
555	<i>Puhkas vana Soome sepa.</i>	II, III	<i>seppa</i>
556	<i>Humal uhke põesa oksa,</i>	II, III	<i>põõsa</i>
560	<i>Oli tükind tunderisse,</i>	II, III	<i>tükkind</i>
566	<i>Võtis meele meeste päästa,</i>	II, III	<i>võttis</i>
573	<i>Mehed mütsata mügasid,</i>	III	<i>mütsita</i>
575	<i>Neiud nelja tõllakille,</i>	II	<i>tõllakülle</i>
576	<i>Hüpakille, käpakille.</i>	II	<i>hüppakülle, käppakülle.</i>
		III	<i>hüppakille, käppakille.</i>
578	<i>Tegi tarkuse tõlpiksa,</i>	II, III	<i>tõlbiksa</i>
579	<i>Selged silmad segatselleks,</i>	II, III	<i>selget ... segatseleks</i>
583	<i>Hakas kiuste kiitlemaie,</i>	II, III	<i>hakkas</i>
588	<i>Kuda Saare taadi kana,</i>	III	<i>kuida</i>
593	<i>Eide ella hoitud vara</i>	II, III	<i>hella</i>
594	<i>Kogemata ärakautand.</i>	II, III	<i>ära kautand</i>
595	<i>Enne veel kui pajatusta</i>	II, III	<i>paeatusta</i>
598	<i>Kargas sepa vanem poega,</i>	II	<i>seppa</i>
599	<i>Raudakäpa targem tugi</i>	II	<i>raudakäppa</i>
602	<i>Soome sepa vanem poega</i>	II	<i>seppa</i>
603	<i>Põlevsilmil pajatama:</i>	II, III	<i>paeatama</i>
604	<i>«Lorise sa lobasuuga,</i>	II, III	<i>loba suuga</i>
606	<i>Jäta piiga laitemata,</i>	II, III	<i>jätta</i>
607	<i>Tütar noori teotamata!</i>	II	<i>teutamata</i>
		III	<i>tiutamata</i>
620	<i>Neiu lilled ma nopisin,</i>	II, III	<i>noppisin</i>
621	<i>Rõemu õied ma raiskasin,</i>	II, III	<i>rõõmu</i>
624	<i>Eite tütri eli peale.»</i>	II, III	<i>heli</i>
636	<i>Mõeka tupesta mõllama.</i>	II, III	<i>mõõka tuppesta</i>
637	<i>Mõrtsuka mõega mängila</i>	II, III	<i>mõõga</i>
638	<i>Puistas pää põrandalle;</i>	II, III	<i>põrandale</i>
640	<i>Vasta silmi vendadelle.</i>	II, III	<i>vendadele</i>
641	<i>Soome sepa, raudakäpa,</i>	II	<i>seppa, raudakäppa</i>
644	<i>Poea kõrva põrandalle.</i>	II, III	<i>põrandale</i>
645	<i>Vana sepa vandumaie,</i>	II	<i>seppa</i>
646	<i>Pärast vannet pajatama:</i>	II, III	<i>paeatama</i>

647	«Mõrtsukas, kes kallist mõeka,	II, III	mõõka
649	Ilma süüta hukamisel	II, III	hukkamisel
650	Igaveste ärateotand!	II	ärateutand
		III	äratiutand
651	Häbämata verekoera,	II, III	häbemata
655	Võtke käte vasarad!	II, III	kätte
656	Andke malka mõrtsukalle,	II, III	mõrtsukale
657	Verist palka vaenlaselle,	II, III	vaenlasele
658	Kalli vere kurnajalle!»	II, III	kurnajale
665	Mõrtsukalle verepalka	II, III	mõrtsukale
666	Kulmudelle kukutada.	II, III	kulmudele kukkutada.
670	Vihast mõeka vibutelles	II, III	mõõka
671	Hüüdis ta koleda ealega:	II, III	healega
672	«Toho, tahmalased tontid,	II, III	tohu ... tondid
676	Kuhu hoopki kukutelleb —	II, III	kukkuteleb
677	Senna surma sigitelleb!	II, III	sigiteleb
682	Soome sepa pajatama:	II	seppa
		II, III	paeatama
687	Mõrtsukalle palka mõedab,	II, III	mõrtsukale ... mõõdab
688	Verist verevalajalle.	II, III	verevalajale
689	Mõrtsukas, kes kallist mõeka,	II, III	mõõka
695	Mõeka sunnib võlga maksma,	II, III	mõõka
697	«Saago, saago, ma sajatan,	II, III	saagu, saagu, ma saeataru
698	Saago sind sõariist surmama.	II, III	saagu
700	Saago sulle salamahti	II, III	saagu
701	Mõegast sündima mõrtsukas,	II, III	mõõgast
703	Saago sa soossa surema,	II, III	saagu ... suurema
704	Mäta otsa mädanema,	II, III	mätta
705	Põesastiku pendimaie,	II, III	põõsastiku
707	«Kuule, mõeka, kallis rauda,	II, III	mõõka
709	Märka, mis ma mõteldessa	II, III	mõõteldessa
710	Sala sõnula sajatan:	II, III	saeatan
711	Tõuse, rauda, tapsejaks,	II, III	tappejaks
712	Kasva kaelaleikajaks;	II, III	kaela leikajaks
713	Maksa võlga mõrtsukalle,	II, III	mõrtsukale
715	Kus ei mõted enne käinud,	II, III	mõtted
720	Tormas tuimuselt toasta,	II, III	tuimaselt
722	Sest ei pannud sajatusi	II, III	saeatusi
730	Tuikuv sammul tornadesse	II, III	tornadesse
734	Läks siis viimaks lagedalle	II, III	lagedale
736	Tallas tuikel teeda mõõda,	II, III	tuikel
741	Kus kolm joda kukumaies,	II, III	kukkumaies
745	Võtis võimu väsimusel,	II, III	võttis
757	Sõmeraida sõelumaie;	II, III	sõõlumaie
764	Pajataja paadikese,	II, III	paeataja
768	Lähme saare lagedalle	II, III	lagedale
773	Paisus pääva paisjuselle,	II, III	paistusele
774	Venis vihma volidelle;	II, III	volidele
777	Ladva päik'se ligidalle.	II, III	ligidale
780	Katab kuu ja katab pääva	II, III	kattab ... kattab
782	Matab maa mustakarva	II, III	mattab
783	Pimeduse peitusele.	II, III	peitusele
786	Tamme kipub taevast tõstma,	II, III	kippub
790	Mõetnud sammul mitu maada,	II, III	mõõtnud
794	Kesse tamme kukutelleks,	II, III	kukkuteleks

807	<i>Varjab kinni tähä valge,</i>	II, III	<i>tähe</i>
819	<i>Hakas otsust ajamaie.</i>	II, III	<i>hakkas aeamaie</i>
830	<i>Eit aga nõnda pajatama:</i>	II, III	<i>paeatama</i>
831	<i>«Läksin loogu võtemaie,</i>	II, III	<i>võttemaie</i>
832	<i>Riismeid koku riisumaie,</i>	II, III	<i>kokku</i>
838	<i>Hakasin kolmat võtema.</i>	II, III	<i>hakkasin ... võtema</i>
841	<i>Se'p se kodu kasvand kotkas,</i>	II, III	<i>seep se</i>
849	<i>Kahe vaksa vääraliseks,</i>	II, III	<i>vääraliseks</i>
859	<i>Pöigelane pajatelles:</i>	II, III	<i>paeateles</i>
865	<i>Hakati kaupa tegema.</i>	II, III	<i>hakkati</i>
868	<i>Kulda kaussi anti palgaks.</i>	II	<i>kausi</i>
870	<i>Astus tamme ligemalle;</i>	II, III	<i>ligemale</i>
876	<i>Hakas tamme raiumaie;</i>	II, III	<i>hakkas</i>
879	<i>Tamme hakas tuikumaie,</i>	II, III	<i>hakkas</i>
882	<i>Tamme tüvi katis saare,</i>	II, III	<i>kattis</i>
890	<i>Se'p se kuulus Soomesilda.</i>	II, III	<i>seep se</i>
899	<i>Leina tuba leskedelle,</i>	II, III	<i>leskedele</i>
901	<i>Kus nad vihma veeretusel,</i>	II, III	<i>naad</i>
906	<i>Lauleja lusti kamberi,</i>	II	<i>laulia</i>
		III	<i>laulja</i>
934	<i>Keder oli keskel kehva kambris,</i>	II, III	<i>kedr</i>
936	<i>Lõnga lõime Looja lätel,</i>	II	<i>lättel</i>
		III	<i>kättel</i>
939	<i>Ilus oli võte võtijalle,</i>	II, III	<i>võtte võttiale</i>
940	<i>Eie kena kedrajalle;</i>	II, III	<i>kedrajale</i>

Suuremate muutustena võib märkida järgmisi.
Ümber redigeeritud on mõned värsid

XIII loost:

969	<i>Puistan munad võera pesa,</i>	II, III	<i>Lennan lustil luhadele</i>
970	<i>Poead laial paisumaie.»</i>	II, III	<i>Õnnepidu otsimaie.»</i>
977	<i>Kustutati tuli toasta</i>	II, III	<i>Naabri mängi nalja pärast,</i>
978	<i>Sünnitati salamängi</i>	II, III	<i>Peitus' mängi pidamaie;</i>
984	<i>Meelest kõigemagusamad.</i>	II, III	<i>Meelest mõned magusamad.</i>

XIV loost:

59	<i>Sala õnne sünnitused</i>	II, III	<i>Palged alles punetasid</i>
60	<i>Panid palged punetama:</i>	II, III	<i>Neitsidel veel naljatusest,</i>
61	<i>Iga sõsar arvas ise</i>	II, III	<i>Misga õo neil õnne mängil</i>
62	<i>Paremada panti saanud.</i>	II, III	<i>Lustilikult mööda läinud.</i>

XV loost:

228	<i>Kas sa kanad kabestasid,</i>	II, III	<i>Kas sa kanadele kurja,</i>
229	<i>Masajalad magatasid,</i>	II, III	<i>Masajalgadele mõnda</i>
230	<i>Nikastasid neiuniuded,</i>	II, III	<i>Kahjuliku kasvatanud</i>
231	<i>Pigistasid piigakesed?»</i>	II, III	<i>Süüdeliku sünnitanud?»</i>
237	<i>Masajalgil magadesse,</i>	II, III	<i>Masajalgil mängidesse</i>
238	<i>Õösel õnneks õrnadelle</i>	II, III	<i>Õösel õnneks olen annud,</i>
239	<i>Salamahti sobitasin.»</i>	II, III	<i>Salamahti sobitanud.</i>
267	<i>Siis pean enne sõnaldamist,</i>	II, III	<i>Siis pean andeks palumaie:</i>
268	<i>Enne asja avaldamist</i>	II, III	<i>Tük on jutust läinud tuulde</i>
269	<i>Enne laulu lõksatamist</i>	II, III	<i>Teine vette veeretatud.</i>
465	<i>Nõnda, sõbrad, signessa</i>	II, III	412 <i>Kuhu Kalev kivi kiiluks</i>
466	<i>Vanal aeal v-tu-oja</i>	II, III	413 <i>Viskand vesi vāravasse.</i>
469	<i>Kurja oja kiilutanud,</i>	II, III	415 <i>Kui sai oja kiilutanud.¹⁰</i>

¹⁰ Vahelejätted on toimunud oluliselt obstsöönsete kohtade arvel, välisel survel. (Vt. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 189—212.)

Esimesest trükist on jäetud vahele järgmised värSID: 270—290; 365—367; 381—385; 400—407; 418; 426; 431—433; 441; 446; 448; 450—454; 457; 462—463; 468.

Kolmandas trükis on vist küll juhuslikult jäänud vahele mõned värSID, nii I loo värSID 578 ja 706, IV loo v. 485, V loo v. 675, VI loo v. 78, VII loo v. 508; XVI loo v. 1059; XVII loo v. 746.

Juhuslikult on nähtavasti ka sõnu III trüki värSSides ära vahetatud, nii I loos v-des 490 ja 491 vahetatud *tallatie* ja *jändatie*.

Muidu on parandud enamikus ortograafilised, millest tähtsamatena esitatu järgmised.

h on toodud sõnade algusse: *erne* — *herne* (II 31); *ilja* — *hilja* (II 60); *iuksid* — *hiuksid* (II 339).

ää > äe *käässa* — *käessa* (Sj. 88).

õe > õõ: *rõemulan* — *rõõmulan* (I 624).

Järgsilbi o > u: *koeo* — *koeu* (I 386); *praego* — *praegu* (II 62); *toho* — *tohu* (VI 286).

-des: *leinades* — *leيناتes* (I 452).

lle > le: *kuulutelle* — *kuulutele* (I 17); *vettedelle* — *vettedele* (I 439).

-mata: *Tuule-oost tuiskamatta* — *Tuule-hoost tuiskamata* (I 57).

III välte klusiil: *Mis ma laulan närtsind noka* — *nokka* (I 19); *lipa* — *lippa* (I 303); *lätel* — *lätteil* (II 141); *api* — *appi* (IV 516).

Partitiivi lõpp t: *voodid* — *voodit* (II 486).

Mitmuse genitiiv: *laulikude* — *laulikute* (II 83).

j > e: *ajab* — *aeab* (I 46); *pajatas* — *paetas* (I 243).

Pikk vokaal teise vokaali ees või järel: *uue* — *ue* (I 845); *kuued* — *kued* (I 306); *nõukal* — *nõuukal* (II 776).

Murdeline peitus on parandatud *peidus* (Sj. 104).

rss > rs: *värssisida* — *värSisida* (Sj. 117); *marssis* — *marsis* (VI 140), III tr. *marssis*.

määla > mäela (VI 542).

hästi > häästi (Sj. 230).

nad > naad (Sj. 231).

Tegijanimi: *küSijalle* — *küSiale* (II 239); *tegija* — *tegia* (I 763).

Kokku- ja lahkukirjutamine: *väljapaiskaks* — *välja paiskaks* (III 558); *mööda-läinud* — *mööda läinud* (VII 292). *Arjutantsi hakatie* — *Arju tantsi hakatie* (I 391).

Kokku: *õilme-karva* — *õilmekarva* (Sj. 40).

Aga: *kasu-ema* — *kasu ema* (I 313); *eha-tütar* — *eha tütar* (I 646); *vaimu-äbarikud* — *vaimu äbarikud* (Sj. 36). Parandatud on mõned trükivead: I ja II tr. *randameeste* — III tr. *raudameeste* (XX 295); *siad* — *siiad* (XIX 620). Ka värSi silpide arvu normaliseerimiseks on juurde toodud mõni silp: *astugem* — *astugeme* (I 723).

Objekt: *Kel ei kasva kohendaja* — *kohendajat* (Sj. 203); *Kuulge mo kõne* — *kõnet* (Sj. 293); *Leiad mäge lagedalta* — *mäe* (VI 114, 138).

Derivatsioonilaseid muutusi: *Kalevallas* — *Kalevalas* (I 62); *üksine* — *üksina* (I 127); *liivakuie* — *liivikuie* (I 225); *neiu* — *neidu* (I 429) jm.

Esimeses trükis leidub sõna *kõrgel-saarel*, teises *kõrgel saarel*, alles kolmandas *Kõrgelsaarel* (IX 201), millest võib järeldada, et tegemist on sellenimelise saarega.

On asendatud veel üksikuid sõnu, nii on X 741 toodud obstsõõnse sõna asemele II ja III trükis *kaasavara*; XII 566 *mehekuju* : *mehekuue* : *mehekene* (III tr.).

ПРИМЕРЫ ДЛЯ СРАВНЕНИЯ I—III ИЗДАНИЙ ЭПОСА «КАЛЕВИПОЭГ»

Э. Лаугасте и А. Рым

Резюме

При жизни Крейцвальда «Калевипоэг» вышел в трех изданиях (1857—1861, 1862, 1875), которые отличаются между собой в языковом отношении. Больше языковых исправлений сделано во втором издании, по которому и опубликовано третье издание. В XV главе произведены значительные сокращения, опущено 64 стихов. О редакционных различиях между отдельными изданиями дает представление настоящее сравнение, для чего сопоставлены отличающиеся между собой стихи из трех глав.

A COLLATION OF SOME EXTRACTS FROM THE 1st-3rd EDITIONS OF THE "KALEVIPOEG"

E. Laugaste and A. Rõm

Summary

Three editions (1857—1861, 1862, 1875) of the folk epic "Kalevi-poeg" appeared during the lifetime of Fr. Kreutzwald and they differ substantially as regards their language. A larger number of linguistic corrections were made in the second edition which forms the basis of the third. In Canto XV there is a somewhat longer omission amounting to 64 verses. The present collation of verses differing in three chapters of the various editions provides an idea of the differences due to editing.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

R. Ritsing. «Kalevipoeg» muusikas	3
Р. Ритсинг. Эпос «Калевипоэг» в музыке. <i>Резюме</i>	41
R. Ritsing. «Kalevipoeg» in der Musik. <i>Zusammenfassung</i>	43
A. Koemets. Mõningaid tähelepanekuid parallelismi kohta Kreutzwaldi «Kalevipojas»	45
А. Коэметс. Некоторые наблюдения над параллелизмом в эпосе «Калевипоэг». <i>Резюме</i>	52
A. Koemets. Einige Beobachtungen über den Parallelismus in F. R. Kreutzwalds «Kalevipoeg». <i>Zusammenfassung</i>	52
L. Labe. Võrdluse kasutamine «Kalevipojas»	53
Л. Лабэ. Сравнение в эпосе «Калевипоэг». <i>Резюме</i>	82
L. Labe. The Use of Similes in the «Kalevipoeg». <i>Summary</i>	83
J. Peegel. Teise silbi vokaalidest «Kalevipojas»	84
Ю. Пеэгель. О гласных второго слога в эпосе «Калевипоэг». <i>Резюме</i>	93
J. Peegel. Über die Vokale der zweiten Silbe im Epos «Kalevipoeg». <i>Zusammenfassung</i>	94
E. Laugaste. «Kalevipoja» etnograafilisest miljööst	95
Е. Лаугасте. «Калевипоэг» и его этнографическая среда. <i>Резюме</i>	149
E. Laugaste. The Ethnographical Environment of the Folk Epic «Kalevipoeg». <i>Summary</i>	149
E. Kudu. Fr. R. Kreutzwald Tartu Ülikooli raamatukogu kasutajana	150
Э. Куду. Ф. Р. Крейцвальд как читатель библиотеки Тартуского университета. <i>Резюме</i>	161
E. Kudu. Fr. R. Kreutzwald als Leser der Bibliothek der Tartuer Universität. <i>Zusammenfassung</i>	162

PUBLIKATSIOONID — ПУБЛИКАЦИИ

P. Ariste. Ühest «Kalevipoja» kohta käivast kirjavahetusest	163
П. Аристе. Об одной переписке по поводу издания эпоса «Калевипоэг». <i>Резюме</i>	203
P. Ariste. Ein Briefwechsel über das estnische Epos «Kalevipoeg». <i>Zusammenfassung</i>	203
E. Laugaste ja A. Rõõm. Paar näidet «Kalevipoja» eri trükkide redaktionilistest erinevustest	205
Э. Лаугасте и А. Рыым. Примеры для сравнения I—III изданий эпоса «Калевипоэг». <i>Резюме</i>	216
E. Laugaste and A. Rõõm. A Collation of Some Extracts from the 1st-3rd Editions of the «Kalevipoeg». <i>Summary</i>	216

Тартуский государственный университет
Тарту, ул. Юликооли, 18

ЭПОС «КАЛЕВИПОЭГ» II

На эстонском, русском, английском
и немецком языках

Vastutav toimetaja E. Laugaste
Korrektorid E. Uuspõld, E. Oja ja L. Brafmann

Ladumisele antud 15. I 1963. Trükkimisele antud
8. VII 1963. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid 13,75.
Arvutuspoognaid 17,5. Trükiarv 500. MB-06161. Tel-
limise nr. 473. Hans Heidemanni nim. trükikoda.
Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind rbl. 1.05.

Rbl. 1.05